ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΉΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΌΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΏΝ

`

Διδακτορική διατριβή

Τα Αλάνια της αρχιτεκτονικής στη δυτική ιστοριογραφία και στο αυτόνομο φεμινιστικό κίνημα της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα

Παγώνα Ζάλη

Βόλος, 2023

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας – 2ος Κύκλος» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τριμελής επιτροπή:

Φοίβη Γιαννίση, Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ίρις Λυκουριώτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Φίλιππος Ωραιόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Επταμελής επιτροπή:

Φοίβη Γιαννίση, Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ίρις Λυκουριώτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Φίλιππος Ωραιόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Αναστασία Δούκα, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτισμού και Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ελπίδα Καραμπά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτισμού και Δημιουργικών Μέσων και Βιομηχανιών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σταύρος Σταυρίδης, Καθηγητής, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Έλενα Τζελέπη, Επίκουρος Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΙΣΣΑΣ

Στο σημείωμα αυτό γράφω για όσα δεν συνηθίζονται να ειπώνονται και να συμπεριλαμβάνονται σε μια διδακτορική διατριβή η οποία πραγματοποιείται εντός ακαδημαϊκού πλαισίου. Αυτό το δικαίωμα μου δίνεται εξαιτίας του ύφους της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, καθώς γνωρίζω ότι δεν θα είχα τη δυνατότητα να τα συμπεριλάβω αν πραγματοποιούσα την διατριβή μου σε κάποιο άλλο ίδρυμα, μακροβιότερο άρα και αυστηρότερα κανονιστικό και θεσμικά δομημένο.

Αν και μια διδακτορική διατριβή θεωρείται ένα ακόμα ατομικό έργο, όλες ξέρουμε ότι αυτό είναι πρακτικά ανυπόστατο. Αυτή η μελέτη είναι αποτέλεσμα συλλογικών επιτελέσεων που αναγκάστηκαν να μορφοποιηθούν κειμενικά και να υπογραφτούν από μία εξαιτίας γραφειοκρατικών υποχρεώσεων. Δεν μπορούμε όμως αυτό να το αποφύγουμε, γνωρίζουμε ότι η διαχείριση εμπεριέχεται στην δημιουργία και όταν αναγνωρίζεται αυτή η αλλότητα μπορούν και τα δύο να επανα-πολιτικοποιηθούν. Δεν υπάρχει καμία επιθυμία να περικλειστώ ταυτοτικά σε μια θεσμικά πλαισιωμένη διατριβή με σκοπό την διανοητική κεφαλαιοποίηση της. Παρ' όλ' αυτά όμως, θα χρησιμοποιηθεί αφενός ως ένα ακόμα στοιχείο της πολυθεματικής δράσης μας και αφετέρου για να κατοχυρώσει θεσμική εγκυρότητα με σκοπό τον συλλογικό διαμοιρασμό οικονομικών πόρων, που θα μπορούσαν να προκύψουν από αυτήν, καθώς είναι οι μοναδικοί «πόροι» που δεν διαθέτουμε.

Χωρίς να χρησιμοποιείται στην διατριβή ένας λόγος ασυνεπής με το πλαίσιο στο οποίο δημιουργήθηκε (πχ. Βωμολοχίες, αν και αυτές οι αρνητικά φορτισμένες λέξεις έχουν υπεξούσιες καταβολές και βρίσκονται μέσα στο καθημερινό μας λεξιλόγιο. Η *βωμός+λοχία* έχει αναφορά σε υποτελείς επιτελεστικότητες, προέρχεται από τους επαίτες που περίμεναν γύρω από το βωμό μέχρι να ολοκληρωθεί η τελετή της θυσίας των ζώων για να λάβουν τα όποια υπολείμματά τους ώστε να τραφούν.), ευελπιστούμε τόσο ο λόγος όσο και το περιεχόμενο να μετατοπίζει, έστω και ελάχιστα, τον κυρίαρχο ρυθμιστικό κανόνα.

Τα γραμματικά γένη χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση. Το αρσενικό χρησιμοποιείται για να δηλώσει το γένος αλλά κυρίως για να δηλώσει τα υποκείμενα που διαιώνισαν και σχημάτισαν τον κανονιστικό λόγο, ενώ το θηλυκό και το ουδέτερο για την εγκυροποίηση των όρων αρχιτεκτόνισσα και αρχιτέκτον, αλλά και για τις υποκειμενικότητες που αποδομούν την ηγεμονία. Όσον αφορά τα βιβλιογραφικά αποσπάσματα που επέλεξα, έλαβα υπόψιν αυτά που επικύρωσαν και ενίσχυσαν τις γενικότερο πλαίσιο της ερμηνείας που επιχειρεί αυτή η μελέτη. Τα αποσπάσματα εξυπηρετούν του σκοπούς της έρευνας χωρίς όμως να εξετάζεται η επιστημολογική ιστορικότητα τους είτε το συνολικότερο έργο της εκάστοτε συγγράφισσας. Θα έλεγα πως γίνεται μια ενσωμάτωση των δικών τους φωνών στη δική μου και αντίστροφα.

Οι σκέψεις, οι λόγοι, οι επιτελέσεις και οι «ανεπάρκειες» των υποκείμενων που σχημάτισαν την μελέτη αυτή, βοήθησαν στην «αδυναμία» της, στο να μην έχει μια ενιαία γραφή χωρίς ρωγμές. Παρόλα αυτά, δεν αναγνωρίζουμε καμία οικουμενική αρετή στην «αδυναμία», δημιουργούμε αγωνιστικά πεδία ρήξης και αποκάλυψης της «συμπαγούς» ιδεολογίας.

Πέγκυ Ζάλη μαζί με τις Παναγιώτη Λιανό, Ξένια Καλπακτσόγλου, Δήμητρα Τσώλη, Δόμνα Δεγαΐτα, Τασούλα Βερβενιώτη, Ελένη Τζιρτζιλάκη, Άννα Μιχοπούλου, Βάνα Τεντοκάλη, Φίλιππο Ωραιόπουλο, Φοίβη Γιαννίση, Ίριδα Λυκουριώτη, Σάσα Λαδά, Βίλμα Μενίκη, Μαίρη Ζάλη, Ορσαλία Ζάλη, Ιφιγένεια

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ξεκούκη, Βασιλική Ζάλη, Σωτήρη Φακίτσα, Μώης, Jacob T., Σταύρο Σταυρίδη, Γιώτα Ιωαννίδου, Δανάη Αναγνώστου, Αλέξια Δήμου, Τίμοθυ Λασκαράτος, Φίλιππο, Ali, Κατερίνα Σπυράτου, Βιβή Τσολιάκου, Βάνα Οικονομάκη, Φαίη Σαχίνογλου, Johny, Κωστή Δαμουλάκη.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή αρχικά ορίζει το πεδίο δημιουργίας του ηγεμονικού κανόνα ο οποίος καθορίζει το πρότυπο του ανθρώπου και κατόπιν του αρχιτέκτονα. Εν συνεχεία περιγράφεται ένας ποιητικός έκ-κεντρος τόπος, αυτός της Αλάνας. Η Αλάνα είναι ένας χώρος που διαφεύγει από τον κεντρικό σχεδιασμό, ενώ ορίζεται ως τόπος μέσω επιτελέσεων όπως αυτών του παιχνιδιού, του ερωτισμού αλλά και των παράτυπων δραστηριοτήτων. Ως η επιτελεστική υποκειμενοποίηση της χωρικής αυτής συνθήκης ορίζεται το Αλάνι.

Στη συνέχεια, η έρευνα επικεντρώνεται στα Αλάνια της δυτικής ιστοριογραφίας της αρχιτεκτονικής. Παρουσιάζονται οι προσωπικότητες και τα έργα τους, στα οποία διαχειρίζονται ζητήματα επιθυμίας και ερωτισμού μέσω της διατάραξης του κυρίαρχου δίπολου κανόνα περί της κατηγοριοποίησης ιδιωτικών και δημόσιων χώρων και της έμφυλης στυλιστικής μορφολογίας της κτιριακής δομής. Στο δεύτερο μέρος, η έρευνα μετατοπίζεται στη ελληνική τοπικότητα όπου αναφέρονται δράσεις που επιλέγουν να επιτελούνται στο χώρο της Αλάνας κατά την περίοδο του του αυτόνομου φεμινιστικού κινήματος της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα. Εντοπίζονται υποκείμενα, γραφές και δράσεις οι οποίες δημιούργησαν και ενίσχυσαν τον λόγο της Αλάνας στο δημόσιο και στο αρχιτεκτονικό πεδίο. Και στα δύο μέρη παρουσιάζεται παραδειγματικά (και όχι υποδειγματικά) το έργο ατομικοτήτων το οποίο λειτουργεί υποστηρικτικά για να γίνει εμφανής η παράδοση της Αλάνας.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή είναι μια προσπάθεια μη κατηγοροποιημένης και ενιαίας εν-γραφής των Αλανιών που επιλέγουν τον χώρο της Αλάνας ως το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

έκ-κεντρο πεδίο παραγωγής υποτελών γνώσεων και σχέσεων και έχουν ως σκοπό την διάρρηξη των πολλαπλών ηγεμονικά προσδιορισμένων κέντρων.

ABSTRACT

This dissertation first defines the scope of the hegemonic pattern that defines the model of the human and then the architect. Subsequently, a poetic eccentric site, namely Alana's, is described. Alana is a space that eludes central planning models, while being defined as a performed place of play, eroticism and irregular activities. The performative subjectification of this spatial condition is defined as Alani.

The research then focuses on the Alania of Western architectural historiography. It presents the personalities and their works that deal with issues of desire and eroticism through the disruption of the dominant bipolar canon on the categorization of private and public spaces and the gendered stylistic morphology of building structure. In the second part, the research shifts to the Greek locality where actions that choose to be performed in the Alana site during the period of the second feminist wave are mentioned. Subjects, writings and actions that created and reinforced Alana's discourse in the public and architectural spheres are identified. Both parts exemplify (rather than suggest) the work of individualities that function in a supportive way to make Alana's legacy evident.

This dissertation is an attempt to de-categorize and de-unifiedly inscribe the Alanias that choose the space of Alana as the eccentric field of production of subordinate knowledge and relations and aim to disrupt the multiple hegemonically determined centers.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΙΣΣΑΣ..... 2

ΠΕΡΙΛΗΨΗ 3

ABSTRACT.....4

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....5

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ.....11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΡΡΙΨΗΣ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Εισαγωγή του πρώτου κεφαλαίου..... 15

Ο αποκλεισμός υποκειμένων με βάση έμφυλα, ταξικά και αποικιοκρατικά ιδεολογικά προτάγματα..... 19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ «ΚΕΝΤΡΑ»

Εισαγωγή: Τα πολλαπλά κέντρα που ορίζουν το περιθώριο..... 23

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το «κέντρο» του ταξικού κανόνα.....24

Παραδείγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής: Ο διαχωρισμός μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας..... 26

Το «κέντρο» του φυλετικού κανόνα..... 29

Παραδείγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής: Η σύνδεση της ανθρώπινης επιδερμίδας με τον εξωτερικό φλοιό του κτιρίου..... 31

Το «κέντρο» του έμφυλου κανόνα.....35

Παραδείγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής.....37

Η αντιστοιχία του ιδανικού κτιρίου με το αρτιμελές ανδρικό σώμα.....39

Ο «ήρωας» του Μοντέρνου και η καλλιέργεια του έμφυλου κανόνα.....45

Le Corbusier VS Eileen Gray.....47

Le Corbusier και το θηλυκό σώμα.....51

Η καλλιέργεια του έμφυλου κανόνα μέσα από τα αρχιτεκτονικά εκπαιδευτικά ιδρύματα κατά το Μοντέρνο.....53

Ecole Polytechnique.....53

Bauhaus.....54

Σύγχρονα παραδείγματα..... 56

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΑΠΟ ΤΑ ΚΑΤΩ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ. ΕΚ-ΚΕΝΤΡΑ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΧΩΡΟΙ

Η ανάγνωση της ιστορίας από το περιθώριο.....60

Εγκαταλείποντας τον κανόνα.....63

Το Αλάνι.....66

Η Αλάνα.....75

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η επιθυμία και ο ερωτισμός: Η ανατρεπτική πολιτική δύναμη του περιθωρίου....77

Ο ερωτισμός και η επιθυμία ως συλλογικές επαναστατικές επιτελέσεις.....80

Η επιθυμία και ο ερωτισμός στο κέντρο της αρχιτεκτονικής σύνθεσης.....82

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΟΤΑΝ ΤΑ ΑΛΑΝΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΟΥΝ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ

Εισαγωγή τέταρτου κεφαλαίου.....84

Το Μπουντουάρ.....85

Eileen Gray.....88

Boudoir de Monte Carlo.....88

Jean-Jacques Lequeu.....94

Τα σχέδιά του.....97

Margaret Macdonald.....101

Rose Boudoir.....101

Κοινοβιακός ερωτισμός.....108

Charles Fourier.....108

Phalanstery.....109

Rudolf Schindler.....114

Kings Road House.....116

Horace Walpole.....120

Strawberry Hill.....120

Κρεβατοκάμαρα.....127

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Anne Griswold Tyng..... 127

Four-Poster House.....128

Carlo Mollino..... 130

Casa Miller..... 131

Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields..... 135

Smithsons..... 140

House of the Future..... 142

Για τα Αλάνια της δυτικής αρχιτεκτονικής ιστοριογραφίας..... 151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟ ΛΟΓΟ ΤΩΝ ΑΛΑΝΙΩΝ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΑΥΤΟΝΟΜΟ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΥΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εισαγωγή πέμπτου κεφαλαίου.....154

Μια σύντομη ιστοριογραφία της ιστορίας των γυναικών στην Ελλάδα..... 155

Αυτόνομα φεμινιστικά έντυπα 1979 έως τα πρώτα χρόνια του 1990..... 160

Ζητήματα επιθυμίας και απόλαυσης.....165

Ο φεμινιστικός λόγος που στέκεται ενάντια στον ηγεμονικό λόγο των θεσμών, της επιστημολογίας και των τεχνών.....171

Γιατί δεν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες (Σκούπα, τεύχος 5, 1981)..... 178

ΣΑΔΑΣ: Διήμερο γυναικείων εκδηλώσεων (8, 9 Νοεμβρίου, 1980)..... 180

Καραγκιόζαινα: Φεμινιστικές επιτελέσεις στο δημόσιο χώρο (1980-1990).....182

Η πολιτική κατηγορία του φύλου..... 186

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΟΥΝΤΑΙ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΕΠΙΛΕΓΟΥΝ ΤΗΝ ΕΚΤΟΣ ΘΕΣΜΩΝ ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΕΙΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Οι Γυναικείες Σπουδές στο θεσμικό περιθώριο.....188

Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ..... 190

Μέδουσα, ανεξάρτητο έντυπο από τις Αυτόνομες Ομάδες Γυναικών ΑΠΘ..... 201

Η εισαγωγή των έμφυλων ζητημάτων στις Αρχιτεκτονικές Σχολές.....205

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ..... 206

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.....208

Η ημερίδα περί θεσμοθέτησης των Γυναικείων Σπουδών, 1991..... 217

Η άρνηση θεσμοθέτησης των Γυναικείων Σπουδών, επιλέγοντας το περιθώριο ως πεδίο πολιτικού αγώνα.....238

Οι Σπουδές Φύλου σήμερα..... 240

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: ΤΑ ΑΛΛΑΝΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Εισαγωγή έβδομου κεφαλαίου.....242

Αποστολία Νασιοπούλου. Πόλη Γυναικών, τεύχος 16, 1985.....243

Βάνα Τεντοκάλη.....259

Ελένη Τζιρτζιλάκη.....271

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ: ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Οι Αλάνες και τα Αλάνια.....280

Πώς συναντας τα Αλάνια και τις Αλάνες.....281

Εκ-κεντρική βιβλιογραφική έρευνα Δυτικής αρχιτεκτονικής ιστοριογραφίας..... 282

Εκ-κεντρικά ελληνικά φεμινιστικά αρχεία.....284

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η (αντι-κανονικο-)ποίηση της ελλειπτικότητας..... 293

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ..... 295

Αρχεία..... 309

Συνεντεύξεις.....309

Περιοδικά..... 310

ΕΙΚΟΝΕΣ..... 311

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....316

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

Ο φεμινισμός και η μετα-αποικιοκρατική σκέψη, μέσω αναρχικών και μαρξιστικών αναλύσεων, εισήγαγαν τα θεμέλια για την μελέτη και τον αναστοχασμό του σύγχρονου κυρίαρχου και κανονιστικού λόγου. Μέσω διαθεματικών μεθοδολογιών, η σκέψη αυτή προσανατολίζεται και στις επιστημολογίες που κατασκεύασαν εξαιρέσεις και φυσικοποίησαν αποκλεισμούς. Σήμερα αυτό το πεδίο παραμένει καίριο καθώς μελετά την πολιτική της γνώσης, τους τρόπους δηλαδή με τους οποίους η γνώση παράγει εξουσία, παράλληλα με εναλλακτικές και συμπεριληπτικές μορφές παραγωγής γνώσης, νέες υφές που θα μπορούσε να έχει η γνώση καθώς και τα μέσα διακίνησής της.

Συνηθίζεται, ακόμα και σήμερα, σε συγγράμματα των περισσοτέρων επιστημονικών κλάδων και στη πλειοψηφία των συγγραμμάτων των ανθρωπιστικών επιστημών, να υπονοείται ότι το περιεχόμενο τους, οι παρατηρήσεις, οι κανόνες και οι θεωρίες που περιγράφονται στις σελίδες τους αποτελούν καθολική αλήθεια. Βασίζονται και έχουν αναφορά πάντα σε αρχές που προυπάρχουν ως «οικουμενικές». Η επιστήμη δομείται γύρω από οικουμενικά κριτήρια, οικουμενικούς νόμους, οικουμενικές ιδέες όπως η «αλήθεια» και ο «ορθός λόγος» και οι εκπρόσωποι της συμπεριφέρονται σαν να ισχύουν καθολικά τέτοιοι νόμοι, παγιώνοντας έναν μηχανισμό ο οποίος αποσκοπεί στην εδραίωση κάποιας μορφής πίστης σε αυτήν (Feyerabend, 1975: 236). Αυτό πολύ συχνά έχει ως αποτέλεσμα την διαστρέβλωση της ίδιας τη φύσης της επιστήμης, ως ένα ακόμα από τα πολιτιστικά δημιουργήματα, η οποία μοιράζεται πολύ περισσότερα κοινά με τις υπόλοιπες πολιτιστικές κατασκευές όπως η πολιτική και η ιδεολογία (Kuhn, 2004: 35). Η επιστήμη, όπως και τα υπόλοιπα πολιτιστικά επινοήματα, είναι ρευστή, μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο και κάθε φορά σχηματοποιείται σε σχέση με τις ανάγκες της κοινωνίας και πλέον κυρίως της αγοράς. Είναι ένα ανθρώπινο κατασκεύασμα με όλες τις προβληματικές αλλά και με όλα τα προτερήματα του, με βασικότερο αυτών, τη δυνατότητα αμφισβήτησης και ακύρωσής του. Η επιστήμη βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής και η εξέλιξή της επηρεάζεται σημαντικά από

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

παράγοντες όπως οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, η οικονομία αλλά και η τεχνολογία. Είναι ένα ρευστό πεδίο που μορφοποιείται και μορφοποιεί τις εκάστοτε κοινωνικές συνθήκες. Έχοντας ως αφετηρία τη θεώρηση του Khun, «*Η επιστήμη είναι ένα ανθρώπινο δημιούργημα, ένα πολιτιστικό φαινόμενο όπως όλα τα άλλα (τέχνη, θρησκεία, πολιτική κτλ.)*.» (Kuhn, 2004: 35), αναπόφευκτα όλα τα στοιχεία τα οποία συγκροτούν την επιστήμη και την αναπαράγουν, όπως για παράδειγμα τα βιβλία, τα πανεπιστήμια και οι «ειδήμονες», έχουν ώς στόχο να πείσουν για τη στιβαρότητα, την συνέχεια και την συνέπειά της. Μέσα από μια αλληλουχία κανόνων που τοποθετούνται γραμμικά και χωρίς να αφήνουν κανένα χώρο για αμφισβήτηση και σε ένα χρόνο που μοιάζει να είναι συμπαγής, η επιστήμη εμφανίζεται ως μια θεμελιώδης αρχή που υπήρχε πριν από τα ανθρώπινα όντα κι αυτά απλώς την αποκαλύπτουν. Στην πραγματικότητα δημιουργούν μια έννοια της επιστήμης, την οποία ο Khun παρομοιάζει με αυτή της εικόνας ενός εθνικού πολιτισμού, που σχηματίζεται από τουριστικά φυλλάδια ή από εγχειρίδια ξένων γλωσσών (Kuhn, 2004: 62). Με αυτή του την περιγραφή αντιλαμβανόμαστε τον εργαλειακό σχηματισμό και διαχείριση της επιστήμης, ως ένα ακόμα μέσο χειραγώγησης.

Η έντονα πολιτική και ιδεολογική διάσταση της επιστήμης, καθώς και οι μέθοδοι εκπαίδευσης για να την εισαγωγή στην πρακτική της, υπογραμμίζονται ειδικότερα από τον P. Feyerabend, ο οποίος αναφέρεται στον επιστήμονα ως έναν καλοεκπαιδευμένο ορθολογιστή (Feyerabend, 1975: 57). Ο Feyerabend θεωρεί ότι η εκπαίδευση του επιστήμονα βασίζεται στην αποδοχή της ύπαρξης μίας αντικειμενικής αλήθειας και μίας μοναδικής λογικής αντίληψης. Κατά συνέπεια, ο επιστήμονας υπακούει στη νοητική εικόνα που έχει μάθει, όντας ανίκανος να συνειδητοποιήσει ότι αυτό που θεωρεί φωνή της λογικής δεν είναι παρά ένα «αιτιολογικό επακόλουθο» της εκπαίδευσης την οποία έχει λάβει. Η επίκληση στη λογική, που έχει διδαχθεί ως τη μοναδική αλήθεια, είναι άλλωστε αυτή που τον απομακρύνει από το να αντιληφθεί ότι τελικά η εκπαίδευσή του είναι ένας «πολιτικός χειρισμός» (Feyerabend, 1975: 56).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το κατασκεύασμα της επιστημονικής γνώσης είναι και γεωγραφικά προσδιορισμένο. Είναι ένα προϊόν της Δύσης και σχετικά πρόσφατο, αφού το δημιούργησε και το συντηρεί μόλις τους τελευταίους τέσσερις αιώνες. Ο Khun αναφέρει ότι σε κανένα άλλο τόπο και σε καμία άλλη χρονική περίοδο δεν υποστηρίχθηκαν τόσο ειδικές κοινότητες, όπως αυτές απ' όπου προέρχεται η επιστημονική παραγωγικότητα (2004: 251). Παρά το τόσο σύντομο χρονικό παρελθόν αλλά και την περιορισμένη γεωγραφική της έκταση, η επιστημονική γνώση προάγεται ως η σημαντικότερη σύγχρονη δεξιότητα και ο επιστημονικός λόγος ως ο μόνος έγκριτος.

Το υψηλό κύρος που κατέχει η επιστημονική γνώση, το οποίο αποκτά μια διφορούμενη υπόσταση αν αναλογιστούμε τα γεγονότα της πρόσφατης ιστορίας της και τον γεωγραφικό της προσδιορισμό, επιβεβαιώνει την πολιτική και ιδεολογική φύση της. Η βασική λειτουργία της επιστήμης είναι η εργαλειακή της χρήση. Να ενσωματώνει και την ίδια στιγμή να αποκλείει συμπεριφορές, υποκείμενα και ιδέες. Επιπλέον, κατοχυρώνει όχι μόνο τη νοητική διχοτόμηση και ιεράρχηση μεταξύ δυτικού και του «υπόλοιπου» κόσμου αλλά και το ότι δημιουργεί και κατευθύνει την κυρίαρχη ιδεολογία.

Η Gayatri Chakravorty Spivak ονομάζει την παραπάνω διαδικασία «επιστημολογική βία». Η επιστημολογική βία είναι μια ακόμα μέθοδος αποκλεισμού και διάκρισης των υποκειμένων, μέσω της επιστημονικής γνώσης. Η βία που ασκείται εναντίον ή μέσω της γνώσης. Η Spivak θεωρεί ότι η επιστημολογική βία είναι ένα από τα βασικότερα συστατικά στοιχεία κάθε είδους κυριαρχίας, αφού είναι αυτή που θα επικυρώσει και θα ορθολογικοποιήσει την ύπαρξή της (Spivak, 1988: 21).

Οι μηχανισμοί κυριαρχίας δεν εδραιώνονται μόνο μέσω της κατασκευής οικονομικών σχέσεων ή του ελέγχου των πολιτικό-στρατιωτικών μηχανισμών. Αυτό είναι το ένα μόνο μέρος και ίσως το μικρότερο. Το άλλο μέρος και το βασικότερο είναι η κατασκευή επιστημολογικών πλαισίων που θα νομιμοποιήσουν και θα κατοχυρώσουν αυτές τις πρακτικές κυριαρχίας (Galvan-Alvarez, 2010). Η Gayatri Chakravorty Spivak

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

παρουσιάζει ως το πιο προφανές παράδειγμα επιστημολογικής βίας, το εξ αποστάσεως, ενορχηστρωμένο, μακρινό και ετερογενές επιστημολογικό έργο. Αυτόν το λόγο που καθιστά το αποικιακό υποκείμενο ως το άλλο. Ως το άλλο, που επειδή δεν συμμετέχει στη κατασκευή του δυτικού επιστημονικού πεδίου πρέπει να κατασκευαστεί από αυτόν, ώστε να μπορέσει να υπάρχει. Με αυτόν τον τρόπο πραγματοποιείται η ασύμμετρη εξάλειψη του ίχνους αυτού του άλλου και η επισφαλής υποκειμενο-ποίησή του (Guha, Spivak, 1988).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΡΡΙΨΗΣ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ

Εισαγωγή

Για να παραμένει κυρίαρχος ο επιστημονικός λόγος πρέπει, μέσα στο χρόνο, να συντηρείται και να εμφανίζεται ως μια ενιαία και καθολική αλήθεια. Ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους για την αποσταθεροποίηση του επιστημονικού λόγου αποτελούν τα ερευνητικά πλαίσια που αντιτάσσονται στο κυρίαρχο επιστημονικό παράδειγμα, είτε γιατί υπονομεύουν την παράδοση του, είτε γιατί δεν μπορούν να συμβιβαστούν με τις ιδεολογικές του αρχές. Για το λόγο αυτό η επιστήμη έχει αναπτύξει μηχανισμούς ενσωμάτωσης, ακόμα και για όλες αυτές τις ερευνητικές προκλήσεις, που δεν μπορούν να ενταχθούν στο κυρίαρχο αφήγημα. Για παράδειγμα, έχουμε συχνά θεμελιώδεις καινοτομίες που αποσιωπούνται, γιατί αντιτίθενται στις βασικές συμβάσεις της επιστήμης, ενώ πολλές φορές ακόμα και το υποκείμενο που θα προβεί σε καινοτομία μπορεί να «διαγραφεί» στην περίπτωση που τα ταυτολογικά χαρακτηριστικά του δεν αντιστοιχούν με αυτά που η ίδια η επιστήμη έχει ορίσει ως το κατάλληλο μοντέλο.

Παρ’ όλα αυτά όμως υπάρχει ένα σημείο όπου η επιστήμη δεν μπορεί να παρακάμψει τις «ανωμαλίες», είτε τις θεωρητικές, είτε του ίδιου του υποκείμενου που παράγει έρευνα και αναγκάζεται να επαναπροσδιορίσει τις συμβάσεις της σε μια νέα βάση. Το πεδίο της επιστήμης για να μπορέσει να συντηρηθεί και να συνεχίσει να θεωρείται ως ο μόνος τρόπος παραγωγής της εν λόγω μονοδιάστατης αλήθειας, έχει αναπτύξει μηχανισμούς ενσωμάτωσης, ακόμα και στοιχείων που παρήχθησαν με σκοπό την αποδόμησή του. Αυτές τις ανωμαλίες, που εξαιτίας τους συντελείται η τροποποίηση των συμβάσεων, ο Kuhn, τις ονομάζει επιστημονικές επαναστάσεις (2004: 68). Ο τρόπος λειτουργίας και ένταξης των παρεκλίσσεων αυτών στο επιστημονικό πεδίο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συντελείται ως εξής: αυτές που αρχικά, στο προηγούμενο μοντέλο ορισμού του επιστημονικού κλάδου, χαρακτηρίζονταν ως ανωμαλίες στη συνέχεια μετατρέπονται σε αναμενόμενα στοιχεία, που συντελούν και αυτά με τη σειρά τους στην συνέχεια της επιστήμης (Kuhn, 2004: 68). Οι ανωμαλίες αυτές, πολλές φορές έχουν ως στόχο την ολική αποδόμηση του κατασκευάσματος του εκάστοτε επιστημονικού κλάδου, αλλά μέσα στην αντίστοιχη ιστορία είτε δεν τοποθετούνται, είτε τοποθετούνται ως αντιπαραδείγματα. Τις περισσότερες φορές οι αποκλίσεις αυτές εγγράφονται σε δεύτερο χρόνο, όταν η επιστήμη έχει καταφέρει να τις ενσωματώσει ως τέτοιες, και με σκοπό να την ενδυναμώσουν και τελικά να της δώσουν το χαρακτηριστικό της ευελιξίας, της συμπεριληπτικότητας και της ανοικτότητάς της.

Ο Foucault έχει εκτενώς περιγράψει την επιστημοκρατική βία κατά το τέλος του ευρωπαϊκού δέκατου όγδοου αιώνα, αλλά παράλληλα και την ανάγκη να καταρριφθούν όσα προβάλλει το επιστημονικό πεδίο και η ιστορία του ως θεμελιακά. Είχε προτείνει τον τρόπο προς την πλήρη αναθεώρηση της επιστήμης και τον επαναπροσδιορισμό της λογικής. Συγκεκριμένα αναφέρει:

> *Να δείξουμε ότι η ασυνέχεια δεν είναι μόνο ένα από αυτά τα μεγάλα συμβεβηκότα που σχηματίζουν ρωγμή στη γεωλογία της ιστορίας, αλλά ότι βρίσκεται ήδη στο απλό γεγονός του εκφωνήματος.*[1]

Το κεντρικό στοιχείο της έρευνας αυτής είναι ο ορισμός και η καταγραφή των ανωμαλιών στο πεδίο της αρχιτεκτονικής. Οι ανωμαλίες αυτές έρχονται σε σύγκρουση με την κυρίαρχη αφήγηση, όχι μόνο σε σχέση με το μορφολογικό και εννοιολογικό πλαίσιο, αλλά και λόγω των ίδιων χαρακτηριστικών των υποκείμενων που τις επιτέλεσαν. Άτομα τα οποία εντάσσονται στην κατηγορία των ανώμαλων επιστημόνων/ισσών, είτε για λόγους ταξικούς, φυλετικούς, αλλά και έμφυλους. Υπερβαίνοντας όμως την αρχειακή μελέτη των εν λόγω ανωμαλιών, η παρούσα διατριβή δεν θέτει ως στόχο την δημιουργία

[1] Φουκώ, Μ., (1987). *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Αθήνα: Εξάντας. 48.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

μιας εναλλακτικής ιστορίας της αρχιτεκτονικής, η οποία διέπεται από μια αίσθηση συνέπειας και συνέχειας, έχοντας ως παραδείγματα τις ανωμαλίες στο αρχιτεκτονικό πεδίο. Ο στόχος της μελέτης αυτής είναι να δημιουργήσει επιπλέον και να ενδυναμώσει τις ήδη υπάρχουσες ρωγμές στην ιστορία της αρχιτεκτονικής, καθώς και να προκαλέσει νέες, υπογραμμίζοντας τις ήδη υπάρχουσες ασυνέχειες στο στιβαρό κατασκεύασμα της αρχιτεκτονικής. Τα παραδείγματα αυτά προτείνουν τη διάλυση της κυρίαρχης αφήγησης, όχι μόνο στο πλαίσιο της επιστήμης της αρχιτεκτονικής, αλλά και την ακύρωση οποιασδήποτε κυρίαρχης και κεντρικής αφήγησης που αποκλείει άτομα και συμπεριφορές. Είναι ριζικά εκ-κεντρες χειρονομίες που διαφεύγουν από το πεδίο της επιστήμης και αναφέρονται/αφορούν στην ατομική αλλά και στην συλλογική απελευθέρωση.

Σε όλες τις κοινωνίες η παραγωγή του λόγου ελέγχεται, επιλέγεται, οργανώνεται, και αναδιανέμεται με στόχο να περιορίσει, να εξαλείψει και να αποτρέψει οτιδήποτε ανεξέλεγκτο και μη καθαρά προσδιορισμένο. Αυτός ο μηχανισμός ενσωμάτωσης και την ίδια στιγμή αποκλεισμού, ορίζεται σε σχέση με τη παράδοση της αλήθειας του λόγου της εκάστοτε κοινωνίας (Φουκώ, 1970: 14). Η διάδοση και η κατοχύρωση της αλήθειας του λόγου βασίζεται σε ένα ορισμένο επιστημονικό και θεσμικό σύστημα. Η εκπαίδευση, τα πανεπιστήμια, το προφίλ των ακαδημαϊκών, μαζί με τις διαδικασίες συμπερίληψης και αναπαραγωγής στις βιβλιοθήκες και στον επιστημονικό τύπο αντίστοιχα, συστήνουν κάποιους από τους θεσμούς καθιέρωσης του κυρίαρχου λόγου.

Όπως αναφέρει ο Foucault, η ίδια η φύση της βούλησης για την αλήθεια είναι στην ουσία ένα τεράστιο μηχανοστάσιο αποκλεισμού (1970: 14). Η μοναδική αλήθεια ως έννοια αποτελεί ένα εργαλείο με σκοπό την καθιέρωση ενός κυρίαρχου συστήματος αποκλεισμού. Η επιστήμη φέρει ως κύριο της πρόταγμα την επίκληση για μία και μοναδική αλήθεια, αλλά ουσιαστικά είναι ένας μηχανισμός αποκλεισμού οποιουδήποτε τυχαίου, ανεξέλεγκτου ή επεισοδιακού λόγου και συμπεριφοράς. Οτιδήποτε δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί ή να μετρηθεί αποτελεί έναν κίνδυνο επικείμενης

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αποσταθεροποίησης της κυρίαρχης αλήθειας. Μέσα σε μια κοινωνία μπορούμε να διακρίνουμε αυτές τις διαδικασίες αποκλεισμού καθώς και τις συμπεριφορές, κάποιες από αυτές αναφέρθηκαν πιο πάνω, οι οποίες έχουν ως στόχο να ελέγξουν ή ακόμα και να εξαλείψουν. Ο Foucault επίσης αναφέρει ότι ο αποκλεισμός αυτός δεν δημιουργείται πια μέσω της ρητής απαγόρευσης ή της στοχοποίησης, όπως έχουμε δει στο παρελθόν και χρησιμοποιώντας απολυταρχικές μεθόδους, αλλά μέσω της διάκρισης και της απόρριψης (1970: 9).

Είναι βέβαια αρκετά πολύπλοκη η διαδικασία να δημιουργηθεί ένας άλλος, νέος λόγος που να στέκεται απέναντι και εναντίον στην απολυτότητα της μιας αλήθειας που δημιουργει ο κυριαρχος λόγος. Ένας λόγος που θα ανατρέπει τους αποκλεισμούς που έχουν παγιωθεί, αλλά την ίδια στιγμή θα απορρίπτει οποιαδήποτε ιδιότητα κατασκευής μια νέας απόλυτης και μοναδικής αλήθειας, που και αυτή με τη σειρά της αναπόδραστα θα φέρει αποκλεισμους.

Ο Foucault αναφέρεται σε προσπάθειες που έγιναν από φιλοσόφους οι οποίοι είχαν ως σκοπό να εναντιωθούν σε αυτή τη μία και μοναδική αλήθεια του επιστημονικού τους κλάδου και να ακυρώσουν μέσα από το έργο τους αυτές τις διαδικασίες περιορισμού και αποκλεισμού. Βέβαια είναι ιδιαίτερα δύσκολο το υποκείμενο που έχει εκπαιδευτεί μέσα στο θεσμό που καθιερώνει την κυριαρχία της μοναδικής αλήθειας να αυτο-ακυρωθεί. Τα περισσότερα παραδείγματα τα οποία έχουμε, όπως τονίζει ο Foucault, αυτό που κατάφεραν τελικά είναι να προτείνουν μια νέα αλήθεια, ενισχύοντας την ίδια την αξία της ηθικής της γνώσης και κράτησαν για τους ίδιους την εξουσιαστική δύναμη, απόρροια της θέσης τους ως παραγωγοί του λόγου (1970: 33).

Είναι χρήσιμο να επανεξετάσουμε τη βούληση της αληθείας και ποιες τελικά είναι οι αναφορές αυτού που την αναπαράγει. Αλλά και να μελετήσουμε τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσαμε να μιλάμε για και με αυτούς/ες που έχουν αποκλειστεί, εξαιτίας της κυρίαρχης αλήθειας του λόγου. Να κατασκευάσουμε νέα πλαίσια και

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τρόπους σκέψεις που θα αποκλείουν τη παραγωγή νέων κανόνων, οπότε και νέων αποκλεισμών. Να δούμε από το παρελθόν ποιο είναι αυτό το είδος που αποκλείει και τι μπορούμε να μάθουμε από αυτό. Να συναντήσουμε τον ανεξέλεγκτο λόγο και να επανεξετάσουμε τη στάση μας απέναντι σε αυτόν. Αν θέλουμε να κατανοήσουμε τη φύση των αποκλεισμένων, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε όλες τις ιδέες, όλες τις μεθόδους και κυρίως αυτές που διαφεύγουν ακόμα από το κυρίαρχο σύστημα. Η κατανόηση της φύσης των αποκλεισμένων θα μας φέρει πιο κοντά σε μεθόδους και τρόπους διαχείρισης και ακύρωσης του κυρίαρχου και όχι μόνο εντός του επιστημονικού πεδίου αλλά και ευρύτερα. Τέλος, θα μας δώσει και τα κατάλληλα εργαλεία για μια επαναστατική διαχείριση και επιτέλεση.

Ο αποκλεισμός υποκειμένων με βάση έμφυλα, ταξικά και αποικιοκρατικά ιδεολογικά προτάγματα

Αν κοιτάξουμε αυτή τη παράδοση αποκλεισμού και κυρίαρχου, βλέπουμε ότι οι αφηγήσεις τέμνονται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε συγκεκριμένες ταυτότητες να είναι πιο ισχυρές όσο και πιο πολύτιμες από άλλες. Αυτά τα κριτήρια που ορίζουν την θέση ισχύος των υποκειμένων, αυτά τα χαρακτηριστικά ηγεμονίας και αποκλεισμού θα μελετηθούν με όρους ταξικούς, γεωγραφικούς και έμφυλους.

Η διαδικασία υποκειμενοποίησης, κατ’ αρχάς είναι η δημιουργία σχέσεων με το οικείο και το ανοίκειο, και μια μέθοδος προσέγγισης νοήματος και συγκρότησης σχέσεων (κοινωνικών, οικονομικών και εν γένει εξουσίας), αναδεικνύοντας την πολλαπλότητα των σχέσεων με την ετερότητα. Οι κατηγορίες στις οποίες η κοινωνική επιστήμη του δέκατου ένατου αιώνα είχε στηριχθεί, όπως η υλικότητα, τα φυλετικά και τα βιολογικά χαρακτηριστικά, η ψυχολογική φύση των ανθρώπινων κοινωνιών - η τάξη, η φυλή, η εθνικότητα, το φύλο, η νεωτερικότητα, η Δύση και πολλά άλλα - αποδείχθηκε ότι ήταν κοινωνικές κατασκευές (Mitchell, 2002: 2).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Αυτή η ανάλυση δεν θα γίνει με σκοπό να εγκαθιδρύσει αυτούς τους χώρους όπου η ηγεμονία μπορεί να ασκηθεί και να επεκταθεί ή να αντιστραφεί. Η χρήση των τριών αυτών παραδειγματικών κατηγοριών και κριτηρίων που αναφέρθηκαν στον τίτλο και ορίζουν την θέση ισχύος των υποκειμένων, γίνεται για να υπογραμμίσει την αυθαιρεσία που υπάρχει σε αυτά, να τα αποδυναμώσει. Στόχος μέσα από αυτή τη χρήση είναι να συσταθεί ένα ιδεολογικό κατασκεύασμα, έτσι ώστε να μπορέσει να δημιουργήσει ένα χώρο μελέτης πέρα από το φύλο, τη φυλή και την τάξη.

Συνήθως η εκπαίδευση που έχει λάβει κάποιος είναι και ένας αντικατοπτρισμός της ταξικής του ταυτότητας, όπως αντίστοιχα τοποθετείται κάποιος ταξικά σε σχέση με τη φυλή και τον τόπο καταγωγής του. Όλοι μας μπορούμε να παραδεχτούμε ότι στον κυρίαρχο πολιτισμό της Δύσης κυριαρχεί η ιδέα ότι μια Ρομά γυναίκα που δεν έχει λάβει τριτοβάθμια εκπαίδευση εκτιμάται λιγότερο από ένα πτυχιούχο άνδρα που κατάγεται από τη Βόρεια Ευρώπη. Βεβαια το κάθε παράδειγμα χρήζει λεπτομερούς ανάλυσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως έχει και το παράδειγμα της Ελλάδας, ως μιας Ευρωπαϊκής χώρας που εντούτοις κυριαρχεί η ιδέα ότι μια λεσβία εργαζόμενη γυναίκα που κατάγεται από την Ελλάδα εκτιμάται λιγότερο για παράδειγμα από έναν λευκό αστό ετεροφυλόφιλο άνδρα από τη Γαλλία ή Γερμανια. Αυτός ο διακλαδικός τρόπος περιγραφής του υποκειμένου είναι εξαιρετικά περίπλοκος και φυσικά μπορεί να αμφισβητηθεί.

Η Spivak, κάνει μια ανάλυση των προνομίων που κατέχουν τα υποκείμενα όπου και θεωρεί ότι δεν είναι επίκτητα αλλά είναι ήδη δοσμένα μέσα από την ιστορία. Τα προνόμια κληρονομούνται, και είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο να διακοπεί η συνέχεια αυτού του κληροδοτήματος. Τα προνόμια ή μη, είναι δοσμένα ιστορικά και είναι πολύ δύσκολο να ξεχαστούν ή να ανατραπούν ειδικά αυτά που έχουν προκύψει μέσα από ιστορικά εγκλήματα.[2] Τα ιστορικά εγκλήματα έχουν προκαλέσει την ιστορική μάθηση, η οποία εγγράφεται σε κάθε υποκείμενο καταλήγωντας κτήμα του. Ιστορικά εγκλήματα

[2] Spivak G. C. (2015, May 16) Wiener Festwochen, [What Time is it on the Clock of the World?]. YouTube. Gayatri Chakravorty Spivak: What Time is it on the Clock of the World?

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

θεωρούνται όλα όσα έφεραν και όρισαν σχέσεις εξουσίας, εξουσιαστή και υποταγμένου. Το κυριότερο μεταξύ αυτών είναι η αποικιοκρατία.

Η Spivak θεωρεί όμως, ότι μπορεί να διακοπεί αυτή η παράδοση μετάδοσης των επίκτητων προνομίων. Ο μόνος τρόπος, σύμφωνα με τη Spivak, για να απαλλαγεί κάποιος από την ιστορική γνώση που έχει κληρονομήσει είναι το να ξε-μάθει. Το να ξε-μάθεις είναι κάτι που μπορεί και πρέπει να κατακτηθεί. Βέβαια, για να ξε-μάθεις χρειάζεται πολύς χρόνος και κόπος και σπάνια μπαίνει κάποιος σε αυτή τη διαδικασία, ειδικά αν βρίσκεται στη θέση του προνομιούχου. Είναι όμως η μοναδική διαδικασία για να μπορέσει κάποιος να αρθρώσει και να μιλήσει με τα δικά του λόγια.[3]

Στους προάγγελους του λόγου της Spivak συμπεραίνουμε πως συμπεριλαμβάνεται και ο Foucault, όταν στην *Αρχαιολογία της γνώσης* απευθύνεται σε όλους αυτούς που αρνήθηκαν ή δεν κατάφεραν τελικά να ξε-μάθουν και αναπαρήγαγαν την ιστορική αυτή μάθηση. Αυτοί είναι κιόλας που διαιωνίζουν αυτή τη κληρονομικότητα των προνομίων στον χώρο της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της διανόησης, χωρίς ποτέ να αναπτύξουν το δικό τους προσωπικό λόγο ο οποίος θα μπορούσε να συμβάλλει στην ακύρωση της παράδοσης αυτής. Ο Foucault αναφέρει:

> *Καταλαβαίνω τη δυσφορία όλων αυτών. Δυσκολεύτηκαν αρκετά για να αναγνωρίσουν ότι η ιστορία τους, η οικονομία τους, οι κοινωνικές πρακτικές τους, η γλώσσα που μιλούν, η μυθολογία των προγόνων τους, ακόμα και τα παραμύθια που τους έλεγαν στα παιδικά τους χρόνια, υπακούουν σε κανόνες που δεν είναι όλοι φανεροί στη συνείδηση τους κι ούτε εύχονται να απαλλαγούν από αυτόν τον λόγο...Μέσα στη γλώσσα τους είναι τόσο πολλά αυτά που ήδη τους διέφυγαν... Δεν μπορούν να αντέξουν (και έως έναν βαθμό τους καταλαβαίνουμε) όταν ακούν να λέγεται: Ο λόγος δεν είναι η ζωή, ο χρόνος του δεν είναι ο δικός σας χρόνος μέσα του δε θα συμφιλιωθείτε με το θάνατο ενδέχεται να σκοτώσατε τον Θεό υπό*

[3] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

το βάρος των όσων είπατε, αλλά μη νομίζετε ότι με όσα λέτε θα κάνετε έναν άνθρωπο που θα ζήσει περισσότερο απ' αυτόν.[4]

Ο Foucault με αυτή τη φράση κλείνει το βιβλίο του, επιχειρώντας να παρουσιάσει την αρχαιολογία ως μια μεθοδολογία ικανή για την κριτική και ιστορική προσέγγιση των επιστημών και συγκεκριμένα της παραγωγής επιστημονικού λόγου, όπως επίσης και της θεωρίας των ανθρωπιστικών επιστημών.

Αυτή είναι και μεγαλύτερη ένταση η οποία διαπερνά την ανάλυση της ιστορίας, η προσπάθεια να εξεταστούν στο μέγιστο βαθμό οι σχέσεις ανάμεσα σε εξουσία και γνώση, μέσω μιας ιστορικής διερεύνησης των μεθόδων και μιας διαρκούς σύνδεσης ανάμεσα στις πρακτικές του λόγου και στις πρακτικές της εξουσιαστικής καθυπόταξης.

[4] Φουκώ, Μ., (1987). *Η αρχαιολογία της γνώσης*. Αθήνα: Εξάντας. 317.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ «ΚΕΝΤΡΑ»

Εισαγωγή: Τα πολλαπλά κέντρα που ορίζουν το περιθώριο

Το περιθώριο κάθε φορά ορίζεται σε σχέση με κάποιο κέντρο, το οποίο καθορίζει το σημείο αναφοράς κρίνοντας τι περικλείεται σε αυτό και τι αποκλείεται. Συνεπώς, καθώς δεν μπορεί να καθοριστεί μόνο ένα κοινωνικό «κέντρο», οι περιθωριοποιημένες ομάδες δεν ταυτίζονται. Αντίθετα υπάρχουν διαφορετικά περιθωριοποιημένα υποκείμενα που ορίζονται ως τέτοια αναφορικά με διαφορετικά «κεντρικά» σημεία ή θέσεις. Κατά συνέπεια, η έννοια του «περιθωρίου» ποικίλει ανάλογα με το «κεντρικό» σημείο σε σχέση με το οποίο προσδιορίζεται, επισημαίνοντας ότι κάποια περιθωριοποιημένα υποκείμενα είναι εξαιρετικά διαφορετικά από άλλα (Μαρνελάκης, 2014, σελ. 17).

Η έμφυλη διαφορά όπως και οι υπόλοιπες, τέμνουν και άλλες κατηγορίες διαφορετικότητας και ορίζουν ποικίλες ποιότητες στο κάθε υποκείμενο που τοποθετείται στο «περιθώριο», ποιότητες που εξαρτώνται από ζητήματα φυλής, τάξης, σεξουαλικότητας, εθνότητας, θρησκείας, αρτιμέλειας, ψυχικής υγείας και άλλα. Αυτό το ζήτημα των πολυεπίπεδων αποκλεισμών του υποκειμένου τίθεται και στον λόγο της Spivak, η οποία αναφέρεται στο πλαίσιο της αποικιοκρατικής παραγωγής, όπου το υπεξούσιο υποκείμενο δεν έχει τη δική του ιστορία, ενώ το υπεξούσιο υποκείμενο ως θηλυκότητα βρίσκεται σε ακόμα περισσότερο δυσμενή θέση (Spivak 1988, σελ. 287). Το «κέντρο» όπως και το «περιθώριο» δεν μπορούν να μελετηθούν μεμονωμένα αφού υπάρχουν αλληλοεπικαλύψεις και σύνθετες διαδικασίες που ορίζονται κάθε φορά.

Παρ’όλα αυτά, καθορίζοντας τρεις βασικούς κοινωνικούς άξονές οι οποίοι μορφοποιούν το εκάστοτε «κέντρο», όπως αυτό της τάξης, του φύλου και της εθνότητας, θα χαρτογραφηθούν υποκείμενα αρχιτεκτονισσών οι οποίες έχουν αναφερθεί στην ιστορία της αρχιτεκτονικής και χαρακτηρίζονται από ένα πολυεπίπεδο δίκτυο αναφορών που τις κατατάσσει στο «περιθώριο».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το «κέντρο» του ταξικού κανόνα

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο παράδειγμα του λευκού αστού ετεροφυλόφιλου άνδρα που εκτιμάται παραπάνω από μία μαύρη εργαζόμενη λεσβία γυναίκα, μπορούμε να εντοπίσουμε τα ζητήματα ταξικότητας που καθορίζουν το κύρος του υποκειμένου. Η εργατική τάξη, είναι εξ ορισμού, ένας υποδεέστερος κοινωνικός και πολιτιστικός σχηματισμός. Ωστόσο, παρά τον γενικό αυτό κανόνα, μπορούμε να διακρίνουμε σύγχρονες μετατοπίσεις του «κέντρου», όπως παραδείγματος χάριν την περίπτωση αυτή που η μαύρη εργαζόμενη λεσβία γυναίκα να βρίσκεται στον ακαδημαϊκό χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών ή της τέχνης και η εργασία της να σχετίζεται με τη κριτική σκέψη, την έρευνα και το πολιτισμό, σε σχέση με την περίπτωση η εργασία αυτής της γυναίκας να σχετίζεται με την φροντίδα, την οικιακή και την άμισθη χειρωνακτική αόρατη εργασία.

Η καπιταλιστική παραγωγή, όπως πρότεινε ο Μαρξ, αναπαράγει το κεφάλαιο και την εργασία και ο ρόλος του «κέντρου» υπάρχει για να διασφαλίσει το ότι οι κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των τάξεων παραμένουν σταθερές (Ferrell, 2011: 73). Αν και η ηγεμονία μέσω της ταξικής συνθήκης θεωρείται φυσικό επακόλουθο των παραπάνω, ωστόσο δεν είναι μια αυτονόητη συνθήκη. Η κοινωνία μπορεί να φαίνεται ότι δομείται με βάση αυτές τις σταθερές σχέσεις ισχύος αλλά κάτι τέτοιο αποτελεί μια μονοδιάστατη ανάγνωση, άμεση ιστορική απόρροια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, καθώς η ριζοσπαστική σκέψη επισημαίνει τη σύντομη χρονικά και περιορισμένη γεωγραφικά ιστορική του καταγωγή.

Αν και σήμερα υποστηρίζεται ότι τα ταξικά θέματα είναι πολύ πιο ρευστά και ευμετάβλητα, παρ' όλ' αυτά δε μπορούν να εξαλειφθούν πλήρως. Η ηγεμονία εντός του ταξικού κανόνα δεν είναι εκ των προτέρων καθορισμένη, αλλά είναι συνεχώς υπό

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διαπραγμάτευση και για να καθιερωθεί χρειάζεται τη συναίνεση και των δύο πλευρών. Ο Gramsci ανέλυσε το τρόπο λειτουργίας της ηγεμονικής κυριαρχίας και είναι αυτός που έφερε την «υποδεέστερη» τάξη σε ένα αντίστοιχα ενεργό ρόλο εγκυροποίησης αυτής της σχέσης. Αντιπαραβάλοντας τα σύγχρονα αστικά κράτη με τα αρχαία σκλαβωμένα, τα πρόωρα και τα φεουδαρχικά, ο Gramsci αναλύει τη γενεαλογία της ταξικής κυριαρχίας. Υποστηρίζει ότι οι αυτόνομες κάστες του πρόωρου φεουδαρχικού κράτους οργανώνονταν σε κλειστές ιδιοκτησίες και αναπαρήγαγαν έναν σταθερό, στατικό και μηχανικό διαχωρισμό μεταξυ του κυρίαρχου και του υποτελούς. Το αστικό κράτος, μετεξελίσσεται και χρησιμοποιεί έναν εκτεταμένο ηγεμονικό μηχανισμό, όπου ο στατικός και μηχανικός χαρακτήρας του διαχωρισμού συντηρείται μέσα από οργανώσεις, κόμματα, συνδικάτα, πολιτιστικά ιδρύματα κλπ. τα οποία χρησιμεύουν ως ηγεμονικά εργαλεία (Adamson, 1980: 173). Ωστόσο, ενώ αυτά τα ηγεμονικά κράτη βασίζονται στη μαζικότητα καθώς διαδίδουν τα κυρίαρχα ιδεολογήματα σε ολόκληρη την κοινωνία, ποικίλλει ο τρόπος συστηματοποίησης της διάχυσης και της επικράτησής τους. Η αποτελεσματικότητα της επικράτησης του ηγεμονικού μηχανισμού που υιοθετείται κάθε φορά κρίνεται σε σχέση με το βαθμό ενθάρρυνσης της «υποδεέστερης» τάξης να συμμετάσχει σε αυτόν, συστήνοντας μια διαρκή επαναδιαπραγμάτευση και συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών (Adamson, 1980: 173).

Ένα από τα βασικά εργαλεία του «κέντρου», για την διατήρηση της ηγεμονίας, είναι αυτό των δομών εκπαίδευσης. Οι κρατικές εκπαιδευτικές δομές όπως άλλωστε και οι ιδιωτικές, οι οποίες συνδιαλέγονται άμεσα με το κεφάλαιο και την αγορά εργασίας, έχουν μια σημαντική δύναμη σε αυτή τη διαδικασία, εκπαιδεύουν μέσω της ρύθμισης της ζωής αυτών που αποκλείουν. Η ηγεμονία η οποία έχει ως «κέντρο» τον ταξικό κανόνα προϋποθέτει την εκπαίδευση για την αποδοχή αυτού του «κέντρου» και από αυτούς που αποκλείει, απαιτώντας σε κάποιο βαθμό τη συναίνεσή τους. Η ηγεμονία τελικά δημιουργείται μέσα από ένα σύνθετο δίκτυο οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και ιδεολογικών σχέσεων, που βρίσκονται συνεχώς σε διαπραγμάτευση μεταξύ των κυρίαρχων και των υποτελών και έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ενδιάμεσου φάσματος επιτελέσεων το οποίο επανακαθορίζει το «κέντρο» του ταξικού κανόνα. Επομένως, η ηγεμονία δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη ούτε από το κράτος και τις κυρίαρχες τάξεις, αλλά ούτε και από τους αναλυτές της.

Η σημερινή χρήση του όρου, που υποδηλώνει την ατελείωτη και απροβλημάτιστη άσκηση της ταξικής εξουσίας από κάθε «κέντρο», είναι αρκετά λανθασμένη για τον Gramsci αφού περιορίζει την ιστορική ιδιαιτερότητα της έννοιας (Ferrell, 2011: 54). Η ηγεμονία, λοιπόν, δεν είναι καθολική και δοσμένη στη κυριαρχία μιας συγκεκριμένης τάξης. Πρέπει να κερδηθεί, να δομηθεί, να αναπαραχθεί, να διατηρηθεί. Η ηγεμονία είναι, όπως σημειώνει ο Gramsci, μια κινούμενη ισορροπία η οποία περιέχει σχέσεις δυνάμεων ευνοϊκές ή δυσμενείς για τη μία ή την άλλη τάση. Ο χαρακτήρας και το περιεχόμενό της μπορούν να καθοριστούν μόνο με την εξέταση συγκεκριμένων καταστάσεων, σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές (Ferrell, 2011: 73).

Βέβαια, μέσα στο πλαίσιο της μακράς ιστορίας και κληρονομιάς τους, οι αποκλεισμένοι έχουν αναπτύξει τις δικές τους πολιτισμικές και ηθικές αναφορές καθώς και τους δικούς τους κώδικες επικοινωνίας. Εξακολουθούν όμως να βρίσκονται εντός της αφηγηματικής επήρειας του ταξικού κανόνα και των ετεροκαθοριστικών αλληλεπιδράσεων που αυτός ορίζει, επιδιώκοντας οι μεν κυρίαρχοι την αυτοσυντήρηση τους, οι δε υποτελείς είτε την ανάδυση τους, είτε την ολική ανατροπή της ηγεμονίας.

Παραδείγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής: Ο διαχωρισμός μεταξύ διανοητικής και χειρωνακτικής εργασίας

Η αρχιτεκτονική, από τότε που συστήθηκε ως επιστημονικό και επαγγελματικό πεδίο εξαρτάται από το κεφάλαιο και την εξουσία, αφού για να πραγματωθεί πρέπει να εξυπηρετεί τα οράματα του χρηματοδότη της. Για αυτόν τον λόγο άλλωστε, μπορούμε

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

μέσω του αρχιτεκτονικού έργου και λόγου να αντιληφθούμε τις αξίες της εκάστοτε περιόδου, ειδικά όταν αφορά δημόσια κτίρια και υποδομές.

Το «χάρισμα» της ιδιοφυΐας και η σχετική ανεξαρτησία της, αποτελεί μια ιδέα στην ιστορία της δυτικής συνείδησης, ταξικά προσδιορισμένη με έντονα υπογραμμισμένη την αυτονομία της ατομικότητας, χωρίς καμία ανάγκη άλλων υποκειμένων και οποιουδήποτε ομαδικού αισθήματος (Fitz, Krasny, 2019, 37). Η ιδεολογία της ανεξαρτησίας της ιδιοφυίας σχετίζεται με την πολιτική του σχηματισμού του σύγχρονου υποκειμένου, ενώ στρατηγικά επισκιάζεται οποιοδήποτε άλλο υποκείμενο και δράση, καθιστώντας τα αόρατα.

Στο πρώτο κιόλας εκτυπωμένο βιβλίο για την αρχιτεκτονική, το *On the Art of Building*, το 1485 από τον Leon Battista Alberti, εισήχθη η ιδέα της ανδρικής ανεξάρτητης μεγαλοφυΐας. Ο Alberti την στήριξε πάνω στο διχοτομιστικό δίπολο μάστορα/καλλιτέχνη. Το βιβλίο διαχώρισε την χειροναξία από την αρχιτεκτονική καθώς και την αναγκαιότητα με την αυτονομία, την μάθηση με την δημιουργική ιδιοφυία και την εξάρτηση με την ανεξαρτησία. Στην εισαγωγή του βιβλίου του ο Alberti περιγράφει το προφίλ του ανεξάρτητου αρχιτέκτονα-ιδιοφυίας και αναφέρει ότι ο αρχιτέκτονας και ο τεχνίτης δεν είναι ίσοι (Alberti, 1755: 3). Τα δυαδικά συστήματα δεν μπορούν να αναχθούν σε απλούς διαχωρισμούς, αλλά συστήνουν ιδεολογικές κατασκευές. Πολλές από αυτές παραμένουν σταθερές και ενσωματωμένες στους θεσμούς που διέπουν την αρχιτεκτονική. Αυτοί οι διαχωρισμοί αντικατοπτρίζουν τις υλικές και οικονομικές επιπτώσεις της οργάνωσης των συστημικών καθεστώτων της γνώσης και της κατανομής της εργασίας κατά τη διάρκεια της πρώιμης Μοντερνιστικής περιόδου.

Στο Μοντερνισμό ξεκινάει και ο ρόλος του αρχιτέκτονα ως του ειδικού, που επιδιώκει να μεταμορφώσει σε πολίτες όσους έχει αποκλείσει, εντάσσοντάς τους στον χωρικό ιστό του εξουσιαζόμενου. Αυτή η παράδοση, φέρει μέσα της τη φετιχοποίηση της ετερότητας αλλά και την προσπάθεια του αρχιτέκτονα να καθορίσει τον χώρο για το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Άλλο, διευκολύνοντας την παρατήρηση και τον έλεγχό του από την εξουσία (Wigley, 1992: 329). Στα γραπτά του ο A. Gramsi, αναφέρει ότι «Η δημοκρατία μεταξύ της ομάδας που κυβερνά και της ομάδας που την κυβερνούν υφίσταται στο βαθμό που η ανάπτυξη της οικονομίας και επομένως της νομοθεσίας που εκφράζει αυτή την εξέλιξη, κρατάει ανοιχτά τα κανάλια της ομάδας που κυβερνά για την εισαγωγή της ομάδας που κυβερνάται».[5] Υπό αυτή την έννοια, η σημασία της ιδέας είναι ότι υπογραμμίζει την ανάγκη του αποκλεισμένου να αναπτύξει πολιτικές στρατηγικές οι οποίες υπονομεύουν τη συναίνεση της σημερινής κυρίαρχης τάξης.

Υπάρχουν όμως και παραδείγματα περισσότερο σύγχρονα, αρχιτέκτονες οι οποίοι τοποθετούσαν τον εαυτό τους σε μια θέση ισχύος, ως αυτοί οι οποίοι προσπάθησαν μέσω της δουλειάς τους να καλυτερέψουν τις συνθήκες διαβίωσης των χαμηλότερων οικονομικά τάξεων, όπως οι Rural Studio. Η ομάδα αυτή διατύπωνε το 1998: «Δεν πρόκειται για το μεγαλείο σας ως αρχιτέκτονες αλλά για τη συμπόνια σας. Αυτά τα σχέδια είναι μια προσπάθεια να κατανοηθεί τι είναι κοινό και καθολικό για όλες τις οικογένειες. Η αρχιτεκτονική δεν έχει αρχίσει να ανακουφίζει όλα αυτά τα κοινωνικά δεινά. Αλλά αυτό που είναι απαραίτητο είναι η προθυμία να αναζητηθούν λύσεις στη φτώχεια στο δικό της πλαίσιο, όχι έξω από αυτό».[6] Η δήλωση αυτή στηρίζεται στη συμπόνια των αρχιτεκτόνων, η συμπόνια φέρει μέσα της σχέσεις εξουσιας, αυτού που έχει την εξουσία και τη δύναμη να βοηθήσει τον αδύναμο. Αυτή όμως η έρευνα δεν έχει την επιθυμία να αναγνωρίσει, ούτε να προκαθορίσει πυραμίδες εξουσίας και γνώσης, θέσεις δυνατού και αδυνάτου.

[5] Adamson, W. L., (1980). *Hegemony and Revolution: a study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*. Berkeley: University of California Press.174.
[6] Sykes A. K., (2010). *Constructing a new Agenda, Architectural Theory 1993-2009*. New York: Princeton, Architectural Press. 75.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το «κέντρο» του φυλετικού κανόνα

Ο φυλετικός διαχωρισμός είναι άλλη μια ισχυρή μεταφορά για τους πολλαπλούς διαχωρισμούς που δημιουργούνται από τον ηγεμονικό λόγο, οι οποίοι διατηρούνται στο ίδιο ακριβώς πλαίσιο σκέψης των δυαδικών συστημάτων του καλού και του κακού, του πατριώτη έναντι του εχθρού, του πιστού πολίτη σε σχέση με τον ανέντιμο μετανάστη, του «εμείς» έναντι «αυτών», του παγκόσμιου έναντι του τοπικού, του Δυτικού έναντι του Ανατολικού. Κάθε σχέση ηγεμονίας είναι αναγκαστικά μια εκπαιδευτική σχέση και εμφανίζεται όχι μόνο μέσα σε ένα έθνος, ανάμεσα στις διάφορες δυνάμεις που το αποτελούν, αλλά σε ολόκληρο τον διεθνή και παγκόσμιο χώρο, ανάμεσα σε συμπλέγματα εθνικών και ηπειρωτικών πολιτισμών.[7] Καθώς χαρτογραφούμε τα περιγράμματα του ηγεμονικού λόγου στο πλαίσιο φυλετικών διαχωρισμών, πρέπει να θυμηθούμε τα κρίσιμα σημεία της αλλαγής του παραδείγματος στην ιστορία ή αλλιώς τα «σημεία σήμανσης» όπως τα ονομάζει ο Gramsci (1971: 244-5). Το σημείο σήμανσης, το οποίο θεωρείται και η πρωταρχική εγγραφή της ηγεμονίας στο πλαίσιο του φυλετικού προσδιορισμού, βρίσκεται στην ιστορία της αποικιοκρατίας. Η αποικιοκρατία, παρόλο που έχει υποστεί μια σειρά μεταλλάξεων και μεταμορφώσεων, συνεχίζει να είναι ένα από τα κεντρικά σημεία διαλόγου περί ηγεμονίας μέχρι σήμερα.

Η Judith Butler αναφέρεται στον ισχυρισμό του Fanon, ότι «ο μαύρος δεν είναι άνθρωπος» και στην κριτική του, που απέδειξε ότι ο άνθρωπος με το σύγχρονο ορισμό που του έχει δοθεί δεν επιτρέπει σε κανένα μαύρο άνθρωπο να χαρακτηριστεί ως ανθρώπινος (Fanon, 1952: 8). Η διατύπωση του καταλήγει στο ότι όποιος δεν είναι «άνδρας» με την αρσενική έννοια δεν είναι άνθρωπος, υποδεικνύοντας ότι τόσο η αρρενωπότητα όσο και το φυλετικό προνόμιο είναι τα στοιχεία αυτά που υποστηρίζουν την έννοια του ανθρώπου. Σύγχρονοι μελετητές έχουν επεκτείνει το πλαίσιο μέσα στο οποίο έχει αρθρωθεί η κατηγορία του ανθρώπου. Όλες αυτές οι μελέτες τονίζουν τους κυριαρχικούς αποκλεισμούς οι οποίοι είναι ενσωματωμένοι στην κατασκευή της

[7] Gramsci A. (1995). *Further Selections from the Prison Notebooks*, Λονδίνο: Lawrence & Wishart. 285.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κατηγορίας του «ανθρώπου» και στη μακρά ιστορία του όρου.

Η κατηγορία του «ανθρώπου» διατηρεί μέσα της τη διαφορά ισχύος της φυλής ως μέρος της ιστορικότητάς της. Η Butler επίσης τονίζει ότι η κατηγορία είναι κατασκευασμένη και λειτουργεί μέσω της εξαίρεσης ενός ευρύτερου φάσματος μειονοτήτων (2004: 13). Δεν υποστηρίζεται βέβαια ότι το παρελθόν οριοθετεί το μέλλον με οποιοδήποτε αιτιοκρατικό και γραμμικό τρόπο (Jacqui Alexander, 2005: 108). Εγκαταλείποντας την εμμονή των συνεχειών που έχει φέρει η ιστορία, αντί να ανακοινώσουμε το πρόωρο τέλος των πραγμάτων ή το μετά των πραγμάτων, θα ενισχύσουμε την αποσπασματικότητά της και την ιδέα ότι η ιστορία φέρει ρήξεις και ασυνέχειες, που δεν μπορούν να είναι ούτε σταθερές ούτε τελικές και έτσι δεν μπορούν να συνιστούν μια μόνιμη κατάσταση μέσα στο χρόνο.

Υπαρχουν ομοιότητες, που αναφέρουν άλλωστε αρκετοί θεωρητικοί, σε σχέση με τη κυριαρχία του αρσενικού φύλου στις μητροπόλεις και το πώς επαναλαμβάνεται το ίδιο μοντέλο σε μεγαλύτερη κλίμακα, όταν η Δύση αποδίδει θηλυκά χαρακτηριστικά στην Ανατολή. Όπως αναφέρει ο Edward Said στο Orientalism, ότι με τον ίδιο τρόπο που κυριάρχησε το αρσενικό φύλο και η πατριαρχία στις μητροπόλεις, έτσι δόθηκαν και στην Ανατολή συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, συνήθως αναφέρονται σε αυτήν ως θηλυκό, στα πλούτη της ως γονιμότητα και τα βασικά σύμβολά της αποτελούν η αισθησιακή γυναίκα, το χαρέμι και ο δεσποτικός, αλλά περίεργα ελκυστικός ηγέτης (Said, 1985: 103). Σήμερα μεγάλο μέρος αυτών των συμβολισμών συνδέεται με τη διαμόρφωση της αισθησιακής, φυλετικής και πολιτικής ασυμμετρίας που αποτελούν τη βάση του σύγχρονου δυτικού πολιτισμού.

Η McClintock είναι όμως μια από τις αναλύτριες που θεωρούν ότι αυτή η συμβολική περιγραφή της σχέσης Ανατολής και Δύσης, με βάση την ανάλυση του Said, μετατοπίζει το ζήτημα των πραγματικών σχέσεων εξουσίας που ασκούνται από ή και στα ίδια τα φύλα. Η εικόνα του Said για την εκθήλυνση της Ανατολής από την δυτική

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

εξουσία και φαντασία είχε στην πραγματικότητα συμβάλει στο να κάνει αόρατες τις πραγματικές σχέσεις μεταξύ των φύλων που υπάρχουν εσωτερικά στην Ανατολή αλλά και στη Δύση. Χρησιμοποιώντας ως σχήμα ανάλυσης της αποικιοκρατίας την ανδροπρέπεια/θηλυπρέπεια ακύρωσε το σχήμα άνδρα/γυναίκα και εξαφάνισε το ρόλο του σώματος του άνδρα και της γυναίκας από το πλαίσιο της Δυτικής εξουσίας και της Ανατολικής υποδούλωσης. Αντ 'αυτού, η McClintock υποστήριξε στο βιβλίο της Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest ότι το έργο του ιμπεριαλισμού ήταν εφικτό μόνο επειδή δημιουργήθηκε μέσω πολύ συγκεκριμένων σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων (1995: 4). Αυτό που αποκαλούσε «λατρεία της οικογενειακής ζωής» ήταν μια κρίσιμη και συγκαλυμμένη διάσταση της ανδρικής και της γυναικείας ταυτότητας, αποδεικνύοντας ότι ο ιμπεριαλισμός συμπεριέλαβε σε μεγάλο βαθμό την εμπλοκή και των δύο πλευρών των αποικιοκρατούμενων και αποικιακών υποκειμένων για να διαιωνίσει την ετεροκανονική οικογενειακή ζωή ως το κυρίαρχο μοντέλο αξιών και των δύο πλευρών (1995: 25).

Το κύριο επιχείρημα της McKlintock ήταν ότι ο οικιακός χώρος στο Δυτικό κόσμο ενδυναμώθηκε κυρίως μέσω της κατάκτησης της σεξουαλικής και εργατικής δύναμης των αποικιοκρατούμενων γυναικών (1995: 67). Συγκεκριμένα, εξήγησε πώς η περιγραφή των αποικιακών σχέσεων του Edward Said ως εξαρτώμενες από τη σεξουαλική υποταγή των γυναικών της Ανατολής στους δυτικούς άνδρες είχε αναπαραγάγει μια εξαιρετικά ετερονορμαλιστική οργάνωση της σκέψης και ανάλυσης του ιμπεριαλιστικού μοντέλου.

Παραδείγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής: Η σύνδεση της ανθρώπινης επιδερμίδας με τον εξωτερικό φλοιό του κτιρίου

Οι αρχιτέκτονες παραδοσιακά συνδέουν το κτίριο και την επιδερμίδα του με αυτή του πρότυπου και κυρίαρχου σώματος. Ως εκ τούτου, συνδέουν τη καθαρότητα από

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διάκοσμο ή και τη λευκότητα των κτιρίων με αυτή του λευκού δυτικού ανδρικού σώματος. Όπως αναφέρει ο A. Loos το 1908:

> *Το πρώτο στολίδι (διακοσμητικό) που δημιουργήθηκε, ο σταυρός, είχε μια ερωτική καταγωγή. Το πρώτο έργο τέχνης, η πρώτη καλλιτεχνική δράση του καλλιτέχνη που μπήκε στον τοίχο, ήταν για να απαλλάξει τον εαυτό του από τις φυσικές υπερβολές του. Μια οριζόντια γραμμή: η ξαπλωμένη γυναίκα. Μια κάθετη γραμμή: ο άνδρας που διεισδύει σε αυτήν. Ο άνθρωπος που το δημιούργησε αισθάνθηκε την ίδια επιθυμία με τον Μπετόβεν, βίωσε την ίδια χαρά που αισθάνθηκε ο Μπετόβεν όταν δημιούργησε την Ενάτη Συμφωνία….Όμως, ο άνθρωπος της εποχής μας που βάζει στα τείχη ερωτικά σύμβολα για να ικανοποιήσει μια εσωτερική ώθηση είναι ένας εγκληματίας ή ένας εκφυλιστής. Είναι προφανές ότι η ανάγκη του τον ξεπερνά, τέτοια συμπτώματα εκφυλισμού εκφράζονται πιο δυναμικά σε δημόσιες εκφάνσεις.*[8]

Η διακόσμηση συνδέεται παραδοσιακά με την περίοδο πριν από το Μοντέρνο κίνημα, όπως και με τη θηλυκότητα ή και με τους πρωτόγονους λαούς, αυτούς που δεν έχουν ακόμα εκσυγχρονιστεί. Με τη σειρά του ο Le Corbusier προσθέτει σε αυτή τη παράδοση «Η διακόσμηση έχει μια αισθητική και στοιχειώδη τάξη, όπως και το χρώμα και είναι κατάλληλη για απλές φυλές [simple races], χωρικούς και πρωτόγονους. Η αρμονία και η αναλογία υποκινούν τις πνευματικές ικανότητες και ορίζουν τον άνθρωπο του πολιτισμού. Ο χωρικός αγαπά το στολίδι και διακοσμεί τους τοίχους του. Ο πολιτισμένος άνδρας φοράει ένα καλοραμμένο κοστούμι και είναι ο ιδιοκτήτης καβαλέτων και βιβλίων. Η διακόσμηση είναι το απαραίτητο πλεόνασμα, για την ποσοστοποίηση του χωρικού και η αναλογία είναι το απαραίτητο πλεόνασμα, για την ποσοστοποίηση του καλλιεργημένου ανθρώπου.»[9] Στο έργο του Aircraft αναφέρει σε μια λεζάντα από μια φωτογραφία ενός βενζινάδικου στην έρημο «Η λευκή φυλή προχωρά στον καταστατικό της δρόμο. Ο

[8] Loos A. (1980). *Ornament and Crime*, Austria: Adrian Press. 30.
[9] Le Corbusier. (1985). *Towards a New Architecture*. New York: Dover Publications. 143.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σταθμός ανεφοδιασμού είναι ένα σύμβολο του λευκού πολιτισμού»[10]. Ενώ στο *Towards a New Architecture* αναφέρει:

> *Η τυποποίηση επιβάλλεται από το νόμο της επιλογής και αποτελεί οικονομική και κοινωνική αναγκαιότητα. Η αρμονία είναι μια κατάσταση συμφωνίας με τους κανόνες του σύμπαντός μας. Η ομορφιά κυβερνά τα πάντα, είναι μια καθαρά ανθρώπινη δημιουργία, αυτή είναι το απαραίτητο πλεόνασμα μόνο για τους ανθρώπους του ανώτατου τύπου.*[11]

Βλέπουμε μια σειρά επαναλαμβανόμενων ιδεολογικών προταγμάτων τα οποία έχουν διεισδύσει μέσα στην εκπαίδευση της αρχιτεκτονικής και αρκετές φορές περνούν απαρατήρητα ή και ασχολίαστα, αφού κάποιοι πιστεύουν ότι δεν αξίζει να σχολιστούν καν, ενώ είναι συνήθως αυτοί οι οποίοι ευνοούνται από τέτοιες αφηγήσεις.

Ο Wigley παίρνει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα τον νεοκλασικισμό, ο οποίος ενσωματώνοντας στα κτίρια της ανερχόμενης εξουσίας αποτελεσματικά το «άσπρισμα» της ταυτότητας της καινούργιας εξουσιαστικής κοινότητας, αγνοεί τη σκλαβωμένη εργασία που εμπεριέχεται σε αυτά.[12] Έτσι, ανάλογα με τη σχέση τους και την εγγύτητα με την εκάστοτε εξουσία, ο αρχιτέκτονας παίζει τον ρόλο του αντιπροσώπου και συνεργάτη του αφέντη, που δεν μπορεί παρά να αναπαράγει τους μηχανισμούς της ανώτερης εξουσίας που υπηρετεί και μέσα από αυτή τη δράση του να τοποθετεί τον εαυτό του δίπλα στην εξουσία, ταυτόχρονα διαχωρισμένος από αυτούς που έχει σκοπίμως αποκλείσει. [13]

Ο Le Corbusier δεν ήταν γοητευμένος μόνο με τις γυναίκες της Ανατολής αλλά και με την ισλαμική αρχιτεκτονική και την πολεοδομία. Η πρώτη ισχυρή εκδήλωση αυτού

[10] Le Corbusier.(1935). *Aircraft*, London: Trefoil Press. 107.
[11] Le Corbusier. (1985). *Towards a New Architecture*. New York: Dover Publications.148.
[12] Wigley, M. (1992). *Untitled: The Housing of Gender. Sexuality & Space*. New York: Princeton Architectural. 382.
[13] *Στο ίδιο*. 329.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

του δια βίου ενδιαφέροντος καταγράφεται στα ταξιδιωτικά του σημειώματα και τα σκίτσα του το 1911 από την Ανατολή. Εμπνεόταν από τα οθωμανικά σπίτια και την εσωτερική τους οργάνωση, μια κεντρική αίθουσα, γύρω της απλοί χώροι συμπυκνωμένοι και τυφλές προσόψεις στον δρόμο. Η Μεσογειακή λαϊκη αρχιτεκτονική με έναν ισλαμικό τόνο εντοπίζεται σποραδικά στις κατασκευές του, για παράδειγμα στο σπίτι του Weekend House (1935), στο έργο Roq and Rob project (1949) και στο Maison Jaoul (1956) - σημειώνοντας την πιο αξιοσημείωτη στιγμή με το Notre Dame de Ronchamp (1950-55), εμπνευσμένος από τη γλυπτική μάζα του τζαμιού Sidi Ibrahim κοντά στο El Ateuf στην αλγερινή ύπαιθρο (Çelik, 1987: 322).

Σε ένα σημείο της καριέρας του Le Corbusier, ωστόσο, το Ισλάμ δεν λειτουργούσε πλέον ως απλή πηγή έμπνευσης και αναφοράς αλλά έγινε μια ζωντανή πρόκληση. Τα έργα του για το Αλγέρι, που αναπτύχθηκαν μεταξύ του 1931 και 1942, προσπαθούν να καθιερώσουν ένα φιλόδοξο διάλογο με τον ισλαμικό πολιτισμό, μολονότι αυτό γίνεται μέσα σε ένα αντιπαραθετικό αποικιακό πλαίσιο. Ωστόσο, η πλειοψηφία των αρχιτεκτονικών αναλύσεων που αναφέρονται σε αυτά τα έργα δεν περιλαμβάνει το πλαίσιο της πραγμάτωσής τους, δηλαδή, την αποικιακή συνθήκη και τις ιδεολογικές αναφορές της Γαλλικής πολιτικής για την Αλγερία. Με αυτό το τρόπο παραμένει αδιερεύνητο και ασχολίαστο το γεγονός της απόφασης να ανακαινιστεί η πόλη με αφορμή των εορτασμό της εκατονταετηρίδας της Γαλλικής κατοχής και την προετοιμασία της για να γίνει η πρωτεύουσα της Γαλλίας (Çelik, 1987: 322).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το «κέντρο» του έμφυλου κανόνα

> *Μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι ο λόγος ή ο ορθολογισμός είναι «από φύσει» μια πατριαρχική επιχείρηση. Είναι αλήθεια ότι η κανονιστική «ιστορία της σκέψης» κυριαρχείται από τους άνδρες και ότι είναι τα αρσενικά χέρια που βλέπουμε να κατακλύζουν τους υφιστάμενους θεσμούς της επιστήμης και της τεχνολογίας.*[14]

Η Elke Krasny στο *Critical Care* τονίζει ότι υπάρχουν δύο σημεία που χρήζουν περαιτέρω έρευνας και κριτικής ανάλυσης. Η ιδέα του πολίτη πίσω από τις πραγματικότητες των ελεύθερων και ίσων πολιτών, δεν ήταν στο ελάχιστο καθολική. Η Δυτική ιδέα καθώς και η κρατική θεσμοθέτηση της ιδιότητας του πολίτη που γεννήθηκε από τη Γαλλική Επανάσταση, ήταν στον πυρήνα τους κανόνες αποκλεισμού (2019: 38). Η ιδέα του πολίτη, η οποία έγινε διεθνής και παγκόσμια, μαζί με την πολιτική πρακτική αμφότερες βασίστηκαν στην εξής διαφορά: «Οι σκλάβοι, αυτοί που παίρνουν μεροκάματο και οι γυναίκες αρχικά αποκλείονταν από την ενεργό ιδιότητα του πολίτη, επειδή θεωρούνταν εξαρτώμενα άτομα και η αυτονομία ήταν προϋπόθεση για την ατομικότητα. Ακόμη και όταν επαναπροσδιορίστηκε η εξάρτηση, όταν δηλαδή οι σκλάβοι ελευθερώθηκαν (το 1848), καμία από αυτές τις ομάδες δεν έγινε δεκτή ως πολίτες.»[15] Αυτή η ιστορικότητα του φύλου και η φυλετικοποίηση του πολίτη, τόσο ιδεολογικά όσο και θεσμικά, είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό αυτών που το σώμα τους διέφερε από αυτό των ανδρών και των λευκών. Η ιδέα του πολίτη στο σύνολο της ήταν στενά συνδεδεμένη με τη σωματικότητα του λευκού άνδρα. Το ίδιο αυτό σχήμα η Donna Haraway ονομάζει κυρίαρχο υποκείμενο, δηλαδή, το υποκείμενο που είναι λευκό, αστικό, ετεροφυλόφιλο και αρσενικό (1991: 183-201). Το κυρίαρχο υποκείμενο αποτελεί τον βασικό παραγωγό του πολιτικού, πολιτιστικού και οικονομικού πλαισίου, καθώς και το κεντρικό σημείο αναφορας της πολιτισμικής παραγωγής.

---

[14] Cuboniks, L. (2018). *The Xenofeminist Manifesto: A Politics for Alienation*. London and New York: Verso. 2.
[15] Scott, J. W. (2005) *French Universalism in the Nineties, στο Women and Citizenship*. New York: Oxford University Press. 35-51.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Οι έμφυλοι αποκλεισμοί από την παραγωγική εργασία ξεκινούν στα τέλη του 15ου αιώνα, με τον αποκλεισμό των εργατριών από τα εργαστήρια. Η Federici θεωρεί ότι ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες στην υποβάθμιση της γυναικείας εργασίας ήταν οι συντονισμένες ενέργειες των τεχνιτών. Στην Ιταλία, τη Γαλλία και τη Γερμανία οι ειδικευμένοι εργάτες ζήτησαν από τις αρχές να μην επιτρέπεται στις γυναίκες να τους ανταγωνίζονται, οργάνωναν ακόμα και απεργίες όταν η απαγόρευση δεν τηρούνταν και έφτασαν στο σημείο να αρνούνται τη συνεργασία με άνδρες που δούλευαν μαζί με γυναίκες (Federici, 2014: 64). Οι τεχνίτες επίσης ήθελαν να περιορίσουν τις γυναίκες στην οικιακή εργασία εξαιτίας των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζαν. Η γυναικεία οικιακή εργασια ήταν απαραίτητη και για να μην υπάρξει ανταγωνισμός στο χώρο εργασίας αλλά και για να αποφευχθεί η χρεοκοπία της οικογενειακής επιχείρησης και να διατηρηθεί για παράδειγμα ανεξάρτητο ένα κατάστημα. Ο κοινωνικός αυτός κανόνας ήταν ιδιαίτερα σημαντικός για τους τεχνίτες αφού σχετιζόταν με την δική τους κυριαρχία στο δημόσιο εργασιακό και οικονομικό πεδίο. Οι γυναίκες προσπάθησαν να αντισταθούν σε αυτή την επίθεση, αλλά ερχόμενες αντιμέτωπες με τις σκληρές μεθόδους εκφοβισμού που χρησιμοποιούσαν οι εργάτες εναντίον τους, δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το κυρίαρχο αφήγημα το οποίο τις χρειαζόταν να απασχολούνται με τις οικιακές εργασίες. Αυτές που δούλευαν σε δημόσιο χώρο χαρακτηρίζονταν ως σεξουαλικώς επιθετικές στρίγγλες ή ακόμα και ως «πόρνες» ή και «μάγισσες» (Federici, 2014: 65).

Στα τέλη του 15ου αιώνα η προσπάθεια των ανδρών να εκδιώξουν τις γυναίκες από την εργασία και την αγορά αποτυπώνεται και μέσω του κινήματος «Αγώνας για τα Παντελόνια». Μια ορολογία στο πλαίσιο της ιστορίας της τέχνης που αντικατοπτρίζει την φιλολογία της εποχής και περιλαμβάνει εικονογραφήσεις με καρικατούρες γυναικών που χτυπούν τους συζύγους τους. Η επιτυχία αυτή των εργατών να αποκλείσουν την γυναικεία εργασία στο δημόσιο χώρο επιτεύχθηκε χάρη και στη συστημική συνέργεια αφού συνέφερε και τον κυρίαρχο λόγο να προωθηθεί ο αποκλεισμός τους. Ο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

εκτοπισμός των γυναικών από τις συντεχνίες, συνιστούσε την απαραίτητη προϋπόθεση για την καθήλωση των γυναικών στην αναπαραγωγική εργασία και ως φτηνό εργατικό δυναμικό στην απλήρωτη κατ' οίκον εργασία (Federici, 2014: 138).

Όπως γίνεται κατανοητό και από τα παραπάνω δεν είναι εφικτό ο ηγεμονικός λόγος να διαιρεθεί σε απόλυτες υποκατηγορίες και να αναλυθεί με συνέπεια. Οι τρεις βασικές κατηγορίες που παρουσιάστηκαν παραπάνω και αφορούν το φύλο, την εθνοτική προέλευση και την κοινωνική τάξη, ναι μεν έχουν μια μακρά ιστορία και πλούσιες βιβλιογραφικές αναφορές, δεν λείπουν όμως ούτε οι αλληλοεπικαλύψεις μεταξύ τους, ούτε περαιτέρω στοιχεία αποκλεισμού, όπως η σεξουαλικότητα, η σωματική ικανότητα και η ηλικία. Στοιχεία τα οποία πολλαπλασιάζουν εκθετικά την πολυπλοκότητα που καθιστά τον ηγεμονικό λόγο ως κυρίαρχο αλλά και τις μεθόδους του να τοποθετεί στο περιθώριο τα σώματα και τις επιτελέσεις αυτών.

Συνεπώς, επιστρέφοντας στην αναφορά που έγινε στην εισαγωγή του κεφαλαίου, δεν υπάρχει ένα μόνο «κέντρο» από το οποίο όλες οι περιθωριοποιημένες ομάδες ισαπέχουν. Αντίθετα, τα περιθωριοποιημένα υποκείμενα ορίζονται σε συνάρτηση με τη διαφορά τους, η οποία κατασκευάζεται σε αντιστοιχία με τους συσχετισμούς που παράγονται από τα ποικίλα «κεντρικά» σημεία ή θέσεις (Μαρνελάκης, 2014: 17). Όλες οι διαφορές τέμνονται από άλλες κατηγορίες διαφορετικότητας. Η ανάλυση αυτή εστιάζει στους μηχανισμούς με τους οποίους η έννοια του «περιθωρίου» μετασχηματίζεται, ανάλογα με το «κεντρικό» σημείο σε σχέση με το οποίο προσδιορίζεται, υπογραμμίζοντας το εύρος της ποικιλομορφίας των περιθωριοποιημένων υποκειμένων.

Παραδείγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής

Η Battersby επισημάνει, ότι στην ιστορία βλέπουμε αρκετά παραδείγματα οικειοποίησης των «θηλυκών» χαρακτηριστικών από το «κυρίαρχο φύλο» και υποστηρίζει ότι οι ελίτ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ομάδες ανδρών που σφετερίστηκαν τη ψυχική θηλυκότητα, τελικά, χαρακτηρίστηκαν και καταγράφηκαν στην ιστορία ως «Ιδιοφυίες», καθώς συνδυάζουν τα χαρακτηριστικά και των δύο φύλων, δηλαδή την ευφυΐα, που παραδοσιακά λογίζεται ως ανδρικό χαρακτηριστικό και το συναίσθημα, που έχει καταγραφεί ως θηλυκό (Battersby, 1991: 11). Υποστηρίζει, ότι πριν από περίπου δύο αιώνες υπήρξαν ριζικές ανατροπές στους τρόπους θεωρητικής διαφοροποίησης των φύλων και ότι πολλά χαρακτηριστικά του νου που θεωρούνταν αρχικά ως γυναικεία αποτιμήθηκαν εκ νέου, αλλά μόνο όταν αυτά κατοικούσαν σε αρσενικά σώματα.

Δεν υπάρχει τίποτα περίεργο όταν στοιχεία θηλυκότητας ενσαρκώνονται στο δυτικό πρότυπο του άντρα διανοούμενου. Για παράδειγμα, ο Havelock Ellis υποστηρίζει ότι το χαρακτηριστικό της καλλιτεχνικής ιδιοφυΐας των ανδρών υπάρχει για αντισταθμίσει την αδυναμία τους να γεννήσουν (1934: 25). Δεκατέσσερα χρόνια αργότερα, ο Άλαν Τούρινγκ θα ξεκινήσει τη συζήτηση για την τεχνητή νοημοσύνη, υποστηρίζοντας ότι ένας υπολογιστής για να θεωρηθεί ευφυής θα πρέπει να μιμηθεί τη συμπεριφορά ενός άνδρα, ο οποίος όμως μοιάζει με γυναίκα (1950: 433-460).

Σήμερα ο καλλιτέχνης θεωρείται ως ένα ελεύθερο πνεύμα, ένας αντικομφορμιστής ο οποίος δεν δεσμεύεται από κοινωνικές συμβάσεις ή κανόνες. Στην καλύτερη περίπτωση, αυτή η «ελευθερία» μπορεί να υποδηλώνει μεγαλοφυία. Έτσι, η εικόνα που δημιουργείται για τον καλλιτέχνη είναι αυτή της ρομαντικής, απομονωμένης και μοναχικής φιγούρας. Αυτή η δημοφιλής εικόνα του καλλιτέχνη αποκλείει τη γυναικεία φιγούρα (Korsmeyer, 2004: 10). Αν και χρησιμοποιούνται πολύ συχνα για την καλλιτεχνική δημιουργία γλωσσικές μεταφορές, όπως η κύηση και η γέννηση, οι εν λόγω όροι αποδίδονται στους άντρες όταν ο ρόλος τους σχετίζεται με την δημιουργική «ευφυΐα». Όλα αυτά έχουν μια πολύ μακρά ιστορία και μας βοηθούν να δούμε το βάθος και την έκταση των έμφυλων διακρίσεων στον ορισμό του δημιουργικού υποκειμένου (Korsmeyer, 2004: 14).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Αυτός ο ιστορικός απολογισμός μας οδηγεί σε μια ανάγκη αναστοχασμού σχετικά με τη διχοτόμηση μεταξύ ανδρών/γυναικών ως θεμέλιο για το φεμινιστικό λόγο και όχι την ανδρική/θηλυκή διχοτόμηση. Οι «θηλυκές» γυναίκες τείνουν να εξαφανίζονται από την ιστορία του πολιτισμού και είναι αξιοσημείωτο ότι τα παραδείγματα που δίνονται για το θηλυκό κριτήριο είναι παραδείγματα ανδρών, όπως για παράδειγμα οι συγγραφείς James Joyce, Nietzsche κλπ., οι οποίοι θεωρούνται ψυχικά «θηλυκά» (Battersby, 1991: 10). Αυτή η εξαφάνιση από τα βιβλία ιστορίας συνηθώς συμβαίνει επειδή το έργο τους θεωρείται είτε ως τυπικό του κανόνα που κυριαρχούσε στην εκάστοτε εποχή και ως εκ τούτου, αντιμετωπίζεται ως απλή δεξιότητα, είτε ως παραφωνία, αν δεν έχει τελικά καταφέρει να συμβαδίσει με τον κανόνα.

Κατανοώντας την πραγματιστική ανάγκη χαρτογράφησης των διαγραμμένων αυτών γυναικείων παραδειγμάτων, συγκεκριμένα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, θα πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικές κατά την καταγραφή τους, ώστε να μην κατηγοριοποιηθούν ως «Γυναικεία παραδείγματα αρχιτεκτονικής» ή ως «Γυναικεία αρχιτεκτονική» αλλά να τονιστεί η διευρυμένη συνεισφορά του έργου τους στο πεδίο της αρχιτεκτονικής καθώς και να τονιστεί ο συστηματικός αποκλεισμός τους από την ιστορία. Είναι περιοριστικό να αντιλαμβανόμαστε την αρχιτεκτονική μέσα από τέτοιου είδους διαχωρισμούς και αδύνατο να αντιληφθούμε την κοινωνία ως ολότητα αν περιορίσουμε τα πεδία αφήγησης μας στο δίπολο του φύλου για παράδειγμα. Η Battersby ορίζει το «θηλυκό», όχι ως το υποκείμενο με γυναικείες ορμόνες ή χρωμοσώματα, αλλά ως αυτό που δεν κατέχει προνομιούχα θέση σε ένα κοινωνικό θεσμό εξουσίας, με βάση τον τρόπο που αντιλαμβάνεται ο θεσμός αυτός το σώμα του (1991: 11).

Η αντιστοιχία του ιδανικού κτιρίου με το αρτιμελές ανδρικό σώμα

Τα θεωρητικά εργαλεία που θα πλαισιώσουν την ανάλυση της ταυτότητας του

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αποκλεισμένου υποκειμένου, αποτελούνται από βιβλιογραφία φεμινιστικών αρχιτεκτονικών αναλύσεων, όπως της αρχιτεκτόνισσας και θεωρητικού Diana Agrest η οποία ήταν και η πρώτη γυναίκα που δίδαξε σε σχολή Αρχιτεκτονικής το 1972, στο πανεπιστήμιο του Princeton, τόσο σε εργαστήρια σχεδιασμού όσο και θεωρίας. Η Agrest στο βιβλίο της *Architecture from Without: Theoretical Framing for a Critical Practice* αναλύει ζητήματα φύλου που παρουσιάζονται σε πολλά από τα σημαντικά αρχιτεκτονικά κείμενα της Αναγέννησης και θεωρεί ότι η Αναγέννηση είναι αυτή που καθιέρωσε ένα σύστημα κανόνων το οποίο αποτελεί τη βάση της δυτικής αρχιτεκτονικής (1991: 130).

Η ίδια υποστηρίζει ότι το θέμα του σώματος στην αρχιτεκτονική είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το ζήτημα του φύλου, μία μεταφορά που χρησιμοποιήθηκε στα αρχιτεκτονικά κείμενα εν είδει παραδείγματος και απέκλειε συστηματικά το σώμα της γυναίκας (1991: 174). Τα κείμενα της Αναγέννησης, τα οποία με τη σειρά τους ακολουθούν τα κλασικά κείμενα του Βιτρούβιου, αναπτύσσουν ανθρωποκεντρικό λόγο που καθιερώνει το αρσενικό σώμα στο κέντρο της δυτικής σκέψης και στον αρχιτεκτονικό κανόνα (1991: 253). Η Αναγέννηση συμβολοποίησε το σώμα με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό της γυναίκας σε ένα γενικότερο κοινωνικό επίπεδο σε ολόκληρη την ιστορία της αρχιτεκτονικής. Αρκετά είναι τα κείμενα που επιβεβαιώνουν τους παραπάνω ισχυρισμούς, το καθένα σε διαφορετικό βαθμο, όπως ειδικότερα, το βιβλίο του Alberti, *Ten book on Architecture*, του Filarete, *Treatise on Architecture* και βεβαίως του Vitruvius, Ten Books of Architecture, που είναι και η αφετηρία όλων των κειμένων αρχιτεκτονικής της Αναγέννησης. Το κείμενό του Vitruvius θέτει σαφώς το ζήτημα του ανθρώπινου σώματος ως προτύπου αρχιτεκτονικής, ιδιαίτερα στο κεφάλαιο του, *Σχετικά με τη Συμμετρία στους Ναούς και το Ανθρώπινο Σώμα*, όπου η συμμετρία σχετίζεται με τις αναλογίες του ανθρώπινου σώματος και αποτελεί βασικό στοιχείο για το σχεδιασμό των ναών:

Χωρίς συμμετρία και αναλογία, δηλαδή, εάν δεν υπάρχει ακριβής σχέση μεταξύ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *των μερών όπως δηλαδή συμβαίνει σε έναν καλά διαμορφωμένο άντρα, δεν μπορεί να υπάρξουν αρχές σχεδιασμού. Επιπλέον, οι μετρήσεις για την κατασκευή πρέπει όλες να προέρχονται από τα μέλη του σώματος....Ο σχεδιασμός ενός ναού εξαρτάται από τη συμμετρία, οι αρχές του οποίου πρέπει να τηρούνται προσεκτικά από τον αρχιτέκτονα... όπως στην περίπτωση εκείνων ενός καλά διαμορφωμένου άντρα. Επιπλέον, από τα μέλη του σώματος προέκυψαν οι θεμελιώδεις ιδέες των αναλογιών που είναι προφανώς απαραίτητες σε όλα τα έργα.*[16]

Αυτή η σχέση μεταξύ του σώματος, του άνδρα και της αρχιτεκτονικής, αναπτύχθηκε από τον Vitruvius και βρίσκεται σε όλα τα κείμενα της Αναγέννησης. Ο Mark Wigley στο βιβλίο του *Untitled: the Housing of Gender* αναφέρει τα γραπτά του Αλμπέρτι και συγκεκριμένα το *The family in Renaissance Florence* στο οποίο περιγράφεται η δομή της οικογένειας, στην οποία ο πατέρας είναι σαν μια αράχνη στο κέντρο ενός (οικιακού) ιστού και έχει μια προνομιούχα και καθαρή οπτική, ενώ ακολουθεί ένα κομμάτι που ασχολείται με την λευκότητα ως καθαρότητα και δηλώνει: «Αυτή η αρχιτεκτονική της οπτικής υπάρχει ήδη στο κείμενο του Αλμπέρτι, στο οποίο το καθεστώς του λευκού τοίχου εξαρτάται από την «οξύτητα των αισθήσεων» με την οποία το λογικό μυαλό (ανδρικό μάτι) λέγεται ότι αντιλαμβάνεται αμέσως την άυλη τάξη μέσα σε ένα υλικό αντικείμενο» (Wigley, 1992: 360). Στο βιβλίο του Filarete, *Treatise on Architecture,* στο σημείο που αναλύει τους τρεις ρυθμούς (δωρικό, ιωνικό, κορινθιακό) συναντάμε αντίστοιχες αναλογίες που αφορούν τον άνδρα ως κεντρική μονάδα μέτρησης του όλου.

> *Καθώς το κτίριο προέρχεται από τον άνδρα, τον γυμνό άνδρα και κύλησε από αυτόν η καλά ντυμένη νεαρή γυναίκα, όπως είπαμε. Και οι δύο προέρχονται από τη φόρμα του άνδρα. Δεδομένου ότι αυτό συμβαίνει, παίρνουν (οι τρεις ρυθμοί) τις ιδιότητες τους, τη μορφή και τις αναλογίες τους από τον άνδρα... Θα πρέπει να*

[16] Vitruvius, P. (1914).*Ten Books of Architecture*. London: Harvard University Press. Ανακτήθηκε από: https://www.gutenberg.org/files/20239/20239-h/20239-h.htm. 36.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

είναι μορφές, που να αναλογούν και να μετριούνται ανάλογα με την ποιότητά τους. Δεδομένου ότι ο άνδρας είναι το μέτρο όλων, η κολόνα θα πρέπει να μετριέται και να έχει αναλογίες ίδιες με τη μορφή του.[17]

Οι περιπτώσεις στις οποίες έχει χρησιμοποιηθεί το γυναικείο σώμα ως αναφορά στην θεωρία κατά την αφετηρία της αρχιτεκτονικής, είναι είτε για να προσδώσει στα κτίρια χαμηλότερο κύρος είτε για να εκπροσωπήσει την υποδούλωση. Ο Βιτρούβιος αναφέρει στο κεφάλαιο για την εκπαίδευση του αρχιτέκτονα πως πρέπει να γνωρίζει και ιστορία, καθώς πολλά διακοσμητικά στοιχεία των κτιρίων έχουν ως αναφορά ιστορικά γεγονότα, φέρνοντας το παράδειγμα των Καρυάτιδων:

Οι Καρυές, μια πολιτεία στην Πελοπόννησο, τάχθηκε στο πλευρό των Περσών εχθρών εναντίον της Ελλάδας- αργότερα οι Έλληνες, έχοντας κερδίσει ένδοξα την ελευθερία τους με τη νίκη τους στον πόλεμο, έκαναν κοινή συμμαχία και κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον των Καρυαίων. Κατέλαβαν την πόλη, σκότωσαν τους άνδρες, εγκατέλειψαν την πόλη στην ερήμωση και παρέσυραν τις γυναίκες της στη σκλαβιά, χωρίς όμως να τους επιτρέψουν να αποβάλουν τα μακριά ράσα και τα άλλα σημάδια της ιδιότητάς τους ως έγγαμες γυναίκες, έτσι ώστε να είναι υποχρεωμένες όχι μόνο να παρελάσουν στο νικητήριο θρίαμβο, αλλά και να εμφανίζονται για πάντα μετά ως τύπος σκλάβων, φορτωμένες με το βάρος της ντροπής τους και να εξιλεωθούν έτσι για την πολιτεία τους. Ως εκ τούτου, οι αρχιτέκτονες της εποχής σχεδίαζαν για δημόσια κτίρια αγάλματα αυτών των γυναικών, τοποθετημένα έτσι ώστε να μεταφέρουν ένα φορτίο, ώστε η αμαρτία και η τιμωρία του λαού της Καρυάς να γίνουν γνωστές και να παραδοθούν ακόμη και στους μεταγενέστερους.[18]

Ο συμβολισμός των φύλων στις κολόνες περιλαμβάνει επίσης μια ιεραρχία όσον αφορά

[17] Piero Averlino, A. (1965). *Filarete's Treatise on Architecture: Being the Treatise*, New Haven: Yale University Press. 134.
[18] Vitruvius, P. (1914).*Ten Books of Architecture*. London: Harvard University Press. Ανακτήθηκε από: https://www.gutenberg.org/files/20239/20239-h/20239-h.htm. 6

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

την αντιπροσώπευση της εξουσίας. Συχνά θεωρούνταν ότι η κολώνα του δωρικού ρυθμού εκπροσωπεί το αρσενικο και ήταν ο σημαντικότερος και ανώτερος ρυθμός σε σχέση με τους ρυθμούς που εκπροσωπούσαν το θηλυκό. Ο Leon Battista Alberti ακολούθησε αυτή την ιδεολογική γραμμή, ότι ο δωρικός ρυθμός εκπροσωπεί την υψηλότερη ποιότητα και κύρος ενώ ο πιο διακοσμητικός κορινθιακός ρυθμός ήταν ο κατάλληλος για κήπους και οικιακούς εσωτερικούς χώρους (Wigley, 1992: 54). Δεδομένου ότι ο Βιτρούβιος άνθρωπος, το σώμα του τέλειου ανθρώπου, έχει γίνει το πρότυπο για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, η κλασική αρχιτεκτονική ήταν στενά συνδεδεμένη με την έννοια της ανδρικής αυτο-εκπροσώπησης. Οι αναφορές αρχιτεκτόνων ή και ιστορικών αρχιτεκτονικής που συσχετίζουν το επάγγελμα με την ανδροπρέπεια είναι πάρα πολλές και τις συναντάμε ακόμα και στη πρόσφατη ιστορία της αρχιτεκτονικής. Οι παρατηρήσεις του Harry Weese σχετικά με τη δική του αρχιτεκτονική πρακτική είναι χαρακτηριστικές:

> *Τα κτίρια είναι αρσενικά και επιθετικά...Ένα κτίριο πρέπει να είναι όμορφο, κομψό, ισχυρό, ισχνό - η ομορφιά είναι πολύ αόριστη ιδιότητα. Ένα κτίριο προέρχεται από τα μέσα προς τα έξω και πρέπει να είναι αγενές ... η δομή είναι το θέμα.*[19]

Ο Alberti, ουμανιστής, λόγιος και αρχιτέκτονας, στην πραγματεία του *Della Famiglia*, εκθέτοντας τις απόψεις του για την ορθή οργάνωση της οικογένειας, αναφέρεται σε χαρακτηριστικά συμπεριφοράς τα οποία αποδίδει στα φύλα ως εκφράσεις της «φύσης».

> *[Οι γυναίκες είναι] ταπεινές εκ φύσεως, μαλάκες, αργές και επομένως πιο χρήσιμες όταν μένουν ακίνητες και εποπτεύουν τα πράγματα. Είναι ως η φύση να προνόησε για την ευημερία του ανθρώπου, ούτως ώστε οι άντρες να φέρουν τα πράγματα στο σπίτι και οι γυναίκες να τα φυλλάτουν. Η γυναίκα, όπως παραμένει έγκλειστη στο σπίτι, πρέπει να ελέγχει τα πράγματα με το να μένει στη θέση της, με παρατηρητικότητα και φίλοπόνη φροντίδα. Ο άντρας πρέπει να φυλάει τη*

[19] Battersby, C., The architect as genius: feminism and the aesthetics of exclusion. Alba, scotland's visual arts magazine. June-July: 1991, σ.11.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

γυναίκα, το σπίτι, την οικογένεια και την πατρίδα, αλλά όχι με το να μένει ακίνητος. [20]

Αντίστοιχες ιδεολογικές αναφορές για το ρόλο και τη θέση της γυναίκας στο Μοντέρνο κόσμο έχει και ο Loos:

Το ρούχο της γυναίκας διακρίνεται εξωτερικά από εκείνο του άνδρα από την προτίμηση τους για διακοσμητικά και πολύχρωμα στοιχεία και από τη μακριά φούστα που καλύπτει πλήρως τα πόδια τους. Αυτοί οι δύο παράγοντες μας δείχνουν ξεκάθαρα ότι η ανάπτυξή της γυναίκας έχει μείνει πίσω τους τελευταίους αιώνες. Καμία περίοδος πολιτισμού δεν έχει γνωρίσει τόσο μεγάλη διαφορά όπως η δική μας ανάμεσα στα ρούχα του ελεύθερου άνδρα και της ελεύθερης γυναίκας.[...].[21]

Ο Arthur Drexler, διευθυντής αρχιτεκτονικής και σχεδιασμού στο MOMA από το 1951 έως 1986, αναφέρει από την άλλη στο *Transformations in Modern Architecture* του 1979:

Τώρα που η απομίμηση δεν επικεντρώνεται πλέον στο έργο τριών ή τεσσάρων μεγάλων πρωτοποριακών μορφών, η κίνηση των ιδεών συντελείται λιγότερο από τον πατέρα στο γιο και περισσότερο από τον αδελφό στον αδελφό.[22]

Με αυτή του τη φράση, αν και ο ίδιος θεωρεί ότι σταματάει η ηλικιακή παράδοση μεταφοράς της γνώσης και πλέον γίνεται με έναν οριζόντιο τρόπο, περιορίζει την αναφορά του μόνο μεταξύ του ανδρικού φύλου και αποκλείει και αυτός την γυναικεία υπόσταση από το σύστημα γνώσης και της μεταφοράς της στην αρχιτεκτονική.

---

[20] Λαδά, Σ. (επ.) 2009. Μετα-τοπίσεις, Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος. Αθήνα: Futura. 95.
[21] Loos, A. (1982). *Spoken Into the Void, Collected Essays*. Cambridge: MIT Press.102.
[22] Battersby, C. (1991, June-July). The architect as genius: Feminism and the aesthetics of exclusion. *Alba, Scotland's Visual Arts Magazine*. 1(3), 12 Ανακτήθηκε από: https://warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/battersby/alba1.pdf.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ο «ήρωας» του Μοντέρνου και η καλλιέργεια του έμφυλου κανόνα

Την παρομοίωση του κτιρίου με το ανδρικό σώμα τη συναντάμε ακόμα και σε διαδεδομένα αρχιτεκτονικά μοντέλα τα οποία συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται μέχρι και σήμερα ως αναφορές και ως πρότυπα αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Έτσι, η μορφή του *The Modulor* που χυτεύεται σε σκυρόδεμα για το μπλοκ της Μασσαλίας και αργότερα με εμμονή θεωρητικοποιείται από τον Le Corbusier ως το νέο καθολικό, «ανθρωποποιημένο» πρότυπο για την αρχιτεκτονική αναλογία, σήμαινε ότι όλη η μελλοντική παραγωγή του Le Corbusier θα βασιζόταν στον ιδεαλισμό ενός μυώδους, 1.82m καυκάσιου αρσενικού. Ο ίδιος αναφέρει σε σημειώσεις του για το έργο στη Μασσαλία και για το μοντέλο της οικογένειας που θα το κατοικήσει:

> *Εργάστηκε στο σπίτι σε ένα μικρό χώρο, με την οικογένειά του γύρω του. Αυτός έζησε σαν σαλιγκάρι στο κέλυφος του, σε ένα κατάλυμα που έγινε ακριβώς στα μέτρα του, δεν υπήρχε τίποτα για να τον αναγκάσει να τροποποιήσει αυτή την κατάσταση των πραγμάτων, η οποία ήταν πράγματι αρκετά αρμονική. Η οικογενειακή ζωή ξεδιπλώθηκε με έναν κανονικό τρόπο. Ο πατέρας παρακολούθησε τα παιδιά του στο λίκνο και αργότερα στο εργαστήριο: η προσπάθεια και το κέρδος διαδέχθηκαν το ένα το άλλο αρμονικά μέσα στην οικογενειακή τάξη και έτσι η οικογένεια κέρδισε. Όταν συμβαίνει αυτό, η κοινωνία είναι σταθερή και πιθανότατα να διαρκέσει μέσα στο χρόνο.*[23]

Διαμέσου της παραπάνω αφήγησής του, μπορούμε να δούμε όλες αυτές τις ιδεολογικές αναφορές για το κεντρικό ρόλο του άνδρα στο σχεδιασμό του έργου, την πλήρη εξαφάνιση της γυναίκας από αυτόν, αλλά και την σημαντικότητα που κατέχει η οικογένεια για την εξέλιξη της κοινωνίας.

[23] Le Corbusier. (1985). *Towards a New Architecture*. New York: Dover Publications. 273.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μέσα στο Μοντέρνο ο Le Corbusier είχε περιέγραψε τη γυναίκα ως «θύμα της διαταραχής που μας παραδόθηκε» (Le Corbusier, 1953: 21), υπό την επίδραση των μηχανών και την εξαφάνιση των «δούλων και των υπηρετριών» παρ' όλ' αυτά όμως ο ίδιος δεν επιδίωξε να αλλάξει το νέο status quo της (1953: 13). Αντίθετα, προσπάθησε να αποκαταστήσει μια «ορθολογική» κοινωνική τάξη και να αναζωογονήσει «τις παλιές παραδόσεις του πολιτισμού που στηρίζονταν στην υπόθεση ότι από τώρα και στο εξής όλη η οικιακή εργασία θα ανατεθεί στη μητέρα της οικογένειας» (1953: 22). Το ουτοπικό έργο του στη Μασσαλία ήταν μια προσπάθεια παραγωγής ενός πιο ορθολογικού και άνετου οικιακού χώρου αλλά οι γυναίκες θα έπρεπε να είναι οι (χαρούμενες) κρατούμενες της σύγχρονης σφαίρας.

Εικόνα 1: Σχέδιο αναπαράστασης του μοντέλου της οικογένειας που προτείνει ο Le Corbusier (πηγή: Le Corbusier, The Marseilles Block, Harvill Press, 1951)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Έτσι, η «φωτιά» και η «καρδιά» γίνονται το επίκεντρο του βιβλίου *The Marseilles Block*, όπου μια βικτωριανή φωτογραφία της οικογένειας που συγκεντρώθηκε γύρω από την εστία καθορίζει τις αρχές σχεδιασμού του (1953: 21). Η λειτουργικότητα και ο ορθολογισμός, έννοιες οι οποίες αποτέλεσαν την ιδεολογική βάση του σχεδιασμού των μικρών διαμερισμάτων (Bauhaus, '20), επηρέασαν αποφασιστικά την κοινωνική εξέλιξη προς τη μορφή της πυρηνικής οικογένειας και τον μετασχηματισμό της οικιακής εργασίας σε απομονωμένη, αναπαραγωγική, απλήρωτη εργασία, κοινή για όλες τις γυναίκες. Επειδή δεν υπήρχαν ιδιαίτερα κριτήρια για την ανάπτυξη των μικρών κατοικιών και πάνω απ' όλα επειδή ήταν άγνωστες οι απαιτήσεις διαβίωσης-κατοικείν των κοινωνικών ομάδων που θα τις χρησιμοποιούσαν, οι αρχιτέκτονες απευθύνθηκαν σε ειδικούς, όπως γιατρούς, εθνολόγους και στατιστικολόγους για να υπολογίσουν τις «ελάχιστες βιολογικές ανάγκες» του ανθρώπου σε σχέση με το μέγεθος της κατοικίας του. Αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας ήταν η ορθολογική οργάνωση της δουλειάς στην κουζίνα και της γυναικείας δουλειάς γενικότερα. Όλες οι γυναίκες γίνονται οι «νοικοκυρές» (Λαδά, 2009: 36).

Le Corbusier VS Eileen Gray

Όπως αναφέρει και ο Kuhn η επιστήμη, όπως και όλοι οι επαγγελματικοί θεσμοί, για να συντηρήσει το κύρος της και την διάρκεια της μέσα στο χρόνο, χρειάζεται τους ήρωές της (2004: 218). Αλλά για να διατηρήσει η επιστήμη αυτούς τους ήρωες, θα πρέπει το συνολικότερο επιστημονικό σύστημα να ξεχάσει ή και να παραποιήσει στοιχεία από το έργο των ηρώων της, γεγονός που όπως βλέπουμε καταφέρνει αρκετα καλά. Την παράδοσή αυτή στην αρχιτεκτονική, για το αποκλεισμό της γυναικείας φιγούρας, τη συναντάμε σε ολόκληρη την ιστορία της, καθώς και στο Μοντέρνο κίνημα και στους πρωτομάστορές του. Ένα από τα πιό βίαια παραδείγματα αποκλεισμού είναι αυτό της Eileen Gray από τον Le Corbusier.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 2: Φωτογραφία του Le Corbusier ενώ κάνει τη τοιχογραφία στην E.1027, 1938 (πηγή: Colomina, B. (1996) Battle Lines E1027 in The Sex of Architecture, επ. D. Agrest, P. Conway, L. Kanes Weisman, H. N Abrams Inc, New York σ. 179)

Η Eileen Gray ήταν γνωστή ως σχεδιάστρια επίπλων και εσωτερικών χώρων, αυτοδίδακτη, ενώ είχε δηλώσει ανοιχτά ομοφυλόφιλη. Το πρώτο κτιριακό έργο της Gray είναι η βίλα E.1027 του 1927 που βρίσκεται στο Ροκμπρύν Καπ-Μαρτέν. Η βίλα σχεδιάστηκε από την Eileen Gray για την ίδια και τον Jean Badovici. Ο Le Corbusier εξαιτίας της φιλίας του με την Marie Louise Schelbert και τον Jean Badovici είχε

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

πρόσβαση στη βίλα την οποία και θαυμαζε, ενώ μετά από κάποιο καιρό έχτισε και αυτός ένα ξύλινο σπίτι πίσω από αυτήν για να μένει ο ίδιος. Το 1938 ο Le Corbusier, χωρίς την άδεια της Eileen, δημιούργησε μια τοιχογραφία στον τοίχο της βίλας με κυβιστικές μορφές γυμνών γυναικών. Υπάρχει και μια φωτογραφία με αυτόν ενώ βανδαλίζει τη βίλα όπου είναι γυμνός με μία πίπα, ένα πινέλο και τα χαρακτηριστικά γυαλιά του. Η Beatriz Colomina στο άρθρο της *Battle Lines: E. 1027* υποστηρίζει ότι την έκανε χωρίς την έγκριση της Gray, καθώς ήταν ρητή επιθυμία της να παραμείνει απαλλαγμένη από οποιαδήποτε διακόσμηση, γι' αυτό και η ίδια τη θεώρησε ως μια βανδαλιστική χειρονομία (Colomina, 1996: 95-105).

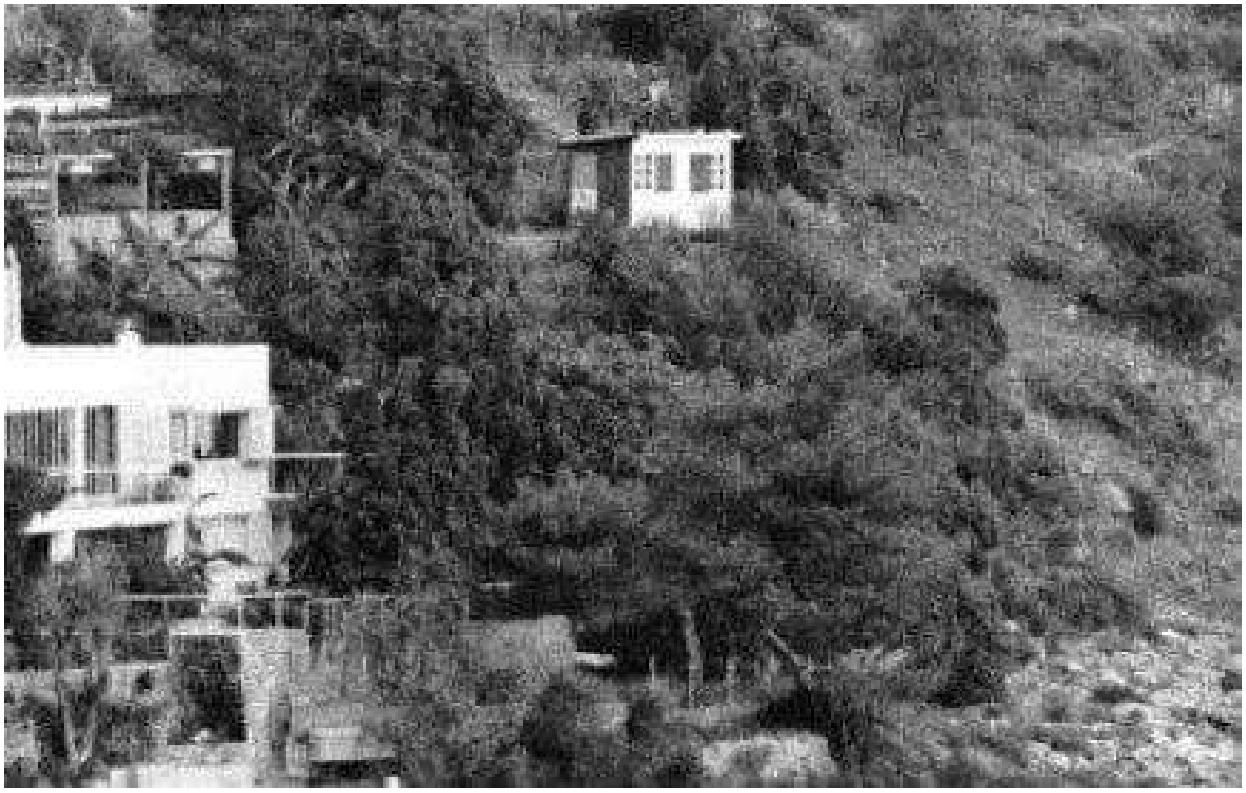

Εικόνα 3: Το ξύλινο σπίτι που έχτισε ο Le Corbusier, μπροστά είναι η E.1027 (πηγή: Colomina, Beatriz (1996) Battle Lines E1027 in The Sex of Architecture, επ. Diana Agrest, Patricia Conway, Leslie Kanes Weisman, Harry N Abrams Inc, New York σ. 179)

Η Colomina εκτιμά πως η τοιχογραφία έγινε με σκοπό να παραμορφώσει την αρχιτεκτονική της Gray και πιθανόν για να εξαφανίσει το φύλο της, καθώς και για να προσβάλει τη σεξουαλικότητά της (1995: 88). Ο Le Corbusier αναφέρεται στην

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τοιχογραφία με το τίτλο *Sous les pilotis* ή *Graffite à Cap Martin* και μερικές φορές την ονομάζει και *Three Women*. Σύμφωνα με τον Schelbert, ο Le Corbusier εξηγούσε στους φίλους του ότι απεικονίζεται ο Badovici στα δεξιά, η Eileen Gray στα αριστερά και στην μέση, ανέφερε πως ήταν ήταν «το επιθυμητό παιδί, το οποίο δεν γεννήθηκε ποτέ»[24]. Ο Le Corbusier υποστήριζε συνεχόμενα σε συνεντεύξεις ότι η βίλα είναι δικό του έργο: Φωτογραφίες που παρουσιάστηκαν από τη τοιχογραφία του το 1948 στο *L' Architecture d' aujour-d'hui* δεν αναφέρουν καν την Grey, άλλες δημοσιεύσεις του έργου το αναφέρουν ως *Maison Badovici* και τον Le Corbusier ως τον δημιουργό του, η *Casa Vogue* του 1981 αναφέρει ως δημιουργούς την Eileen Gray μαζί με τον Le Corbusier, ενώ ο καναπές της Gray αναφέρεται ως το μοναδικό κομμάτι επίπλου σχεδιασμένο από τον Le Corbusier.[25] Πολλά έχουν αναφερθεί για την εμμονή του Le Corbusier με τη βίλα αυτή, καθώς βρέθηκε νεκρός από καρδιακή προσβολή ενώ κολυμπούσε στο μικρό κόλπο που η E.1023 ήταν χτισμένη.

Το 1977 ένας ντόπιος χτίστης, υπεύθυνος για κάποιες εργασίες στο σπίτι, κατεδάφισε «κατά λάθος» την τοιχογραφία. Η Colomina όπως και όλες μας θέλουμε να πιστεύουμε ότι το έκανε επίτηδες. Η Eileen Gray είχε περάσει σχεδόν τρία χρόνια ζώντας στον χώρο σε πλήρη απομόνωση, χτίζοντας το σπίτι μαζί με τους μαστόρους, τρώγοντας μαζί τους κάθε μέρα. Από την άλλη πλευρά, έκανε το ίδιο πράγμα όταν έχτιζε το δικό της σπίτι στο Castellar. Οι μαστόροι την ήξεραν καλά, την αγαπούσαν και μισούσαν τον αλαζόνα Badovici. Καταλάβαιναν απόλυτα περί τίνος πρόκειται η τοιχογραφία και την κατέστρεψαν. Με τον τρόπο αυτό έδειξαν να έχουν καλύτερη κρίση από τους περισσότερους κριτικούς και ιστορικούς της αρχιτεκτονικής. Από τότε, η τοιχογραφία έχει ανακατασκευαστεί βάσει φωτογραφικού υλικού (Colomina, 1996: 6). Η κατάληψη συνεχίζεται.

[24] Γράμμα από τη Marie Louise Scheiben στον Stanislaus von Moos όπως αναφέρεται στο: *Le Corbusier. Elemente einer Syntese*. (1968) Zürich. English edition (1979). Revised and expanded version: Von Moos. S. (2009). Rotterdam. 93
[25] *Στο ίδιο*. 13.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 4: Σχέδια του Le Corbusier με γυναίκες από το Αλγέρι (πηγή: Urban Contacts: Orientalist Urban Planning and Le Corbusier in French Colonial Algiers, Delaney Tax, University of San Diego, 2019)

Θα πρέπει να επιστρέψουμε στον Le Corbusier, στα ταξίδια του, στους «περίεργους, απρόσιτους τόπους και σκηνές»[26] και συγκεκριμένα στο Αλγέρι την άνοιξη του 1931, με το οποίο τελικά ανέπτυξε μια μακρόχρονη σχέση καθώς ο ίδιος είπε «Δώδεκα χρόνια αδιάκοπης μελέτης του Αλγέρι»[27]. Ο Le Corbusier ξεκίνησε αυτή τη μελέτη σχεδιάζοντας τις Αλγερινές γυναίκες, κυρίως γυμνές. Η τοιχογραφία του στην E. 1027 θεωρείται μέρος αυτής της σχεδιαστικής μελέτης στο γυναικείο σώμα.

Ο ίδιος ο Le Corbusier περιγράφει αναλυτικά τη γοητεία που του ασκούν οι γυναίκες του Κάσμπαχ και εξομοιώνοντας την πόλη του Αλγερίου με ένα θηλυκό σώμα, «Η Αλγέρι κρύβεται» σημείωσε, βλέποντας την πόλη από ένα καράβι που φεύγει για τη Γαλλία το 1934, «σαν ένα θαυμάσιο σώμα, με εύκαμπτους γοφούς και με γεμάτα στήθη …. Ένα σώμα το οποίο θα μπορούσε να αποκαλυφθεί σε όλη του την μεγαλοπρέπεια, μέσω της συνετής επιρροής της μορφής και της τολμηρής χρήσης των μαθηματικών για

[26] Rafi S (1968, January), Le Corbusier et 'Les Femmes d'Alger, *Revue d'histoire et de civilisation du Maghreb*. Algiers, 51.
[27] Le Corbusier. (1960). *My Work*. London: Architectural Press. 50.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

την εναρμόνιση της φυσικής τοπογραφίας και της ανθρώπινης γεωμετρίας».[28] Αυτός ο τύπος αναλογίας αξιώνει την κυριαρχία πάνω στο θηλυκό σώμα, καθώς και πάνω στο αποικιοκρατούμενο έδαφος, καθώς υπαινίσσεται ότι θα μπορούσαν να μετουσιωθούν σε κάτι υπέρτατο μόνο μέσω του επιστημονικού ορθολογισμού που παραδοσιακά αποτελεί Δυτικό και ανδρικό προτέρημα. Πάλι συναντάμε τα ίδια σχήματα, η φύση ταυτίζεται με τη γυναίκα και την Ανατολική κουλτούρα, ενώ ο επιστημονικός ορθολογισμός με το προτέρημα του άνδρα και του Δυτικού πολιτισμού. Αν και η εκθήλυνση της Ανατολής είναι ένα κοινό θέμα στις ευρωπαϊκές περιγραφές και παραστάσεις του Ισλάμ, η χρήση της λέξης ερωμένη χρησιμοποιείται ειδικα για τις αποικίες. Κάποιες φορές ο Le Corbusier περιέγραφε τις γυναίκες με τσαντόρ ως «εντυπωσιακές νυχτερίδες, με τις πτυχές από τις κάπες τους να πλαισιώνουν τα κεφάλια τους και στη συνέχεια να εξαφανίζονται προς τους γοφούς τους»[29], θυμίζοντάς του «εκείνους τους φίλους στους πύργους της Notre Dame» και άλλες φορές ως «κρυμμένους θησαυρούς σε μπορντό, μεταξένιο μετάξι ... εξίσου εξαίρετο με τις περσικές γάτες [...] γοητευτικές στα μυστηριώδη μαύρα πέπλα τους, στην ανησυχητική ανωνυμία των πανομοιότυπων μεταξωτών, στους κρυμμένους θησαυρούς τους».[30] Το δικαίωμα σεξουαλικοποίησης του Ανατολικού γυναικείου σώματος έρχεται μαζί με την ιδεολογία των Δυτικών αποικιοκρατών και την διαιώνιση και εγκαθίδρυση των σχέσεων μεταξύ του αποικιοκράτη και του αποικιοκρατούμενου.

[28] Le Corbusier. (1935). La Ville radieuse, Boulogne: L'Architecture D'Aujourd'Hui. 260.
[29] Le Corbusier (1966). *Journey to the East*. France. 83.
[30] *Στο ίδιο*. 128–130.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η καλλιέργεια του έμφυλου κανόνα μέσα από τα αρχιτεκτονικά εκπαιδευτικά ιδρύματα κατά το Μοντέρνο

Ecole Polytechnique

Το 2000 ο Ulrich Pfammatter δημοσίευσε το βιβλίο του, με τίτλο *The Making of the Modern Architect and Engineer,* που αφορούσε τη μελέτη του για την πρώτη αρχιτεκτονική σχολή της Ecole Polytechnique στο Παρίσι, το 1794. Χρησιμοποιώντας προδημοσίευμένα κείμενα και οπτικό υλικό, ο Ulrich Pfammatter εντοπίζει την προέλευση και τον τρόπο ανάπτυξης της επιστημονικής εκπαίδευσης των αρχιτεκτόνων και των μηχανικών. Παρακολουθεί την κατασκευή του σύγχρονου αρχιτέκτονα και μηχανικού και αναφέρει:

> *Στο δεύτερο μισό του δέκατου όγδοου αιώνα, φιλόσοφοι όπως οι d'Alambert, Turgot και Condorcet - στην Αμερική ο Franklin και ο Jefferson και στη Γερμανία ο von Humboldt - εξέτασαν την εξέλιξη της επιστήμης και των τεχνών για τη βελτίωση της γενικής ευημερίας και ατομικής ευτυχίας, ώστε όλοι να είναι ελεύθεροι και ίσοι πολίτες στο πλαίσιο ενός δημοκρατικά οργανωμένου κράτους με το οποίο θα υποστηριζόταν η δημόσια εκπαίδευση.*[31]

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό όσων προσδιορίζονταν μέσω της διαφορετικής σωμάτικότητας τους από αυτή του λευκου άνδρα. Η ιδιότητα του πολίτη συνδέθηκε επίσης άμεσα με την πρόσβαση στην εκπαίδευση και την πρόσβαση σε σύγχρονα επαγγέλματα που θεωρούνται σημαντικά. Το Ecole Polytechnic παραμείνε ένα ανδρικό ίδρυμα για εκατόν εβδομήντα έξι χρόνια μέχρι το 1970 που επέτρεψε για πρώτη φορά την εγγραφή γυναικών (Pfammater, 2000: 248). Ως εκ τούτου, η αρχιτεκτονική ως σύγχρονο επάγγελμα που ασκείται από ελεύθερους και ίσους πολίτες,

[31] Pfammater, U. (2000). T*he making of the modern architect and engineer: The origins and development of a scientific and industrially oriented occupation*. Boston, Berlin: user-published for Architecture. 267.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

από το ξεκινημα της, αναφέρεται αποκλειστικά στο ανδρικό φύλο. Το συστημικό εκπαιδευτικό μοντέλο βασίστηκε σε ένα σύστημα βίαιου αποκλεισμού, με την ιδέα της ιδιότητας του πολίτη να παράγει το κανόνα απαγόρευσης της πρόσβασης των γυναικών στην εκπαίδευση και στο επάγγελμα της αρχιτεκτονικής.

Bauhaus

Εικόνα 5: Ομαδική φωτογραφία του εργαστηρίου υφαντουργίας της σχολή Bauhaus (πηγή: T. Lux Feininger/Bauhaus Archive)

Ο Walter Gropius ίδρυσε το Bauhaus, την πρωτοποριακή σχολή σχεδιασμού, στη Βαϊμάρη το 1919, που έμοιαζε να είναι ένα πρότυπο ισότητας και προόδου. Η σχολή, ήταν ανοιχτή σε «κάθε ταλαντούχο άτομο ανεξάρτητα από την ηλικία ή το φύλο»[32]. Ο

[32] Gropius W., *Bauhaus Manifesto and Program* (1919)..Ανακτήθηκε από: https://adepratt.weebly.com/uploads/3/7/7/1/37716215/bauhaus_-_manifesto__program_statement.pdf

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Walter Gropius δήλωσε δημοσίως ότι δεν πρέπει να υπάρχει διαφορά μεταξύ του «ωραίου» και του «ισχυρού» φύλου. Θα ήταν μια σύνθεση των τεχνών και των τεχνικών, του μοντέρνου και της παράδοσης, των ανδρών και των γυναικών, που μαζί θα οικοδομούσαν μια νέα ουτοπία.

Η σχολή του Bauhaus υπήρξε ένα μέρος νέων ελευθεριών και πειραματισμών στην ταυτότητα φύλου, αλλά και ένας τόπος όπου κυριαρχούσαν πολλές συμβατικές ιδέες για τις ικανότητες και τους ρόλους των ανδρών και των γυναικών, ως φοιτητών αλλά και ως καλλιτεχνών. Επειδή η σύσταση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης εξασφάλιζε την ισότητα των γυναικών, συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας στην εκπαίδευση, η εισαγωγή στη σχολή δεν μπορούσε να κάνει διακρίσεις με βάση το φύλο των αιτούντων. Το Bauhaus φαινόταν να είναι το ιδανικό μέρος για να σπουδάσουν γυναίκες, καθώς από το πρώτο κιόλας έτος της σχολής, ογδόντα τέσσερις γυναίκες εγγράφηκαν και μόλις εβδομήντα εννέα άνδρες.

Ο Gropius όμως ανησυχούσε ότι η γυναικεία πλειοψηφία θα αποδυνάμωνε τη φήμη της σχολής, έτσι έλυσε το πρόβλημα του υποπίπτοντας σε συντηρητισμούς και στέλνοντας τις περισσότερες από αυτές στο εργαστήρι της ύφανσης. Η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών φοιτούσε στην ύφανση ή, κατά τα πρώτα χρόνια, στα εργαστήρια κεραμικής και βιβλιοδεσίας, τα οποία θεωρούνταν από τους καθηγητές ως κατάλληλα για τις γυναίκες. Οι γυναίκες εμποδίστηκαν από το να επιλέξουν τους καλλιτεχνικούς κλάδους όπου θα φοιτούσαν, σε αντιδιαστολή με τους άνδρες που είχαν δυνατότητα επιλογής, ενώ ήταν ελάχιστες εκείνες στις οποίες πρόσφεραν μόνιμες διδακτικές θέσεις.

Το 1920 η διοίκηση άλλαξε, χωρίς να το δημοσιεύσει, την πολιτική εισαγωγής στη σχολή, περιορίζοντας τον αριθμό των εισαχθεισών γυναικών στο ένα τρίτο (Baumhoff, 2001: 58-9). Μετά το κλείσιμο της σχολής το 1933, διδάσκοντες όπως ο Ludwig Mies van der Rohe, ο Walter Gropius και ο Marcel Breuer, μετεγκαταστάθηκαν στην Αμερική

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

και υπήρξαν αυτοί που καθόρισαν το στυλ του Bauhaus, το είδος του υπερ ορθολογικού μινιμαλισμού (Otto, 2013: 188) αναπτύσοντας την αφήγηση της ιστορίας του, όπως είναι γνωστή έως και σήμερα. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που ναι μεν γνωρίζουμε το έργο γυναικών, κυρίως για τα υφαντά που παρήγαν, αλλά αγνοούμε τους λογους για τους οποίους οι γυναίκες επέλεξαν τελικά αυτό το εργαστήριο. Η επιλογή αυτή δεν γινόταν εξαιτίας μιας «φυσικής ροπής» των γυναικών προς τη χειρωναξία και τη πλέξη αλλά εξαιτίας των μη δοσμένων επιλογών για άλλα εργαστήρια. Η ειρωνεία, στην αντιμετώπιση των γυναικών από τη σχολή, είναι ότι ενώ το εργαστήριο υφαντουργίας χρησιμοποιήθηκε για να κρατήσουν μακριά τις γυναίκες, εξελίχθηκε σε ένα από τα πιο επιτυχημένα εργαστήρια, αφού ήταν αυτό που υποστήριζε οικονομικά ολόκληρη τη σχολή.

Σύγχρονα Παραδείγματα

Το τελευταίο καιρό έχουν αρχίσει να πληθαίνουν τα άρθρα, ακόμα και στις διασημότερες εφημερίδες του κόσμου, για την εξαφάνιση της γυναικείας φιγούρας στην ιστορία της αρχιτεκτονικής. Το παράδειγμα δείχνει να αλλάζει, αφού όλο και πιο συχνά συναντάμε αναγνώσεις και διαλέξεις, που έχουν να κάνουν με τα ποσοστά γυναικών και ανδρών που διδάσκουν στις ακαδημίες. Βέβαια, τα ποσοστά δεν είναι αυτά που θα δώσουν απαντήσεις στα ζητήματα αποκλεισμού, αφού μια αριθμητική διαχείριση του ζητήματος απλά το διαιωνίζει. Παρόλα αυτά, ο σκοπός εδώ, είναι να αναφερθούν αυτές οι παραλείψεις αναφορών στην παράδοση της αρχιτεκτονικής, όχι όμως για να εγκαθιδρύσουν ή να αναπαραγάγουν έναν εκ νέου κανόνα παραδοχών για το πεδίο της αρχιτεκτονικής, αλλά για να μπορέσουμε να τις εξετάσουμε, προκειμένου να επαναδημιουργήσουμε μια νέα αρχιτεκτονική αφήγηση έχοντας εποπτεία του πεδίου της.

Τα παραδείγματα παρεμπόδισης των γυναικών από το να εισέλθουν στο πεδίο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

της αρχιτεκτονικής ή και να αναγνωριστεί η συνεισφορά του έργου τους, είναι πολλά και υπάρχουν και πολύ πιο πρόσφατα. Αξιοσημείωτα βραβεία έχουν απονεμηθεί σε αρχιτεκτονικές συνεργασίες, αλλά, όταν εμπλέκεται γυναικεία φιγούρα, το βραβείο δίνεται μόνο στο ανδρικό τους μέρος. Το 1991, αποφασίστηκε να απονεμηθεί το βραβείο Pritzker στο Robert Venturi, αλλά όχι στην συνιδρύτρια και συνεργάτιδα του, Scott Brown. Παρόλο που η κριτική επιτροπή του Pritzker του 1991 περιέγραψε πως η κοινή δουλειά τους είχε «επεκτείνει και επαναπροσδιορίσει τα όρια της τέχνης της αρχιτεκτονικής τον αιώνα αυτό, όπως ίσως κανένας άλλος δεν έχει»[33], το βραβείο απονεμήθηκε μόνο στον Venturi. Μία αδικία που πυροδότησε μια μεγάλη συζήτηση και τελικά η Scott Brown έλαβε αναδρομικά το βραβείο Pritzker το 2013 (Alvarez, Gomez, 8 Μαρτίου 2017).

Στο δοκίμιο της η Brown το 1989, *Room at the Top; Sexism and the Star System in Architecture*, χαρτογραφεί μια σειρά διακρίσεων, που υφίστανται οι αρχιτεκτόνισσες, εξαιτίας των κλειστών ανδρικών αρχιτεκτονικών κύκλων και των συνεχόμενων αποσιωπήσεων για τη συμβολή τους σε έργα που συνδημιούργησαν με τους συζύγους τους ή και τους συνεργάτες τους (1989: 237-246). Υπάρχουν και άλλα παραδείγματα όπου μόνο ο άνδρας, από μια αρχιτεκτονική συνεργασία, για το κοινό τους έργο λαμβάνει το βραβείο. Ομοίως, ο Wang Shu έλαβε το βραβείο Pritzker το 2012 χωρίς την συνιδρύτρια Lu Wenyu και το 2013 το Gottfried Semper Architekturpreis απονεμήθηκε αρχικά στον Matthias Sauerbruch του *Sauerbruch Hutton*, χωρίς να αναγνωριστεί η σύζυγός του Louisa Hutton, η απόφαση αυτή αργότερα ανακλήθηκε εξαιτίας της παρέμβασης του Sauerbruch (Alvarez, Gomez, 8 Μαρτίου 2017).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν μετακόμισε η Madelon Vriesendorp στη Νέα Υόρκη με τον σύζυγό της Rem Koolhaas, άρχισε να ζωγραφίζει μια σειρά εικόνων εμπνευσμένων από την αρχιτεκτονική του Μανχάταν.

[33] E. Alvarez, C. Gomez, The Invisible Women: How female architects were erased from history, 8 Μαρτίου, 2017 (https://www.architectural-review.com/essays/the-invisible-women-how-female-architects-were-erased-from-history/10017481.article)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

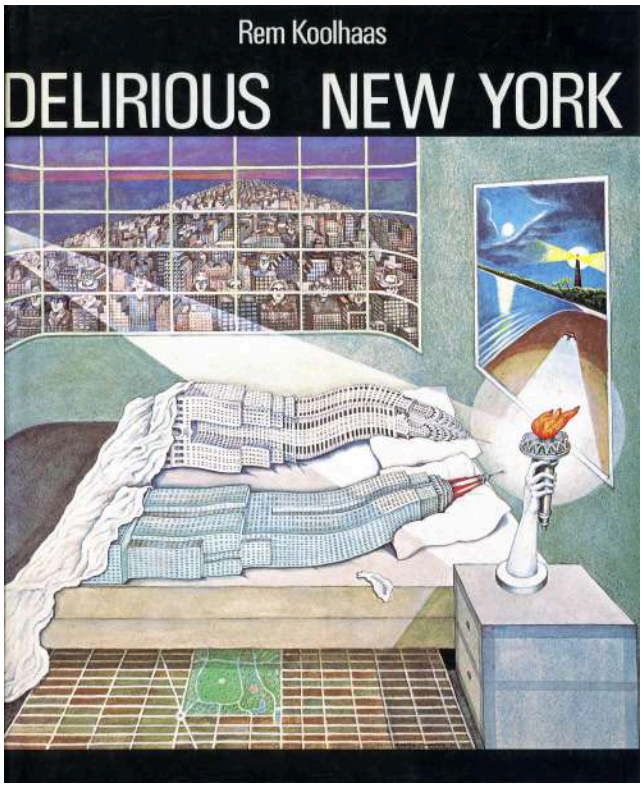

Εικόνα: 6. Το εξώφυλλο του βιβλίου Delirious New York με το πινακα της Madelon Vriesendorp (πηγή: wikipedia)

Ο πίνακας, με τίτλο *Flagrant Délit*, θα αποτελέσει το εξώφυλλο του πολεμικού βιβλίου του Koolhaas, *Delirious New York* και έχει χρησιμοποιηθεί και ως εξώφυλλο σε άλλα βιβλία χωρίς άδεια, με την εικόνα να αναφέρεται ως «ανάθεση από το Office for Metropolitan Architecture»[34]. Ένας βαθιά θεσμοθετημένος αόρατος μανδύας έχει επισκιάσει τις γυναίκες σε επιτυχημένες αρχιτεκτονικές συνεργασίες, είτε είναι η δουλειά του MJ Long στη Βρετανική Βιβλιοθήκη, ένα έργο στο οποίο συνήθως αναφέρεται μόνο ο σύζυγός της Colin St John Wilson, είτε όπως και η Patty Hopkins, συνιδρύτρια των Hopkins Architects, η οποία κυριολεκτικά απαλείφθηκε από την ιστορία, όταν την διέγραψαν με Photoshop από φωτογραφία με μια ομάδα ανδρών αρχιτεκτόνων για την προώθηση της σειράς του BBC το 2014, με τίτλο The Brits Who Built the Modern World.

[34] Álvarez, E., Gómez, C. (2017, March 8). The invisible women: How female architects were erased from history. *Architectural Review*. Ανακτήθηκε από: https://www.architectural-review.com/essays/the-invisible-women-how-female-architects-were-erased-from-history/10017481.article

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 7: Η Αυθεντική και η επεξεργασμένη φωτογραφία (πηγή: BBC, The Brits Who Built the Modern World, 29, Nov. 2016)

Η ανδρική φιγούρα του αρχιτέκτονα μέσα από το «σύστημα αστέρων» διαιωνίζεται και ενθαρρύνεται μέχρι και σήμερα, είτε μέσα από την ακαδημία, είτε από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, όπου επικρατεί αυτή η μαγική σκέψη του ενός και μοναδικού δημιουργικού καλλιτέχνη που ορίζει όλη τη διαδικασία της εργασίας μόνος του. Αυτό αποκτά πολύ μεγαλύτερη ένταση στο σύνθετο πεδίο της αρχιτεκτονικής παραγωγής όπου είναι δύσκολο να οριστεί η συμβολή των αρχιτεκτόνων σε σχέση με αυτή των σχεδιαστών, των προγραμματιστών, ακόμα και των θεσμών που επιτρέπουν σε ένα γραφείο να αναλαμβάνει ένα έργο και να καθορίζει τους όρους υπό τους οποίους συμβαίνει η αρχιτεκτονική. Είναι εξίσου δύσκολο να διαχωρίσουμε τη συμβολή των διαφόρων επαγγελματιών και εργαζομένων, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της συμφωνημένης θητείας, οικοδομούν και αναπτύσσουν το έργο, για να μην αναφέρουμε όλο το έργο της αξιολόγησης, της επανεξέτασης και της κριτικής που επηρεάζει την πρακτική της αρχιτεκτονικής μόλις ολοκληρωθεί το κτίριο. Αυτό το σύστημα επηρεάζει και τα δύο φύλα, που εξαφανίζονται σε αυτή την πυραμιδική δομή κάτω από έναν «starchitect», ωστόσο έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα επιβλαβές για τις αρχιτεκτόνισσες με το να καθιστά τη συμβολή τους αόρατη.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΑΠΟ ΤΑ ΚΑΤΩ ΜΕΤΑΤΟΠΙΣΕΙΣ.ΕΚ-ΚΕΝΤΡΑ

ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΧΩΡΟΙ

Η ανάγνωση της ιστορίας από το περιθώριο

Ο Hard και ο Negri αναφέρουν στο *Assembly* ότι μόνο αυτή που είναι από τα κάτω μπορεί να γνωρίζει τη φύση των από τα πάνω, μόνο αυτή που έχει τη ματιά της υπεξούσιας μπορεί να γνωρίζει τη φύση της κυριαρχίας και μόνο από αυτή που έχει τη ματιά της εργαζόμενης μπορεί να γνωρίζει τη φύση του κεφαλαίου. Το συγκεκριμένο κείμενο δεν αφήνει περιθώριο σε αναγνώσεις οι οποίες προτείνουν την αυτονομία του πολιτικού και ορίζουν την εξουσία ως κάτι αυτόνομο και μονολιθικό. Η ανάλυση της έννοιας της εξουσίας ως μιας μορφής σχέσεων μεταξύ όλων των πλευρών, αποτελεί μια τολμηρή διανοητική επιχείρηση (Hardt, Negri, 2017: 78). Η εξουσία μπορεί να γίνει κατανοητή και να κρίνεται μόνο από εκείνες που βρίσκονται κάτω από αυτήν, οι οποίες μπορούν είτε να υπακούσουν είτε να εξεγερθούν εναντίον της. Πολλοί είναι οι ιστορικοί που έχουν καταδείξει πώς η γραφή, από την μεριά των από τα κάτω, δίνει μια σαφέστερη και πληρέστερη κατανόηση της ιστορικής εξέλιξης (Thompson, 1966: 279–280). Η διπλή συνείδηση των Αφροαμερικανών, κατά την άποψή του Du Bois, είναι τόσο οδυνηρή όσο και απελευθερωτική, είναι προικισμένη με μια δεύτερη ματιά (1994: 2). Βλέπουν την κοινωνία πληρέστερα, με γνώση τόσο της μαύρης κουλτούρας, όσο και της κυρίαρχης, με διαφορετικές αποχρώσεις, λευκής κουλτούρας, η ιστορία της κυριαρχίας είναι γραμμένη στο ίδιο τους το σώμα. Οι υποτελείς, έχουν την γνώση των συμπεριφορών και των πρακτικών απελευθέρωσης και αυτή είναι η προοπτική που θα προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε στην ανάλυσή μας.

Η bell hooks αναφέρει ότι ανήκωντας στο περιθώριο σημαίνει να είσαι συγχρώνως μέρος του συνόλου αλλά έξω από το κύριο σώμα (1990:149). Το κύριο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σώμα είναι αυτό που εκφέρει τον κυρίαρχο λόγο, αναπαράγει ηγεμονικές σχέσεις και δημιουργεί τον κανόνα για να διασφαλιστεί η ενσωμάτωση στο κύριο σώμα, ενώ σε περίπτωση μη ένταξης να υπάρξει τιμωρία.

> *Ζώντας όπως κάναμε - στα άκρα - αναπτύξαμε έναν ιδιαίτερο τρόπο να βλέπουμε την πραγματικότητα. Κοιτάξαμε και από έξω προς τα μέσα και από μέσα προς τα έξω. Επικεντρώσαμε την προσοχή μας στο κέντρο αλλά και στο περιθώριο. Καταλάβαμε και τα δύο. Αυτός ο τρόπος όρασης μας θύμισε την ύπαρξη ενός ολόκληρου σύμπαντος, ενός κύριου σώματος που αποτελείται τόσο από το περιθώριο όσο και από το κέντρο. Η επιβίωσή μας εξαρτιόταν από τη συνεχή συνειδητοποίηση του κοινού για το διαχωρισμό μεταξύ περιθωρίου και κέντρου και από μια συνεχή προσωπική αναγνώριση ότι αποτελούσαμε απαραίτητο, ζωτικό μέρος αυτού του συνόλου. Αυτή η αίσθηση ολότητας, που εντυπώθηκε στη συνείδησή μας από τη δομή της καθημερινής μας ζωής, μας παρείχε μια αντίθετη κοσμοθεωρία - έναν τρόπο να βλέπουμε που ήταν άγνωστος στους περισσότερους από τους καταπιεστές μας, που μας στήριξε, μας βοήθησε στον αγώνα μας να ξεπεράσουμε τη φτώχεια και η απόγνωση, ενίσχυσε την αίσθηση της εαυτής μας και την αλληλεγγύη μας.*[35]

Το εύρος γνώσης που εννοείται στο παραπάνω απόσπασμα για την διάρθρωση του κέντρου αλλά και του περιθωρίου αποτελεί το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο της ανάγνωσης και επανεγγραφής της ιστορίας, καθώς ανατρέπει την κυριαρχία του υποκειμένου και των πρακτικών του ως ενός μοναδικού ολιστικού συστήματος και καθιστά το περιθώριο ως ένα τόπο αντίστασης. Ο Foucault μας επιτρέπει να μεταφράσουμε την κυρίαρχη σύγχρονη αντίληψη της εξουσίας στη συνθήκη του σύγχρονου κόσμου. Στην αρχή της πορείας του στη βιοπολιτική, το 1979 εξηγεί μια μεθοδολογική απόφαση.

---

[35] hooks, b. (1990). *Yearning: race, gender, and cultural politics.* Boston: South End Press.149

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Θα ήθελα να επισημάνω αμέσως ότι η επιλογή να μιλήσουμε ή να αρχίσουμε από τη κυβερνητική πρακτική είναι προφανώς και ρητά ένας τρόπος να μην λαμβάνουμε ως πρωταρχικό, πρωτότυπο και ήδη δεδομένο αντικείμενο, τις έννοιες του κυρίαρχου, της κυριαρχίας, των ανθρώπων, των υποκειμένων, του κράτους και της κοινωνίας των πολιτών .... Πώς μπορείτε να γράψετε ιστορία αν δεν αποδεχτείτε πρωτίστως την ύπαρξη πραγμάτων όπως το κράτος, η κοινωνία, το κυρίαρχο και τα υποκείμενα;*[36]

Αυτό ορίζει ένα ριζοσπαστικό μονοπάτι, από τα κάτω, το οποίο γενικεύει την έννοια της εξουσίας, αλλά σε καμία περίπτωση δεν της δίνει έναν αυτόνομο και ολοκληρωτικό χαρακτήρα. Αντιθέτως, την αποδομεί, προτείνοντας τη σχεσιακή αντίληψη της. Αυτή η έννοια της βιοπολιτικής, που δεν αφορά την άρνηση αλλά την επανατοποθέτηση της εξουσίας στον τρόπο ζωής και στο υποκειμενικό, στην υποκειμενικοποίηση της.

Τι, λοιπόν, σημαίνει, από τα κάτω, από το περιθώριο ή από τις ρωγμές; Σημαίνει, πρώτον, να ορίζουμε την εξουσία από την άποψη των αποκλεισμένων, η γνώση των οποίων μετασχηματίζεται μέσω της αντίστασης και των αγώνων απελευθέρωσης από την κυριαρχία των από τα πάνω. Οι από τα κάτω έχουν πληρέστερη γνώση του κοινωνικού συνόλου, ένα δώρο που μπορεί να χρησιμεύσει ως η βάση για μια πολλαπλή επιχείρηση κατασκευής μιας διαφορετικής πρακτικής. Από τα κάτω ορίζεται επίσης η πολιτική που έχει όχι μόνο τη δύναμη να υπονομεύσει την ηγεσία αλλά και την ικανότητα να κατασκευάσει πολιτικά μια εναλλακτική κοινωνία (Hardt, Negri, 2017: 83). Οι σημερινές μορφές συστηματοποίησης και δημιουργίας των κυρίαρχων κανονων θα πρέπει να κατανοηθούν ως αντιδράσεις σε σχέδια των από τα κάτω για ελευθερία, απελευθέρωση και αντι-ιεραρχία. Η αντίσταση προηγείται της εξουσίας (Hardt, Negri, 2017: 78). Αυτή η μεθοδολογική αρχή υπογραμμίζει όχι μόνο ότι η αντίσταση έρχεται πριν από τις νέες δομές της εξουσίας, χρονολογικά, αλλά και ότι αυτή είναι η κύρια συντάκτρια της κοινωνικής καινοτομίας και δημιουργικότητας, είναι ένας αγώνας μνήμης

[36] Foucault, M. (2004). *The Birth of Biopolitics*. London: Picador. 2–3.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ενάντια στη λήθη ο οποίος διαδραματίζεται στον τόπο αντίστασης που είναι το περιθώριο και οι ρωγμές.

Χωρίς καμία πρόθεση ρομαντικοποίησης του περιθωρίου ο Μαρνελάκης υπογραμμίζει ότι το περιθώριο δεν συνιστά έναν τόπο όπου οι καταπιεσμένοι ζουν χωριστά από τους καταπιεστές τους ως καθαροί και αγνοί (2014: 15). Το περιθώριο έχει υπάρξει τόσο ως ένας τόπος καταστολής αλλά και ως ένας τόπος αντίστασης. Στο περιθώριο μπορεί να διακριθεί η φύση της καταστολής γι' αυτό μπορεί να ειδωθεί και ως τόπος αντίστασης. Η bell hooks μολονότι υποστηρίζει ότι η περιθωριοποίηση δεν είναι μία μυθική έννοια αλλά προέρχεται από τη βιωμένη εμπειρία, μίλα για το περιθώριο ως ένα πεδίο επιλογής. Η προτροπή της να εισέλθει κάποια σε αυτόν τον χώρο του περιθωρίου υποδηλώνει ότι η οπτική από το περιθώριο είναι κάτι που πρέπει να επιδιωχθεί και όχι κάτι που κληρονομείται (1991: 150-2). Το περιθώριο που επιβάλλεται από τον ηγεμονικό λόγο δεν είναι ο ίδιος τόπος με το περιθώριο που επιλέγεται ως ένα πεδίο ενδεχομενικοτήτων και αντίστασης. Στον ενδεχομενικό αυτό τόπο πραγματώνεται ο αγώνας που απολαμβάνει και εκπληρώνει την επιθυμία. Μεταμορφωνόμαστε ατομικά και συλλογικά, καθώς δημιουργείται ένας ριζοσπαστικός δημιουργικός χώρος που επιβεβαιώνει και συντηρεί την υποκειμενικότητά μας, που μας δίνει μια νέα θέση από την οποία μπορούμε να αρθρώσουμε την αίσθηση μας για τον κόσμο (1991: 153).

Εγκαταλείποντας τον κανόνα

Ένα βασικό μέρος της έρευνας που πραγματοποιήθηκε αφορά τον χαρακτήρα της γραφής η οποία αρμόζει να χρησιμοποιηθεί ώστε να περιγράψει το υποκείμενο και τις πρακτικές του, που μέχρι τώρα περιγράφονται ως αυτά που δεν είναι ενταγμένα στην καταγεγραμμένη ιστορία της αρχιτεκτονικής και παρεκκλίνουν από τις κυρίαρχες αρχιτεκτονικές αφηγήσεις. Στη συνέχεια επιχειρείται να περιγραφεί η «απόκλιση» από τον κυρίαρχο κανόνα, αποφεύγοντας την δημιουργία ενός νέου κανονιστικού και

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κατηγοριοποιητικού κανόνα, αφήνοντάς την να βρίσκεται εκεί που επέλεξε να επιτελεί, στον ανεπίσημο και στον άτυπο χώρο. Μέσω μιας ποιητικής κριτικής προσέγγισης, θα μελετηθούν τα θεωρητικά εργαλεία τα οποία κατασκευάζουν το υποκείμενο και το πεδίο δράσης του.

Ο θεωρητικός σκελετός πάνω στον οποίο δομείται η έρευνα αυτή θα μπορούσε να συμπυκνωθεί μέσα στη φράση «Να δημιουργείς επιλογές εκεί που δεν σου δίνονται» [37]. Η φράση αυτή του Stephano Harney και του Fred Motten περιγράφει τη δράση του υποκειμένου που δημιουργεί μια ρωγμή σε ότι έχει καθιερωθεί ως κανόνας μέχρι σήμερα. Ο Moten και ο Harney στο βιβλιο τους *The Undercommons: Fugitive Planning & Black Study*, θέλουν να αναδείξουν έναν άλλο κοινό τόπο, ένα άγριο μέρος που δεν αποτελεί απλά το υπόλειμμα των κανονιστικών αρχών της «πολιτισμένης» κοινωνίας, αλλά συνιστά έναν χώρο που παράγει συνεχώς τη δική του άναρχη ετερότητα. Ίσως επειδή διακρίνουμε κάτι σε αυτόν, κάτι που μας θυμίζει ότι η επιθυμία μας για τάξη είναι επίπλαστη και ότι σε έναν άλλο κόσμο, η αρμονία της θα ακουγόταν ακατανόητη. Ακούγοντας την κακοφωνία και τον θόρυβο βλέπουμε αυτό που βρίσκεται πέρα από τις δομές που κατοικούμε και που μας κατοικούν. Το μονοπάτι για να το αναγνωρίσουμε είναι στρωμένο με άρνηση.

Αν αρχίσουμε από κάπου, αρχίζουμε από το δικαίωμα να αρνηθούμε αυτό που μας έχουν αρνηθεί. Ο Moten και ο Harney, αναφέρονται σε αυτή την άρνηση ως το πρώτο δικαίωμα, καθώς σηματοδοτεί την άρνηση των επιλογών που προσφέρονται. Μπορούμε να κατανοήσουμε αυτή την άρνηση με τους όρους που ο Chandan Reddy θέτει στο *Freedom with Violence: Race, Sexuality, and the US State*, «να αρνηθείτε την επιλογή έτσι όπως προσφέρεται, το σύστημα ενσωματώνει παρεκκλίνουσες συμπεριφορές για να τις κάνει μετρήσιμες, διαχειρίσιμες και για να ενδυναμώσει τους ίδιους του τους θεσμούς, να είστε πρόθυμοι να βρίσκεστε στο χώρο που έχει

[37] Harney, S., Moten, F. (2013). *The Undercommons: Fugitive Planning & Black Study*. New York: Minor Compositions. 8.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

εγκαταλειφθεί από τον κανόνα» (Chandan, 2011: 132).

Η Audre Lorde έχει χαρακτηρίσει την ποιητική γραφή ως μια απελευθερωτική δράση, ως την κύρια φωνή των φτωχών, της εργατικής τάξης και των έγχρωμων γυναικών. Η ποίηση είναι ένας τρόπος διαφυγής από τον δυτικό τρόπο σκέψης και ένα μέσο για να μάθουμε να αγαπάμε τα συναισθήματά μας και να σεβόμαστε αυτές τις κρυφές πηγές της δύναμής μας, εκεί όπου βρίσκεται η αληθινή γνώση (Lorde, 1984: 30). Η Lorde ορίζει την ποίηση ως αυτή που δημιουργείται μέσω της εμπειρίας και όχι μέσω του αποστειρωμένου παιχνιδιού λέξεων που πιστεύει ότι κάνουν οι δυτικοί λευκοί. Συνεχίζει, ότι για τις γυναίκες, η ποίηση δεν είναι πολυτέλεια αλλά μια ζωτική ανάγκη της ύπαρξής τους.

> *[Η ποίηση] Δημιούργησε την ποιότητα του φωτός μέσα στην οποία είδαμε τις ελπίδες και τα όνειρά μας προς την επιβίωση και την αλλαγή, αρχικά μέσα από τη γλώσσα, στη συνέχεια μέσα από την ιδέα και στη συνέχεια μέσα από την απτή δράση. Η ποίηση είναι ο τρόπος με τον οποίο βοηθάμε να δοθεί όνομα σε αυτό που δεν έχει, ώστε να μπορούμε να στοχαστούμε. Οι μακρύτεροι ορίζοντες των ελπίδων και των φόβων μας είναι καλυμμένοι από τα ποιήματά μας, χαραγμένα από τις εμπειρίες της καθημερινότητας μας. Μπορούμε να εκπαιδεύσουμε τους εαυτούς μας να σεβόμαστε τα συναισθήματά μας και να τα μεταφέρουμε σε μια γλώσσα, ώστε να μπορούν να διαμοιραστούν. Και όπου αυτή η γλώσσα δεν υπάρχει ακόμα, η ποίησή μας βοηθάει τη φτιάξουμε. Η ποίηση δεν είναι μόνο όνειρο και όραμα, είναι η σκελετική αρχιτεκτονική της ζωής μας. Θέτει τα θεμέλια για ένα μέλλον αλλαγής, μια γέφυρα πέρα από τους φόβους μας για αυτό που δεν υπήρξε ποτέ πριν.*[38]

Ο λόγος αυτός σε συνδυασμό με το κείμενο του Harney και του Motten μπορεί να

[38] Lorde, A. (1984). *Sister Outsider*. Barclay: Crossing Press. 31.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συμπυκνώσει το στόχο αυτής της μελέτης: Εάν υπάρχει μελέτη αντί παραγωγή γνώσης, αν υπάρχει ένας τρόπος να είμαστε μαζί στη ρωγμή, αν υπάρχουν από τα κάτω κοινά, τότε πρέπει όλοι να βρούμε τον χώρο μας σε αυτό. Θα είναι ένας τόπος όπου το καταφύγιο δεν θα είναι απαραίτητο και θα διαπιστώσετε ότι ήσασταν ήδη εκεί σε αυτό καθ' όλη τη διάρκεια (Harney, Moten, 2013: 35). Η ρωγμή είναι μια θέση μελέτης και γραφής από το περιθώριο. Για την hooks, το περιθώριο δεν έχει να κάνει με την έλλειψη δύναμης και τη θυματοποίηση, δεν είναι απλώς μια τοποθετηση του εαυτού σε μειονεκτική θέση, αντιθέτως, είναι ένα σημείο από το οποίο μπορεί κανείς να δει τα πράγματα διαφορετικά. Το να μελετάς από τις ρωγμές και να γράφεις από το περιθώριο δεν έχει να κάνει με την εξύμνηση του περιθωρίου καθαυτού ή τον επαναπροσδιορισμό της διχοτόμησης κέντρο-περιθώριο από την αντίστροφη μεριά (Μαρνελάκης, 2014: 21). Η σημασία του έγκειται στο να τονίζονται οι δυνητικότητες όλου του εύρους της ρωγμής, εγκαταλείποντας τον κανόνα που δημιουργείται και για τα δύο μέρη.

Το Αλάνι

Πώς όμως, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το υποκείμενο που αναιρεί τις δοσμένες επιλογές και κατασκευάζει νέες στον ενδιάμεσο χώρο επαφής με το Άλλο; Το Αλάνι φέρει αναφορές που συνάδουν με το αντικείμενο έρευνας, μέσα σε αυτό υπάρχει η έννοια του να είμαστε μαζί πέρα από τα έθνη, τις φυλές, τα φύλα και τις τάξεις και την από τα κάτω κοινή επιθετικότητα. Όπως αναφέρεται στο *Feminist Genealogies, Colonial Legacies, Democratic Futures*, δεν κληρονομούμε την πνευματική μας γειτονιά αλλά συνειδητά τη χτίζουμε (1997: 18).

Ετυμολογικά, το Αλάνι προέρχεται από το τουρκικό alan που σημαίνει ανοιχτός αδιαμόρφωτος υπαίθριος χώρος συγκέντρωσης, μέσα ή κοντά σε κατοικημένη περιοχή. Οι άνθρωποι ανεπίσημα οικιοποιούνταν τους κενούς χώρους μεταξύ των κτιρίων και

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τους μετέτρεπαν προσωρινά σε κοινόχρηστους χώρους. Καμία αρχή δεν είχε εγκρίνει τις ανεπίσημες χρήσεις της Αλάνας και γι 'αυτό οι χώροι αυτοί εμφανίζονταν ως απειλητικοί χώροι για τη μεσαία τάξη (Stavrides, 2016: 87).

Το παιδί της Αλάνας είναι αυτό που περνά την ημέρα του στους δρόμους, που βλέπει τι έχει συμπεριληφθεί και τι έχει απομείνει απέξω και είναι πλέον σε θέση να περιφέρεται σε αυτούς, χωρίς να χρειάζεται να δηλώσει σταθερή κατοικία ή και εργασία. Χωρίς να εξιδανικεύεται η έλλειψη στέγης, χωρίς να είναι μια αυτούσια μεταφορά και χωρίς να δίνονται σε αυτό συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, το Αλάνι είναι η κατάσταση της απενεργοποίησης της απόρριψης από όσους το έχουν απορρίψει. Το Αλάνι δεν έχει φύλο, δεν προέρχεται από κάποια κοινωνική τάξη ή και αν έχει, την έχει απορρίψει ή συνειδητά ξεχάσει και μπορείς να το συναντήσεις στις ρωγμές είτε του κέντρου είτε της περιφέρειας.

Στην αντίστοιχη ελληνική βιβλιογραφία, οι αλάνες ήταν κυρίως χώροι επικοινωνίας στην προπολεμική Αθήνα. Το Αλάνι το συναντάμε σε λεξιλόγια της ελληνικής αργκό, όπως στους τόμους της *Ρεμπέτικης ανθολογίας* του Τ. Σχορέλη (1992: 61). Όμως οι περισσότερες αναφορές έρχονται από την λογοτεχνία, όπως στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες* της μυθιστορηματικής τριλογίας του λογοτέχνη Στρατή Τσίρκα, που εκδόθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Η τριλογία πραγματεύεται την περίοδο του αντιφασιστικού αγώνα της Ελλάδας στην Μέση Ανατολή, από το 1942 έως το 1944. Συγκεκριμένα η πλοκή του διηγήματος *Η Νυχτερίδα,* το οποίο εστιάζει στην Πόλη και την ζωή των Ελλήνων, εξελίσσεται στην Αλάνα. Η Αλάνα παρουσιάζεται ως ένας τόπος ο οποίος έδωσε στους χρήστες του αλληλέγγυο ήθος. Χαρακτηριστικά αναφέρεται:

> *Για μας όλους που ζήσαμε εκεί πέρα [στην Αλάνα], είναι ο παράδεισος. Όχι, δεν το λέω σωστά. Είναι άλλο πράμα, σα μια πατρίδα που μας έπλασε, μας έδωσε ήθος και αξιοπρέπεια. Από τότε που οικίστηκε, πέρασαν πόσες, τρεις γενιές,*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τέσσερις; Είναι όλες τους αλληλέγγυες. Φτάνει να πεις Αλάνα, κι ο άλλος, ας είναι γέρος, ας είναι παιδί, ρίχνει τα όπλα και σου παραδίδεται.[39]

Άλλοτε τα παιδιά της Αλάνας αναφέρονται ως πολεμιστες του εχθρού, που με συλλογικούς, αυθόρμητους και επιτόπιους τρόπους δημιουργούν τακτικές για να αποτρέψουν τον εχθρό να εισβάλει στο χώρο τους και να τους βλάψει.

Βοήθεια, βοήθεια, μας κυνηγούν Ιταλοί! Τα κεφάλια στρέφονται όλα μαζί. Σαν αστραπή κινάει ένας ψηλός με ραβδωτή κίτρινη και μαύρη φανέλα. Πίσω του άλλος με σώβρακο και παπούτσια του βόλεϊ. Πιο πίσω άλλοι τρεις, ο Ντίνος, κάτι πιτσιρίκια, ένας χοντρός. Πού είναι; ρωτούν. Εσύ κάνεις μεταβολή. Ο ψηλός κι ο άλλος με το σώβρακο σε προσπερνούν φωνάζοντας. Ο Τόνης είναι καθισμένος χάμου και προστατεύει το κεφάλι του δένοντας από πάνω τα μπράτσα. Ο Ιταλός δεν πρόφτασε να βαρέσει. Ετοιμαζόταν ίσως να δώσει κλοτσιά. Ο άλλος ψάχνει πιο πίσω για πέτρες. Αέρα! φωνάζουν τα παιδιά της Αλάνας. Οι Ιταλοί θένε να σταθούν και να παλέψουν. Μα τότε αρχίζουν να πέφτουν πάνω τους οι πέτρες βροχή. Τις πετούν τα πιτσιρίκια. Ένα τις ξεκολλάει γρήγορα, λυσσασμένα από μια μάντρα, και τ' άλλα τις μαζεύουν και τις ρίχνουν. Οι δυο σηκώνουν τα χέρια κουνώντας ρυθμικά τις ανοιγμένες παλάμες. Ζητούν ανακωχή.[40]

Ο Στρατής Τσίρκας έχει αναφερθεί και στο διήγημά του με τίτλο *Ο χλωρός παράδεισος,* στην Αλάνα και στα παιδιά της, δίνοντάς τους αυτή τη φορά ερωτικά και σεξουαλικά χαρακτηριστικά. Μέσω μιας γυναικας από την Αλάνα που δεν είχε κάποιον ερωτικό σύντροφο, μας μεταφέρει:

[39] Τσίρκας, Σ. (2005). *Μυθιστορήματα*. Αθήνα: Κέδρος. 22
[40] *Στο ίδιο*. 117

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τι να σου πω, ίσως γιατί δεν μου άρεσε κανένας. Από μικρή πίστεψα πως οι μόνοι άντρες που άξιζαν κάτι ήταν τα αγόρια της Αλάνας. Όμως αυτά, όπως ξέρεις, δεν με θέλανε.[41]

Σε άλλο σημείο περιγράφει τις ερωτικές σκηνές στο καμαράκι που υπάρχει διπλα και με θέα την Αλάνα:

Όλα ξέρουν το καμαράκι. ερχότανε κρυφά γιατί ντρέπονταν να το πούνε αναμεταξύ τους, μ' όλο που σας άρεσε τόσο να καυχιέστε. τη μέρα με βρίζετε. μα τη νύχτα... δεν πρόφταινα να χορτάσω ύπνο.[42]

Υπάρχουν και περιγραφές των κτισμάτων που περικλείουν την Αλάνα και δίνουν μια καθαρή εικόνα για την ταξική και οικονομική κατάσταση των παιδιών της Αλάνας:

Τότε η γαζία βρισκόταν στη μέση της αυλής και το σπίτι τους ήταν μία ξύλινη παράγκα, σαν τη δικιά μας και όλες τις άλλες τριγύρω στην Αλάνα. Το καμαράκι, που το κάμανε αργότερα πλυσταριό, είχε δεν είχε τότε μισό μπόι από τη γη. Χτιζόταν ακόμη. Το 'θελαν για να βάζουν τα γιαούρτια και να ανάβουν μέσα τη φουφού γιατί το χειμώνα η παράγκα δεν ζεσταινόταν. Το ξέραμε και εμείς από τη δική μας. Δεν πα να σκέπαζε ο πατέρας από μέσα τους τοίχους της με αλευρόκολλα και εφημερίδες, πάντα θα έμπαζε από κάπου. Άσε πια την οροφή. Σα φυσούσε παμλιώτης, ξεκολλούσαν ολάκερα κομμάτια και κρέμονταν, σκληρά και τριζάτα, σα σουβάδες.[43]

[41] Τσίρκας, Σ. (2015). *Τα Διηγήματα*. Αθήνα: Κέδρος. 87
[42] *Στο ίδιο*. 102
[43] *Στο ίδιο*. 90

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Συναντάμε ξανά την Αλάνα στα πεζά ποιήματα του Ντίνου Χριστιανόπουλου, συγκεκριμένα στη *Κακόφημη Συνοικία*. Αυτά μας προσφέρουν την αίσθηση του παράνομου, του κρυμμένου και του ερωτισμού που ενυπαρχει σε αυτά.

> *Μερικοί τύποι κοντοστέκονται και μετά χάνονται στο βάθος της αλάνας, σε κάποιο ημιυπαίθριο μηχανουργείο, εκεί λένε είναι τα Σόδομα και τα Γόμορα - Μα δεν φαίνεται τίποτε, ούτε καυγάδες ακούγονται, ούτε προστυχόλογα. ….μια κακόφημη συνοικία εξακολουθεί πεισματάρικα να κρατάει κρυφά τα μυστικά της.*[44]

Το Αλάνι/Vagabond

Ως μετάφρασή του Αλανιού στα Αγγλικά θεωρείται η λέξη Vagabond, ενώ στην αντίστοιχη βιβλιογραφία αναφέρεται στη φιγούρα, που συναντάμε αρχικά στην Ελισαβετιανή Αγγλία, του περιπλανώμενου όπου είναι ιδιαίτερα σημαντική για την έρευνα της υποκουλτούρας. Οι υποκουλτούρες έχουν κατανοηθεί και αναλυθεί ιστορικά ως οργανωμένοι κοινωνικοί κόσμοι που έχουν ακόμα και τη δική τους γλώσσα, είναι «παρασιτικοί» στην εργασία και την οικονομία και παρεκκλίνουν από τη συντηρητική αντίληψη για το τι είναι το σπίτι και η οικογένεια. Η φιγούρα του Vagabond έγινε κατανοητή στο πλαίσιο των παρασιτικών σχέσεών της με την μισθωτή εργασία και της απουσίας σύνδεσής της με την ιδιοκτησία και τη διαμονή σε μόνιμη κατοικία. Ο K. Gelder αποκαλεί το περιπλανώμενο υποκείμενο που σχηματοποιεί την υποκουλτούρα ως αυτό που ορίζει την «κοινωνία του δρόμου» και δεν είναι τυχαίο ότι μαζί με τους τσιγγάνους αποτελούσαν τη μεγαλύτερη ανησυχία για τους πρώτους σύγχρονους νομοθέτες (2007: 7). Τα υποκείμενα αυτά ενδιαφέρονται για την επιβίωση τους και συνδέονται περισσότερο με την κουλτούρα του δρόμου παρά με μια «τακτοποιημένη» ζωή. Το Αλάνι είναι το υποκείμενο που αρνείται τον ηγεμονικό λόγο καθώς και τα καπιταλιστικά προτάγματα. Ιστορικά μπορούμε επίσης να βρούμε ίχνη του στην αρχή

[44] Χριστιανόπουλος, Ν. (2016). *Πεζά Ποιήματα*. Θεσσαλονίκη: Ιανός. 26-27.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

της καπιταλιστικής οργάνωσης των κοινωνιών με την απαλλοτρίωση της γης από τον αγροτικό πληθυσμό, σηματοδοτώντας τη μετατροπή του σε προλεταριάτο.

Περίπου στα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα, ο Καρλ Μαρξ είχε υποστηρίξει ότι οι εργατικές τάξεις ή το προλεταριάτο έφεραν μαζί τους τη δυνατότητα επανάστασης, ακριβώς επειδή η δουλειά ήταν αυτό που τους είχε οργανώσει και καθορίσει, τους είχε κάνει να συνειδητοποιήσουν την ταξική τους θέση και επομένως να έχουν επίγνωση του επιπέδου της εκμετάλλευσής τους. Ξεκινώντας με τη διάλυση των φεουδαρχικών ακολουθιών και με την απότομη, βίαιη απαλλοτρίωση της γης τους, οι εκσφενδονισμένοι από τη συνηθισμένη τροχιά της ζωής τους άνθρωποι δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν εξίσου απότομα στην πειθαρχία της νέας κατάστασής και μετατράπηκαν μαζικά σε ζητιάνοι, ληστές και πλάνητες.

Η νέα συνθήκη που επικράτησε στη δυτική Ευρώπη με τις Περιφράξεις (ο όρος αυτός περιλαμβάνει κάθε μορφή ιδιωτικοποίησης της γης) όπου τα άτομα δεν έχουν πια πρόσβαση στη γη, έδινε στους εργοδότες τη δυνατότητα να μειώνουν τους μισθούς και να αυξάνουν τις ώρες εργασίας τους. Το σημάδεμα, το μαστίγωμα και τη φυλάκιση των πλάνητων και των ζητιάνων έγινε ένα εργαλείο της υποχρεωτικής εργασίας (Federici, 2011: 102). Όπως ήταν αναμενόμενο, η εκδίωξη από τη γη άλλαξε και τη στάση των εργατών απέναντι στη μισθωτή εργασία. Ενώ κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα ο μισθός μπορούσε να θεωρηθεί μέσο ελευθερίας, με το που χάθηκε η πρόσβαση στη γη ο μισθός άρχισε να θεωρείται μέσο υποδούλωσης (2011: 33). Για αυτό τον λόγο, κατά την εμφάνιση των Περιφράξεων, αυξήθηκε ο αριθμός των περιπλανώμενων ανθρώπων που προτιμούσαν να απέχουν από τη μισθωτή εργασία και να κινδυνευουν με συλλήψεις ή και με θανατικές ποινές, αφου αυτό όριζε η τότε νομοθεσία (2011: 34). Οι γυναίκες υπέστησαν μεγαλύτερη ζημιά εξαιτίας της απώλειας της γης και της διάλυσης της κοινότητας του χωριού, ήταν πολύ δυσκολότερο για εκείνες να γίνουν πλάνητες ή μετανάστριες εργάτριες αφού η νομαδική ζωή τις εξέθετε στην ανδρική βία. Οι γυναίκες

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

επίσης ήταν λιγότερο ευέλικτες εξαιτίας της εγκυμοσύνης και της ανατροφής των παιδιών, γεγονός που έχει παραβλεφθεί από τους μελετητές που θεωρούν την φυγή (τη μετανάστευση και άλλες μορφές νομαδισμού) ως χαρακτηριστική μορφή που έπαιρναν οι αγώνες ενάντια στη δουλοπαροικία (2011: 113).

Σε όλες τις χώρες της δυτικής Ευρώπης, στα τέλη του 15ου και κατα τη διάρκεια του 16ου αιώνα, εκδίδονται σκληροί νόμοι για την αποχή από τη μισθωτή εργασία και την κουλτούρα του πλάνητα. Η μεταχείρισή τους ως εγκληματίες από τη νομοθεσία ξεκίνησε στην Αγγλία το 1530, όταν στους ηλικιωμένους και μη ικανούς για εργασία ζητιάνους δινόταν άδεια επαιτείας ενώ οι πλάνητες μαστιγώνονταν και φυλακίζονταν (Μαρξ, 2013: 34). Έτσι ο αγροτικός πληθυσμός, που με τη βία τον εκτόπισαν και τον κυνήγησαν, υποτάχθηκε με τρομοκρατικούς νόμους, με μαστιγώσεις, με στιγματισμούς και με βασανιστήρια σε μία πειθαρχία που απαιτεί το σύστημα της μισθωτής εργασίας.

Σύμφωνα με το νόμο τους έδεναν πίσω από ένα κάρο και τους μαστιγώναν ώσπου να τρέξει αίμα από το κορμί τους, έπειτα τους έβαζαν να ορκίζονται πως θα επιστρέψουν στον τόπο που γεννήθηκαν, ή εκεί όπου κατοικούσαν τα τελευταία τρία χρόνια για να δουλέψουν. Όταν συλλαμβάνονταν κάνεις για δεύτερη φορά, το μαστίγωμα επαναλαμβανόταν και του έκοβαν το μισό αυτί, ενώ την τρίτη φορά χαρακτηριζόταν ως εγκληματίας και εχθρός της κοινωνίας και εκτελούνταν.

Ένας νόμος του 1547 ορίζει πως, αν κάποιος αρνείται να εργαστεί, πρέπει να δίνεται σκλάβος στο πρόσωπο που τον καταγγέλλει ως αργόσχολο. Ο αφέντης πρέπει να τρέφει το σκλάβο του με ψωμί και νερό, με υγρά και ό,τι απορρίμματα κρεάτων κρίνει αυτός κατάλληλα. Έχει το δικαίωμα να τον βάζει να κάνει οποιαδήποτε εργασία, όσο αηδιαστική και αν είναι, μαστιγώνοντας και αλυσοδένοντάς τον. Αν ο σκλάβος λείψει 15 μέρες, πρέπει να καταδικαστεί σε ισόβια σκλαβιά και με πυρακτωμένο σίδερο να χαραχτεί στο μέτωπο ή στο μάγουλο του το γράμμα S, εάν φύγει για τρίτη φορά,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

εκτελείται σαν ένοχος εσχάτης προδοσίας. Ο αφέντης του μπορεί να τον πουλήσει, να τον κληροδοτήσει και να τον εκμισθώσει σαν δούλο, απαράλλαχτα όπως κάθε άλλο αγαθό ή ζώο.

Οι σκλάβοι εκτελούνται επίσης αν επιχειρήσουν να δράσουν ενάντια στον αφέντη τους. Αν ο πλάνητας δηλώσει ψευδή τόπο γέννησης, η τιμωρία του είναι να γίνει ισόβιος σκλάβος του τόπου καταγωγής του και των κατοίκων αυτού και να στιγματιστεί με το γράμμα S. Ο καθένας έχει το δικαίωμα να παίρνει τα παιδιά των πλάνητων και να τα χρησιμοποιεί σαν μαθητευόμενους, τους νέους έως 24 χρόνων και τις νέες έως 20, ενώ αν δραπετεύσουν τότε υποχρεούνται να είναι σκλάβοι των μαστόρων τους, που έχουν το δικαίωμα να τους αλυσοδένουν και να τους μαστιγώνουν κατά βούληση. Κάθε μάστορας έχει το δικαίωμα να περνάει ένα σιδερένιο χαλκά στο λαιμό, στα χέρια ή στα πόδια του σκλάβου του, για να μπορεί να τον αναγνωρίζει πιο εύκολα και να τον ελέγχει.

Τον 16ο αιώνα επίσης αποφασίστηκε ότι οι περιπλανώμενες γυναίκες και οι πόρνες δεν επιτρέπεται να κοιμούνται στους δρόμους της πόλης και στα στεγασμένα πεζοδρόμια, και, εάν συλλαμβάνονταν, η τιμωρία θα ήταν εκατό βουρδουλιές, διωγμός από την πόλη για τουλάχιστον έξι χρόνια και ξύρισμα του κεφαλιού και των φρυδιών τους (Federici, 2011: 137). Το τελευταίο μέρος του εν λόγω νόμου προβλέπει πως ορισμένοι φτωχοί πρέπει να χρησιμοποιούνται από τον τόπο ή από πρόσωπα που τους παρεχουν φαγητό και εργασία. Τέτοιου είδους σκλάβοι διατηρήθηκαν στην Αγγλία ως τα μέσα του 19ου αιώνα με το όνομα roundsmen (περιφερόμενοι).

Το 1597 ένας νόμος ορίζει ως ποινές για τον άνθρωπο που περιπλανιέται και ζητιανεύει, δημόσια μαστίγωση και φυλάκιση έξι μηνών στην πρώτη επ’ αυτοφώρω σύλληψή του και δύο ετών στη δεύτερη σύλληψη του. Στη διάρκεια της φυλάκισής του πρέπει να μαστιγώνεται όσες φορές και όσο κρίνουν οι ειρηνοδίκες. Τους αδιόρθωτους και επικίνδυνους πλάνητες πρέπει να τους χαράζουν στον αριστερό ώμο, με καυτό

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σίδερο, το γράμμα R (Το αρχικό γράμμα της λέξης rogue που σημαίνει κλέφτης, κατεργάρης, αλήτης) και να τους στέλνουν σε καταναγκαστικά έργα. Αν τους ξαναπιάσουν επ' αυτοφώρω να ζητιανεύουν, διατάζεται να τους εκτελούν χωρίς οίκτο. Οι διατάξεις αυτές των νόμων ίσχυαν ως τις αρχές του 18ου αιώνα (Μαρξ, 2013: 56). Παρόμοιοι νόμοι υπήρχαν και στη Γαλλία, κάθε σωματικά υγιής άνθρωπος από 16 έως 60 χρονών στελνόταν στα κάτεργα, αν δεν ασκούσε κανένα επάγγελμα.

Τον 16ο και τον 17ο αιώνα το μίσος για τη μισθωτή εργασία ήταν τόσο έντονο, που, παρά την αυστηρη αυτή νομοθεσία, πολλοί προλετάριοι προτιμούσαν να ρισκάρουν να βρεθούν στην αγχόνη, παρά να υποταχτούν στις νέες συνθήκες δουλείας. Για τον Μαρξ, οι πλάνητες των χαμηλών τάξεων, «lumpenproletariat» (λούμπεν προλεταριάτο), όπως ο ίδιος τους αποκαλεί, ήταν προβληματικές φιγούρες, γι' αυτό και προσέλκυσαν μόνο τη περιφρόνησή του (2013: 45). Αντί να έχουν αναπτύξει επαναστατικές δυνατότητες ενάντια στο κεφάλαιο, τελικά, δεν έχουν αναπτύξει ταξική συνείδηση, είναι απροσδιόριστοι και επομένως εύκολα καθοδηγούμενοι.

Παρατηρούμε ότι η αρνητική κριτική της φιγούρας αυτής είτε από τον Μαρξ είτε από την άρχουσα τάξη, έχει ως κοινό παρονομαστή την ασάφειά της και τη μη καθαρή πολιτική ή ιδεολογική της τοποθέτηση. Παρ' όλ' αυτά δανείζομαι το λόγο του Feyerabend, που χαρακτηρίζει τον ώριμο πολίτη όχι ως αυτόν που έχει διδαχθεί κάποια ειδική ιδεολογία, όπως ο πουριτανισμός, ο κριτικός ορθολογισμός ή η ιδεολογία της εργατικής τάξης και την φέρει σαν ένα πνευματικό καρκίνωμα, αλλά ως εκείνον που έμαθε να αποφασίζει.

> *Είναι ένα πρόσωπο με κάποια πνευματική αντοχή (δεν πέφτει θύμα στον πρώτο τυχόντα ιδεολογικό τελάλη) και συνεπώς είναι σε θέση να επιλέγει συνειδητά τη δραστηριότητα που προτιμάει κι όχι απλώς να την αποδέχεται αδιαμαρτύρητα. Προκειμένου να προετοιμάσει τον εαυτό του γι αυτήν την επιλογή θα μελετήσει τις*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σημαντικότερες ιδεολογίες ως ιστορικα φαινόμενα, θα μελετήσει μαζί με τα άλλα παραμύθια, π.χ. Με τους μύθους των «πρωτόγονων» κοινωνιών, ώστε να έχει την πληροφόρηση που απαιτείται για να φτάσει σε μια ελεύθερη απόφαση.[45]

Επιπλέον, ο Fanon γράφει για τον αποικιακό παράνομο, σαν έναν ήρωα του λαού, όχι επειδή κατέχει μια επαναστατική συνείδηση, αλλά επειδή αυτός απέρριψε την ηγεμονική αφήγηση της αποικιακής εξουσίας και τον κανόνα του αποικιακού νόμου (Harney, Moten, 11 Μαρτίου 2021).

Η Αλάνα

Όπως αναφέρει η Gillian Rose, στο *Feminism and Geography*, ο παράδοξος χώρος «είναι ένας φανταστικός χώρος που διατυπώνει με ευκρίνεια την προβληματική σχέση με τον ηγεμονικό λόγο του ανδρισμού.»[46]. Με άλλα λόγια, ο παράδοξος χώρος είναι μια δυναμική και αληθινά διαφορετική αίσθηση του χώρου μέσω του οποίου θα διαταράσσονται και θα εκτοπίζονται οι βασικές παραδοχές του κυρίαρχου τρόπου σκέψης και εμπειρίας του φύλου. Πάνω απ 'όλα, ο παράδοξος χώρος ανοίγει δυνατότητες ριζικά διαφορετικές από τις παραδοσιακές χωρικές διαστάσεις, οι οποίες συνδέονται με την πατριαρχική διάσταση του φύλου ως μια σταθερή, φυσική, αμοιβαία αποκλειστική δυαδική διάκριση μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας (Rose, 1993: 159). Συνεπώς, η προσέγγιση αυτή εξετάζει τη δεδομένη χωρική λειτουργία των ανισοτήτων μεταξύ των φύλων για έναν ανατρεπτικό σκοπό, αρχικά για να αποκαλύψει το φύλο του κυρίαρχου λόγου, στη συνέχεια για να αποβάλει τη δυαδική διάκριση των φύλων και εν

[45] Feyerabend, P. (1975). *Ενάντια στη μέθοδο, για μία αναρχική θεωρία της γνώσης*. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα. 367-8
[46] Rose, G. (1993). *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.159.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τέλει για να δημιουργήσει και να κατοικήσει τον παράδοξο χώρο. Η Rose, ισχυρίστηκε ότι οι κυρίαρχες και οι ηγεμονικές εννοιολογικές σκέψεις του χώρου περιορίζουν την ικανότητά μας να βιώνουμε και να εκφράζουμε τη διαφορά πέρα από την δυαδική διάκριση μεταξύ άνδρα και γυναίκας. Το δυαδικό αυτό σύστημα έχει επιβληθεί από τις καθιερωμένες πατριαρχικές αξίες, αποκλείοντας όλα όσα δεν μπορούν να χωρέσουν σε αυτό. Αν επιμένουμε στις διαφορές μεταξύ γυναικών και ανδρών, θα περιορίζουμε την πολυμορφία της χωρικής εξίσωσης και θα παραμένουμε μέσα σε έναν περιοριστικό και ιεραρχικό κοινωνικό χώρο, αφού με βάση αυτόν τον απλό διαχωρισμό μεταξύ των φύλων δεν μπορεί να βιωθεί ο κοινωνικός χώρος στο πλαίσιο της πολυπλοκότητάς του. Επιπλέον, οι πραγματικές διαφορές που δημιουργούνται από άλλους άξονες της κοινωνικής ταυτότητας, όπως η ηλικία, η φυλή, η σεξουαλικότητα, το σώμα και η τάξη, περιορίζονται σε επιφανειακές διαφοροποιήσεις (1993: 159). Για την Gerry Pratt, το ζήτημα του φύλου δεν μπορεί να μελετηθεί αποκομμένο από το υπόλοιπο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό δίκτυο αλληλεπιδράσεων που διαμορφώνουν το υποκείμενο (1990: 602). Ακόμα και το πλαίσιο ανάλυσης περί φύλου και τάξης είναι αρκετά περιοριστικό αφού αναφέρεται στην αστική κλίμακα και χρειάζεται να μελετηθεί το δίκτυο των διασυνδέσεων μεταξύ των σχέσεων του φύλου, της τάξης και των φυλετικών σχέσεων. Με αυτό το τρόπο θα προκύψει ένα επεξεργασμένο πλαίσιο ανάλυσης με πολύ λιγότερες αφαιρέσεις από αυτές που προκύπτουν όταν μελετάμε τα ζητήματα αυτά μέσα από το συστημα της πατριαρχίας ή του καπιταλισμού.

Στους παράδοξους αυτούς χώρους, λαμβάνουν χώρα μια σειρά από δραστηριότητες οι οποίες έχουν ένα σημαντικό κοινό χαρακτηριστικό: είναι άμεσα σχετιζόμενες με το σώμα και τις επιθυμίες του. Όπως αναφέρει ο Γ. Μαρνελάκης οι πρακτικές αυτές και οι χώροι, τους οποίους παράγουν, δύσκολα θα μπορούσαν να περιγραφούν με τα εργαλεία που μας δίνονται από τη πολεοδομία και να καταταχθούν σε χώρους με προκαθορισμένες «χρήσεις γης» (Μαρνελάκης, 2014: 91-2). Αυτές οι δραστηριότητες είναι καθ’ όλα άτυπες και ανεπίσημες και δεν εμφανίζονται σε κάποιο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

πολεοδομικό εγχειρίδιο ως «λειτουργίες» της πόλης που υπόκεινται στην οποία διαδικασία κεντρικού σχεδιασμού. Συνήθως αυτοί οι χώροι που φιλοξενούν άτυπες και ανεπίσημες διαδικασίες έχουν αντίστοιχες αρχές, αυτές του μη σχεδιασμού. Υπολειμματικές δράσεις και χώροι σε ένα κεντρικό σχεδιασμό και σε ένα ηγεμονικό πλάνο. Οι Αλάνες αποτελούν ένα τέτοιο τόπο, άτυπο και ανεπίσημο που διαφεύγει σχεδιασμού, μια ρωγμή στον κανονιστιστικό και ηγεμονικό τρόπο οργάνωσης χώρων και δράσεων.

Οι χώροι και οι επιτελέσεις αυτές που διαφεύγουν της κανονιστικής τάξης του αντικειμένου της πόλης, εφόσον δεν είναι με κανέναν τρόπο εντεταλμένες ή επίσημα θεσμοθετημένες, είναι αυτές ακριβώς που ίσως να επιμένουν να αντιστέκονται απέναντι στην κανονικοποίηση (2014: 92). Στις δράσεις και στους χώρους που δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης, αναπαράστασης, σχεδιασμού και ρύθμισης βρίσκεται η επαναστατική και απελευθερωτική σκέψη για να μπορέσουμε να μελετήσουμε ό,τι δεν συμπεριλαμβάνεται και όλα αυτά που παρεκκλίνουν από τον κανόνα.

Η Επιθυμία και ο Ερωτισμός: Η ανατρεπτική πολιτική δύναμη του περιθωρίου

Η Lorde, η οποία αυτοαποκαλείται ως μαύρη, λεσβία, μητέρα, πολεμίστρια και ποιήτρια, θολώνει τα όρια μεταξύ του ερωτικού και του πολιτικού, του δημιουργικού και των καθημερινών δραστηριοτήτων. Διαγράφει τις ερωτικές διαφορές ανάμεσα στην ετεροφυλική, την αμφιφυλόφιλη και την λεσβιακή επιθυμία, προκειμένου να προωθήσει την καθαυτή επιθυμία ως δημιουργική δύναμη για επαναστατική αλλαγή, ενώ προτείνει την ενίσχυση της ερωτικής δύναμης της γυναίκας ως τον τρόπο για την απελευθέρωσή της (2000: 37). Εδώ, όπου χρησιμοποιείται ο όρος γυναίκα, θεωρώ ότι απευθύνεται επιπροσθέτως σε όλα τα υποκείμενα που κατοικούν στο περιθώριο, τα οποία δεν δέχονται τις κατηγοριοποιήσεις, κατά τρόπο αντίστοιχο με αυτόν που κατανοεί η Butler

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

στην κουίρ θεωρία η οποία αντιτάσσεται σε όλες τις διεκδικήσεις ταυτότητας, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής και αντιτίθεται στον ανεπιθύμητο ορισμό των κατηγοριοποιήσεων (2004: 7).

Η Lorde υποστηρίζει ότι το ερωτικό είναι μια πηγή ενέργειας ενυπάρχουσα σε καθεμία από εμάς, η οποία βρίσκεται σε ένα βαθιά θηλυκό και πνευματικό επίπεδο, σταθερά ριζωμένο στη δύναμη του άγνωστου ή μη αναγνωρισμένου συναισθήματος (2000: 23). Κάθε καταπίεση θέλει να στρεβλώνει αυτές τις πηγές δύναμης μέσα στην κουλτούρα των υποτελών, γιατί είναι αυτές που μπορούν να τους προσφέρουν την αναγκαία ενέργεια για αλλαγή. Για τους υποτελείς, αυτό επιτυγχάνεται και μέσω της καταστολής του ερωτισμού και της επιθυμίας. Μας έχουν διδάξει να υποψιαζόμαστε αυτές τις πηγες οι οποίες κακοποιήθηκαν και υποτιμήθηκαν μέσα στη δυτική κοινωνία. Η πεποίθηση ότι, αν κατασταλεί ο ερωτισμός μέσα στη ζωή στην συνείδηση, τότε οι υποτελείς θα μπορέσουν να είναι πραγματικά ισχυρές, είναι εξ ορισμού προβληματικός, καθώς διαμορφώνεται στο πλαίσιο των μοντέλων εξουσίας.

Ως θηλυκότητες έχουμε καταλήξει να είμαστε δύσπιστες απέναντι στην εξουσία και αυτό αναδύεται από τη βαθύτερη και μη «ορθολογική» γνώση μας. Αυτή η γνώση μας προειδοποιούσε εναντίον του αρρενωπού κόσμου, ο οποίος εκτιμά το βάθος των συναισθημάτων αρκετά έτσι ώστε να μας κρατήσει γύρω του και να μας θέσει στις υπηρεσίες του, διατηρώντας μας σε κατώτερη θέση. Συνεχίζει η Lorde, λέγοντας ότι το ερωτικό προσφέρει ένα είδος προκλητικής δύναμης και πως οι κάθε είδους δυνάστες συχνά χρησιμοποιούν το ερωτικό εναντίον των θηλυκοτήτων. Για τον λόγο αυτό, συχνά οι υποτελείς απομακρύνονται από την εξερεύνηση και την εξέταση του ερωτικού ως μια πηγή δύναμης και πληροφόρησης. Αυτό που επιτελεί οποιοδήποτε σύστημα το οποίο ορίζει το καλό με όρους κέρδους και όχι ανθρώπινης ανάγκης, είναι να κλέβει το έργο μας για την ερωτική του αξία, την ερωτική του δύναμη για την εκπλήρωση της ζωής. Ο ερωτισμός είναι η φροντίστρια όλων των βαθύτερων γνώσεών μας. Το ερωτικό, για την Lorde, λειτουργεί με διάφορους τρόπους, μέσω της δύναμης η οποία προέρχεται από

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τον βαθύ διαμοιρασμό με άλλα άτομα, μέσω του μοιράσματος της χαράς, της φυσικής, συναισθηματικής, ψυχικής ή και πνευματικής, αφού αποτελεί μια γέφυρα μεταξύ των εμπλεκομένων, η οποία μπορεί να αποτελέσει τη βάση για την κατανόηση ενός μεγάλου μέρους αυτού που δεν μοιράζεται μεταξύ μας και να μειώσει την απειλή της μεταξύ μας αποστασης (Lorde, 25 Αυγούστου 1978).

Ο Michel Foucault στην εισαγωγή της αγγλικής μετάφρασης του *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια ο Αντι-Οιδίπους,* των Gilles Deleuze και Félix Guattari, μας συμβουλεύει να διαβάσουμε το βιβλίο ως έργο «ερωτικής τέχνης» (2004: 12). Δηλώνει ότι το βασικό διακύβευμα του έργου είναι το πώς μπορεί και πρέπει κανείς να επιθυμεί και μέσω της επιθυμίας να αναπτύσσει δυνάμεις στο πολιτικό, έτσι ώστε να ενδυναμωθεί η διαδικασία ανατροπής της καθιερωμένης τάξης. Το έργο, χρησιμοποιώντας φαινομενικά αφηρημένες έννοιες, όπως αυτή της πολλαπλότητας, των ροών, των ρυθμίσεων και των συνδέσεων, αναλύει τις σχέσεις μεταξύ της επιθυμίας με την πραγματικότητα με στόχο την υπονόμευση της καπιταλιστικής «μηχανής». Η σύνδεση της επιθυμίας με την πραγματικότητα υποστηρίζεται ότι είναι αυτή που κατέχει την επαναστατική δύναμη. Ένα σύγγραμμα που εισάγει την επιθυμία στη σκέψη, στο λόγο, στη δράση και προτείνει ένα δεοντολογικό μοντέλο ανατρεπτικής επιτέλεσης.

Η επιθυμία δεν επιδιώκει την επανάσταση, είναι από μόνη της επαναστατική και δυνητικά μπορεί να ανατρέψει το κυρίαρχο σύστημα αφού μπορεί να θέσει εν αμφιβόλω την καθεστηκυία ηγεμονία. Όπως αναφέρει και ο Foucault, καμία κοινωνία δεν μπορεί να ανεχθεί μία γνήσια στάση επιθυμίας χωρίς να κινδυνεύσουν οι δομές της εκμετάλλευσης, της υποτέλειας και της ιεραρχίας που τη διακρίνουν. Ο ερωτισμός και η επιθυμία θεωρούνται βασικά εργαλεία αντίστασης και χρησιμοποιούνται ως τακτικές για να πραγματοποιηθούν κοινωνικές και πολιτικές μετατοπίσεις. Η επιθυμία αποτελεί ένα ανορθόδοξο στοιχείο κάθε ορθολογικότητας, όχι επειδή είναι έλλειψη, δίψα ή επιδίωξη, αλλά επειδή η παραγωγή επιθυμίας είναι μια καθαυτή πραγματικότητα. Οι Deleuze και Guattari αναφέρουν πως είναι μία επαναστατική δυνητικότητα, που γίνεται εμφανής όταν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κυλάει μέσα σε ροές αποκωδικοποιημένες, απεδαφικοποιημένες και ροές που υποχρεώνουν τις κοινωνικές αξίες και τους ηγεμονικούς λόγους να γίνονται ολοένα και πιο πολύπλοκοι, αναγκάζει τα υποκείμενα να εισέλθουν σε μία κατάσταση αντικειμενικά επαναστατική, αντιδρώντας στους αυταρχικούς σχεδιασμούς (2016: 435).

Ο ερωτισμός και η επιθυμία ως συλλογικές επαναστατικές επιτελέσεις

Ο ερωτισμός και η επιθυμία για τους Deleuze και Guattari δεν περιορίζονται στην αλληλεπίδραση μεταξύ δύο ατόμων με προκαθορισμένα φύλα, αλλά παράγουν πολλαπλές ροές, δημιουργημένες από τις «εκατοντάδες χιλιάδες» επιθυμητικές μηχανές στο συνδεδεμένο όλο. Οι Deleuze και Guattari εισάγουν την μη ανθρώπινη, σεξουαλικότητα που αντιτίθεται στη δυαδική σεξουαλικότητα.

> *Κάνοντας έρωτα, δεν σημαίνει καθόλου ότι γίνεσαι ένα με τον άλλον, ούτε καν δύο, αλλά ότι γίνεσαι εκατό χιλιάδες. Αυτό ακριβώς είναι οι επιθυμητικές μηχανές ή το μη-ανθρώπινο φύλο: όχι ένα, ούτε καν δύο, αλλά ν... φύλα. Η σχιζοανάλυση είναι η μεταβλητή ανάλυση των φύλων σε ένα υποκείμενο, πέρα από την ανθρωπομορφική αναπαράσταση που του επιβάλλει η κοινωνία, και που έχει το υποκείμενο σχετικά με τη σεξουαλικότητά του. Το σχιζοαναλυτικό σύνθημα της επιθυμητικής επανάστασης είναι κατ'αρχάς: ο καθείς και τα φύλα του.*[47]

Η επιθυμία συνδυάζει συνεχόμενες ροές με αποσπασματικά και κατακερματισμένα υποκείμενα που συνεχώς μεταβάλλονται, αρνούμενη την παγίωση τους. Το πάγιο υποκείμενο υπάρχει μόνο μέσω καταπίεσης ενώ η επιθυμία μπορεί να υπάρξει στο υπολειπόμενο που συνιστά το ομαδικό και πλανόδιο υποκείμενο.

[47] Deleuze, G., Guattari, F. (1981). *Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: Ο αντι-Οιδίπους*. Αθήνα: Κέδρος. 339

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το νεοελληνικό μυθιστόρημα του Ανδρέα Εμπειρίκου, *Ο Μέγας Ανατολικός* είναι ένα πολύ καλό παράδειγμα ελληνικής βιβλιογραφίας σε σχέση με την επιθυμια ως συλλογική δράση αλλαγής και απελευθέρωσης. Ερωτικές ιστορίες που εξελίσσονται σε ένα πλοίο, απελευθερωμένα άτομα που μοιράζονται μία αυτόνομη και συνεχώς μετακινούμενη πολιτεία. Οι χαρακτήρες είναι από όλες τις τάξεις, όλα τα φύλα, τις σεξουαλικές προτιμήσεις και τις φυλές και συνευρίσκονται ερωτικά αλλάζοντας πολλές φορές και ρόλους. Τα σώματα συγκροτούνται με σκοπό την ερωτική ευχαρίστηση, προς ένα ανώτατο ιδανικό και όραμα αποβλέποντας στην ερωτική κοινοκτημοσύνη και κοινοπραξία, στην απόλυτη και συνεχή ηδονή που τείνει τελικά στην ολοκληρωτική, άνευ ορίων και όρων ανθρώπινη απελευθέρωση (Εμπειρίκος, 2009: 316-17). Οι ερωτικές επιλογές βρίσκονται πάντα στη διασταύρωση δονήσεων, στα σημεία δηλαδή που υπάρχουν συνδέσεις, διαζεύξεις και συζεύξεις ροών που διασχίζουν μία κοινωνία, μπαίνουν μέσα της και βγαίνουν από αυτήν, συνδέοντάς τη με άλλες, αρχαίες ή σύγχρονες κοινωνίες, μακρινές ή εξαφανισμενες, νεκρές ή μελλούμενες, πάντα μέσω του υπογείου νήματος της λίμπιντο (Deleuze, Guattari, 2016: 405).

Αρκετοί μελετητές συνέδεσαν τον Μέγα Ανατολικό με το όραμα μιας ερωτικής και πολιτικής ουτοπίας, θεωρώντας πως συνυπάρχουν το ποιητικό και πολιτικό πρόγραμμα με το στοχαστικό δοκίμιο και το όραμα για μια μέλλουσα ανθρωπότητα, με σκοπό την πραγμάτωση μιας ουτοπίας στην οποία ο κόσμος θα μετασχηματιστεί σε μία νέα πολιτεία του έρωτα, χωρίς εκμετάλλευση και χωρίς τάξεις. Το ταξίδι του «Μεγάλου Ανατολικού» προς τον Νέο Κόσμο έχει πολιτική σημασία, αν αναλογιστούμε την εποχή μέσα στην οποία γράφτηκε και τις προσωπικές περιπέτειες του συγγραφέα, ενώ μεγαλύτερη αξία αποκτά το γεγονός πως το θέμα του μυθιστορήματος δεν είναι η ζωή μιας ομάδας ανθρώπων στον Νέο Κόσμο αλλά το πολυήμερο, ερωτικό ταξίδι τους προς τον τελικό τους προορισμό, μια πολιτική ουτοπία.

Στο σημείο όπου η ατομικότητα και η συλλογικότητα δεν είναι πλέον αντίθετες μεταξύ τους, εκεί που είναι δυνατές οι συλλογικές εκφράσεις της επιθυμίας είναι το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σημείο τομής στο οποίο δημιουργείται το πολιτικό. Βέβαια δεν προσφέρει κανένα προνόμιο, ενόσω αυτές οι εκφράσεις απιθυμίας μένουν έγκλειστες στο πλαίσιο του «βρώμικου μικρού μυστικού», καθώς η πολιτική τους διάσταση πραγματώνεται όταν κοινοποιηθούν και γίνουν δημόσιες. Μια τέτοια πολιτική δεν επιδιώκει να οργανώσει τα άτομα σύμφωνα με ένα ηγεμονικό σύστημα κανόνων, αλλά να κατασκευάσει ένα πλήθος νέων, συλλογικών ρυθμίσεων ενάντια στην εξουσία. Ένας μετασχηματισμός των ανθρώπινων σχέσεων που παροτρύνει τις ομάδες και τις ατομικότητες να μελετήσουν και να πολεμήσουν ενάντια στις επιδράσεις της εξουσίας που τις υποτάσσει.

Η επιθυμία και ο ερωτισμός στο κέντρο της αρχιτεκτονικής σύνθεσης

Παραδοσιακά στην αρχιτεκτονική σύνθεση κατοικιών τα υπνοδωμάτια θεωρούνται ιδιωτικοί χωροι και τοποθετούνται στον λιγότερο δημόσιο χώρο της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, συνηθώς είναι μακριά από το βλέμμα των επισκεπτών ή των περαστικών από την οικία. Το δωμάτιο της απόλαυσης παραδοσιακά δεν είναι σε κοινή θέα, τι συμβαίνει όμως όταν οι παραδοσιακά ιδιωτικοί χώροι της επιθυμίας και του ερωτισμού γίνονται δημόσιοι στο πλαίσιο της αρχιτεκτονικής κτιριακής σύνθεσης;

Είναι σκανδαλώδες και αντιφατικό όταν οι χώροι που προορίζονται για ερωτική χρήση γίνονται κέντρο της σύνθεσης και ολόκληρου του κτιρίου. Το σκανδαλώδες εδώ αναφέρεται στη δημοσιοποίηση εκείνης ακριβώς της δραστηριότητας που θεωρείται από την τρέχουσα κουλτούρα μας ως η επιτομή της ιδιωτικότητας. Ο Γ. Μαρνελάκης χρησιμοποιεί αυτή τη αναλογία αναλύοντας τη λειτουργία του σεξ μεταξύ του ιδιωτικού χώρου μιας κατοικίας και του δημόσιου χώρου της πόλης (2014: 87). Εδώ θα μελετήσουμε τη μεταφορά της κρεβατοκάμαρας ως κεντρικού κτιριακού στοιχείου, με τους υπόλοιπους χώρους να λειτουργούν ως βοηθητικοί αυτής.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η μεταφορά του ερωτισμού από τον ιδιωτικό χώρο του υπνοδωματίου - τον μοναδικό χώρο στον οποίο είναι «κοινώς αποδεκτό» και επιτρεπτό να συμβαίνει το σεξ - σε ένα κεντρικό χώρο ενός κτιρίου, η απρόσμενη αυτή ανάμειξη δημόσιων και ιδιωτικών στοιχείων, συνιστά, κατ' αρχήν ένα είδος απορρύθμισης για τις ίδιες τις κατηγορίες του «δημοσίου» και του «ιδιωτικού». Η δραστηριότητα αυτή παραβιάζει ριζικά τα όρια μεταξύ των δύο επικρατειών, καθώς κατοικεί ακριβώς στον χώρο που αντιστοιχεί στο σημείο στίξης της καθέτου (/) η οποία διαχωρίζει τους δύο πόλους της διχοτομίας, έναν χώρο εγγενώς πολλαπλό, αποσπασματικό και κατεστημένο, που θέτει σε διαρκή κρίση την αυτονομία και, τελικά, την ίδια την υπόσταση των δύο επικρατειών (2014: 87). Ο ερωτισμός ως ο κεντρικός και δημόσιος χώρος ενός κτιρίου λοιπόν, μοιάζει να είναι ένα είδος απορρύθμισης για την κανονιστική τάξη του «υποκειμένου» αλλά και για την κανονιστική τάξη της «οικίας» (νοούμενης ως ένα επίσης πλήρως γνωστό, καταληπτό, ελέγξιμο και ελεγχόμενο «σύστημα», το οποίο είναι κλειστό και απόλυτα συνδεδεμένο). Με αντίστοιχους όρους και ο χώρος που παράγεται ο δημόσιος ερωτισμός αποτελεί μία εξάρθρωση της οικίας, νοουμενης ως μία αδιαίρετη ενότητα που κατανέμει ρόλους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΟΤΑΝ ΤΑ ΑΛΑΝΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΜΕΤΑΤΟΠΙΖΟΥΝ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΖΗΤΗΜΑΤΩΝ

Εισαγωγή τέταρτου κεφαλαίου

Εξετάζοντας την ανάπτυξη της γενικότερης σχεδιαστικής θεωρίας και πρακτικής που είναι καταγεγραμμένη στην κυριαρχούσα αρχιτεκτονική ιστορία, η μελέτη εστιάζει στην συγκεκριμένη κατηγορία αρχιτεκτονισσών, αρχιτεκτόνων, αρχιτέκτον και αρχιτεκτονικών πρακτικών που αντιλαμβάνονται την αρχιτεκτονική γνώση και το σχεδιασμό ως μια διαδικασία που πρέπει να διαχέεται, να αναιρεί το ρόλο του ειδικού και του ανειδίκευτου, του αρχιτέκτονα και του χρήστη αναδεικνύοντας σχεδιαστικές μεθόδους και παραδείγματα που προσβλέπουν στην διεύρυνση της αρχιτεκτονικής δραστηριότητας και στις πρακτικές μετάδοσης της εμπειρικής γνώσης, της τεχνογνωσίας, των στοιχείων του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού αλλά και στην δημιουργία των διανοητικών εργαλείων για την κατανόηση των θεμάτων που το περιβάλλον εγείρει.

Χωρίς να θεωρείται δεδομένο ότι οι κοινωνικές δομές και αξίες ακόμα, εγγράφονται κυριολεκτικά στις υλικές μορφές και στο τρισδιάστατο χώρο, ένα κτίριο μπορεί να θεωρηθεί ως η αποτύπωση είτε μιας κοινωνίας, της κοινωνικής της δομής και των αξιών της, είτε ως η αποτύπωση των οραμάτων μιας σχεδιαστικής ομάδας για το πώς θα μπορούσε να είναι αυτή. Οπως αναφέρει η Σάσα Λαδά, τα κτίρια μορφοποιούνται ως υλικοί χώροι μέσω της σύνταξης των διαδικασιών της παραγωγής και της κατανάλωσης, της θεωρίας και της πράξης, των πεποιθήσεων και των εμπειριών. Υπάρχει, λοιπόν εδώ υπολογίσιμος χώρος για ποικιλία, μερικότητα, για διαφορετικές θέσεις που συνυπάρχουν για νέες συσχετίσεις και απρόοπτες επιπτώσεις (Λαδά, 2009: 28). Η μελέτη των διαφορετικών θέσεων, λοιπόν, θα μπορούσε να επιτρέψει την ανάπτυξη μιας νέας

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

πολιτικής για την αρχιτεκτονική και τον αστικό σχεδιασμό, ανοιχτής στις διαφορετικές σημασίες τόσο των φανταστικών όσο και των υλικών χώρων του πολιτισμού. Κατά τη διάρκεια της μελέτης μου στα παραδείγματα αρχιτεκτόνων που δεν ήταν ενταγμένοι στις κυριάρχουσες, δεδομένες αφηγήσεις, παρατήρησα ότι το έργο τους σχετίζεται έντονα με το ερωτικό και την επιθυμία, είτε έχουν κατασκευάσει κτίρια που ο σκοπός τους είναι να φροντίσουν την ερωτική ζωή των κατοίκων και των επισκεπτών τους, είτε χρησιμοποιούν ως κεντρικό στοιχείο σχεδιασμού χώρους που είναι ερωτικά φορτισμένοι, όπως το μπουντουάρ και το υπνοδωμάτιο.

Το Μπουντουάρ

Από τον 17ο αιώνα παρατηρούμε την κατάτμηση των λειτουργιών και των δραστηριοτήτων σε χωριστά δωμάτια που διαιρούνται από διαδρόμους και τις διαιρέσεις του σπιτιού από την εργασία. Η εξέλιξη αυτή συγχρονίζεται με τη συγκρότηση του μοντέλου προς την πυρηνική οικογένεια που άρχισε τον 17ο-18ο αιώνα με τη γέννηση του καπιταλισμού. Αν και αρχικά αποτελούσε φαινόμενο μόνο των αστικών μεσαίων τάξεων, αυτό το μοντέλο της οικογένειας αναπτύχθηκε σε διαφορετικές χρονικές στιγμές σε πολλές χώρες και περιοχές μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση, αποτελώντας ένα μαζικό φαινόμενο στη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα.

Η τεχνολογία της καθημερινής ζωής δεν είναι ουδέτερη, ούτε υπήρξε ποτέ. Ανήκει σε εκείνο το είδος των μέσων που σχεδιάστηκαν για να επιβεβαιώσουν τον κοινωνικό έλεγχο, που ο I. Joseph, ακολουθώντας το παράδειγμα του Φουκώ, έχει ονομάσει ως μέθοδο και μορφές πειθάρχησης της καθημερινής διαβίωσης. Κάτω από ποιες συνθήκες εμφανίστηκε αυτό το σύστημα ελέγχου που σχεδιάστηκε για να δομήσει και σε τελευταία ανάλυση να σταθεροποιήσει την καθημερινή ζωή στην καπιταλιστική κοινωνία; Ή, για να διατυπώσουμε την ερώτηση με άλλους όρους: πώς και πού εμφανίστηκε ιστορικά αυτό το αξιολογικό και κανονιστικό σύστημα που κυβερνά το σημερινό,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ονομαζόμενο «σύγχρονο» τρόπο αντίληψης της χρήσης αντικειμένων και προκαθορίζει τα μοντέλα συμπεριφοράς και άρθρωσης των χώρων διαβίωσης;

Την εποχή της βικτωριανής Αγγλίας διαμορφώθηκε το νέο ιδεολογικό πρότυπο της καθημερινής ζωής. Όλες οι προσπάθειες που έγιναν ήταν για να ευνοήσουν την αναδόμηση της οικογένειας στην εργατική τάξη και για να εδραιωθεί ένα συγκεκριμένο μοντέλο της υλικής βάσης του νοικοκυριού (Λαδά, 2009: 37). Μία σύντομη ετυμολογική διερεύνηση της λέξης Comfort από τις λατινικές Comfortare και Con-fortis, που σημαίνει: Να ενδυναμώσει, να δώσει κουράγιο, να κάνει ένα δύσκολο καθήκον ευκολότερο ή να ανακουφίσει από τον πόνο. Αυτός ο ορισμός μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη βικτωριανή χρήση της έννοιας Comfort, η οποία στο πλαίσιο αυτό μοιάζει να επιτελεί λειτουργία αποκατάστασης τόσο του σωματικού όσο και του πνευματικού επιπέδου ενέργειας που χρησιμοποιείται στο μονότονο και κουραστικό «εξωτερικό» κόσμο της παραγωγής. Με μία λέξη: κάτι σαν την ανάπαυση του «πολεμιστή». Αλλα μια και από τότε ο «πολεμιστής», το υποκείμενο που χρειάζεται να αναπαυτεί, ήταν μόνο το αρσενικό, η άνεση έγινε αποκλειστικά ανδρικό προνόμιο. Έτσι ακόμη και σήμερα τα μεγαλύτερα δωμάτια στο σπίτι, το καθιστικό και τραπεζαρία, ποτέ δεν έχουν αντιμετωπιστεί σαν τόπος δουλειάς (της νοικοκυράς βέβαια). Σχεδιάζονται σαν τόποι για τη βραδινή ξεκούραση και την αναψυχή του σαββατοκύριακου (Λαδά, 2009: 38). Το σπίτι της αγγλικής μπουρζουαζίας του 19ου αιώνα είναι διαμορφωμένο με χώρους ώστε να εξυπηρετούν τους άντρες, αυτοί είναι που επωφελούνται από την κρεβατοκάμαρα, το ιδιαίτερο dressing room, ενώ έχουν και χώρο μελέτης ή γραφείο για να διευκολυνθεί η ανεξαρτησία τους μέσα στην οικογενειακή ζωή (Espegel, 2017:34). Παρ' όλ' αυτά όμως, εμφανίζεται για πρώτη φορά ένα χωρικό σύνθετο στοιχείο, του οποίου οι αρχιτεκτονικές ιδιαιτερότητες έχουν αυστηρά θηλυκή χροιά και σχετίζονται με τη γυναικεία άνεση, κι αυτό είναι το μπουντουάρ.

Ο όρος μπουντουάρ εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο Dictionnaire de l'Académie το 1740 όπου περιγράφεται ως «petit cabinet où on se retire tout seul»

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

[μικρό δωμάτιο όπου κάποιος/α αποσύρεται μόνος/η του/ης] (Preciado, 2013: 67). Αργότερα θα τον συναντήσουμε στο Dictionnaire Trévoux του 1721-1752 ως «small and narrow cabinet, close to the bedroom, where one goes to be alone and to sulk when one is moody» [μικρό και στενό καμαράκι, κοντά στην κρεβατοκάμαρα, όπου πηγαίνει κανείς για να μείνει μόνος/η του/ης και να μελαγχολήσει όταν είναι κακοδιάθετος] (2013: 68). Το 1835 θα είναι η πρώτη φορά που θα του δοθούν έμφυλα χαρακτηριστικά από το Dictionnaire de l'Académie Française που δίνει τον ορισμό «cabinet orné avec élégance à l'usage particulier de ces dames» [ένα δωμάτιο κομψά διακοσμημένο που χρησιμοποιείται αποκλειστικά από κυρίες] (2013: 68).

Η εμφάνιση του μπουντουάρ σε Rokoko στυλ στη Γαλλία, συμβαδίζει με τη γενική επιθυμία για προστασία της ιδιωτικής ζωής, αν και είναι περίεργο να σχεδιαζεται ένας χώρος ειδικά για θηλυκές δραστηριότητες. Ο αρχιτέκτονας Nicolas Le Camus de Mezieres επιμένει ότι το μπουντουάρ είναι ο χώρος των αισθησιακών απολαύσεων, γι' αυτό και πρέπει να διακοσμείται με στυλ, να κυριαρχεί η πολυτέλεια, η απαλότητα και το καλό γούστο (Espegel, 2017:83). Είναι ο χώρος που τον επισκέπτονται οι άνδρες μόνο όταν έχουν προσκληθεί.

Φαίνεται ότι ο χώρος αυτός ήταν κάτι περισσότερο από ένα δωμάτιο, αφού ήταν κεντρικό ζήτημα συζητήσεων περί φιλοσοφίας, ηθικής και σεξουαλικών σχέσεων. Οι γυναίκες πιθανότατα να χρησιμοποιούσαν το μπουντουάρ με διάφορους τρόπους, σήμερα όμως, ο όρος αυτός έχει συνδεθεί με τη σεξουαλική απόλαυση (Espegel, 2017: 53). Το μπουντουάρ ήταν ο πρώτος έμφυλος και σεξουαλικά προσδιορισμένος χώρος μέσα στη γαλλική προ-επαναστατική αρχιτεκτονική. Ο χώρος του μπουντουάρ χρησιμοποιούνταν για θρησκευτικά καθήκοντα, για ύπνο αλλά και για σεξουαλικές λειτουργίες που νοούνται ως «γυναικείες». Το μπουντουάρ ήταν και ένας φυσικός αλλά και ένας φανταστικός χώρος. Είναι ο πρώτος χώρος που σχετίζεται με τον αυνανισμό ως μια τεχνική του σώματος που συνδυάζεται με την πρακτική της ανάγνωσης. Η ανάγνωση πορνογραφικών μυθιστορημάτων ήταν «lire d'une seule main» [ανάγνωση με

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ένα μόνο χέρι] που υπονοούσε ότι η ίδια η δραστηριότητα της ανάγνωσης ήταν αυτή που μετακινούσε το «δεύτερο χέρι» να αγγίξει το σώμα που θα απελευθερώσει την ερωτική ευχαρίστηση (Preciado, 2013: 78). Με αυτό το τρόπο το απελευθερωτικό μπουντουάρ έγινε ένας χώρος αυτοσυνειδησίας σχετικά με τη σεξουαλική και την ερωτική οικειότητα και ανακάλυψη. Το μπουντουάρ βρίσκεται στην διασταύρωση μεταξύ αρχιτεκτονικής και λογοτεχνίας, μεταξύ φυσικού χώρου και ουτοπίας. Είναι ένας φανταστικός χώρος γύρω από τον οποίο εγείρονται συζητήσεις σε σχέση με τη θηλυκότητα, τη σεξουαλικότητα, το βλέμμα και την αποπλάνηση. Το μπουντουάρ έγινε κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα στη Γαλλία ένας από τους πιο πολιτιστικά φορτισμένους χώρους της ιστορίας της αρχιτεκτονικής (Preciado, 2013: 78).

Eileen Gray

Η Eileen Gray ήταν γνωστή ως σχεδιάστρια επίπλων και εσωτερικών χώρων, ήταν αυτοδίδακτη, ενώ όπως προαναφέρθηκε είχε δηλώσει ανοιχτά ομοφυλόφιλη. Το 1902, στην ηλικία των 24 ετών, εγκατέλειψε τις κοινωνικές και σεξουαλικές συμβάσεις, την οικογένειά της στην Ιρλανδία, τον γάμο και τη μητρότητα και άρχισε να μετακινείται στον κύκλο των λεσβιών στο Παρίσι, που άνηκε στο λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό avantgarde (Heynen, 2005: 166).

Boudoir de Monte Carlo

Η Gray, δεν είχε χτίσει άλλο κτίριο πριν από τη βίλα E.1027 το 1927, η οποία βρίσκεται στο Ροκμπρύν Καπ-Μαρτέν. Η βίλα E.1027 σχεδιάστηκε και κατασκευάστηκε μεταξύ 1926 και 1929 από την Eileen Gray για τον Jean Badovici και για την ίδια. Την ονόμασε E.1027, με το E να υποσημαίνει το πρώτο γράμμα του ονόματος της και τον αριθμό 1027 τις θέσεις 10, 2 και 7 των γραμμάτων της αγγλικής αλφαβήτου. Έτσι, το 10 αντιστοιχεί στο δέκατο γράμμα της αλφαβήτου, που είναι και το αρχικό γράμμα του

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ονόματος του Jean, το 2 στο δεύτερο γράμμα της αλφαβήτου με το οποίο αρχίζει το επίθετο του Jean και το 7 στο έβδομο γράμμα, δηλαδή στο πρώτο γράμμα του επιθέτου της Gray (Colomina, 1996: 95-105). Η E.1027 περιβάλλεται από μύθους και ιστορίες, αλλά θεωρώ σκόπιμο να επικεντρωθώ αρχικά στο σημείο που έχει αποκλειστεί από τις ερμηνείες και αναλύσεις του έργου της και αυτό είναι η σεξουαλικότητα της Gray, ο μη ετεροκανονικός τρόπος ζωής της και το πώς αυτό αντικατοπτρίζεται στη δομή της βίλας.

Το 1923 η Gray παρουσιάζει φωτογραφίες από το σαλόνι της E.1027 στην έκθεση XIV Salon des Artistes Décorateurs, με τον τίτλο *Boudoir de Monte Carlo* (Heynen, 2005: 166). Το μπουντουάρ προτάθηκε από την Gray ως ένας πολυλειτουργικός χώρος για όλες τις πτυχές της ζωής, την απόλαυση, την ξεκούραση, τη μελέτη, τις επαγγελματικές συναντήσεις και τα πάρτι. Η Eileen Grey με αυτή της την χειρονομία αντιμετώπισε, κατέστρεψε και ταυτόχρονα ανέδειξε αυτή τη διπολική απλότητα, που συνδέει τους άνδρες με τη λογική και τις γυναίκες με τον αισθησιασμό αφού το μπουντουάρ, στην ερμηνεία της, έγινε ο πιο δημόσιος χώρος του κτιρίου και ο πιο οικείος.

Ενσωματώνοντας στην αρχιτεκτονική τα έπιπλα, η Gray έφτιαξε τους χώρους με τέτοιο τρόπο ώστε να εξυπηρετούν πολλές και διαφορετικές χρήσεις. Το σαλόνι ανοίγεται σε ένα στενό μπαλκόνι σαν στοά, με κάθετα παράθυρα που μοιάζουν με οθόνες, ικανά να ανοίγουν πλήρως στον ήλιο και τη θέα. Ένα διαχωριστικό που περιλαμβάνει ράφια, ένας καλόγερος και μια θέση για ομπρέλες, εμποδίζουν την άμεση θέαση του χώρου από την είσοδο. Παράλληλα, μια εσοχή για ύπνο, ένα μπάνιο/γκαρνταρόμπα και μια τραπεζαρία κοντά στη σκάλα συμβάλλουν στην πληθώρα των χρήσεων του δωματίου και εκφράζουν το πνεύμα της *Boudoir de Monte Carlo*. Καθώς το σαλόνι βλεπει στο λιμάνι του Μόντε Κάρλο, η Gray αναφέρθηκε σε μια άλλη παραθαλάσσια απομακρυσμένη τοποθεσία, ενσωματώνοντας το ναυτικό χάρτη της Καραϊβικής σε έναν από τους τοίχους μαζί με ένα ελαφρύ φωτιστικό και πτυσσόμενα ράφια. Αυτό το κολάζ ανέδειξε μια σημαντική αρχή της Gray, τη στενή σχέση της

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ζωγραφικής και της αρχιτεκτονικής, μια άποψη που μοιράστηκε με τους οπαδούς του De Stijl. Η Gray επέκτεινε αυτή την πολλαπλότητα και στον ιδιωτικό θύλακα του σπιτιού και διαφοροποίησε τους χώρους της εργασίας, του ύπνου και του ντυσίματος, επεξεργαζόμενη τα πλακάκια του δαπέδου και το ύψος της οροφής. Σε αντίθεση με το φωτεινό και ανοιχτό χώρο εργασίας με θέα στη θάλασσα, δημιούργησε έναν πιο προστατευμένο χώρο για ύπνο. Δημιούργησε ένα κεφαλάρι κρεβατιού που περιλάμβανε χώρο αποθήκευσης, φώτα για διάβασμα, ηλεκτρικούς διακόπτες και μια επεκτεινόμενη επιφάνεια τραπεζιού. Έφτιαξε ντουλάπια και χώρο αποθήκευσης ρούχων ενσωματωμένα στο σπίτι και επέκτεινε από τον τοίχο ένα μικρό αλουμινένιο δωμάτιο αποθήκευσης για να δημιουργήσει μια εσοχή όπου θα μπορεί κανείς να ντυθεί (Constant, 1994: 268).

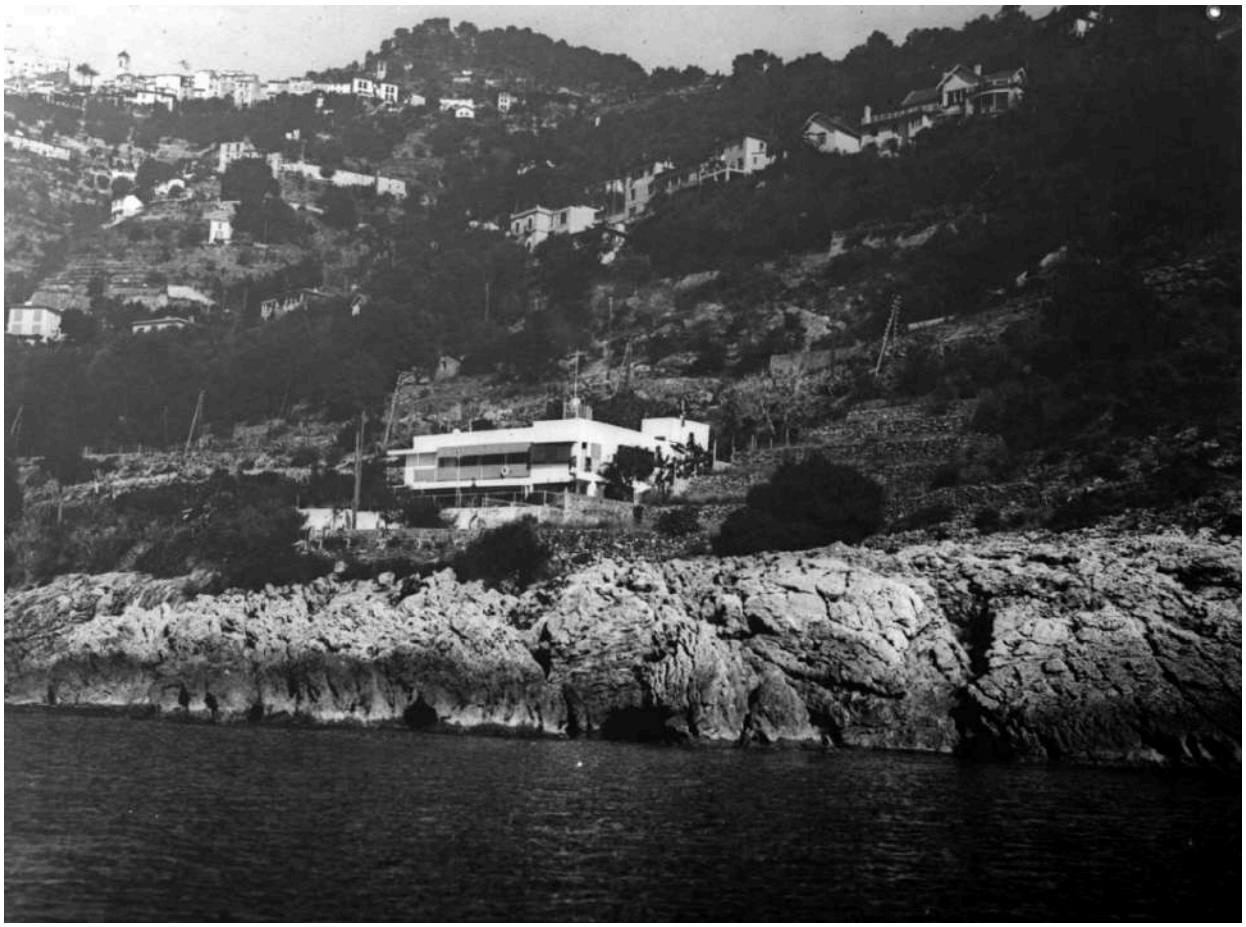

Εικόνα 8: Η βίλα E.1027 (πηγή: National Museum of Ireland, NMIEG 2000, 250, σ. 19)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

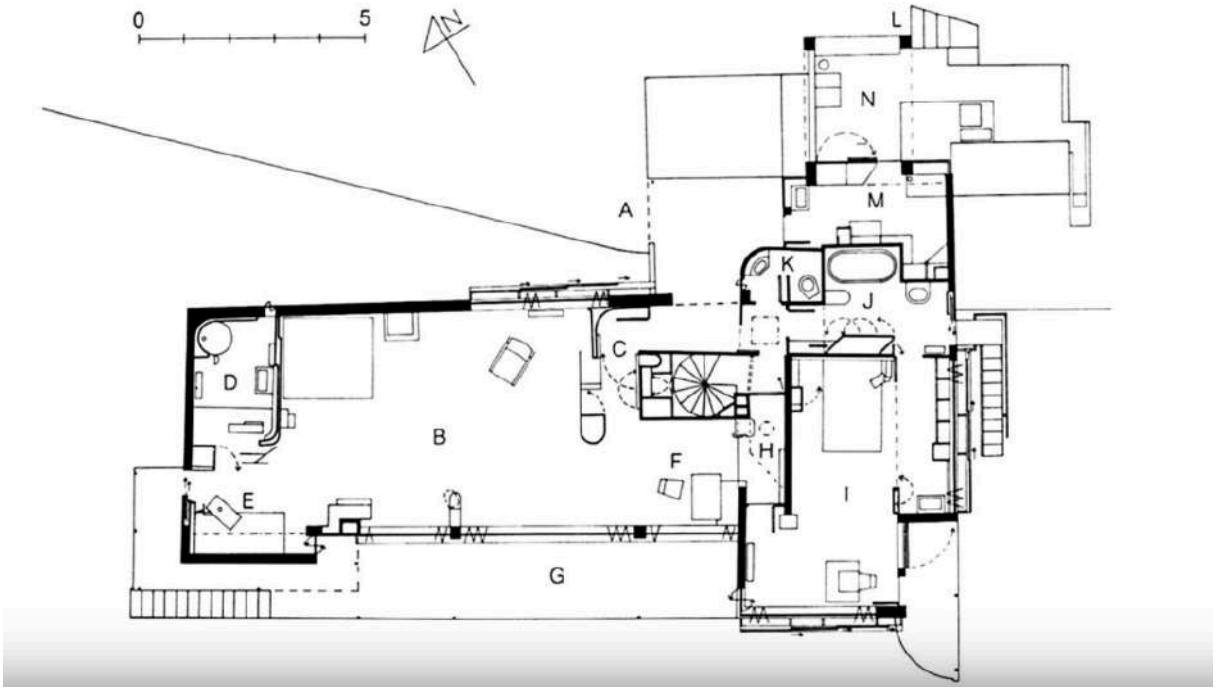

Εικόνα 9: Η πραγματοποιημένη κάτοψη της βίλας E.102 (πηγή: Hacker, S., Muller, C. *Eileen Gray*, Barcelona, Gustavo Gili, 1993, 108)

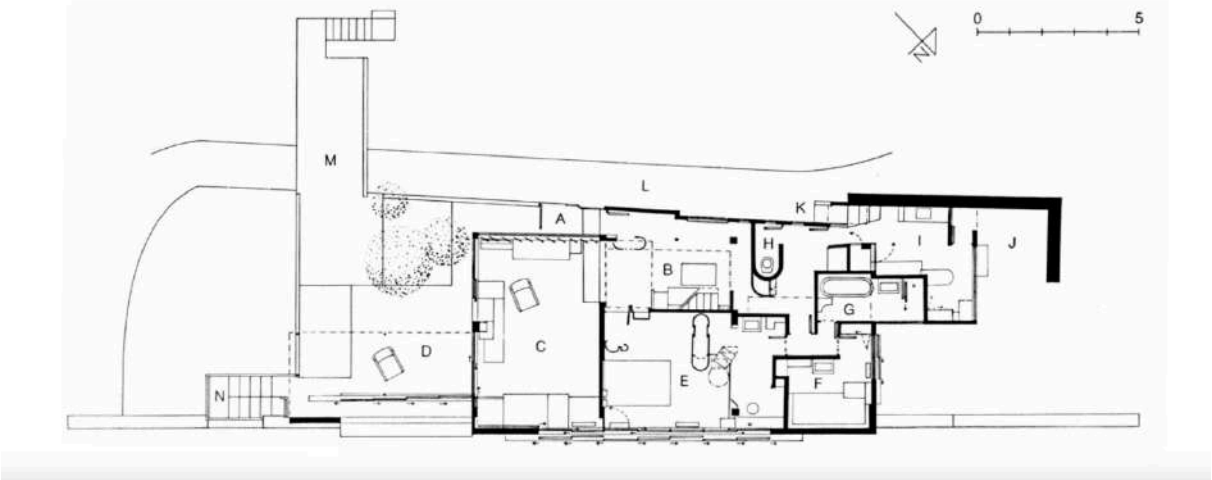

Εικόνα 10: Η πραγματοποιημένη κάτοψη της βίλας E.102 (πηγή: Hacker, S., Muller, C. *Eileen Gray*, Barcelona, Gustavo Gili, 1993, 150)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 11: Σχέδιο του σαλονιού της E.1027, *Boudoir de Monte Carlo*, για την έκθεση XIV Salon des Artistes Décorateurs,1923 (πηγή:Archives Galerie Gilles Peyroulet, Paris

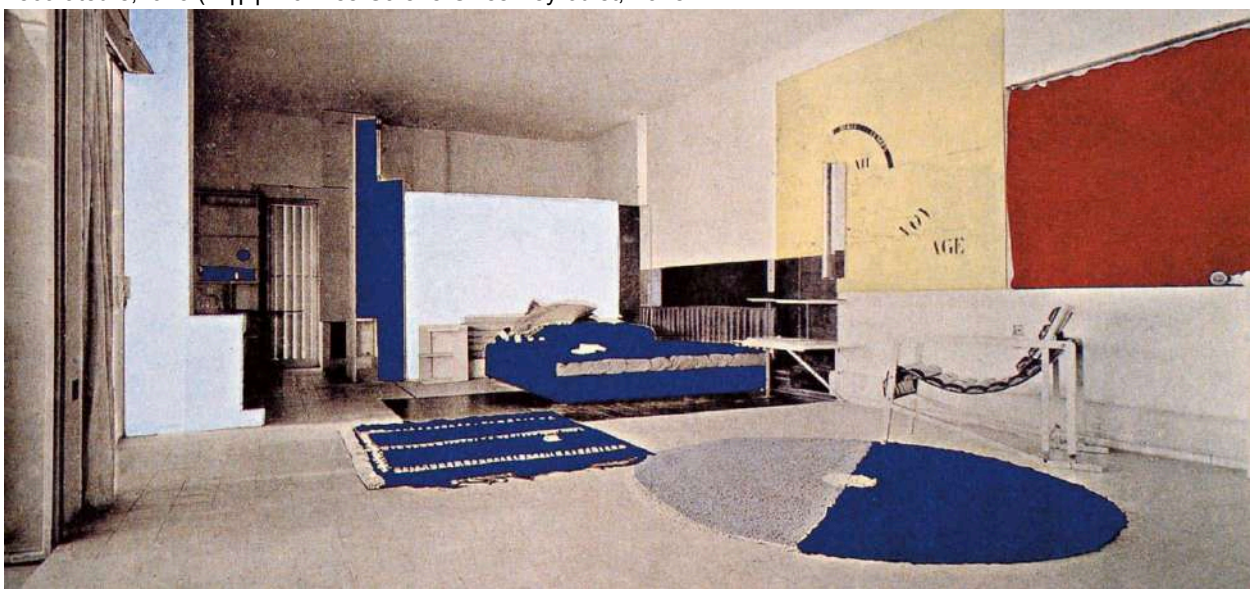

Εικόνα 12: Φωτογραφία από το σαλόνι της E.1027 (πηγή:L'Architecture Vivante, Winter 1929, 26)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ο πολυτελής εσωτερικός χώρος της E.1027 σε συνδυασμό με το μπουντουάρ εξέφρασε μια πολύ προσωπική ερωτική και γυναικεία εκκεντρική καινοτομία. Ο Jean Badovici, συνέβαλε με ένα κείμενο του στο να τοποθετήσει τις ιδέες της Gray στο πλαίσιο μιας νεωτεριστικής πολεμικής. Ο Badovici χαρακτήρισε το έργο της ως τον ενσαρκωτή του νέου πολιτισμού και του νέου πνεύματος, «μια αρχιτεκτονική που εκφράζει την ισχυρή βούληση του σύγχρονου ανθρώπου»[48]. Περαιτέρω προσέθεσε ένα σημείο που μοιάζει να έχει γραφτεί από την ίδια την Gray, αφού ήταν φίλοι, «Η ζωή του σύγχρονου ανθρώπου συνδυάζει όνειρα και πραγματικότητα, τα ενώνει μαζί με το ρυθμό ενός χορού των γραμμών. Βίαιες δονήσεις και ειρηνικές ψαλμωδίες συμμετέχουν σε έναν χορό ιδανικών αραβουργημάτων. Τα έπιπλα, οι ταπετσαρίες τοίχου, η γενική διάθεση μοιάζουν με τα συστατικά μιας ψυχής, της ψυχής του κατοίκου της, της οποίας η εξωτερική μορφή συμφωνεί με τον εσωτερικό της ρυθμό»[49].

Αυτός ο ποιητικός λόγος για τη περιγραφή του έργου της, ορίζει ένα πεδίο που διαφεύγει των ορίων του Μοντέρνου. Η αναφορά της στον χορό ως πρωταρχικό τρόπο διασκέδασης και τελετουργίας στέκεται ενάντια στον ορθολογισμό και την παραγωγική εργασίας που καλλιεργούνται ως οι κυρίαρχες κοινωνικές αξίες. Οι βίαιες κινήσεις που υποδηλώνουν τον ερωτισμό, τα αραβουργήματα στα διακοσμητικά στοιχεία του αραβικού πολιτισμού και τέλος η ψυχή είναι ένα λεξιλόγιο που έρχεται σε αντίθεση με τον ορθολογισμό, την απόλυτη λειτουργικότητα των απλών φορμών του μοντερνισμου και του Δυτικού ιδεώδους. Σε συνδυασμό με την ανοιχτή δήλωση της λεσβιακής της ταυτοτητας, η οποία περιγράφει τη γυναικεία ομοφυλοφιλία σαν ένα τρόπο ύπαρξης, μία βαθιά γυναικεία εμπειρία που έχει τη δυνατότητα να συνενώσει όλες τις γυναίκες ενάντια στην ετεροφυλόφιλη πατριαρχεία και την ανδρική καταπίεση. Η γυναικεία ομοφυλοφιλία, δηλαδή, περιγράφεται και θεωρητικοποιείται πρωταρχικά με όρους φύλου, και όχι με όρους σεξουαλικότητας. Έτσι, η καταπίεση των λεσβιών αναλύεται με τους όρους της

[48] Constant, C. (1994, Σεπ.). E. 1027: The Non Heroic Modernism of Eileen Gray. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 53(3), 265-279. 268.
[49] Constant, C. (1994, Σεπ.). E. 1027: The Non Heroic Modernism of Eileen Gray. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 53(3), 265-279. 268.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

γυναικείας καταπίεσης προτείνοντας μία υλιστική θεώρηση των γυναικών, οι λεσβίες είναι μία ανιστορική και αμετάβλητη κατηγορία, εξ ορισμού επαναστατική (Μαρνελάκης, 2014: 42).

Jean-Jacques Lequeu

Εικόνα 13: Η έννοια της ρευστότητας των φύλων ενθουσίασε το Lequeu. Το ενδιαφέρον του το οδήγησε να απεικονίσει μια σπάνια αναφερόμενη φιγούρα από ένα μυθολογικό λεξικό του 1727: Την Άγδιστη, γεννημένη από τους θεούς Δία και Κυβέλη, η οποία είχε τόσο ανδρικά όσο και γυναικεία σωματικά χαρακτηριστικά και ευνουχίστηκε από τους θεούς. Το Lequeu παρουσίασε τη νεαρή θεότητα μετωπικά, με στήθη και ανδρικά γεννητικά όργανα. Η μορφή κρατά ένα τριαντάφυλλο και έναν κεραυνό σε σχήμα βέλους, που παραπέμπουν στα γυναικεία και ανδρικά γεννητικά όργανα. Jean-Jacques Lequeu, *Agdistis, Son of Jupiter,* 1794-95 (πηγή: Morgan Library and museum)

Το Jean-Jacques Lequeu, ένα «αποτυχημένο» αρχιτέκτον είναι αυτό που κατέγραψε με τον καλύτερο τρόπο την αλλαγή στην αισθητική της σεξουαλικής αντίληψης που

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

προκάλεσε το αρσενικό cabinet και το μπουντουάρ στην αρχιτεκτονικής του 18ου αιώνα. Το Lequeu όχι μόνο εισήγαγε την αισθητική της σεξουαλικής διαφοράς στην οπτική γλώσσα της αρχιτεκτονικής, αλλά έπαιξε επίσης με την πολιτιστική αναπαράσταση της σεξουαλικότητας μέσω αρχιτεκτονικών τύπων και ιστορικών στυλ.

Εργαζόμενο ως χαρτογράφο για το Γαλλικό Υπουργείο Εσωτερικών, αλλά κυρίως ζώντας φτωχικά σε ένα πορνείο του Passage du Cerf στο Παρίσι, το Lequeu δημιουργησε αρκετά πολιτικά και πορνογραφικά φυλλάδια. Αν και δεν κατάφερε να χτίσει τα αρχιτεκτονικά του έργα, το Lequeu παρήγαγε τεράστια ποσότητα αρχιτεκτονικών σχεδίων, καθώς και ανατομικών με λεπτομερή απόδοση των γυναικείων και ανδρικών γεννητικών οργάνων, αλλά και πολυάριθμων αυτοπροσωπογραφιών, που προσπάθησε να δημοσιεύσει ή να πουλήσει χωρίς όμως επιτυχία. Παρά το εντυπωσιακό του έργο, το Lequeu δεν κατέχει ακόμα μια θέση στην ιστορία της αρχιτεκτονικής, είναι ένα ανένταχτο αρχιτέκτον (Lemagny, 2002: 16).

Αυτή η εκκεντρική φιγούρα, είναι ένα ακόμα παράδειγμα επιστημολογικού αποκλεισμού σε σχέση με το φύλο, τη σεξουαλικότητα και τις σωματικές ικανότητες του. Ο πρώτος αποκλεισμός απορρέει από την ταξική του θέση, καθώς, ανήκοντας στην εργατική τάξη, δεν έλαβε θεσμική κατάρτιση και ακαδημαϊκή εκπαίδευση. Σε αντίθεση με τον Boullée που περιγράφεται από ιστορικούς της αρχιτεκτονικής ως «γιος ενός αρχιτέκτονα», «λαμπρός μαθητής» και «εξαιρετικός δάσκαλος» (Lemagny, 2002: 16), το Lequeu υπονομεύτηκε και εξαιτίας των ταξικών καταβολών του καθώς ήταν γιος ενός ξυλουργού από την επαρχία, χωρίς επίσημη εκπαίδευση στην αρχιτεκτονική ή σε οποιαδήποτε άλλη επιστήμη.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 14: Αυτή η περίεργη σκηνή εξετάζει τη σχέση μεταξύ της απελευθέρωσης και της ελευθεριακής αρχιτεκτονικής. Μια γυμνή γυναίκα, ξαπλωμένη ανάσκελα, απλώνει το πάνω μέρος του σώματός για να ελευθερώσει ένα αρσενικό λυκοπούλι- τα πρώτα πουλιά αυτού είδους, που κατάγεται από την Αυστραλία, μόλις είχαν φτάσει στην Ευρώπη. Κάτω από την κόγχη, τέσσερις μελαγχολικές μάσκες πλαισιώνουν τον τίτλο. Η αντίθεση μεταξύ του μαλακού, καμπυλωτού σώματος της γυναίκας και του αιχμηρού, άκαμπτου πέτρινου περιβάλλοντος δημιουργεί μια ερωτική ένταση. Jean-Jacques Lequeu, *He Is Free,* 1798–99 (πηγή: Morgan Library and museum)

Το Lequeu πέρα από τις φιλοσοφικές και αρχιτεκτονικές του δεξιότητες εμπλεκόταν ενεργα σε πολιτικές, κουτσομπολίστικες και πορνογραφικές φυλλάδες. Το Lequeu εκτός από τα πορτραίτα, έκανε και για μια σειρά από αυτοπροσωπογραφίες, όπου το αρχιτέκτον παρουσιάζει τον εαυτό του φορώντας γυναικεία ή ανδρικά ρούχα και οι σεξουαλικές διαφορές γίνονται σκόπιμα αόριστες.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τα Σχέδιά του

Είναι πράγματι η παραβίαση των συμβάσεων αναπαράστασης της σεξουαλικής διαφοράς, ο συνειδητός τραβισμός του και τα αναλυτικά σχέδια του για τα ανθρώπινα γεννητικά όργανα που φαίνεται να ενοχλούν την επίσημη ιστορία της αρχιτεκτονικής. Το Lequeu έχει περιγραφεί, από διαφορετικούς ιστορικούς όπως οι Dominique de Ménil, Jacques Guillerme, JC Lemagny ή Anthony Vidler, ως «εφευρέτης κακού γούστου» (Guillerme, 1965: 153), και έχει χαρακτηριστεί ως ναρκισσιστής, νευρωτικός, ψυχωτικός και τραβεστί αποδίδοντάς του και κατηγορίες ψυχοπαθολογικού χαρακτήρα (Vidler, 1987: 121). Οι παραδοσιακοί ιστορικοί της αρχιτεκτονικής αντιλαμβάνονται τα έργα του Lequeu, τα αρχιτεκτονικά, τα ανατομικά όσο και τις αυτοπροσωπογραφίες του, ως συμπτώματα μιας ψυχικής κατάστασης.

Διαβάζοντας το Lequeu με την οπτική της Judith Butler για το queer, αντιλαμβανόμαστε τον αρχιτεκτονικό τραβισμό του ως μια διαδικασία απόρριψης των σεξουαλικών και έμφυλων κανικοτήτων της εποχής του (1995: 230). Τα σχέδια του Lequeu καθιστούν την αρχιτεκτονική αναπαράσταση της σεξουαλικότητας μια σκόπιμη στρατηγική για να υπογραμμιστούν οι αρχιτεκτονικές συμβάσεις και να τεθούν υπό αμφισβήτηση.

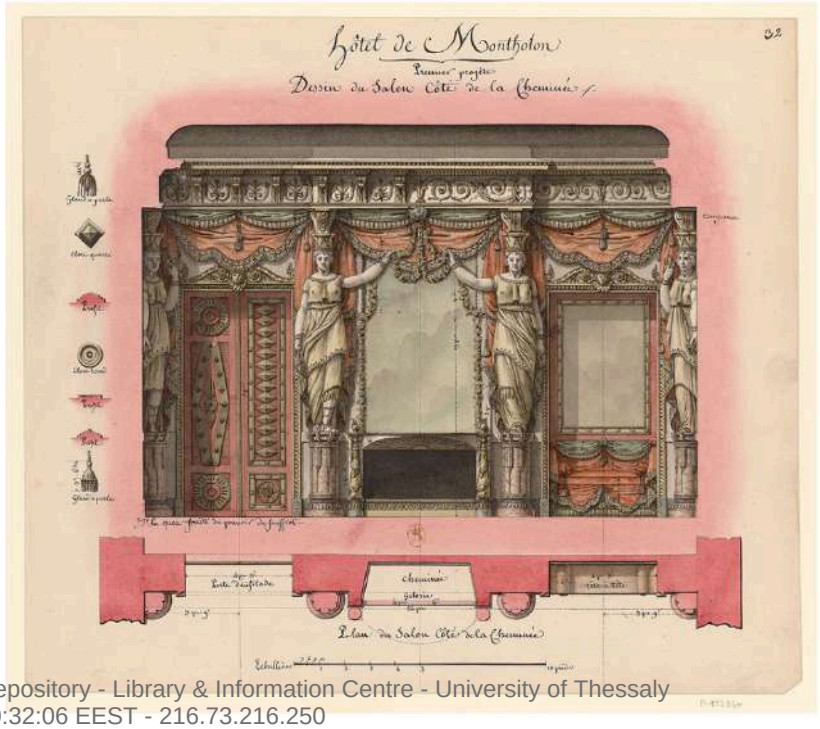

Εικόνα 15: Το Hôtel de Montholon, που χτίστηκε το 1785 από τον François Soufflot και εξακολουθεί να στέκεται σε ένα από τα Grands Boulevards στο βόρειο Παρίσι. Το Lequeu διορίστηκε υπεύθυνο για την κατασκευή και τον εσωτερικό σχεδιασμό του. Σε αυτό το απραγματοποίητο σχέδιο για ένα σαλόνι κυριαρχεί ένα ζευγάρι Καρυάτιδων, γλυπτικές στήλες με τη μορφή νεαρών γυναικών που πιστεύεται ότι είχαν υποδουλωθεί συμβολικά ως αρχιτεκτονικά στηρίγματα.
Jean-Jacques Lequeu, *Design for a Living Room at the Hôtel de Montholon, 1785* (πηγή: Morgan Library and museum)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

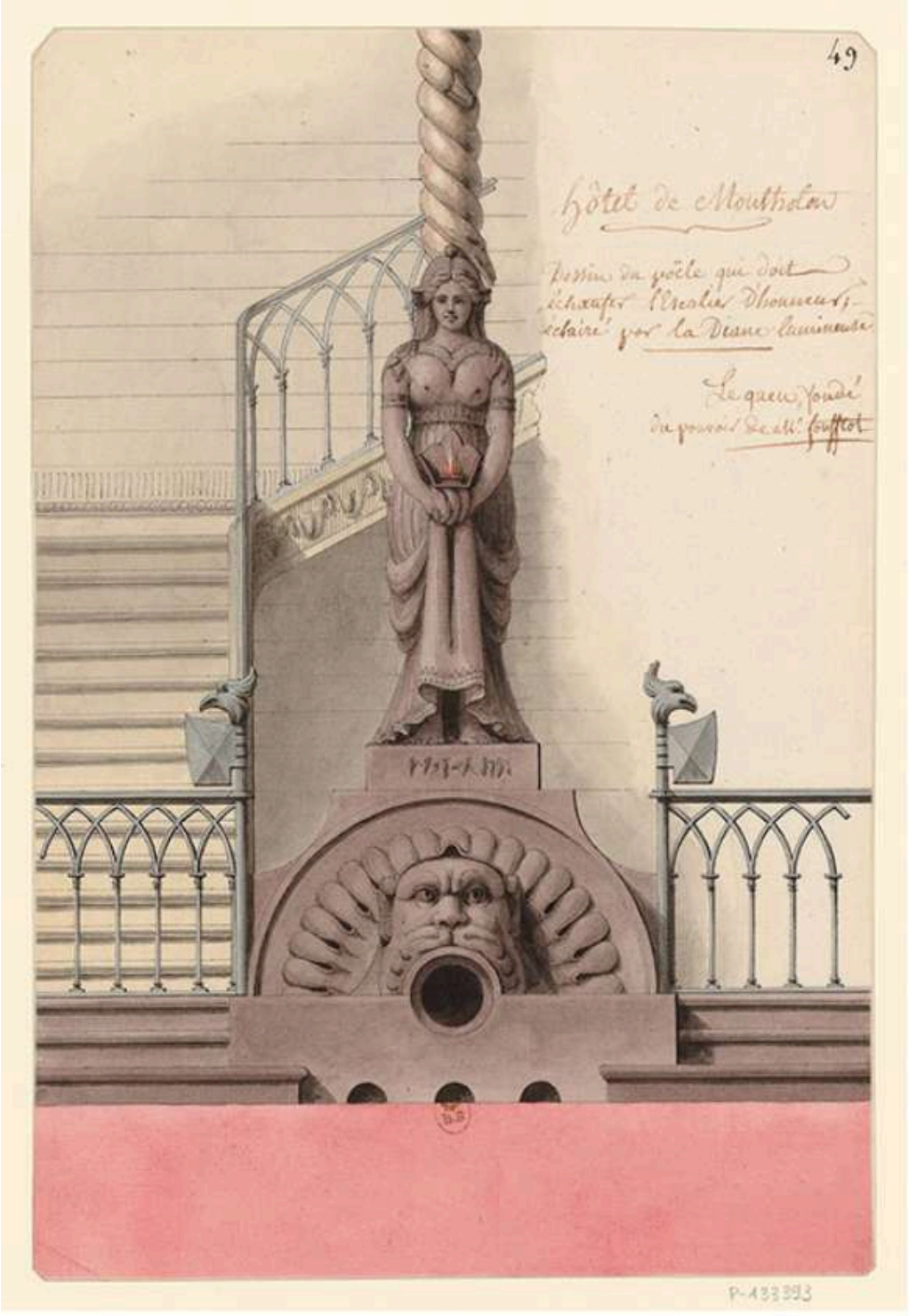

Εικόνα 16: Οι σόμπες, που χρησιμοποιούνταν αντί για τζάκια για τη θέρμανση των κτιρίων, τοποθετούνταν συχνά σε κεντρικά σημεία. Το Lequeu πήρε αυτό το απαραίτητο στοιχείο αλλά που προκαλεί καπνό ως βάση για έναν στοχασμό σχετικά με την αρχιτεκτονική και τη σωματική θερμότητα. Μια φιδίσια στήλη παραπέμπει στον περίφημο φιδίσιο τρίποδα στους Δελφούς, αντιπαραβάλλοντας τον ζεστό αέρα που παράγει η σόμπα με τον μαντικό καπνό. Πάνω από την εστία, η θεά Ντιάνα κρατά υποβλητικά μια λάμπα πετρελαίου, τονίζοντας την ένταση μεταξύ της θερμότητας, της επιθυμίας και της παρθενίας για τη φροντίδα της φωτιάς του ναού.
Jean-Jacques Lequeu, *A Stove for the Ceremonial Staircase at the Hôtel de Montholon*, 1785 (πηγή: Morgan Library and museum)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η γυναικεία ένδυση και υπόδηση του Lequeu, καθώς και τα σχέδια αρχιτεκτονικής του υπονομεύουν την κανονιστική αναπαράσταση της σεξουαλικής διαφοράς και τον συμβατικό χαρακτήρα του αρχιτεκτονικού κλασσικισμού. Η επίθεση του Lequeu στις εικόνες που αναπαράγει η ιστορία της αρχιτεκτονικής δεν πρέπει να θεωρηθεί ως απλό σύμπτωμα ψυχωσικής ιδιοσυγκρασίας (Vidler, 1987: 123). Αντιθέτως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως απότοκο της κατανόησης του γεγονότος ότι οι βιολογικές, ανατομικές, σεξουαλικές και αρχιτεκτονικές αναπαραστάσεις είναι συμβατικοί κώδικες με τους οποίους το αρχιτέκτον μπορεί να παίξει, να τους τροποποιήσει ή και ακόμη να τους αλλάξει. Έτσι, τα κτίρια μπορούν να αποτελούνται από μέρη σωμάτων ζώων, αλλά και από ανθρώπινα σώματα, που αποσυντίθενται, προκαλώντας μετάλλαξη του κανόνα της αρχιτεκτονικής. Σε αυτή τη διαδικασία αποσυμβατοποίησης προτείνονται ως αρχιτεκτονικοί κώδικες οι φαλλοί, οι κόλποι όπως επίσης το στυλ των μαλλιών και των ρούχων.

Ενάντια στην ταξινομική αρχιτεκτονική του Ledoux, ενάντια στο αρσενικό σώμα της αρχιτεκτονικής του Vitruvius, αλλά και ενάντια στις νέες επιστημονικές συμβάσεις σεξουαλικής διαφοράς, το Lequeu αμφισβήτησε όχι μόνο την επίσημη γλώσσα της κλασικής αρχιτεκτονικής, τα στυλ και τις τυπολογίες της, αλλά και τη δύναμη της αρχιτεκτονικής να ενεργήσει ως ένα σύστημα αναπαράστασης που πλαισιώνει και καθιστά ορατό το μη καθορισμένο υποκείμενο.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

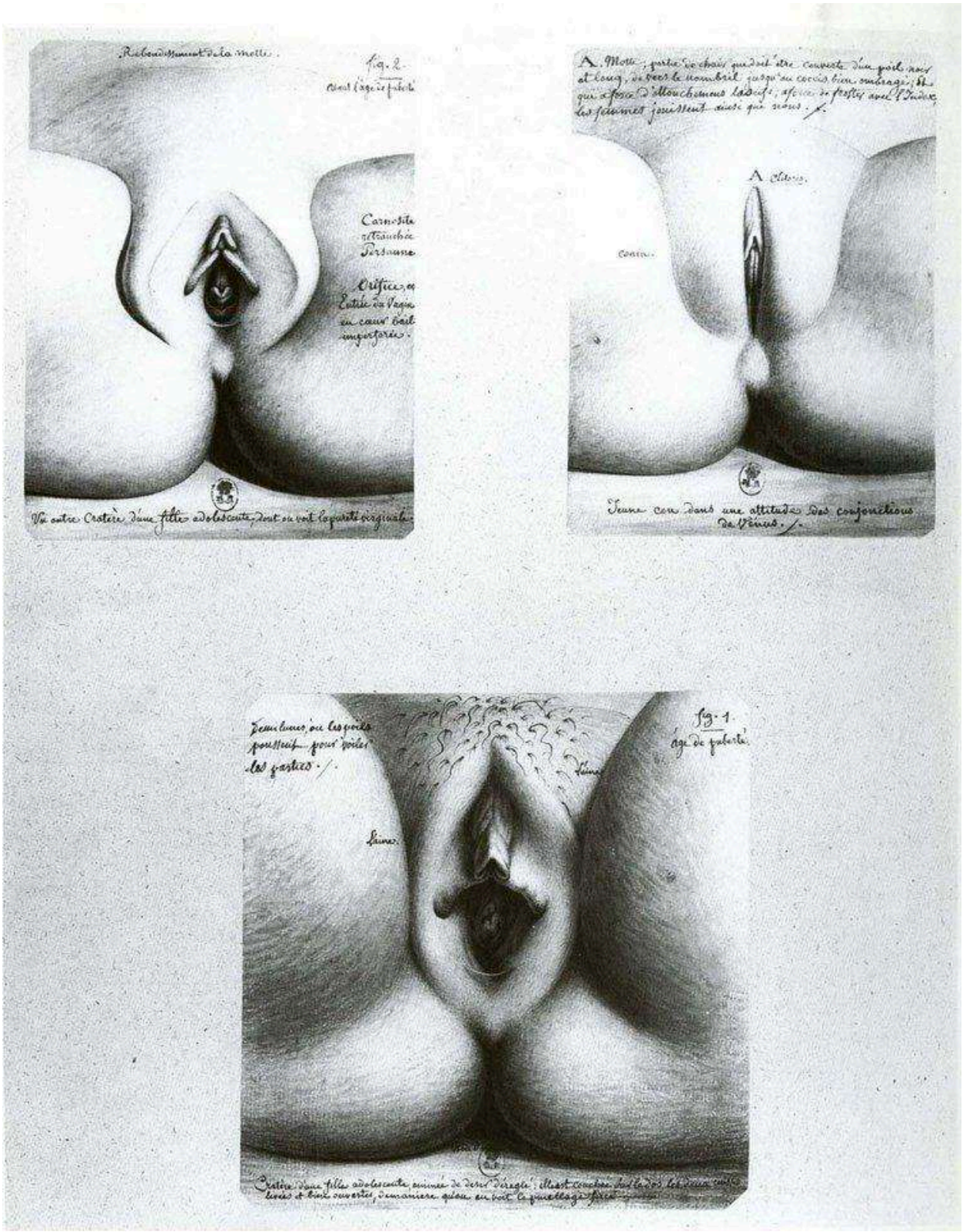

Εικόνα 17: Jean Jacques Lequeu, *Figures Lascives*, series 1779 – 1795 (πηγή: National Library France, Paris)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Margaret Macdonald

Rose Boudoir

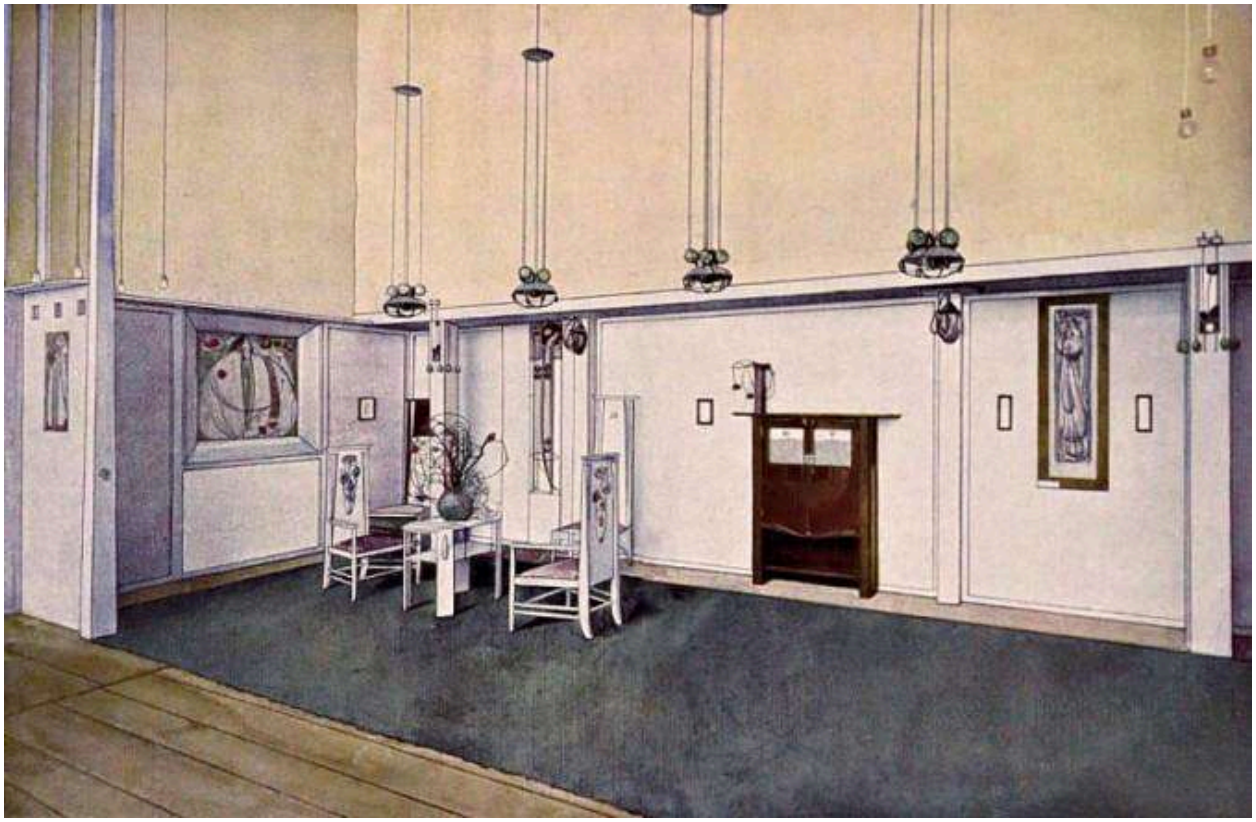

Εικόνα 18: Charles Rennie Mackintosh and Margaret Macdonald Mackintosh, The Rose Boudoir, International Exhibition of Modern Decorative Art, Turin 1902, The Studio, 26, 1902, p. 92 (πηγή: The Hunterian, University of Glasgow, 2018)

Το *Rose Boudoir*, είναι το όνομα που έδωσε η Margaret Macdonald στο τμημα του Σκωτσέζικου περιπτέρου στην πρώτη Διεθνή Έκθεση Σύγχρονης Διακοσμητικής Τέχνης στο Τορίνο το 1902 όπου και παρουσίασε το έργο της (Etlin, 1989: 98). Το περίπτερο ήταν μια σουίτα τριών δωματίων, όπου κατά την είσοδο, το πρώτο δωμάτιο είχε στα αριστερά το έργο του Mackintosh και στα δεξιά το *Rose Boudoir* της Macdonald, το δεύτερο ήταν ένας χώρος με προθήκες κεντημάτων, έργα του James Herbert McNair και το τρίτο και μεγαλύτερο δωμάτιο φιλοξενούσε μια έκθεση με έργα εφαρμοσμένων τεχνών, που ήταν τοποθετημένα μέσα σε προθήκες σχεδιασμένες από τον Mackintosh

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

(O'Neill, 2007: 205). Το δωμάτιο της Margaret Macdonald και του Charles Rennie Mackintosh ήταν ένας επιμελημένος χώρος με αντικείμενα, έπιπλα και επιτοίχια ζωγραφικά έργα, αποτέλεσμα της συνεργασίας τους.

Και στις τρεις αίθουσες ο Mackintosh τοποθέτησε άσπρες ξύλινες κατασκευές, που περιέβαλλαν και υποδιαιρούσαν περαιτέρω τους υφιστάμενους χώρους. Έβαλε ράγες για να κρεμαστούν τα επιτοίχια έργα περίπου στα δύο μέτρα και πάνω από αυτό το σημείο έβαψε λευκούς τους τοίχους και τις οροφές. Γυμνοί ηλεκτρικοί λαμπτήρες με μακριά καλώδια τοποθετήθηκαν σε ολόκληρο το περίπτερο της Σκωτίας, κρεμασμένοι μέχρι το ύψος των ραγών. Στενόμακρα πανό, με θολές θηλυκές μορφές και τριαντάφυλλα κρεμόντουσαν από τις πόρτες των δωματίων. Το δωμάτιο του Mackintosh είχε το τίτλο *Silver, White and Rose*, το δωμάτιο της McNair είχε τίτλο *White and Grey Gold*. Παρά το δημόσιο χαρακτήρα της έκθεσής, το *Rose Boudoir* της Macdonald ήταν ένας ιδιαίτερα ερωτικός και πολύ προσωπικός χώρος, με αρκετά από τα στοιχεία του *Rose Boudoir* να είναι διακοσμητικά αντικείμενα που έφερε από το το σπίτι της (Kinchin, Robertson 1994: 532).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

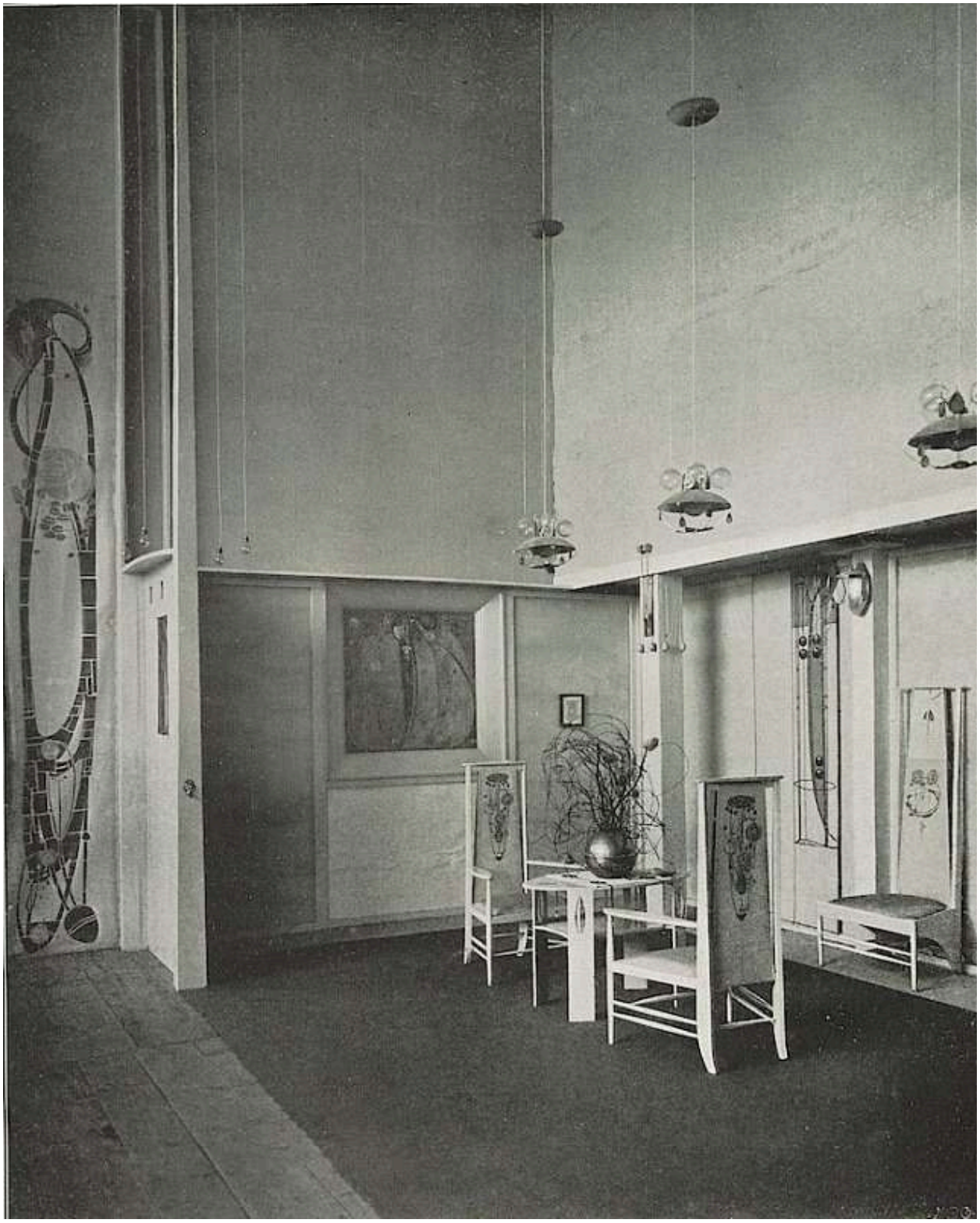

Εικόνα 19: Charles Rennie Mackintosh και Margaret Macdonald Mackintosh, The Rose Boudoir, International Exhibition of Modern Decorative Art, Τορίνο 1902 (πηγή: Deutsche Kunst und Dekoration no. 10, 1902, p. 589)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το *Rose Boudoir* αξίζει μια πιο προσεκτική μελέτη. Στο δωμάτιο της Macdonald φαίνεται παραδειγματικά το ενδιαφέρον της για τον ερωτισμό και, ίσως, η εφήμερη φύση του έργου να είναι ένα ακόμα καίριο στοιχείο για την ερμηνεία του. Για έξι μήνες η σύνθεση των στοιχείων αυτών δημιούργησαν ένα μπουντουάρ, έναν χώρο συνεύρεσης για κυρίες όπου μπορούσαν να δεχτούν έμπιστους φίλους. Το μπουντουάρ ήταν βαμμένο ροζ και είχαν τοποθετηθεί λεβάντες. Ο φωτισμός, τον οποίο ο Mackintosh κρέμασε στο ύψος που ξεκινούσε η εγκατάσταση της Macdonald για να μειώσει το ύψος της οροφής, έριχνε μια απαλή λάμψη στο μπουντουάρ που ήταν διακοσμημένο με έργα τέχνης, έπιπλα, κεραμικά και υφάσματα. Αριστερά και δεξιά ήταν τα επιτοίχια έργα της Macdonald, με τίτλους *The White Rose* και το *Red Rose* και *The Heart of the Rose* , τοποθετημένα το ένα απέναντι από το άλλο. Στην αριστερή πλευρά του μπουντουάρ ήταν τοποθετημένη κεντρικά μια τραπεζαρία. Η Macdonald είχε σχεδιάσει τις δύο λευκές καρέκλες με ψηλή πλάτη, το οβάλ τραπέζι και ένα περίτεχνο στρογγυλό μπολ λουλουδιών που ήταν τοποθετημένο πάνω στο τραπέζι. Ακριβώς πίσω από αυτό και δεξιά ήταν τοποθετημένο ένα γραφείο σχεδιασμένο από τον Mackintosh, με κρεμασμένα τρία ακόμη μικρά επιτοίχια έργα της Macdonald. Το θέμα του τριαντάφυλλου που υπήρχε στο μπουντουάρ και τα τρία κεντρικά αντικείμενα, τα επιτοίχια έργα, η τραπεζαρία και το γραφείο ήταν αυτά τα στοιχεία που αποτελούν την ιστορία της ένωσης αγνού και παθιασμένου ερωτισμού (The Hunterian, University of Glasgow, 2014: 3).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 20: Charles Rennie Mackintosh and Margaret Macdonald Mackintosh, Writing Cabinet, 1902 (πηγή: MAK)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 21: Margaret Macdonald Mackintosh, *The Heart of the Rose*, 1902 (πηγή: The Glasgow School of Art, 2018)

Δυστυχώς δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία για το περίπτερο, πέρα από κάποιες φωτογραφίες χαμηλής ευκρίνειας. Η έλλειψη πληροφοριών, σε συνδυασμό με τη μετατόπιση των ενδιαφερόντων των ερευνητών, από τις πατριαρχικές αρχές του 20ου αιώνα στις πιο πρόσφατες φεμινιστικές προοπτικές, έχει περιπλέξει το θέμα πολύ περισσότερο. Πολλοί από τους μελετητές του Μοντέρνου χλεύασαν τους διακοσμητικούς εσωτερικούς χώρους του Mackintosh και κατηγόρησαν την Macdonald για το σφάλμα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

της να υποπέσει σε ένα «θηλυπρεπές» στυλ. Η περιφρόνηση του P. Morton Shand είναι ξεκάθαρη όταν έγραψε στον William Davidson το 1933.

> *Έξω από τον κύκλο των πιστών φίλων της [Macdonald] στη Γλασκόβη και το Τσέλσι, το έργο της είναι είτε άγνωστο, είτε ξεχασμένο εδώ και πολύ καιρό. Στο μέλλον είναι σχεδόν απίθανο να δει το μάλλον αδύνατον ταλέντο της να αποκαθίσταται και να τιμάται.*[50]

Οι πιο πρόσφατοι ερευνητές επιδίωξαν να αναγνωριστεί η επιρροή της Macdonald όπως άξιζε.

[50] Helland, J. (1996). Collaboration Amongst the Four, στο Charles Rennie Mackintosh. London, Glasgow Museums: Abbeville Press. 3

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Κοινοβιακός ερωτισμός

Charles Fourier

Ο François Marie Charles Fourier (1772 – 1837) ήταν Γάλλος φιλόσοφος, σημαντικός πρώιμος σοσιαλιστής στοχαστής και ένας από τους θεμελιωτές του ουτοπικού σοσιαλισμού. Ο Fourier γεννήθηκε στην Μπεζανσόν της Γαλλίας και ήταν ιδιαίτερα αδύναμος, με το αριστερό του χέρι να είναι υποτροπικό και να μοιάζει σχεδόν με παράλυτο. Ήταν γιος ενός μικρού επιχειρηματία και ενδιαφερόταν περισσότερο για την αρχιτεκτονική παρά για το επάγγελμα του πατέρα του. Ήθελε να γίνει μηχανικός, αλλά η τοπική στρατιωτική σχολή μηχανικών δεχόταν μόνο γιους ευγενών (Beecher, 1986: 18). Ο πατέρας του πέθανε όταν ήταν 9 χρονών και αυτός έζησε με τις τέσσερις αδελφές του που ήταν μεγαλύτερες από αυτόν και τη μητέρα του, μεγάλωσε έτσι σε ένα περιβάλλον αμιγώς γυναικείο (1986: 20).

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους ο Fourier θα πρέπει να θεωρείται θεμελιώδης μορφή στην ιστορία της γαλλικής κριτικής της εργασίας. Υπήρξε ένας από τους πρώτους επικριτές του βιομηχανικού καπιταλισμού και μεγάλο μέρος της δουλειάς του αφορούσε την αλλαγή της εμπειρικής συνθήκης της εργασίας στη σύγχρονη κοινωνία (Hemmens, 2019: 46). Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του, ο Fourier άρχισε «να υποψιάζεται την ύπαρξη μιας άγνωστης ακόμα κοινωνικής επιστήμης» που θα παρείχε μια θεραπεία για τις συμφορές που πλήττουν την κοινωνική βιομηχανία. Αυτές οι συμφορές, η φτώχεια, η ανεργία, η επιτυχία της ανεντιμότητας, η θαλάσσια πειρατεία, το εμπορικό μονοπώλιο, η δημιουργία σκλάβων έπεισαν τον Fourier ότι κάτι δεν πήγαινε καλά με το όλο οικονομικό σύστημα που βασιζόταν στον ελεύθερο ανταγωνισμό (Beecher, 1986: 53). Η βαρβαρότητα, κατά τον Fourier, έφτασε στο αποκορύφωμά της με την εγκαθίδρυση της δουλείας σε μεγάλη κλίμακα. Διότι η δουλεία μεγάλης κλίμακας επέτρεψε την ανάπτυξη των πρώτων οικονομικών επιχειρήσεων μεγάλης κλίμακας (Beecher, 1986: 324).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Phalanstery

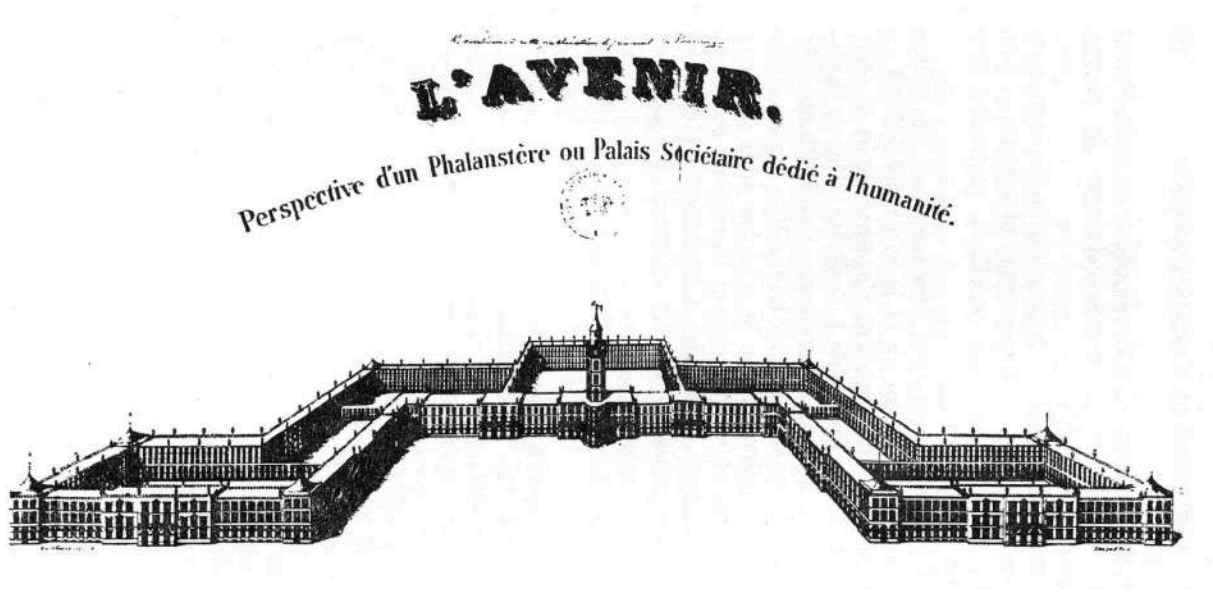

Εικόνα 22: Άποψη του Phalanstery (πηγή: wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Fourier#/media/File:Phalanst%C3%A8re.jpg)

Το *Phalanstery* (ή Phalanstère) είναι ένας τύπος κτιρίου που έχει σχεδιαστεί για μια ουτοπική κοινότητα που θα είναι αυτόνομη και αυτάρκης. Δημιουργήθηκε από τον Charles Fourier τον 19ο αιώνα, ιδανικά αποτελούμενη από 500-2000 άτομα τα οποία θα συνεργάζονται για αμοιβαίο όφελος. Ο Fourier δημιούργησε το όνομα phalanstery συνδυάζοντας τη γαλλική λέξη phalange [phalanx, η βασική στρατιωτική μονάδα στην αρχαία Ελλάδα], με τη λέξη monastère [μοναστήρι]. Ο συνδυασμός της φάλαγγας, του συμβόλου της τέλειας συνεργασίας μεταξύ ατόμων (8 - 16 - 32 ατόμων), και του μοναστηριού, ένός συμβόλου θεϊκής, χωρικής και λειτουργικής τάξης συμπυκνώνει το όραμα του *Phalanstery*. Το *Phalanstery* δεν δημιουργήθηκε απλώς για να ικανοποίησει τις φυσικές ανάγκες του ανθρώπου. Η ουτοπία του Fourier σχεδιάστηκε για να επιτρέψει στον άνθρωπο να απελευθερωθεί από τον αυτοεπιβαλλόμενο συναισθηματικό δεσμό. Ο Fourier σχεδίασε μια εξαιρετική ουτοπική κοινωνία, βασισμένη σε μεγάλο βαθμό στον κανόνα του για παθιασμένη έλξη, που προοριζόταν για να οδηγήσει την ανθρώπινη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

φυλή στην πολυτέλεια, τις αισθησιακές απολαύσεις και την παγκόσμια ενότητα. Στο The New Amorous World ο Fourier αναφέρει ότι η πλήρης ενστικτώδης απελευθέρωση ήταν ο δρόμος με τον οποίο έβρισκαν τον προορισμό τους τα χαμένα παιδιά του πολιτισμού (Beecheb, Bienvenij, 1972: 98). Στο The New Amorous World, ο Fourier ξεκίνησε να περιγράφει τους θεσμούς αυτούς που έχουν γίνει γνωστοί ως μη καταπιεστικός πολιτισμός: μια κοινωνική πραγματικότητα που είναι ικανή να παρέχει την υλική βάση για μια αξιοπρεπή και ασφαλή ζωή και άνεση-χωρίς να απαιτεί από τα μέλη της να πληρώνουν ένα υπερβολικά υψηλό τίμημα στην αυταπάρνηση του ενστίκτου τους. Ο Fourier πίστευε ότι τα γραπτά του σχετικά με την ελκυστική εργασία και την *Phalansterian* ζωή απέδειξαν οριστικά ότι η υλική ή τεχνολογική βάση για μια τέτοια κοινωνία ήταν εντός των δυνατοτήτων του ανθρώπου.

Ο νέος απελευθερωμένος άνθρωπος που περιέγραψε ο Fourier θεωρούσε ότι θα δημιουργηθεί μόνο μετά την αναγνώριση ενός θεμελιώδους δικαιώματος. Αυτό ήταν το να παραχωρηθεί σε κάθε ώριμο άνδρα και γυναίκα η «ελάχιστη σεξουαλικότητα», ονομάζοντας τη κατάσταση παροχής του δικαιώματος αυτού *Harmony*. Στην *Harmony* όλοι οι ενήλικες θα δικαιούνται την ελάχιστη ικανοποιητική σεξουαλική απόλαυση. Το σεξουαλικό ελάχιστο θα έπαιζε τον ίδιο ρόλο στον κόσμο των ερωτικών σχέσεων με το κοινωνικό ελάχιστο στον κόσμο της εργασίας.

Η μεταμόρφωση της εργασίας, από την κατάσταση της αυτο-άρνησης και της δουλείας σε αυτοέκφραση και ελευθερία, βασίστηκε στην αρχή του κοινωνικού ελάχιστου: όπως το χρηματικό ελάχιστο απελευθερώνει τους άνδρες από την αναγκαιότητα της εργασίας, έτσι και το σεξουαλικό ελάχιστο μετασχηματίζει τις ερωτικές σχέσεις και τις απαλλάσσει από οποιαδήποτε απόχρωση εξαναγκασμού και αναγκαιότητας. Οι σεξουαλικές σχέσεις, τόνισε ο Fourier, είναι είτε διεφθαρμένες είτε παραποιημένες, εκτός εάν ικανοποιηθεί η στοιχειώδης σεξουαλική επιθυμία του κάθε ατόμου. Μέχρι να εξαφανιστεί ο φόβος και το γεγονός της σεξουαλικής στέρησης, οι άνδρες και οι γυναίκες δεν είναι ελεύθεροι να υπακούσουν στις βαθύτερες προτροπές

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τους ή να αναπτύξουν τις κρυμμένες δυνατότητές τους. Συνεχίζοντας, παραθέτει πως η αγάπη στο Phalanstery δεν είναι πλέον αυτό που συμβαίνει με εμάς, μια αναψυχή που μειώνεται εξαιτίας της δουλειάς. Αντιθέτως είναι η ψυχή το όχημα και η κινητήρια δύναμη όλων των έργων και ολόκληρης της παγκόσμιας έλξης (Fourier, 1849: 200).

Ο Fourier θεωρείται σήμερα ως πρόγονος του σουρεαλισμού, της ψυχανάλυσης και του φεμινισμού. Αυτό που δεν έχει αλλάξει είναι η τάση να τον βλέπουμε ως πρόδρομο - ένας στοχαστής σημαντικός κυρίως για τη συμβολή του σε κινήματα και ιδεολογίες που έγιναν πλήρως συνειδητές πολύ μετά το θάνατό του (Beecher, 1990: 378).

Ο Fourier φρόντισε ιδιαίτερα τους ηλικιωμένους, τους φτωχούς, τους «διεστραμμένους», τα άτομα που ανήκουν σε σεξουαλικές μειονότητες και όλους εκείνους που ο πολιτισμός τους αρνήθηκε τη σεξουαλική ικανοποίηση. Έτσι δημιούργησε ποικίλες συντεχνίες αποτελούμενες από ερωτικούς αγίους, ήρωες και ηρωίδες που θα παρείχαν ερωτική ικανοποίηση για τα λιγότερο ελκυστικά μέλη της κοινότητας (Beecher, 1990: 374).

Μεταξύ των νέων θεσμών που πρότεινε ο Fourier ήταν η ίδρυση σε κάθε κοινότητα ενός *Δικαστηρίου Αγάπης* που θα διοργανώνει πανηγύρια, ψυχαγωγικές εκδηλώσεις και όργια, ενώ ταυτόχρονα θα επιβάλλει έναν σχολαστικά λεπτομερή ερωτικό κώδικα που θα ρυθμίζει τις σεξουαλικές δραστηριότητες των μελών της κοινότητας. Υπήρχε επίσης ένα περίπλοκο σχέδιο για το ερωτικό ταίριασμα με αυτούς που επισκέπτονται το *Phalanstery*. Γινόταν καταγραφή όλων των ερωτικών περιπετειών όσων ταξίδευαν ανά τον κόσμο αναζητώντας απολαύσεις που δεν ήταν εφικτές στις δικές τους περιοχές. Υπήρχε ακόμη και μια ταξινόμηση των οργίων, των εξερευνητικών, των αποχαιρετιστικών οργίων, των τυχερών οργίων και των τυχαίων οργίων, καθώς και των ενορχηστρωμένων οργίων και των omnigamous quadrille, στα οποία οι κινήσεις κάθε συμμετέχοντος ήταν προσεκτικά χορογραφημένες. Στο κείμενο του ο Fourier

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

δηλώνει ότι για την *Harmony* 600 ατόμων κανένα ήδη υπάρχον κτίριο δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιήθει, ούτε καν ένα μεγάλο παλάτι όπως οι Βερσαλλίες ούτε ένα μεγάλο μοναστήρι όπως το Escorial. Αν κάποιοι θα ήθελαν να το δοκιμάσουν πειραματικά μόνο με τα ελάχιστα άτομα, που είναι 200-300, θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν παλάτι ή μοναστήρι. Θεωρεί ότι ένα χώρος που διοικείται από πολλές ομάδες πρέπει να είναι και πολύ διαφορετικά σχεδιασμένος αφού αυτοί οι χώροι που προϋπάρχουν έχουν οργανωθεί διαστρεβλωμένα και προορίζονται για οικογένειες που δεν έχουν κοινωνικές σχέσεις. Ο Fourier πίστευε ότι το παραδοσιακό σπίτι ήταν τόπος εξορίας και καταπίεσης των γυναικών και ότι οι ρόλοι των φύλων μπορούν να διαμορφωθούν δυναμικά μέσα στην κοινότητα (Elaine, Courtivron, 1980: 12).

Στο *Phalanstery* το κεντρικό τμήμα περιλάμβανε τον ναό, τον πύργο, τον τηλέγραφο, τους περιστερώνες, τα κουδούνια για τις τελετές, το παρατηρητήριο και μια χειμερινή αυλή με διακοσμητικά φυτά. Ένα από τα τμήματα του *Phalanstery* περιλάμβανε όλα τα θορυβώδη εργαστήρια όπως το ξυλουργείο, το σιδηρουργείο και άλλα εργαστήρια. Σε αυτό το τμήμα βρισκόταν και το μέρος για όλες τις συγκεντρώσεις που αφορούν εργασίες, όπως και ο χώρος για τα παιδιά. Όλα τα παιδιά, πλούσια και φτωχά, βρίσκονται μαζί στον ημιώροφο του Phalanstery. Γιατί πρέπει να κρατούνται χωριστά από τους εφήβους, και γενικά από όλους εκείνους που είναι σε θέση να κάνουν έρωτα, τις περισσότερες φορές και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των βραδινών και των πρώτων πρωινών ωρών. Όσοι ήταν ικανοί να δημιουργήσουν ερωτικές σχέσεις συγκεντρώνονταν στον δεύτερο όροφο ενώ οι νεαροί και οι πολύ ηλικιωμένοι είχαν αίθουσες συναντήσεων στο ισόγειο και στον ημιώροφο.

Για την αποτελεσματικότερη διαβίωση και για κοινωνικούς σκοπούς, ένα μεγάλο μέρος των οικιακών λειτουργιών, όπως το μαγείρεμα και το πλύσιμο, εξωτερικοποιήθηκαν σε κοινόχρηστους χώρους. Ως εκ τούτου, διασφαλίστηκε η πλήρης αποτελεσματικότητα και ο έλεγχος στις καθημερινές δραστηριότητες των κατοίκων. Παράλληλα, υπήρχε και ένας μεγάλος αριθμός από αίθουσες κοινωνικής διάδρασης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Αυτές οι αίθουσες, όπως τονίζει ο Fourier δεν έχουν τίποτα κοινό με τους δημόσιους χώρους όπου κυριαρχούν άτυπες κοινωνικές σχέσεις. Σε ένα άλλο τμήμα βρίσκονται οι αίθουσες χορού και οι αίθουσες για τις συναντήσεις με τους επισκέπτες, αφού δεν τους επιτρέπονταν να εισέλθουν στο κέντρο του *Phalanstery* και να διαταράξουν τις εσωτερικές σχέσεις. Επίσης υπήρχε εισιτήριο για τους επισκέπτες, με τα έσοδα του οποίου κάλυπταν τις ανάγκες της κοινότητας (Fourier, 1849: 200).

Στο *Phalanstery* εντοπίζουμε μια ακόμα αρχιτεκτονική καινοτομία, τους δρόμους-στοές που ήταν ένας τρόπος εσωτερικής επικοινωνίας μεταξύ των χώρων. Δεν έχει εξωτερικούς διαδρόμους ή υπαίθριους έτσι ώστε να μην εκτεθεί η ζωή που υπάρχει μέσα και όλες οι μετακινήσεις γίνονται μέσω των δρόμων-στοών. Όλα τα τμήματα του κεντρικού κτιρίου διασχίζονταν μέσω ενός πλατιού υπερώου,το οποίο εκτεινόταν κατά μήκος του δεύτερου ορόφου σε ολόκληρο το κτίριο. Σε κάθε άκρο αυτού του ευρύχωρου διαδρόμου υπάρχουν υπερυψωμένα περάσματα, υποστηριζόμενα από κίονες και υπόγεια περάσματα που συνδέουν όλα τα μέρη του *Phalanstery* και των παρακείμενων κτιρίων. Έτσι, όλα συνδέονται με μια σειρά διαδρόμων, οι οποίοι προστατεύουν από το κρύο και την ζέστη, μέσω των θερμαντήρων και των ανεμιστήρων που διαθέτουν.

Αυτοί οι προστατευόμενοι διάδρομοι ήταν ιδιαίτερα απαραίτητοι λόγω της μεγάλης κίνησης. Σύμφωνα με τους νόμους του πάθους, οι συνεδρίες των ομάδων εργασίας και αναψυχής δεν διαρκούσαν περισσότερο από μία ή δύο ώρες. Εάν τα άτομα ήταν υποχρεωμένα να βγαίνουν έξω μετακινούμενα από τη μια αίθουσα στην άλλη, θα αρρώσταιναν συνεχώς. Τέλος, τα δωμάτια βλέπουν από τη μια τα χωράφια και τους κήπους και από την άλλη τους δρόμους-στοές.

Ο Fourier περιγράφει τους δρόμους-στοές ως ένα από τα πιο γοητευτικά και πολύτιμα στοιχεία ενός *Phalanstery* και σχολιάζει ότι αφού ο άνθρωπος δεν έχει μάθει ακόμη πώς να στεγάζεται, δεν τον εκπλήσει το ότι δεν έχει μάθει ακόμα πώς να κατευθύνει και να εναρμονίζεται με τα πάθη του. Όταν κάποιος αποτυγχάνει να χειριστεί

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

την ύλη, είναι πιθανό να αποτύχει και στους μεγαλύτερους απολογισμούς που αφορούν τα πάθη. Όλοι είχαν όλα όσα μπορούσαν να χρειαστούν. Παρεχόταν εργασία για όλους και δεν υπήρχαν προβλήματα σχετικά με το κέρδος, τον πλούτο και την κοινωνική ανισότητα. Ήταν ένα τέλειο κλίμα για την ανάπτυξη της ατομικής και συλλογικής ελευθερίας (Dascalu, 2013).

Το Phalanstery δημιούργησε ένα νέο αρχιτεκτονικό παράδειγμα, οι κτιριακοί τύποι που ακολούθησαν, όπως το Ginzburg, το Milinis και το Narkomfin, ήταν οι πρώτες απόπειρες που βασίστηκαν στο παράδειγμα αυτό και είχαν τον ρητό στόχο να αλλάξουν τον κόσμο μέσω του έρωτα και της αρχιτεκτονικής.

Rudolf Schindler

Ο Schindler γεννήθηκε στη Βιέννη της Αυστρίας από μια οικογένεια μεσαίας τάξης. Αποφοίτησε από το Πολυτεχνείο της Βιέννης το 1911 με πτυχίο αρχιτεκτονικής. Στη συνέχεια μετακόμισε στο Σικάγο για να εργαστεί σε αρχιτεκτονικές εταιρείες. Το Σικάγο ήταν ελκυστικό για αυτόν, αφού του παρείχε πρόσβαση στο έργο των αγαπημένων του αρχιτεκτόνων όπως των Henry Hobson Richardson, Louis Sullivan και Frank Lloyd Wright (McCoy, 1975:.153).

Ο Schindler προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τον Frank Lloyd Wright, γράφοντάς του επιστολές παρά τα περιορισμένα αγγλικά του. Συναντήθηκαν τελικά για πρώτη φορά στις 30 Δεκεμβρίου 1914. Ο Wright εκείνη τη περίοδο είχε λίγη δουλειά, οποτε δεν μπορούσε να τον προσλάβει. Τελικά ο Wright τον προσέλαβε αφού πήρε το έργο για το Imperial Hotel στο Τόκιο, ένα μεγάλο έργο που θα τον κρατούσε στην Ιαπωνία για αρκετά χρόνια. Η δουλεία του Schindler ήταν να συνεχίσει τις επιχειρήσεις του Wright, που είχαν βάση την αμερική, και να εργάζεται στο στούντιο του Wright στο Oak Park. Το 1919, ο Schindler γνώρισε και παντρεύτηκε την Pauline Gibling

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

(1893-1977), ενώ το 1920 ο Wright τον κάλεσε στο Λος Άντζελες για να εργαστεί για το έργο Barnsdall House (Sarnitz, Schindler, 1988:39).

Ο Schindler σχεδιάσε αρκετά ιδιωτικά έργα, συγκεκριμένα ολοκλήρωσε αυτό που πολλοί πιστεύουν ότι είναι το καλύτερο κτίριό του, το Kings Road House, επίσης γνωστό ως Schindler House στο Λος Άντζελες. Ήταν γραφείο και σπίτι για δύο ζευγάρια και ολοκληρώθηκε στα τέλη της άνοιξης του 1922. Αυτός και η σύζυγός του ήταν ένα από τα ζευγάρια που ζούσαν στην κατοικία. Επίσης αρχισε να αναλαμβάνει και πολλά δικά του έργα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, άρχισαν να εμφανίζονται πρόβλήματα στη σχέση του Schindler με τον Wright. Ο Schindler του παραπονέθηκε έντονα για το ότι είναι κακοπληρωμένος και ότι τον εκμεταλλευόταν. Ο Schindler έκτός από τις αρχιτεκτονικές υποχρεώσεις που είχε, διεύθυνε επίσης και τις επιχειρήσεις του Frank Lloyd Wright, όπως την ενοικίαση των σπιτιών του στο Oak Park (McCoy, Makinson, 1975: 154).

Το πιο σημαντικό από τα κτίρια που πραγματοποίησε το γραφείο του Wright, ενώ ο ίδιος ήταν ακόμα στην Ιαπωνία, είναι το Hollyhock House, για το οποίο ο Schindler έκανε τα περισσότερα σχέδια και την επίβλεψη της κατασκευής. Το 1927 η ιδιοκτήτριά του, η Aline Barnsdall, επέλεξε ξανά τον Schindler ως τον αρχιτέκτονά της για να σχεδιάσει μια σειρά από άλλα μικρά έργα στο Olive Hill και ένα εντυπωσιακό παραθαλάσσιο «ημιδιαφανές σπίτι», το οποίο παραμένει ένα από τα πιο σπουδαία ημιτελή έργα του εικοστού αιώνα (Emigholz, 2007: 102).

Ο Schindler το 1929 υποβάλει αίτηση για την άδεια ασκήσεως αρχιτεκτονικής στο Λος Άντζελες, όπου αναφέρει το εκτεταμένο του έργο στο γραφείο του Wright και συγκεκριμένα τα αρχιτεκτονικά και στατικά του σχέδια για το Imperial Hotel. Ο Wright, ωστόσο, αρνήθηκε να επικυρώσει αυτούς τους ισχυρισμούς. Τελικά, οι διαμάχες για το ποιος έκανε ποια δουλειά κλιμακώθηκαν έως ότου ο Schindler κυκλοφόρησε ένα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

φυλλάδιο με μια σειρά συνομιλιών που είχε με τον Richard Neutra, περιγράφοντας τον εαυτό του ως «υπεύθυνο για το αρχιτεκτονικό γραφείο του Frank Lloyd Wright για δύο χρόνια κατά τη διάρκεια της απουσίας του» (McCoy, 1961: 181). Ο Wright απέρριψε και πάλι τους ισχυρισμούς του. Οι δυο τους χώρισαν το 1931 και δεν συμφιλιώθηκαν μέχρι και το 1953, λιγότερο από ένα χρόνο πριν από το θάνατο του Schindler (McCoy, Makinson, 1975: 167).

Kings Road House

Εικόνα 22: Άποψη από το King Road House (πηγή: McCoy, E., Randell, L. Makinson. (1975). Five California Architects. Westport: Praeger Publishers)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το Kings Road House βρίσκεται στο Χόλιγουντ και είναι σχεδόν αόρατο από το δρόμο. Η κάτοψη του είναι τρία σχήματα L από αλληλοσυνδεδεμένα δωμάτια. Μονώροφα δωμάτια κατασκευασμένα από μπετόν και ξύλο με το καθένα από αυτά να έχει θέα στους κήπους του σπιτιού. Σε σχέση με τη χρήση του, ο Schindler την περιγράφει ως μια συνεργατική κατοικία. Ένα κοινόχρηστο σπίτι για δύο ζευγάρια το οποίο αρχικά φιλοξένησε τον Schindler και τη σύζυγό του Pauline με τους φίλους τους Marian και Clyde Chace (Williams, 2013: 31).

Εικόνα 23: Άποψη από το King Road House (πηγή: McCoy, E., Randell, L. Makinson. (1975). Five California Architects. Westport: Praeger Publishers)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μετά από ένα ταξίδι και τη διαμονή του σε κάμπινγκ, ο Schindler συνέλαβε την ιδέα για το σπίτι, επιθυμώντας να ανακτήσει κάτι από την ανεπίσημη σχέση και την εγγύτητα που βίωσε με τη φύση (Williams, 2013: 31). Το σπίτι δεν είναι καθόλου περίκλειστο και τα δωμάτια έχουν εγκαταλείψει τη δυτική σύμβαση για συγκεκριμένες χρήσεις. Αντ' αυτού ο Schindler έγραψε ότι αυτή η ιδέα του σπιτιού πληροί τις βασικές απαιτήσεις ενός καταφυγιου για κατασκηνωτές: προστατευμένο πίσω, ανοιχτό μπροστά, διαθέτοντας σημείο για φωτιά και μια στέγη (Schindler, 1992: 20). Ο Schindler υποστήριξε με συνέπεια ότι το σπίτι πρέπει να γίνει ένας πολυλειτουργικός, ευέλικτος χώρος, ο οποίος να εστιάζει στην παροχή όσο το δυνατόν πιο άνετου και πρακτικού περιβάλλοντος. Το σπίτι πρέπει, με άλλα λόγια, να προέρχεται από τη σωματική εμπειρία και τις ανάγκες και όχι από τις κοινωνικές συμβάσεις. Η εσωτερική και όχι η εξωτερική εμπειρία πρέπει να είναι ο οδηγός (Williams, 2013: 33).

Ο σωματικός χαρακτήρας του σπιτιού περιλαμβάνει το σεξ. Είναι, στην ίδια την κεντρική του ιδέα, ένα σπίτι όχι για μια συμβατική, ιεραρχική οικογένεια, αλλά για δύο ενεργά νεαρά ζευγάρια, που απολαμβάνουν την ελευθερία του υπαίθριου χώρου. Αυτό είναι αρκετά σαφές με τη δήλωση του Schindler, ότι στο σπίτι δεν υπάρχουν άλλοι κανόνες, πέρα από την ικανοποίηση της λίμπιντο, δημιουργώντας έτσι και τους κατάλληλους χώρους για να την φιλοξενήσουν. Ο ίδιος δήλωσε ότι οι βεράντες ύπνου, που καλύπτονται από καμβά στον τελευταίο όροφο, και τα γυμνά δάπεδα από τσιμέντο, μοιάζουν με μια καμπίνα που δημιουργήθηκε για να γιορτάσει τον ελεύθερο έρωτα, τον καθαρό αέρα και την επίσημη αφοσίωση στον αντι-μεγαλοαστικό ελευθερισμό (Darling, Smith, 2001: 85).

Ο Schindler περιγράφει τον σχεδιασμό του Kings Road House, όπου σε κάθε άτομο αναλογεί ένα μεγάλο ιδιωτικό στούντιο, μια κοινόχρηστη αίθουσα και ένα μπάνιο.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Οι ανοιχτές βεράντες στην οροφή χρησιμοποιούνται για ύπνο. Ένα κλειστό αίθριο για κάθε ζευγάρι με ένα εξωτερικό τζάκι εξυπηρετεί τις ανάγκες του καθιστικού. Η διαρρύθμιση του σπιτιού χωρίζει τον κήπο σε πολλούς ιδιωτικούς υπαίθριους χώρους. Διατίθεται επίσης ξεχωριστό διαμέρισμα επισκεπτών με δικό του κήπο (Schindler, 1932: 21).

Ο Schindler φαντάστηκε εκ νέου το μπάνιο ως μια ουσιαστικά δημόσια δραστηριότητα και υποστήριξε πως, αντί να στριμώχνεται στο μικρότερο δυνατό χώρο, το μπάνιο, θα πάρει όλο και περισσότερο χώρο αφού πρόκειται για ένα δωμάτιο που αφορά την σωματική κουλτούρα. Θα έχει το μεγαλύτερο παράθυρο στο σπίτι και θα συνοδεύεται από βεράντες για ηλιοθεραπεία και γυμναστική (Schindler, 1926: 25-6). Τα κύρια δωμάτια έχουν αφεθεί απροσδιόριστα και μπορούν να χρησιμοποιηθούν με διάφορους τρόπους. Τα μπάνια είναι στο κέντρο του σπιτιού με τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς χώρους να είναι ασαφείς. Ο χώρος ύπνου ήταν οι υπαίθριες βεράντες, ενώ κάθε πτυχή του σπιτιού αναφέρεται στο σώμα, στην επίδειξη του, στη συντήρησή του και στην εμπειρία του. Η ερωτική διάσταση του σπιτιού είναι σαφώς εννοούμενη σε όλα τα στοιχεία του. Τα δωμάτιά του σε προσκαλούν σε ποικίλες χρήσεις. Το Kings Road είναι σκοτεινό, μυστηριώδες και μάλλον μυστικοπαθές: μπορεί κάποιος να κρυφτεί σε αυτό. Είναι ένα ερωτικό και εξαιρετικά ατμοσφαιρικό μέρος, γεμάτο με μια καλά ζυγισμένη αίσθηση μυστηρίου.

Κάθε Κυριακή στο Kings Road House οργανώνονταν πάρτι για τους «ελεύθερους στοχαστές». Οι Schindlers ήταν κοινωνικά και σεξουαλικά προοδευτικοί. Στο σπίτι αυτό σύχναζαν, τη δεκαετία του 1920, μουσικοί, σοσιαλιστές και μεταρρυθμιστές όλων των τύπων. Ο αριθμός των διαβόητων προσωπικοτήτων που περνούσαν από το σπίτι ήταν μεγάλος. Φίλοι, που ήταν πρωτοποροι καλλιτέχνες, καθηγητές και πολιτικές φιγούρες,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ήταν ευπρόσδεκτοι κατά τη διάρκεια των Κυριακών του ανοιχτού σπιτιού, τα οποία ήταν άλλωστε και χαρακτηριστικά έντονα ερωτικά (Bishop, 14 Μαΐου 2018).

Horace Walpole

Strawberry Hill

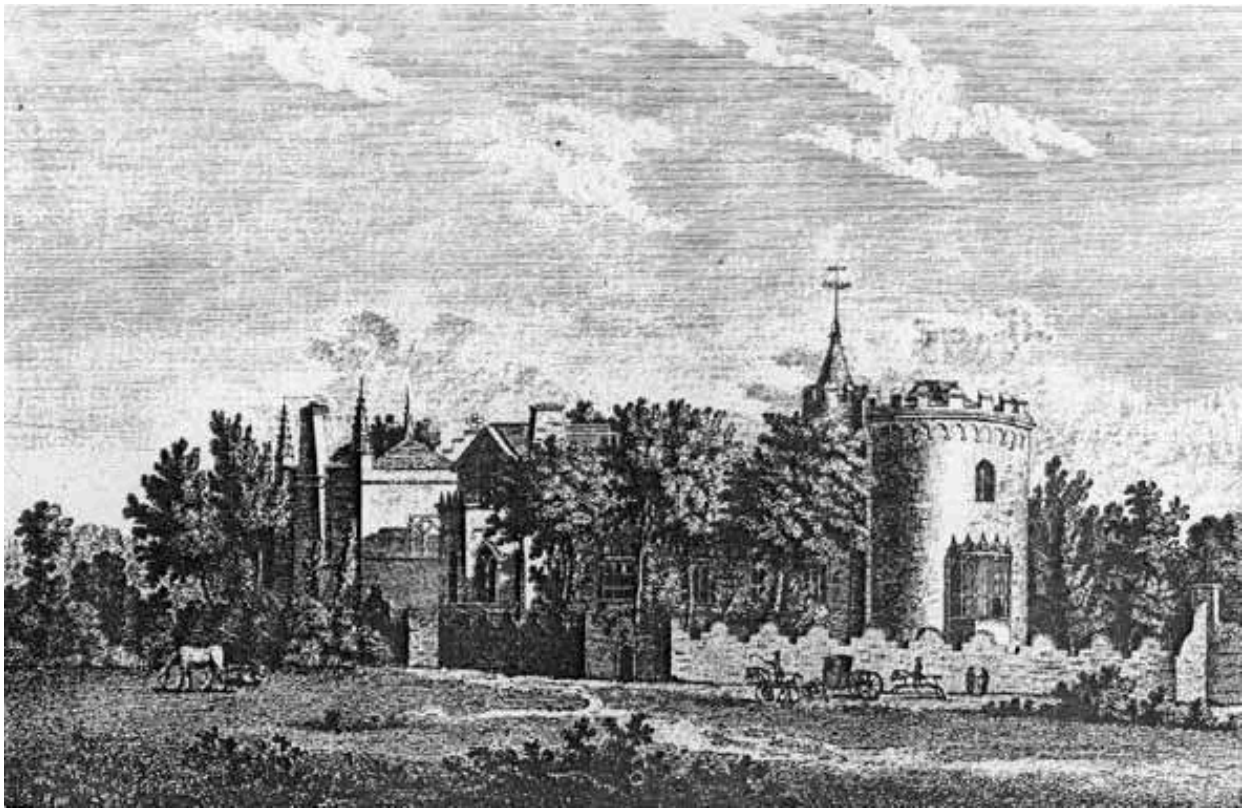

Εικόνα 24: Χαρακτικό της Strawberry Hill (πηγή: wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Strawberry_Hill_House#/media/File:Strawberryhill.jpg)

Η ζωή και κυρίως η κατοικία του εκκεντρικού Horace Walpole (1717–1797), έχει υποστεί έντονη κριτική από τη μέρα που κατασκευαστηκε μέχρι και σήμερα. Το σπιτι ήταν μια μια νεο-γοτθική βίλα που ονομάζεται *Strawberry Hill* στο Twickenham, κοντά στο Λονδίνο. Ο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σχεδιασμός και η διακόσμησή του προέκυψαν από τη στενή συνεργασία του Horace Walpole με την παρέα του, μεταξύ 1747 και 1777, συγκεκριμένα με τα John Chute και Richard Bentley αλλά και αρκετά εξέχοντα αρχιτέκτον@, συμπεριλαμβανομένου του Robert Adam. Υιοθετώντας το προκλητικό αλλά και παιδικό ψευδώνυμο *Strawberry Committee* και *Committee of Taste*, το Walpole, το Chute και το Bentley έχτισαν ένα σπίτι που προσέφερε ένα νέο όραμα για το γοτθικό αρχιτεκτονικό στυλ (Haggerty, 2009: 78). Μέσω αρκετών προσθηκών σε ένα μικρό σπίτι του 17ου αιώνα, το *Strawberry Hill* αντιγράφοντας τα πέτρινα στοιχεία της μεσαιωνικής γοτθικής αρχιτεκτονικής αλλά με γύψο, ξύλο και συμπιεσμένο χαρτί και ενσωματώνοντας μεσαιωνικά στοιχεία σε βιτρό, οι εσωτερικοί χώροι και τα έπιπλα πραγμάτωναν μια σειρά φορμαλιστικών και υλικών μεταθέσεων. Σύμφωνα με τα λόγια του Walpole, «προσποιούνταν... ότι ήταν η εθιμοτυπική φορεσιά [του Μεσαίωνα], ακόμη και τα έπιπλα», υπογραμίζοντας έτσι την υπερβολικά διακοσμητική και έντονα αισθητική εικόνα του γοτθικού στυλ (2009: 21).

Εικόνα 25: Gallery του Strawberry Hill (πηγή: wikipedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Strawberry_Hill_Gallery.jpg)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

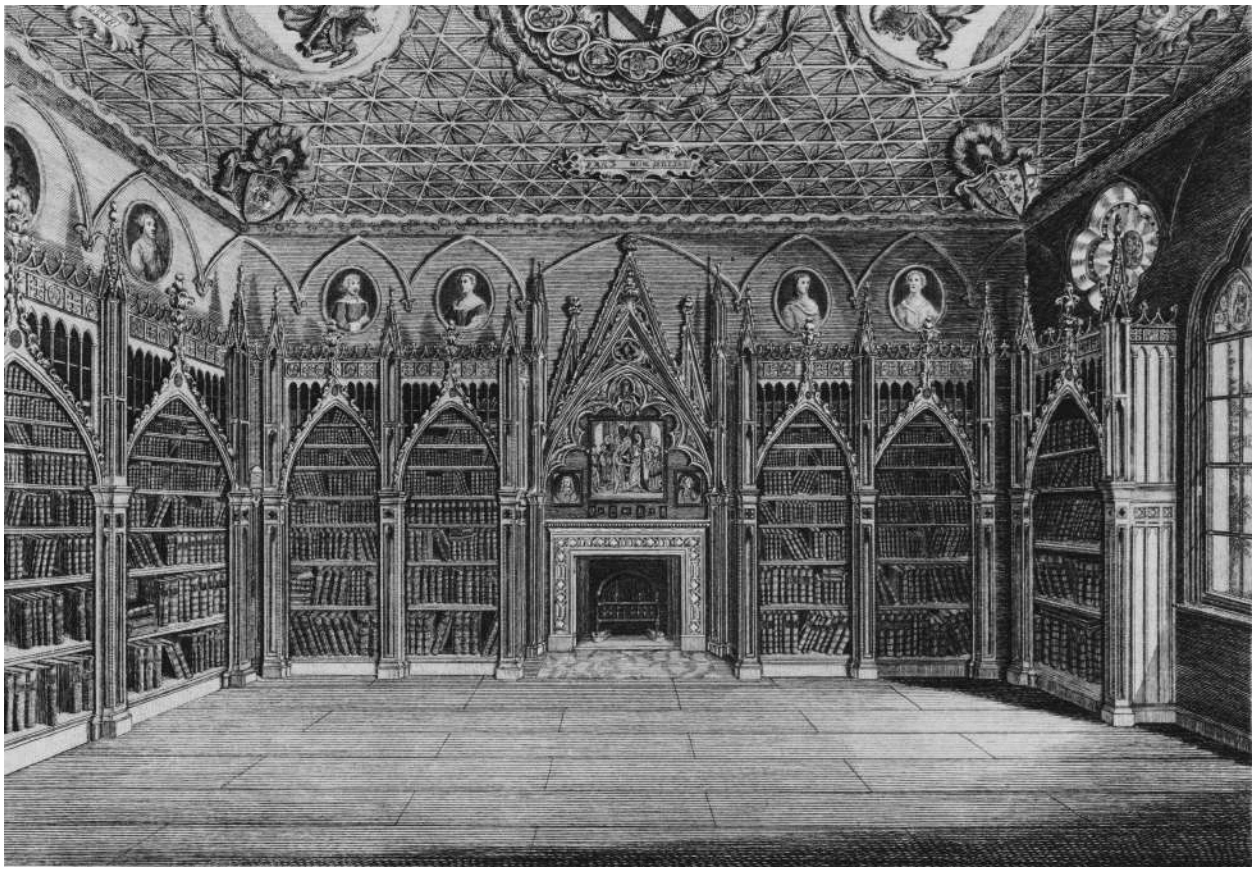

Εικόνα 26: Βιβλιοθήκη του Strawberry Hill (πηγή: wikipedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Strawberry_Hill_Gallery.jpg)

Απουσιάζει ιδιαίτερα έντονα από τα πρόσφατα βιβλία που αναλύουν το έργο αυτό η εξέταση της αισθητικής του σπιτιού ως μια συνέπεια της σεξουαλικότητας του Walpole και του *Committee of Taste*, με κοινό τους χαρακτηριστικό την κοινή σεξουαλική υποκειμενικότητα και το πώς αυτή εφαρμόζεται στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική (Reeve, 2013: 424). Πρόσφατα δόθηκε προσοχή στον ομοερωτισμό των επιστολών του Walpole, στις αλληλεπιδράσεις με τους ομοφυλόφιλους συντρόφους του, στη γλώσσα της επιστολικής ανταλλαγής που μοιράστηκαν και στις κουίρ ποιητικές της λογοτεχνίας του (Bentman, 1997: 278). Οι αισθητικές συνέπειες της σεξουαλικότητας του Walpole στο σχεδιασμό του *Strawberry Hill* αναδεικνύονται σε μερικές παραγράφους της βιογραφίας του από τον Timothy Mowl το 1996, με τίτλο *The Great Outsider* (Reeve, 2013: 422). Σε μερικές σύντομες παραγράφους, ο Mowl σχολιάζει για την ομοφυλοφιλία

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

του Walpole ότι είναι διαρκώς παρούσα, αλλά σε μεγάλο βαθμό παραβλέπεται ή αγνοείται ενώ θα μπορούσε να είναι το κλειδί για την κατανόηση της αισθητικής του. Η χρήση του γότθικου στυλ από το Walpole γίνεται μια δήλωση για την «μεγάλη αντίθεση του με τους κανόνες των συμβάσεων», τονίζοντας έτσι την άρνησή του για οποιαδήποτε παγιωμένη άποψη (Moore, 1996: 119). Ο Mowl αναλυει προσεκτικά τη σκέψη του για τη σχέση του γοτθικού στυλ τον δέκατο όγδοο αιώνα με τους κουίρ πάτρωνες και τους «επαναστάτες της υποκουλτούρας» και συγκεκριμένα για το Walpole και τον κύκλο των αυτοανακηρυγμένων «Γότθων» (Mowl, 1996:120). Η έρευνα του Mowl έχει επικριθεί από ιστορικούς της λογοτεχνίας που ορθά επισήμαναν την ακατάλληλη εφαρμογή των σύγχρονων σεξουαλικών κατηγοριοποιήσεων και ορολογιών στον δέκατο όγδοο αιώνα (Campbell, 1998: 251). Ωστόσο, μέχρι σήμερα, οι ιστορικοί της αρχιτεκτονικής δεν έχουν ανταποκριθεί στη έρευνά του, παρά την πληθώρα κριτικών σχετικά με τη σχέση του φύλου και της σεξουαλικότητας με την αρχιτεκτονική κατά την πρώιμη σύγχρονη περίοδο (Anderson, 1997: 49).

Το queerness του *Strawberry Hill* και η αναβίωση του Γοτθικού στυλ ως νέου τρόπου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού παραλληλίστηκε και ενημερώθηκε από τις νέες διατυπώσεις της ανθρώπινης σεξουαλικότητας που εμφανίστηκαν στην Αγγλία γύρω στο 1700 (Durning,Wrigley, 2000: 78). Το Horace Walpole γράφοντας στον αγαπημένο του ξάδελφο, Henry Seymour Conway το 1755, αναφέρει ότι στο Strawberry Castle ξέρετε μου αρέσει να απολαμβάνω την ελευθερία μου (2000: 98). Το Walpole δεν ορίζει με ακρίβεια τι σημαίνει ελευθερία, αλλά υπαινίσσεται ένα αισθητικό και πιθανώς ερωτικό περιεχόμενο. Όπως έδειξαν πρόσφατα οι κριτικοί της λογοτεχνίας, ο ερωτισμός και ιδιαίτερα η παράνομη σεξουαλικότητα ήταν ένα κυρίαρχο μοτίβο των γοτθικών και το Horace Walpole είχε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση τους (Copley, Whale, 1992: 130). Για το Walpole, το γοτθικό αντιπροσώπευε ένα χαμένο ερωτικό παρελθόν, που χαρακτηρίζεται με την απελευθέρωση από τους σεξουαλικούς κανόνες και την καλλιτεχνική και κοινωνικοπολιτική αυστηρότητα (Larrissy, 1999: 220).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το *Strawberry Hill* αποτελείται, από διαστρεβλωμένα αντίγραφα δομικών μοτίβων της μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής, στολίδια διαφορετικών περιόδων και χρονολογιών, φαινομενικά διασυνδεδεμένους δομικούς όγκους και διαφορετικά ύψη στους ορόφους. Το Walpole απέδειξε σε μεγάλο βαθμό ότι η μίμηση ήταν μια σημαντική πτυχή του *Strawberry Hill*. Στην οροφή του *Round Room*, που κατασκευάστηκε το 1762, το Walpole συνεργάστηκε με τον αρχιτέκτονα Robert Adam για να δημιουργήσει μία από τις πιο δραματικές εκφάνσεις του γοτθικού στυλ (Wilton-Ely, 2011: 8). Ο Walpole αναφέρει στην περιγραφή του για την οροφή ότι χρησιμοποιήθηκε ένα στρογγυλό παράθυρο από τον παλιό Άγιο Παύλο"(Coykendall, 2005: 469). Είναι ένα αυθεντικό παράθυρο του δέκατου τρίτου αιώνα το οποίο βρίσκονταν στη βόρεια πτέρυγα του Αγίου Παύλου, η οποία καταστράφηκε ολοσχερώς από πυρκαγιά το 1666. Χρησιμοποιώντας τις μορφές από το χαρακτικό, το Walpole μετέφερε τα περιγράμματα του τριαντάφυλλου, χρωματίζοντάς τα από το παράθυρο στην γύψινη οροφή (Girouard, 2009: 438).

Στο *Strawberry Hill* επίσης, υπάρχουν σκόπιμες αποκλίσεις από την κλίμακα της μεσαιωνικής γοτθικής αρχιτεκτονικής. Σε ολόκληρο το σπίτι, το γοτθικό στολίδι όχι μόνο αποσπάται από το πλαίσιο στο οποίο δημιουργήθηκε και ανακατασκευάζεται με νέα υλικά, αλλά επίσης επαναδημιουργείται σε μια εντελώς διαφορετική, και συνήθως μικρότερη, κλίμακα. Αυτό είναι εμφανές σε έναν μακρύ κατάλογο αντικειμένων. Από τις μεσαιωνικές τύμβους για τα τζάκια έως τα έπιπλα. Οι καρέκλες του William Hallett του 1755 είναι σκαλισμένες σε οξιά και βαμμένες μαύρες, ενώ για τις πλάτες τους αντιγράφηκαν σε σμίκρυνση διακοσμημένα παράθυρα του 14ου αιώνα. Από κάποια άλλα χαρακτικά αντέγραψαν τα ντουλάπια και τις βιβλιοθήκες που είναι ξύλινες προσομοιώσεις των πέτρινων παραπετασμάτων του ψαλτηριου του Αγίου Παύλου (Mowl, 1996: 143).

Ο Jill Campbell επισήμανε ότι οι μικρογραφίες και οι μετατροπές των μνημειακών μορφών ήταν κεντρικά στοιχεία της σχεδιαστικής πρακτικής του Walpole και της

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

γλώσσας που ανέπτυξε με τους φίλους του και τα μέλη του *Strawberry Committee* και *Committee of Taste*. Σε μεγάλο μέρος της αλληλογραφίας του Walpole, κυριαρχεί η αισθητική της μινιατούρας, στην ανταλλαγή επιστολών αναφέρεται συχνά στην συνεργατική δημιουργία ενός κάστρου (Campbell, 1998: 256). Οι ιστορικοί της αρχιτεκτονικής δεν υπήρξαν αρκετά ευαίσθητοι απέναντι στο ανατρεπτικό χιούμορ του Strawberry Hill. Ωστόσο, η παρωδία ήταν κυρίαρχο στοιχείο και στο λογοτεχνικό έργο του Walpole, όπως έδειξαν πρόσφατα οι μελέτες (Coykendall, 2005: 50). Το Walpole αναφέρεται στο *Strawberry Hill* με όρους όπως καρυδότσουφλο ή κουκλόσπιτο γεμάτο παιχνίδια (2005: 256). Οι μινιατούρες του σπιτιού, οι αλληγορίες για το σπίτι ως μπιχλιμπίδι και η αντιμετώπισή του ως στολίδι και όχι ως μνημειακής μορφής τέχνη, χαρακτηριστικό του Νεοκλασικισμού, υποδηλώνουν μια γλώσσα που βασίζεται στην αντιστροφή της κανονιστικής αρσενικής αισθητικής. Αυτές οι έμφυλες αναγνώσεις κλίμακας και μορφής μάς βοηθούν να καταλάβουμε ότι στις μινιατουρίστικες μορφές του *Strawberry Hill* και στην γλώσσα που χρησιμοποιείται για να το περιγράψει, πραγματώνει την αρχιτεκτονική και λογοτεχνικη ανατροπή της ανδρικής υπεροχής.

Ο κατακερματισμός των παραδοσιακών πατριαρχικών προτύπων, της αριστοκρατικής τάξης και των συναισθηματικών δεσμών στην αστική οικογένεια της Αγγλίας, γίνεται κατανοητός μέσα από τα επιτοίχια πορτρέτα στο *Round Room.* Έξι περίεργα και ενδιαφέροντα σκίτσα, που σχεδιάστηκαν στη Βενετία, των Earl Linkoln, Horace Walpole, John Chute, Joseph Spence, K. Chaloner, K. Whitsend και της Rosalba [Carriera] είναι αναρτημένα στη κεντρική αίθουσα, ενώ παραδοσιακά τοποθετούσαν τα μέλη της βιολογικής οικογένειας του σπιτιού (Clarke, 1842: 271). Αυτός ήταν ένας από τους τρόπους παρουσίασης της κουίρ ρομαντικής οικογένειας του Strawberry Hill, σε αντιδιαστολή με τη βιολογική.

Αν και το γοτθικό στυλ δεν είχε σταθερή σεξουαλική ταυτότητα, είναι ωστόσο σημαντικό ότι πολλές από τις αλλαγές στη σεξουαλικότητα που σημειώθηκαν στην Αγγλία του δέκατου όγδοου αιώνα εξερευνήθηκαν και εξελιχθηκαν σε χώρους

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αρχιτεκτονικής και σε τοπία με γοτθικά χαρακτηριστικά (Moore, 2005: 65). Ίσως, η αρχιτεκτονική που προτάθηκε στον αγγλικό πολιτισμό του δέκατου όγδοου αιώνα συνέβαλε στο να εξερευνηθούν νέοι σεξουαλικοί και κοινωνικοί κανόνες. Η μερική διαγραφή του *Strawberry Hill* από τις αφηγήσεις της ιστορίας της αρχιτεκτονικής συνέβει την ίδια περίοδο που το γοτθικό μετατράπηκε από ένα στυλ ετερότητας σε ένα ιδανικό στυλ για θρησκευτικό εθνικισμό από τον A.W.N. Pugin και τους συγχρόνους του.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Κρεβατοκάμαρα

Anne Griswold Tyng

Η Anne Griswold Tyng μετακόμισε στη Φιλαδέλφεια και προσλήφθηκε στο γραφείο του Louis Kahn, το 1945. Έγινε συνεργάτης και μούσα του Louis Kahn. Σε μια συστατική επιστολή του Buckminster Fuller για την Tyng που στάλθηκε στο Ίδρυμα Graham, την περιγράφει ως την γεωμετρική στρατηγική του Kahn (Pogrebin, 7 Ιανουαρίου 2012). Στα εννέα χρόνια σχέσης με τον Louis Kahn, έμεινε έγκυος και, λόγω του δυνητικού σκάνδαλου, απέρριψε την υποτροφία Fulbright και αναχώρησε το φθινόπωρο του 1953 για τη Ρώμη (Saffron, 7 Ιανουαρίου 2012). Κατά τη διάρκεια της διαμονής της στην Ιταλία γέννησε τη κόρη τους, σπούδασε με τον μηχανικό και αρχιτέκτονα Pier Luigi Nervi και έγραφε εβδομαδιαίως στον Kahn (Tyng, 1997: 87). Μετά το χωρισμό τους το 1964, η Tyng εγκατέλειψε την εταιρεία του Kahn, στην οποία και ήταν συνεργάτης.

Το ενδιαφέρον της για τα πολύπλοκα γεωμετρικά σχήματα είχε ισχυρή επιρροή στον σχεδιασμό πολλών έργων, κυρίως στους πέντε κύβους που αποτελούν το Bath House στο Trenton και στην τριγωνική οροφή της γκαλερί τέχνης του Yale (Saffron, 7 Ιανουαρίου 2012). Η Tyng αναφέρει επίσης ότι παρόλο που η κεντρική ιδέα για την περίφημη σχεδιαστική πρόταση του City Tower του Kahn ήταν σε μεγάλο βαθμό εφεύρεσή της, όταν το μοντέλο συμπεριλήφθηκε σε μια έκθεση στο Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης, στην αρχή ο Kahn δεν είχε συμπεριλάβει το όνομα της στην επιγραφή με τα ονόματα των δημιουργών (Weiss, Domus, 18 Μαΐου 2011). Οι δυο τους συνεργάστηκαν επίσης στο Studio Eserhick και στο Erdman Hall του Bryn Mawr.

Η Anne Griswold Tyng το 1988 γράφει το περίφημο άρθρο *From muse to Heroine, Towards a Visible Creative Identity*. Εκεί παραθέτει παραδείγματα αρχιτεκτονισσών, που συνεργάζονται και έχουν ερωτικούς συντρόφους άνδρες αρχιτέκτονες και που η συνεισφορά τους έχει διαγραφεί από την Ιστορία της

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αρχιτεκτονικής. Αναφέρει ότι τα βήματα μετάβασης από το ρόλο της μούσας σε αυτόν της ηρωίδας, επιτυγχάνονται από πολύ λίγες. Πολλές αρχιτεκτόνισσες παντρεύονται αρχιτέκτονες. Δεν είναι πλέον η γυναίκα πίσω από τον άνδρα, παρ 'όλα αυτά η αρχιτεκτόνισσα σε συνεργασία με τον σύζυγο είναι ελάχιστα ορατή σε σύγκριση με τον «ήρωα» αρχιτέκτων. Η δημιουργική παραγωγή και η αναγνώριση του άνδρα συχνά διογκώνονται ενώ η αναγνώριση για την συνεργάτιδα-σύζυγο συχνά παραλείπεται (Tyng, 1989: 177).

Four-Poster House

Το 1971 η Anne Griswold Tyng ξεκινάει τον σχεδιασμό του *Four-Poster House* [Κρεβάτι με 4 Στύλους και Ανεξάρτητες Κουρτίνες] για να κατασκευαστεί στο νησί Mount Desert, στο Μέιν. Το κρεβάτι με 4 στύλους και ανεξάρτητες κουρτίνες είναι ο κατασκευαστικός και ο συμβολικός πυρήνας αυτής της εξοχικής κατοικίας. Το σπίτι ήταν δομημένο γύρω από την παραπάνω ιδέα, με τέσσερις κεντρικές κολώνες φτιαγμένες η καθεμιά τους από ένα σύμπλεγμα τεσσάρων κορμών δέντρων οι οποίοι εκτείνονται μέχρι και τον τελευταίο όροφο που δόθηκε εξ’ολοκλήρου για ένα υπνοδωμάτιο (Allison, 2021: 99).

Ο σχεδιασμός της στέγης, των δωματίων, των κοιτώνων, της πυλωτής και των μπαλκονιών, σχετίζεται στο σύνολό του με τη μορφή του κρεβατιού. Ταυτόχρονα, η Tyng φρόντισε να εξετάσει το φυσικό χώρο και την προϋπάρχουσα αρχιτεκτονική της περιοχής, έτσι ώστε το κτίριο ενώ είναι εννοιολογικά ριζοσπαστικό, να μην φαίνεται σαν μια δομή παράταιρη για τη περιοχή (Allison, 2012: 97).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

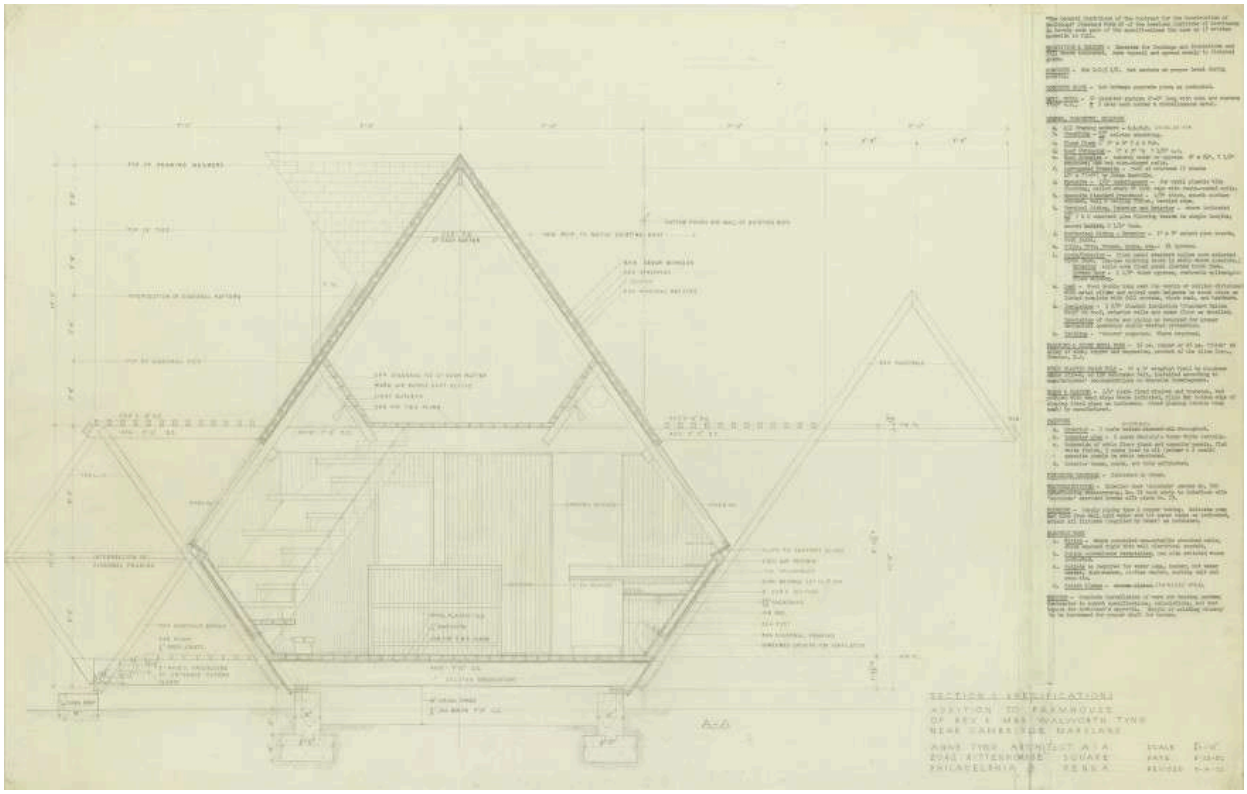

Εικόνα 27: Τομή από το Four-Poster House, 1972 (πηγή: architectmagazine)

Η Tyng προσπάθησε να δομίσει το σπίτι στη φυσική κλίση του οικοπέδου που συνόρευε με τη δασική έκταση και άφησε το περιβάλλον άθικτο, από τη στιγμή που το κτίριο συνδέεται με το έδαφος μόνο με τα τέσσερα κεντρικά σημεία θεμελίωσης από σκυρόδεμα και το υπόλοιπο εκτείνεται πάνω από το επίπεδο του εδάφους. Η Tyng χρησιμοποιεί επίσης δομικά υλικά που προέρχονται από την περιοχή, όπως τους κορμούς από κέδρους, με τα υλικά αυτά να προσδίδουν στο κτίριο κοινά χαρακτηριστικά με την παραδοσιακή αρχιτεκτονική του Μέιν.

Η ιδέα του δεντρόσπιτου βρίσκει την τελική της έκφραση στο ανώτατο επίπεδο. Αυτός ο όροφος αποτελείται από ένα ενιαίο μεγάλο υπνοδωμάτιο κάτω από την κεκλιμένη οροφή και κυριαρχείται από ένα δομικά ενσωματωμένο κρεβάτι. Από το κρεβάτι μπορεί κάποιος να απολαύσει τη θέα προς όλες τις κατευθύνσεις μέσω φεγγιτών. Δίνεται η αίσθηση πως κάποιος βρίσκεται κυριολεκτικά στη κορυφή ενός δέντρου και κοιτάζοντας προς τα κάτω μπορεί να δει τη λίμνη και το δάσος (2012: 99).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Carlo Mollino

Ο Carlo Mollino ήταν μηχανικός, πρωτοπόρος αρχιτέκτονας, τολμηρός φωτογράφος του σουρεαλιστικού και του ερωτικού, βραβευμένος σχεδιαστής αγωνιστικών αυτοκινήτων, παρασημοφορημένος κασκαντέρ, σκιέρ και παθιασμένος αποκρυφιστής.

Περιθωριοποιημένος από την ιστορία της αρχιτεκτονικής ως αινιγματικός, ερωτομανής και επικίνδυνος, με τα έντονα χαρακτηριστικά στοιχεία του παρανόμου που υπάρχουν στο έργο του, ο Mollino δεν μπορεί να ενταχθεί σε κάποια κατηγορία. Η πρώτη φορά που αναφερθηκε ποτέ το όνομά του ήταν στην *Ιστορία της Ιταλικής Αρχιτεκτονικής 1944-1985* (1982). Πρόσφατες έρευνες για τον Mollino τον χαρακτηρίζουν ως μια ιδιοφυΐα εμμονική με το σεξ, τα ναρκωτικά και τις δεισιδαιμονίες (Colomina, The Architectural Review, 12 Ιουνίου 2014).

Ο Mollino, ήταν ένας αιώνιος εργένης που ζούσε στο σπίτι του πατέρα του, ενώ εμφάνιζε τις φωτογραφίες του στο σκοτεινό δωμάτιο που του είχε χτίσει στη σοφίτα όταν ήταν μόλις επτά ετών. Ο Carlo μοιραζόταν και το ίδιο γραφείο με τον πατέρα του μέχρι που απεβίωσε, το 1973. Η πινακίδα του πατέρα του, Eugenio Mollino, έμεινε στην πόρτα ακόμη και 20 χρόνια μετά το θάνατο του. Ο Mollino δεν άλλαξε ποτέ τη πινακίδα. Προτίμησε να δουλέψει με το όνομα του πατέρα του με τον ίδιο τρόπο που προτιμούσε να ζει κάτω από την στέγη του πατέρα του, ακόμα κι αν εκείνος αποδοκίμαζε έντονα τον ίδιο του το γιο αποκαλώντας τον ανεύθυνο και ανεπρόκοπο. Είναι σαν να προτιμούσε ο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Mollino να ζει με τον άνθρωπο στα μάτια του οποίου δεν θα μπορούσε ποτέ να κάνει τίποτα καλό, σαν να το έβρισκε αυτό καθησυχαστικό.

Casa Miller

Στην ηλικία των 31 ετών, ο Mollino οργάνωσε για πρώτη φορά μια απόπειρα αποχώρησης από το σπίτι του πατέρα του, δημιουργώντας ένα δικό του ονειρεμένο εσωτερικό χώρο, το διαμέρισμα Casa Miller, στο Τορίνο (1936-42). Αλλά το Casa Miller δεν στέγαζε τον Mollino με την παραδοσιακή έννοια. Ποτέ δεν έζησε, κοιμήθηκε ή διασκέδασε εκεί. Το Casa Miller, ήταν ένα διαμέρισμα, ένα σκηνικό στημένο για την ενασχόληση του Mollino με τη φωτογραφία.

Εικόνα 28: Casa Miller (πηγή: https://www.atlasofinteriors.polimi.it/2014/03/19/carlo-mollino-casa-miller-turin-italy-1938/)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

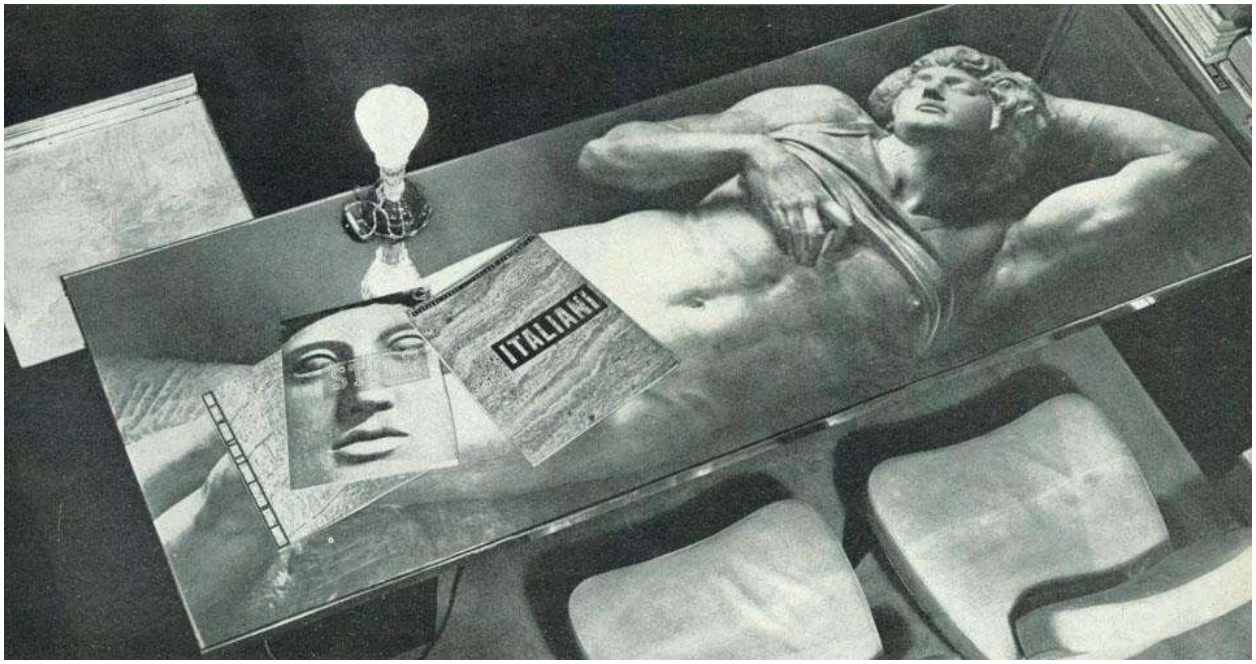

Εικόνα 29: Το τραπέζι στην Casa Miller (πηγή: domus,https://www.domusweb.it/en/from-the-archive/2011/09/15/mollino-s-casa-miller.html)

Το Casa Miller είναι ένα διαμέρισμα δύο δωματίων με ένα στούντιο και ένα μπάνιο, αλλά χωρίς κουζίνα. Η ιδιαιτερότητα του διαμερίσματος ήταν τα πολύ ιδιαίτερα έπιπλα, εμπνευσμένα από το μοντέρνο κίνημα, με κλασική αισθητική αλλά και σουρεαλιστικά: Ο Mollini χρησιμοποίησε καθρέφτες για να ξεγελάσει την προοπτική του χώρου, καθώς και χρωματιστά πάνελ και διαφανείς επιφάνειες. Ο Mollini το χρησιμοποιουσε κυρίως για να κάνει φωτογραφίσεις σε πόρνες. Λόγω των ατελείωτων καθρεφτών, ο φωτογράφος γίνεται μέρος των φωτογραφιών του που φαίνεται να έχουν τραβηχτεί σε ένα ατελείωτο δωμάτιο. Η θεατρική του ατμόσφαιρα τονίζεται επίσης από τον αριθμό των καρεκλών και των κρεβατιών. Το Casa Miller είναι η αρχιτεκτονική που γεννήθηκε από την αυτοβιογραφία του δημιουργού της. Η μόνη φορά που την παρουσίασε ήταν μέσω μιας σειράς από 43 ασπρόμαυρες εκτυπώσεις τις οποίες επεξεργάστηκε προσεκτικά για πέντε χρόνια και τις δημοσίευσε στο Domus το 1937-38 (Colomina, The Architectural Review, 12 Ιουνίου 2014).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τα έπιπλα καθίστανται σκηνικά για φανταστικές σκηνές. Αλλά το σενάριο είναι πλέον αυστηρά σεξουαλικό. Σε μια αξιοσημείωτη φωτογραφία περίπου του 1950, μια γυναίκα γονατίζει σε ένα μαξιλάρι που είναι στραμμένο αντικριστά στον τοίχο. Φοράει ένα σφιχτό μαύρο κορσέ. Τα χέρια της φαινομενικά αποκόπτονται και τα γράμματα C M εμφανίζονται τυπωμένα στα γυμνά της οπίσθια. Μια γραφομηχανή Olivetti Lexicon 80 σε ένα μικρό τραπέζι, ένα μπουκάλι σαμπάνιας και ένα φρεσκογεμισμένο γυάλινο ποτήρι σε έναν ασημένιο δίσκο ολοκληρώνουν την σκηνή. Τα πάντα είναι δυνατά εδώ. Αλλά το κυριολεκτικό αποτύπωμα των αρχικών του ονόματος του Mollino πάνω στα γυμνά οπίσθια, είναι το σημείο εστίασης. Δεν βλέπουμε το πρόσωπο της γυναίκας. Δεν ξέρουμε ποια είναι και δεν γνωρίζουμε αν ο Mollino ήξερε ποια ήταν. Καθώς οι φωτογραφίες του Mollino έγιναν σταθερά πιο ερωτικές, προτιμούσε να φωτογραφίζει γυναίκες που δεν γνώριζε.

Το Casa Miller, είναι ο απόλυτος εσωτερικός χώρος, ένα μυστικό διαμέρισμα σε ένα σπίτι του 18ου αιώνα πάνω σε μια όχθη του ποταμού Πο. Ο Mollino δεν ανέφερε την ύπαρξή του ούτε καν στους πιο στενούς του φίλους. Οι σουρεαλιστικές λεπτομέρειες του σπιτιού είναι πιο περίπλοκες, οι διαδρομές πιο λαβυρινθώδεις, ο ερωτισμός πιο σαφής, οι φωτογραφίες πιο απόρρητες.

Λέγεται ότι ο Mollino πέθανε χωρίς φίλους και ότι στην κηδεία του παρέστησαν μόνο πόρνες (Colomina, The Architectural Review, 12 Ιουνίου 2014).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 30: Φωτογραφία του Mollino στο διαμέρισμά του, 1948 (πηγή: Alinari Archive, gettyimages)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields

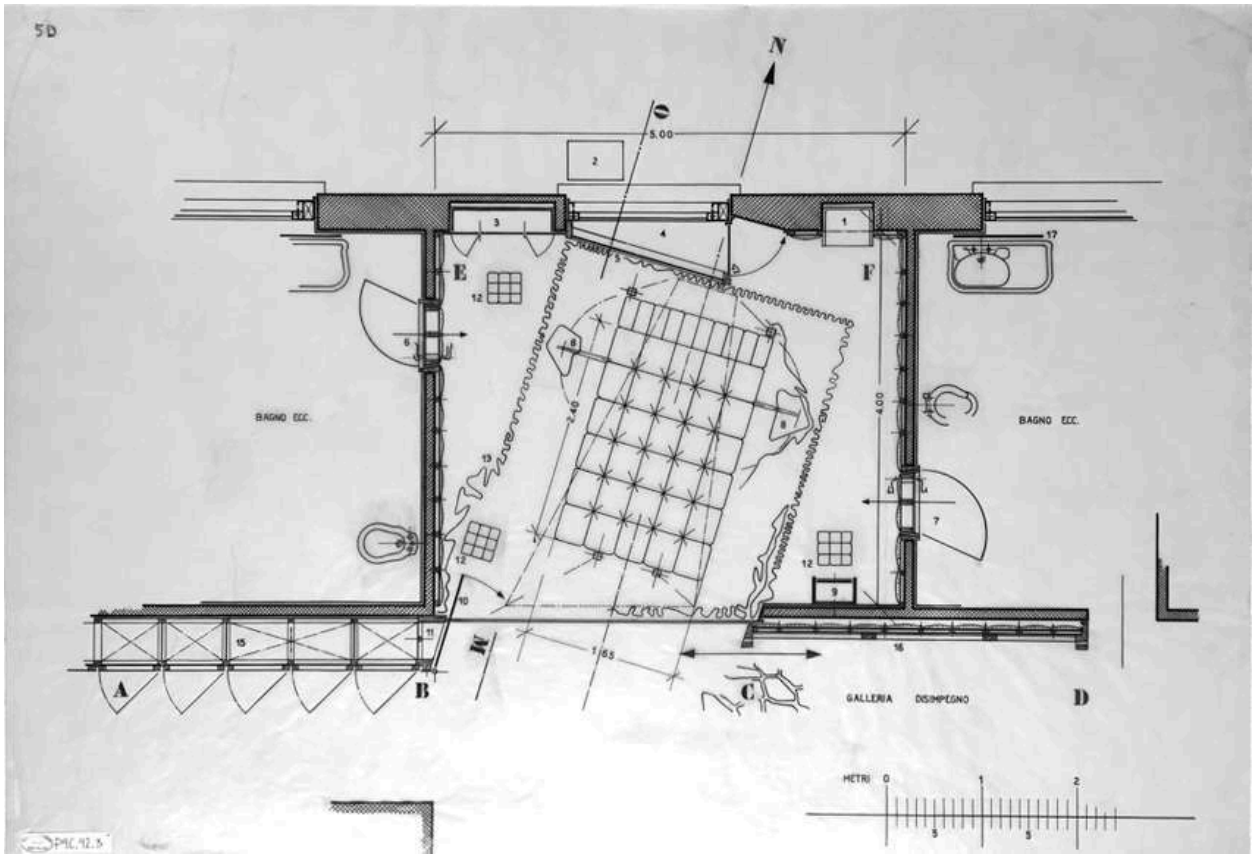

Εικόνα 31: Κάτοψη Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields, 1943 (πηγή: https://www.researchgate.net/figure/ACM-P9C923-Plan-of-the-bedroom-for-a-farmhouse-in-the-rice-fields_fig1_321177320)

Το *Bedroom for a farmhouse in the rice fields* είναι ένα έργο της «αρχιτεκτονικής σε χαρτί» δεδομένου ότι είναι ένα σχέδιο που ανατέθηκε από το Domus, ώστε να κοινοποιηθεί στο ευρύ κοινό της αρχιτεκτονικής. Για τη σειρά Soluzione Tipiche, το Domus προσκάλεσε αρχιτέκτονες να προτείνουν πρωτότυπες σχεδιαστικές λύσεις για τυπικούς χώρους διαβίωσης όπως το υπνοδωμάτιο,η τραπεζαρία και το καθιστικό. Ένα εισαγωγικό κείμενο από τον αρχισυντάκτη του Domus, Melchiorre Bega αναφέρει πώς στον Carlo Mollino και σε δύο άλλες ομάδες αρχιτεκτόνων - Paniconi, Pediconi και Angeli, De Carli, Olivieri - δόθηκε από κοινού ένας ορθογώνιος χώρος μήκους 4 × 5 μέτρων για να συμβάλουν προσωπικά στη λύση του ζητήματος της κατοικίας, με την

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

μεγαλύτερη ελευθερία . Η προσωπική ερμηνεία του εγχειρήματος αυτού εκφράζεται στους τίτλους των έργων: *Bedroom for a farmhouse in the rice fields, Bedroom for the countryside και Bedroom for a sportive couple*. Ο Mollino προτείνει μια κρεβατοκάμαρα σε μια σειρά από δωμάτια που οδηγούν μέσα σε μια γκαλερί. Το υπνοδωμάτιο είναι προσβάσιμο από τρεις πόρτες: μια μεγάλη συρόμενη πόρτα που ανοίγει στη γκαλερί και δύο πλευρικές πόρτες που συνδέονται με δύο πλευρικά μπάνια (Colomina, 2014: 19).

Περίκλειστο από μια κατασκευή με δομή αντίσκηνου η οποία δημιουργεί ένα μαλακό κουκούλι μέσα στο υπνοδωμάτιο, το κρεβάτι καταλαμβάνει κεντρική θέση. Αυτό το *four poster bed* (κρεβάτι με ουρανό) περιστρέφεται με σκοπό να προσανατολίσει το κεφάλι του κρεβατιού προς το βορρά, δημιουργώντας δύο τραπεζοειδείς χώρους στα αριστερά και στα δεξιά του κρεβατιού, καθώς κατά τον Mollino, η αρχιτεκτονική γεννιέται από το ατύχημα (Mollino, 1943: 216). Ο Bega μεταφέρει την ρήση αυτή για τους αναγνώστες του Domus: «Ατύχημα που - στην δική σας περίπτωση - θα αντιπροσωπεύει την προσωπικότητά σας, το διαμέρισμά σας, τη ζωή σας»[51]. Ακόμα, γίνεται φανερό ότι η άτυπη πρόταση του Mollino για ένα «κρεβάτι κουκούλι» έχει μια ειρωνική, υπερβολική και άκρως προσωπική χροιά.

Το υπνοδωμάτιο του Mollino *Bedroom for a Farmhouse in the Rice Field* συγκέντρωσε το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον ως ένα ιδιόρρυθμο έργο. Ωστόσο, δεν έχει διερευνηθεί σε βάθος. Η ιστορικός της αρχιτεκτονικής Imma Forino, που δραστηριοποιείται στον τομέα των εσωτερικών μελετών, προσδιόρισε την *Bedroom for a Farmhouse in the Rice Field* ως ένα:

[51] Mollino, C. (1943). Camera da letto per una cascina in risaia. *Domus*. 181, 11.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Κρεβάτι μικρό-κοσμου που λειτουργεί ως κουκούλι» σημειώνοντας ότι «ο Mollino φαίνεται να έχει επανεφεύρει μια τυπολογία του παρελθόντος - το κρεβάτι με τέσσερις στύλους ανεξάρτητες κουρτίνες – που διαμεσολαβείται μέσω του προσωπικού σουρεαλιστικού πατρικού κληροδοτήματος ιδεών και φαντασίας.[52]

Σε σχέση με τον προσωπικό χώρο του κρεβατιού, το έργο της ιστορικού της αρχιτεκτονικής Beatriz Colomina και του φιλόσοφου Paul B. Preciado εισάγει την έννοια του χώρου του κρεβατιού ως μηχανή δημιουργικής παραγωγής των εμπειριών του φύλου. Υπό το πλαίσιο της ερωτικής ανάγνωσης των εσωτερικών χώρων και των σεξουαλικών συνειρμών του κρεβατιού το *Bedroom for a Farmhouse in the Rice Field* είναι ένας αυτοβιογραφικός χώρος, που εκδηλώνει το ιδιωτικό που έγινε κοινό.

Ο Mollino περιγράφει την κρεβατοκάμαρα ως «cabin» και ως εκ τούτου αναφέρεται στην τυπική διάρθρωσή της, ως το (ανδρικό) «cabinet» αντίστοιχο με το θηλυκό μπουντουάρ. Ο Mollino γράφει: «Ένας καλύτερος όρος για αυτήν την «cabin» μπορεί να είναι ο όρος αερόστατο»[53], αναφερόμενος κατ' αυτόν τον τρόπο στην περαιτέρω κατάτμηση του χώρου με κουρτίνες, οι οποίες δημιουργούν ένα δεύτερο ευκίνητο και μαλακό κέλυφος, το οποίο κινείται χάρη σε ένα τεχνητά παραγόμενο ρεύμα αέρα. Για το Mollino αυτά έχουν διττή λειτουργία:

[52] un letto-microcosmo che assurge a bozzolo' (…) Mollino sembra aver reinventato una tipologia del passato—quella, lo ripetiamo, del letto con cortine indipendenti—mediandola attraverso un personalissimo patrimonio surrealista, d'idee e d'immagini.' (Forino, I., L'interno nell'interno. Una fenomenologia dell'arredamento., 1st ed.; Alinea Editrice, Firenze, Italy, 2001, p. 51).

[53] '(…) la zanzariera ha ragioni altrettanto pratiche quanto psicologiche: trovarsi chiusi isolati in un bozzolo di spuma, e nello stesso tempo avare, volendo, la possibilità di 'guardare fuori nel mondo'. (Mollino, C., Camera da letto per una cascina in risaia. Domus (1943). 181, 217).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *(...) η κουνουπιέρα έχει τόσο πρακτική όσο και ψυχολογική λειτουργία: τη δυνατότητα απομόνωσης σε ένα κουκούλι και ταυτόχρονα τη δυνατότητα θέασης/παρατήρησης του εξωτερικού κόσμου.*[54]

Η κρεβατοκάμαρα αριθμεί πέντε καθρέφτες: έναν αρθρωτό καθρέφτη πάνω από το κρεβάτι, έναν περιστρεφόμενο καθρέφτη στο κατώφλι μεταξύ κρεβατοκάμαρας και της gallery, και έναν επενδεδυμένο με καθρέφτη τοίχο, που αντικατοπτρίζεται στα αριστερά της κεφαλής του κρεβατιού και ένα χώρο κρυμμένο δίπλα στην συρόμενη πόρτα. Το υπνοδωμάτιο λειτουργεί ως οπτική συσκευή με ποικίλες οπτικές πολυπλοκότητες.

Το οπτικό και λειτουργικό σημείο εστίασης του χώρου είναι το πρόσωπο που βρίσκεται στο κρεβάτι. Το υπνοδωμάτιο είναι σαν ένα δωμάτιο ελέγχου, πλήρως εξοπλισμένο με τις πιο σύγχρονες τεχνολογίες. Υπάρχει ένα είδος αντίφασης στην ιδέα μιας λιτής ζωής στο υπνοδωμάτιο της αγροικίας από τη μία και της αφθονίας των τεχνολογιών, από τον ηλεκτρικό φωτισμό έως τον μηχανικό εξαερισμό, από την άλλη. Ίσως η προσήλωση στην εφαρμογή τεχνολογιών σε ένα οικιακό περιβάλλον μπορεί εν μέρει να εξηγηθεί από την πρόθεση του Domus να προσφέρει στους αναγνώστες του σύγχρονες και εφαρμόσιμες λύσεις για το σπίτι. Οι τεχνολογίες εγκαθίστανται για την ευχαρίστηση του χρήστη. Ένα λεπτομερές σχέδιο των τομών αποκαλύπτει την κρυφή μηχανική του κελύφους: ένα σύστημα εξαερισμού, ένα mini ψυγείο, έναν θερμαντήρα τροφίμων και έναν ανελκυστήρα τροφίμων εγκατεστημένο στον τοίχο, δύο γυάλινα βοηθητικά τραπεζάκια πάνω σε περιστρεφόμενους βραχίονες, ένα βαρόμετρο και έναν αρθρωτό καθρέφτη.

[54] *Στο ίδιο*. 217

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

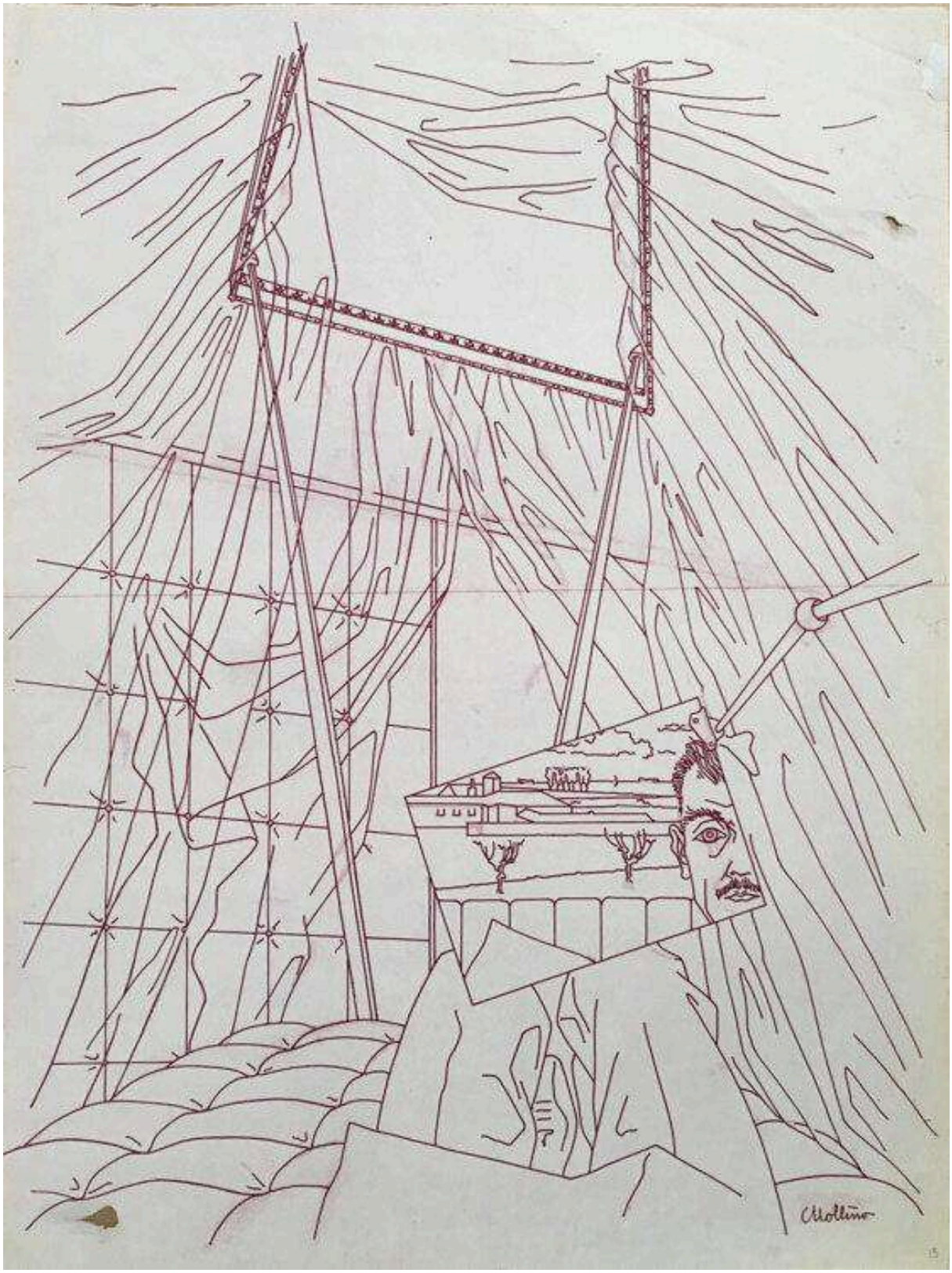

Εικόνα 32: Σχέδιο αυτοπροσωπογραφίας του Carlo Mollino Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields, 1943 (πηγή: https://www.researchgate.net/figure/ACM-P9C923-Plan-of-the-bedroom-for-a-farmhouse-in-the-rice-fields_fig1_321177320)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Από το κρεβάτι κάποιος απολαμβάνει ένα ευχάριστο αεράκι, φαγητό, φλιτζάνια που βρίσκονται σε απόσταση αναπνοής, και έχει θέα έξω από το παράθυρο. Σε αυτό, ο Mollino φαίνεται να δημιουργεί μια φουτουριστική εικόνα, σαν να προέβλεπε τη σημερινή θεωρία της Beatriz Colomina σχετικά με τον «αιώνα του κρεβατιού», κατά τον οποίο «(...) οι τεχνολογίες έχουν αφαιρέσει οποιοδήποτε όριο σε αυτά που μπορούν να γίνουν στο κρεβάτι»[55]. Η ανάγκη να αφήσει κανείς το κρεβάτι μειώνεται στο ελάχιστο, καθώς έχει κατασκευαστεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να είναι όσο το δυνατόν πιο άνετο, επιτρέποντας στην πλήξη να εδραιωθεί (Verhaeghe, Domus, 1943: 11).

Smithsons

Η Alison Margaret Gill γεννήθηκε στο Σέφιλντ το 1928. Το Σέφιλντ ήταν ιδιαίτερα γνωστό κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα για την παραγωγή χάλυβα. Ο διεθνής ανταγωνισμός όμως από το 1970 και έπειτα προκάλεσε πτώση στις τοπικές παραδοσιακές βιομηχανίες ενώ ταυτόχρονα η γειτονική εθνική βιομηχανία άνθρακα κατέρρευσε, επηρεάζοντας οικονομικά τον πληθυσμό του Σέφιλντ. Σύντροφος και συνεργάτης της Alison Margaret Gill ήταν ο Peter Denham Smithson, που γεννήθηκε στο Στόκτον της Αγγλίας το 1923, μια πόλη επίσης βιομηχανική στην οποία κυριαρχούσε η παραγωγή χημικών και μηχανολογικών προϊόντων.[56]

Η Alison και ο Peter συναντήθηκαν στη σχολή αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου του Durham στο Newcastle-upon-Tyne. Αφού εργάστηκαν για λίγο στο London County

[55] Colomina, B., Rumpfhuber A. (2014). The Century of the Bed, In The Century of the Bed, *Verlag für moderne Kunst*. 18–23. 19.
[56] Alison + Peter SMITHSON, Architects (1928-1993 + 1923-2003) (2010, November 24). *Design Museum*. Ανακτήθηκε από: https://web.archive.org/web/20101124011148/http://designmuseum.org/design/alison-peter-smithson

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Council, στη συνέχεια ξεκίνησαν τη δική τους αρχιτεκτονική πρακτική.[57] Η Alison μετά το γάμο της με τον Peter το 1949 πήρε το επίθετο του και σε πολλά γραπτά που αναλύουν την κοινή αρχιτεκτονική πρακτική τους αναφέρουν σε αυτούς ως οι Smithsons. Το γεγονός αυτό δυσχεραίνει μεν την μελέτη της συνεισφοράς του καθενός/μίας στα επιμέρους έργα, αλλά από την άλλη αποκαλύπτει τη στενή τους συνεργασία και τη συλλογική τους εργασία μέχρι και το τέλος της ζωής τους.

Η Alison και ο Peter αποτέλεσαν το πυρήνα της ομάδας Team 10 μέχρι και το τέλος της. Οι Smithsons ισχυρίστηκαν ότι η Team 10 ήταν σημαντικότερη για αυτούς από οποιονδήποτε άλλο.[58] Οι δυο τους ήταν αυτοί που καθόριζαν τα θέματα που θα συζητούνταν σε κάθε συνάντηση της ομάδας. Ονόμαζαν τους Smithsons ως «εκκινητές ευαισθησίας».

Η Alison έγινε επίσης ανεπίσημα γραμματέας της ομάδας, κρατώντας παράλληλα το χρονολόγιο της. Μέσω των δημοσιεύσεών της σχετικά με την Team 10, συμπεριλαμβανομένης της έκδοσης *Team 10 Primer* (1962, επανέκδοση 1968)[59], η Alison είναι τελικά το πρόσωπο στο οποίο οφείλουμε τη δυνατότητα μέχρι και σήμερα να γνωρίζουμε και να έχουμε πρόσβαση στο έργο της Team 10. Ο Alison Smithson είχε και συγγραφικό έργο γράφοντας αρκετά μυθιστορήματα, εκ των οποίων μόνο ένα δημοσιεύτηκε, το *A Portrait of the Female Mind as a Young Girl* (1966).

[57] *Στο ίδιο*.
[58] *Team 10*. Ανακτήθηκε από: thttp://www.team10online.org/
[59] Smithson A. (2011). *Team 10 Primer*. Cambridge: MIT Press. 10.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

House of the Future

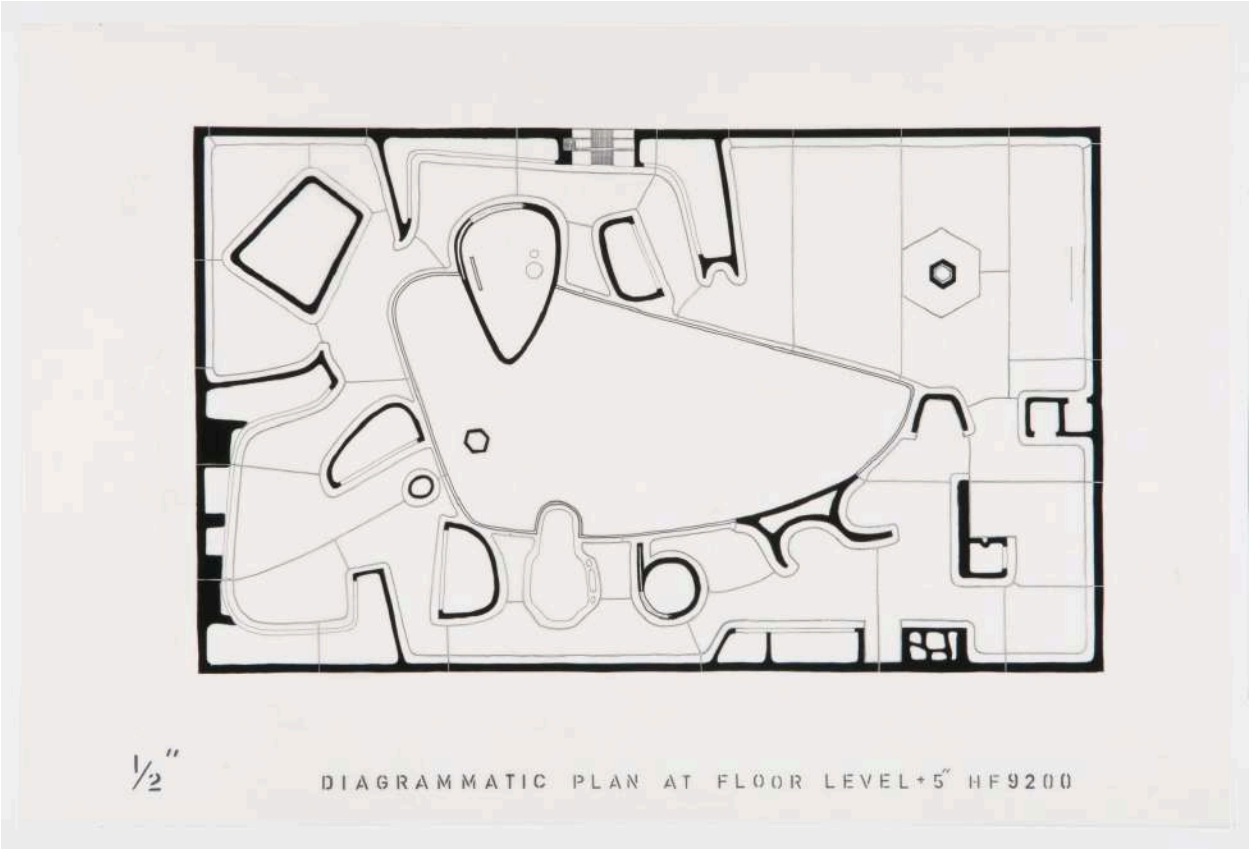

Εικόνα 33: Κάτοψη House of the Future. Daily Mail Ideal Home Exhibition, Λονδίνο, 1956 (πηγή: https://www.cca.qc.ca/en/articles/issues/2/what-the-future-looked-like/32734/1956-house-of-the-future)

Ένα από τα όχι και τόσο γνωστά έργα της Alison και του Peter είναι το House of the Future. Δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό το έργο καθώς στην ουσία ήταν μία μακέτα σε πραγματικές διαστάσεις που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο μιας έκθεσης με θέμα τα σπίτια του μέλλοντος. Ο Peter και η Alison Smithson σχεδίασαν το *House of the Future* για την έκθεση *Daily Mail Ideal Home Exhibition*. Η έκθεση πραγματοποιήθηκε στο *Olympia Exhibition Centre* και διήρκεσε για εικοσιπέντε μέρες το Μαρτίου του 1956 (Owens, 2001: 19).

Το *House of the Future* δεν προοριζόταν για να βγει στη μαζική παραγωγή, αλλά δημιουργήθηκε για να προκαλέσει θεωρητικές συζητήσεις σε σχέση με ζητήματα κατοίκησης, τεχνολογίας και φύλου στο οικιακό περιβάλλον. Σχεδιάστηκε γύρω από

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

έναν κήπο που παρέχει φυσικό φωτισμό και ιδιωτικό υπαίθριο χώρο, με πολύ λίγα ανοίγματα στους εξωτερικούς του τοίχους, έτσι ώστε, δυνητικά, να μπορούν να να τοποθετούνται και άλλα *House of the Future* απευθείας το ένα δίπλα στο άλλο. Για εκθεσιακούς λόγους, δεν υπήρχε στέγη αλλά μια υπερυψωμένη πλατφόρμα, ώστε οι επισκέπτες της έκθεσης να μπορούν να ανεβαίνουν σε αυτήν και να βλέπουν από ψηλά το εσωτερικό του σπιτιού. Οι οικιακές συσκευές και οι χώροι εργασίας ήταν κρυμμένοι μέσα σε θαλάμους επιτρέποντας τη δημιουργία ενός μεγάλου ανοιχτού χώρου με ελεύθερη κάτοψη όπου θα μπορούν να κινούνται οι κάτοικοι του.

Εξωτερικά ήταν ένα ορθογώνιο κουτί με σχεδόν κενούς τοίχους. Οι λέξεις «House of the Future» αναβοσβήνουν και προβάλλονται, πάνω σε έναν από τους μεγαλύτερους τοίχους. Ένα μικρό άνοιγμα στο ένα άκρο του τοίχου λειτουργούσε ως είσοδος. Μέσα ήταν άλλο ένα κενό κουτί. Οι επισκέπτες κινούνταν κυκλικά γύρω του, ρίχνοντας μια γρήγορη ματιά από το επίπεδο του εδάφους μέσα στο σπίτι, από μερικά ανοίγματα που είχαν τα τοιχώματα ειδικά για το σκοπό αυτό. Στη συνέχεια ανέβαιναν σε ένα υψηλότερο επίπεδο, όπου ήταν τοποθετημένη η πλατφόρμα που τους επέτρεπε να έχουν μια πανοραμική θέα στο εσωτερικό του σπιτιού.

Δύο διαφορετικά στοιχεία είναι αυτά που χρησιμοποιούνται για τον καθορισμό χωρικών ορίων των διαφορετικών λειτουργιών του σπιτιού: τα κοίλα τοιχώματα και τα κοίλα αντικείμενα. Το κοίλο τοίχωμα αποτελούνταν από ένα διπλό κέλυφος που ενδιάμεσα δημιουργούσε έναν αρκετά βαθύ χώρο για να φιλοξενήσει συσκευές, είδη υγιεινής και τον αποθηκευτικό χώρο. Αυτό το στοιχείο χρησιμοποιείται τρεις φορές στο *House of the Future*. Το συναντάμε για πρώτη φορά στην είσοδο, όπου ο επισκέπτης κυριολεκτικά «διαπερνά» και τα δύο κελύφη, βιώνοντας το βάθος του τοίχου πριν μπει στο σπίτι. Υπάρχει ένα στην κουζίνα, εδώ, το σχήμα του τοίχου καθορίζεται από τις τυπικες οικιακές συσκευές, οι οποίες περιέχονται μέσα του και είναι κρυμμένες από το γυμνό μάτι. Αυτός ο συγκεκριμένος τοίχος είναι αξιοσημείωτος, καθώς είναι ένα από τα λίγα μεγάλα ορθογώνια στοιχεία του σπιτιού. Στο boudoir συναντάμε τον τελευταίο κοίλο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τοίχο, ο οποίος έχει τα πάντα σχετικά με την προσωπική φροντίδα και την ενδυμασία των χρηστών του.

Το *House of the Future* αποτελείται από αρχιτεκτονικά στοιχεία που μετακινούνται και αλληλεπιδρούν με το σπίτι. Για καθίσματα είχαν φουτουριστικές πλαστικές καρέκλες, κατασκευασμένες για δείπνο και αυτόματες, για να μπορούν να αλλάξουν θέση και να εξυπηρετήσουν και άλλες λειτουργίες και σε άλλα τμήματα του αυτοματοποιημένου σπιτιού. Τα αυτοματα πάνελ στους τοίχους έλεγχαν το φως και τη θερμοκρασία. Το κρεβάτι παραμένει βυθισμένο στο πάτωμα όταν δεν χρησιμοποιείται, όπως και το τραπέζι της τραπεζαρίας, το οποίο, ανάλογα με την περίσταση, θα μπορούσε να χαμηλώσει σε ύψος και να μετατραπεί σε ένα τραπέζι σαλονιού, ή μέχρι και να μπει στο πάτωμα για να μεγαλώσει τον χώρο για να γινει ένα πάρτι. Ο μετασχηματιζόμενος αυτός σχεδιασμός του σπιτιού επέτρεπε στους ενοίκους του να ελέγχουν το περιβάλλον του σπιτιού ανάλογα με τη χρήση. Το σπίτι σχεδιάστηκε για να παίζει ο κάτοικός μαζί του.

Το σπίτι ήταν εξολοκήρου πλαστικό και γεμάτο με πλαστικά αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων των πλαστικών προκατασκευασμένων τοίχων και των νάιλον σεντονιών στην κρεβατοκάμαρα, μεχρι και των μικρών πλαστικών σακουλών με τρόφιμα στην κουζίνα. Οι καρέκλες ήταν ειδικά σχεδιασμένες από τους Smithsons για αυτό το σπίτι και ήταν όλα πειράματα στο νέο υλικό αυτό υλικό. Οι πτυσσόμενες καρέκλες, *Pogo* που τις είχαν χαρακτηρίσει οι Smithsons ως τις «οι αντίκες της προηγούμενης κατασκευαστικής τεχνολογίας», ήταν από ατσάλι και διαφανές πλεξιγκλάς, ενώ οι καρέκλες, *Egg* (μια σε μελί χρώμα και η άλλη σε λεμονί), η *Petal* (σε κόκκινο και μελί χρώμα) και η λευκή *Saddle* κατασκευάστηκαν με ενισχυμένες πολυεστερικές ρητίνες και μοιάζουν να μοιράζονται τον ίδιο χαρακτήρα του σχεδιασμού της διπλής καμπύλης που έχει και το σπίτι. Ο νεροχύτης της κουζίνας, όπως η βυθιζόμενη μπανιέρα, όπως και όλοι οι νιπτήρες, η καμπίνα του ντους και το στεγνωτήριο ήταν από καλουπωμένο πολυεστέρα, φάιμπεργκλας από βακελίτη σε κόκκινο pimento. Το στρώμα και το προσκέφαλο του κρεβατιού ήταν κατασκευασμένα από αφρό λάτεξ και καλυμμένα με

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

νάιλον. Τα κλινοσκεπάσματα ήταν από ένα μονό κόκκινο φύλλο νάιλον. Το μαξιλάρι στο σαλόνι ήταν καλυμμένο με royal-blue νάιλον γούνα. Οι κουρτίνες που διαχώριζαν το μπάνιο από την είσοδο ήταν φτιαγμένες από υαλοβάμβακα σε πορτοκαλί χρώμα. Ακόμα και ο κυρτός γυάλινος τοίχος στον κήπο ήταν χυτευτός με ενισχυμένο πλαστικό. Όπως και το φαγητό στη κουζίνα, είχε συσκευαστεί σε αεροστεγή πλαστικά δοχεία. (Colomina, Grey Room vo. 15, 2004: 32)

Ο κατάλογος της έκθεσης περιγράφει τη δομή του σπιτιού ως «χυτευμένο πλαστικό εμποτισμένο με γύψο, ένα είδος επιδερμιδας που περιλαμβάνει το πάτωμα, τους τοίχους και την οροφή ως μια συνεχόμενη επιφάνεια». Ο εξωτερικός τοίχος ψεκάστηκε με πλαστικό, ως ένα προστατευτικό για την επιδερμίδα, και σε όλο το εσωτερικό του σπιτιού οι μερικώς ημιδιαφανείς πλαστικοί, στρογγυλεμένοι τοίχοι, δάπεδα και οροφές σε χρώμα μελί με καφέ αρμούς. Στην πραγματικότητα όμως το πλαστικό σπίτι δεν ήταν κατασκευασμένο από πλαστικό. Ήταν μια προσομοίωση, μια μακέτα σε πραγματική κλίμακα από κόντρα πλακέ, γύψο, υδρόχρωμα και παραδοσιακά υλικά που συντέθηκαν για να παραγάγουν το οπτικό αποτέλεσμα μιας συνεχούς πλαστικής επιφάνειας. Οι δημιουργοί του δεν έκρυψαν το γεγονός αυτό, μιας και δεν τους ενδιέφερε η υλικότητα ή ο εντυπωσιασμός για το πόσο επιδέξια διαχειρίζονται τα νέα υλικά, τους ενδιέφερε κυρίως να πυροδοτήσουν έναν διάλογο σε σχέση με την τεχνολογία, την κατοικία και την ίδια την καθημερινότητα προβάλλοντας το μέλλον. Όπως αναφέρει η Alison:

> *We were interested in how things could be with technology touching everything and everyone. All this was an intellectual activity, extending to a care for 'literacy' in the language of architecture.*[60]

Ένα σπίτι που προορίζεται να παράγεται μαζικά, να μεταφέρεται εύκολα στο πίσω μέρος ενός φορτηγού και να είναι τοποθετημένο μαζί με ένα «πυκνό επίπεδο

[60] Johnstone S. (ed.) (2008).*The Everyday*. London, New York: Whitechapel, documents of contemporary Art/ MIT. 111

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

παρόμοιων κατοικιών» όπως το έθεσε η Alison. Η μυστηριώδης δομή που είχε ανατεθεί από το Daily Mail και εμφανίστηκε στην έκθεση για είκοσι πέντε μέρες και στη συνέχεια αποσυναρμολογήθηκε, αποθηκεύτηκε και μεταφέρθηκε προσεκτικά στο Εδιμβούργο για την έκθεση της Σκωτίας της Daily Mail, με τίτλο Ideal Home Exhibition τον Ιούλιο του 1956. Η μετέπειτα τύχη του όμως είναι άγνωστη (Colomina, Grey Room vo. 15, 2004: 29).

Ωστόσο, το αυτόματο αυτό σπίτι δεν σχεδιάστηκε μόνο για να εξυπηρετεί καλυτερα τους ενοίκους του, αλλά για να αλλάξει την ίδια τη φύση της κατοικίας και των λειτουργιών της. Το *House of the Future* παρείχε μια πρώιμη επίδειξη της μετάβασης της κατοικίας από χώρο οικιακής εργασίας σε χώρο που ορίζει έναν συνολικότερο τρόπο ζωής. Για να εξαλείψει την ανάλωση χρόνου στις οικιακές εργασίες, με σκοπό την εξοικονόμηση χρόνου για άλλες, πρότειναν τρία βασικά στοιχεία σχεδιασμού. Το πρώτο συνιστούσε ένα αυτοκαθαριζόμενο μπάνιο, δεύτερο στοιχείο ήταν οι στρογγυλεμένες γωνίες των τοίχων του σπιτιού, για τις οποίες οι Smithsons ισχυρίστηκαν ότι θα μείωναν τον χρόνο καθαρισμού του πατώματος και ένα σύστημα κλιματισμού, το οποίο, εκτός από την παροχή του βέλτιστου κλίματος σε όλες τις ώρες της ημέρας, ήταν και ένα σύστημα καθαρισμού του αέρα. Τέλος, αποδόμησαν τη λειτουργία της κουζίνας μέσω των μη ορατών οικιακών σκευών, άρα και άχρηστων στη καθημερινότητα, αλλά και την διαδικασία παραγωγής φαγητού μέσα από τη παρουσία των παρασκευασμένων τροφίμων.[61]

[61] Zeinstra J. (1968). Houses of the Future. *OASE*, 32, 204-225. Ανακτήθηκε από: https://www.oasejournal.nl/en/Downloads/528362bfc79eb3b5f5000753/OASE%2075%20-%20203%20Houses%20of%20the%20Future.pdf. 204-225. 211.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 34: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Στις φωτογραφικές καταγραφές του *House of the Future* υπάρχει έντονα ένας διάχυτος ερωτισμός που ξεκινάει από τη ανοιχτή κρεβατοκάμαρα και αντικατοπτρίζεται στο συνολο του σπιτιου. Οι πρωταγωνιστές των φωτογραφιών οι οποίοι υποθετικά εντός του σπιτιού επιτελούν την οικιακή ζωή του μέλλοντος, ένα και μερικές φορές δύο ζευγάρια, υποδηλώνουν την έντονη σεξουαλική επιθυμία της φύσης του έργου. Οι γυναίκες φορούσαν σέξι μίνι φούστες, δέκα χρόνια περίπου νωρίτερα από τη παρουσίαση της μίνι φούστας από τους Βρετανούς σχεδιαστές μόδας και οι άντρες φορούσαν κολάν (Colomina, Grey Room νο. 15, 2004: 29). Μια φωτογραφία, μεταξύ αυτών που κυκλοφόρησαν στον τύπο, δείχνει δύο σχεδόν πανομοιότυπα ζευγάρια να κάθονται και να ακουμπουν το κρεβατι, οι δυο γυναίκες κοιτάνε έντονα τον φακό της φωτογραφικής και οι δύο άνδρες φαίνονται να έχουν μια ανάλαφρη κουβέντα. Πάνω στο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κρεβάτι, ανάμεσα στις δύο γυναίκες, υπάρχει απλωμένο στο κρεβάτι ένα μαύρο μακρύ φουστάνι. Ένα εξαιρετικά σεξουαλικό σκηνικό που εκτυλίσσεται μέσα σε ένα σπίτι με κοίλους ημιδιαφανείς και διαφανείς τοίχους. Το κόκκινο κρεβάτι βρίσκεται στη μέση του χώρου, μια θεατρική σκηνή με τηλεχειριστήρια.

Εικόνα 35: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Εικόνα 36: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 37: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Όπως παρατηρεί η Beatriz Colomina, το κρεβάτι, η μπανιέρα και όλοι οι νιπτήρες και οι νεροχύτες είναι κόκκινοι. Οι κουρτίνες είναι πορτοκαλί και οι ημιδιαφανείς μελί τοίχοι χρωματίζουν το χώρο δίνοντάς του μια ηδονοβλεπτική αίσθηση (Colomina, Grey Room νο. 15, 2004: 52). Η προκλητική θέα στη μπανιέρα από την αυλή είναι ένα ακόμα στοιχείο ερωτικής έντασης που προστίθεται στο σκηνικό που δημιούργησαν οι αρχιτεκτονες. Οι Smithsons παρουσιάζουν το ιδιωτικό σπίτι ως έναν ερωτικό χώρο, τόσο για αυτούς που το κατοικούν, όσο και για αυτούς που είναι έξω και κοιτάνε μέσα σε αυτό. Αλλά και το ίδιο το σπίτι είναι ιδιαίτερα σεξουαλικό. Έχει σχεδιαστεί με μια σειρά από οργανικά σχήματα, ένα σώμα με ημιδιάφανη μελί επιδερμίδα, με κόκκινες οπές, οργανωμένο γύρω από ένα κεντρικό, πτυχωτό, γούνινο άνοιγμα: ένα σεξουαλικό όργανο στο πρόσωπο του θεατή (2004: 54).

Τα πιο σημαντικά σύμβολα του οικιακού χώρου, το τραπέζι και το κρεβάτι, είναι εκείνα που μπορούν να εξαφανιστούν χωρίς ίχνος, βυθιζόμενα στο πάτωμα σαν να είναι το πάτωμα, όπως και οι τοίχοι, επινοημένοι ως ένα σύστημα αποθήκευσης και το σπίτι ως ένας ευέλικτος χώρος ο οποίος θα μπορούσε να κρύψει τις οικιακές εργασίες του. Ένα θεατρικό σκηνικό όπου οι φαντασιώσεις του μέλλοντος εξετάζονται από τους επισκέπτες που παρακολουθούν συνεχώς. Οι επισκέπτες του σπιτιού, ανίκανοι να μπουν μέσα στο σπίτι, κρυφοκοιτούσαν είτε μέσα από τα μικρά ανοίγματα στους τοίχους στο ύψος του ισογείου, ή, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, από την πλατφόρμα στο ανώτερο επίπεδο.

Το σαγηνευτικά ρευστό ύφος του *House of the Future* το οποίο έβλεπαν οι θεατές πίσω από τους τοίχους, ήταν όλο εμποτισμένο από τον χαρακτήρα της Alison. Σε μια συνέντευξη που έδωσε ο Peter στην B. Collomina το καλοκαίρι του 2000 είπε ότι «το σπίτι του μέλλοντος ήταν εξ ολοκλήρου σχεδιασμένο από την Alison». Ενώ όσο η Alison ήταν ζωντανή, ο Peter ανέκαθεν αναφερόταν στο *House of the Future* ως ένα κοινό έργο. Αλλά τα πρωτότυπα σχέδια του σπιτιού, που ολοκληρώθηκαν στα τέλη του

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Οκτωβρίου του 1955, υπογράφηκαν από την A.M.S. (Alison Margaret Smithson) και τα σχέδια της εξωτερικής όψης από τον P.S. (Peter Smithson). Ο σχεδιασμός της Alison αφορούσε τον εσωτερικό χώρο του σπιτιού, ενώ ο Peter ασχολήθηκε με το εξωτερικό περίβλημα. Βέβαια δεν είναι τόσο εύκολο να χωρίσεις το εσωτερικό από το εξωτερικό περίβλημα, την Alison από τον Peter (2004: 56).

Για τα Αλάνια της Δυτικής αρχιτεκτονικής ιστοριογραφίας

Οι Αλάνες που προκύπτουν από αυτές τις πρακτικές αντιπροσωπεύουν μια ρωγμή στον κανονιστικό και ηγεμονικό τρόπο οργάνωσης χώρων και δράσεων, προσφέροντας εναλλακτικές δυνατότητες για την κοινωνική συνύπαρξη και αλληλεπίδραση. Αυτές οι αλάνες αντιστέκονται στην απλοϊκή αναπαράσταση και ρύθμιση, δημιουργώντας ένα χώρο όπου η επαναστατική και απελευθερωτική σκέψη απαντάται και αναπτύσσεται, αποκλίνοντας από τους καθιερωμένους κανόνες και τα πρότυπα. Σε αυτές τις Αλάνες, συγκεντρώνονται δυνάμεις για να ανακαλύψουν και προσεγγίσεις που εμπλουτίζουν τις διαδικασίες με διαφορετικές προοπτικές και επιτελέσεις.

Την υποκειμενικότητα του Αλανιού ορίζει η κατάσταση της απενεργοποίησης της απόρριψης από όσους το έχουν απορρίψει. Το Αλάνι εμπεριέχει την αξία της συνύπαρξης με το Άλλο, πέρα από έμφυλους, ταξικούς και φυλετικούς διαχωρισμούς, μέσω μιας από τα κάτω κοινής επιθετικότητας. Οι χώροι που πραγματώνει εμφανίζονταν ως απειλητικοί χώροι για τον ηγεμονικό λόγο, καθώς οι παράδοξοι αυτοί χώροι δημιουργούν δυνατότητες ριζικά διαφορετικές από αυτές που συνδέονται με την ηγεμονία ως μια σταθερή, φυσική, αποκλειστική δυαδική διάκριση. Στους παράδοξους αυτούς χώρους, λαμβάνουν τόπο μια σειρά από δραστηριότητες και πρακτικές οι οποίες έχουν ένα σημαντικό κοινό χαρακτηριστικό: είναι άμεσα σχετιζόμενες με το σώμα και τις

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

επιθυμίες του.

Αυτές οι δραστηριότητες είναι καθ' όλα άτυπες και ανεπίσημες, υπολειμματικές δράσεις και χώροι στις ρωγμές ενός κεντρικού σχεδιασμού και ενός ηγεμονικού πλάνου. Οι χώροι και οι πρακτικές αυτές οι οποίες διαφεύγουν την κανονιστική τάξη του ηγεμονικού λόγου, εφόσον δεν είναι με κανέναν τρόπο εντεταλμένες ή επίσημα θεσμοθετημένες, είναι αυτές ακριβώς που επιμένουν να αντιστέκονται απέναντι στην ηγεμονία.

Η έρευνα αυτή μέχρι τώρα μελέτησε τον ηγεμονικό λόγο και τις πρακτικές αποκλεισμού υποκειμένων με βάση έμφυλα, ταξικά και αποικιοκρατικά ιδεολογικά προτάγματα στο πεδίο της αρχιτεκτονικής. Στη συνέχεια όρισε την Αλάνα ως ελλειπτικό εργαλείο ανάγνωσης των ρευστών τόπων, και τα Αλάνια ως την αντανάκλασή της στα υποκείμενα τα οποία αρνούνται τον ηγεμονικό κανόνα και την κατηγοριοποιητική του λογική συμπερίληψης, κατασκευάζοντας ανατρεπτικές συλλογικές πρακτικές.

Το Αλάνι, το ουδέτερο, σκιαγραφεί τα περιγράμματα ενός ρευστού ακαθόριστου χώρου, του μεταξύ, όπου ξεδιπλώνονται απειράριθμοι πιθανοί συνδυασμοί συναρθρούμενων αντιεξουσιών μεταξύ ερωτισμού, επιθυμίας, εν-συναίσθησης και παραβατισμού. Το Αλάνι μας επιτρέπει να επανεξετάσουμε αυτό που μία μακραίωνη παράδοση σκέψης και κοινωνικών σχέσεων μετέτρεψε σε παράδοξο.

Παραπάνω, θεωρώντας την επιθυμία και τον ερωτισμό ως ανατρεπτικές πολιτικές δυνάμεις της Αλάνας, παρατέθηκαν παραδείγματα από το πεδίο της αρχιτεκτονικής, τα οποία αρνούνται να επιβεβαιώσουν τις ιεραρχίες, ακόμα και την ιεραρχία γνώσης/εξουσίας η οποία διατηρεί την καθεστηκυία τάξη. Τα υποκείμενα τα οποία έχουν συμπεριληφθεί στην έρευνα μετατοπίζουν το κεντρικό υποκείμενο, διατηρώντας την αναταραχή του έκκεντρου, ενώ στέκονται απέναντι στην τάση κατηγοριοποίησης, επομένως και απλούστευσής τους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τα προαναφερθέντα αρχιτεκτονήματα δεν είναι τα μοναδικά, καθώς αυτά που αναφέρονται στην παρούσα έρευνα λειτουργούν εν είδει παραδειγμάτων, χωρίς κάποια διάθεση εξιδανίκευσης. Παρουσιάζονται για να διαθλαστεί η θεωρητική σκέψη σε διαθεματικά υλοποιημένα αρχιτεκτονικά έργα. Μέσα από την έρευνα αυτών των παραδειγμάτων, ενώ δεν αποτελούσε προϋπόθεση , προέκυψε η σχέση των Αλανιών της αρχιτεκτονικής με τον ερωτισμό και την επιθυμία. Τα παραδείγματα αυτά τοποθετούν το ζήτημα της ανατροπής του δημόσιου και του ιδιωτικού, τοποθετώντας στο κέντρο της αρχιτεκτονικής σύνθεσης τον χώρο που παραδοσιακά θεωρείται ιδιωτικός. Το ζήτημα του ιδιωτικού και του δημόσιου ήταν ένα θέμα κεντρικό στην φεμινιστική σκέψη.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟ ΛΟΓΟ ΤΩΝ ΑΛΑΝΙΩΝ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΑΥΤΟΝΟΜΟ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΥΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Εισαγωγή πέμπτου κεφαλαίου

Τα ελληνικά παραδείγματα ατομικοτήτων, αλλά και πρακτικών, τα οποία επιλέγουν τον περιθωριακό χώρο της αλάνας ως αγωνιστικό πεδίο αμφισβήτησης του κανόνα, τα Αλάνια, θα αναζητηθούν μέσω του αυτόνομου τύπου στην ιστορία των γυναικών και του φύλου. Ποιες είναι εκείνες οι εκούσια μη θεσμοθετημένες πρακτικές και χειρονομίες ερωτισμού και απόλαυσης που έχουν ως βασική πρόθεση την ανατροπή του κανόνα; Πρόκειται να διερευνηθούν ακριβώς αυτές οι πρακτικές κοινής απολαυστικής μαχητικότητας, όπως σημειώνει η Ίριδα Λυκουριώτη:

> *(...) η επιθυμία, η απόλαυση, εκείνο το ενεργό πάθος που μπορεί να αποτελέσει τη συγκολλητική ουσία ώστε να ξεπερνάμε τις διαιρέσεις, τις απογοητεύσεις, τα δεινά (...).*[62]

Εδώ αρμόζει να ανακαλέσουμε τον λόγο της Χάννα Άρεντ, διαμέσου της Ελένης Βαρίκα, σύμφωνα με την οποία οι ιστορίες που προκύπτουν από όσα κάνουν και υφίστανται οι άνθρωποι παραμένουν στο σκοτάδι της ασημαντότητας, αν δεν τις ξαναθυμηθεί κανείς, αν δεν τις αφηγηθούν ξανά, αν δεν τις επαναλαμβάνουν συνέχεια. Τα πιο «ταπεινά» γεγονότα και συμβάντα έχουν ελάχιστες πιθανότητες να επιβιώσουν από τις εφόδους της εξουσίας και να μην εξοριστούν από τον κόσμο για κάποιο διάστημα ή και για πάντα (Βαρίκα, 2009: 155).

---

[62] Λυκουριώτη, Ί. (2021) Σημειώσεις από την Περιφέρεια: οι Προοπτικές μιας Απολαυστικής Μαχητικότητας, Φεμινιστικής, Τεχνοαισθητικής και Τεχνογεωγραφικής. Στο Ε. Καραμπά & Ί. Λυκουριώτη (Επιμ.), Φεμινιστικές Θεωρίες Αισθητικές Πρακτικές και Παγκοσμιοποιημένες Τεχνολογίες (σ. 357), Βόλος: Πανεπιστημίου Θεσσαλίας & Κέντρο Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών στον Δημόσιο Χώρο.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μια σύντομη ιστοριογραφία της ιστορίας των γυναικών στην Ελλάδα

Ξεκινώντας την ιχνηλάτηση της ιστορικής μας διαδρομής αναγκαστικά πρέπει να αντιμετωπίσουμε τα ζητήματα της χρονικής ασυνέχειας του ελληνικού συγκείμενου σε σχέση με το παγκόσμιο. Όπως αναφέρει η ιστορικός και ακτιβίστρια Τασούλα Βερβενιώτη, η ιστοριογραφία της ιστορίας των γυναικών στην Ελλάδα δεν ακολούθησε την ίδια πορεία με αυτή στην Δύση. Εξαιτίας των έντονων πολιτικών γεγονότων που έλαβαν τόπο στην ελληνική επικράτεια, η ιστορία των γυναικών είναι και αυτή πολύπλευρη και πολυεπίπεδη. Το πρώτο φεμινιστικό κύμα συναντιέται με αστικές και εθνικές διεκδικήσεις, θρησκευτικά προτάγματα, και αντιστασιακούς αγώνες, ενώ στο δεύτερο κύμα συναντάμε ανεξάρτητες συλλογικότητες με ξεκάθαρα φεμινιστικά ιδεώδη.

Το ελληνικό κράτος ιδρύθηκε το 1830, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1830 γυναίκες στην Αθήνα, την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη άρχισαν να γράφουν σε λογοτεχνικά περιοδικά και να εκδίδουν γυναικεία περιοδικά. Οι γυναίκες της μεσαίας τάξης οργανώθηκαν σε φιλανθρωπικά σωματεία, με τη συμμετοχή τους να αυξάνεται σημαντικά τη δεκαετία του 1870. Η Εφημερίς των Κυριών ξεκίνησε να εκδίδεται το 1887, ενώ το 1911 ιδρύθηκε το Λύκειο των Ελληνίδων από την Καλλιρόη Παρρέν. Το 1908 ιδρύθηκε το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων, μέρος του Διεθνούς Συμβουλίου Γυναικών, και από το 1920 εκδίδεται το περιοδικό Ελληνίς. Όλες αυτές οι δραστηριότητες συνέπεσαν με το πρώτο κύμα του φεμινισμού, μέσω του οποίου οι γυναίκες διεκδικούσαν θεσμικές αλλαγές. Στην Ελλάδα όμως αυτές οι απαιτήσεις συνδέθηκαν με τον αλυτρωτισμό και τους πολέμους που διεξήχθησαν για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, όπως ο Πόλεμος του 1897, οι Βαλκανικοί και ο Α΄ Παγκόσμιος, στη διάρκεια των οποίων το κράτος διπλασίασε την έκτασή του, καθώς και η Μικρασιατική Εκστρατεία. Γυναίκες των πόλεων συμπαραστάθηκαν στους μαχόμενους άντρες ως αδελφές νοσοκόμες και ως αδελφές ή μάνες του στρατιώτη. Σύμφωνα με την Ελένη Βαρίκα, οι γυναίκες συμμετείχαν στην προσπάθεια να σώσουν το έθνος χάρη στον μύθο της

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

«γυναίκας - σωτήρος», που βασίζονταν στην παράδοση και τη θρησκεία (όπου η Παναγία καθοδηγούσε τον εθνικό στρατό). Έτσι, η βιολογική διαφορά και η ανισότητα των φύλων μετατράπηκαν σε πηγή θετικής ταυτότητας καθότι οι γυναίκες μπορούσαν να είναι πολίτες και να διεκδικούν δικαιώματα. Ταυτόχρονα οι αστές γυναίκες ασχολούνταν με τις εθνικές διεκδικήσεις και την πάλη για τα δικαιώματα τους, όπως επίσης και με φιλανθρωπικές δράσεις. Η Αύρα Θεοδωροπούλου ίδρυσε το 1918 τον Σύνδεσμο *Αδελφή του Στρατιώτη* και δύο χρόνια αργότερα, τον *Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας*, ο οποίος πρωτοστάτησε στον αγώνα για το δικαίωμα ψήφου και επόπτευε περίπου πενήντα καταυλισμούς Μικρασιατών προσφύγων και ιδρύματα φιλανθρωπίας. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, ο Σύνδεσμος αρνήθηκε να περιοριστεί σε φιλανθρωπικές δραστηριότητες και σταμάτησε τη δράση του.[63] Επίσης, κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, οι φεμινίστριες του συνεργάστηκαν με τις κομμουνίστριες ιδρύοντας την ΠΟΓ (Πανελλαδική Ομοσπονδία Γυναικών).

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η συμμετοχή των γυναικών στο αντιστασιακό κίνημα κατά της τριπλής κατοχής στην Ελλάδα διευρύνθηκε σημαντικά. Γυναίκες, όχι μόνο από τις πόλεις αλλά και από την ύπαιθρο, εντάχθηκαν στο μεγαλύτερο αντιστασιακό κίνημα, το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, έναν συνασπισμό μικρών κομμάτων, με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας να παίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Το ΕΑΜ/ΚΚΕ προώθησε τόσο το όραμα της εθνικής απελευθέρωσης, όσο και της λαοκρατίας, μιας πιο δίκαιης κοινωνίας όπου οι γυναίκες θα κατείχαν ισότιμη θέση. Στη συνέχεια, δόθηκε το δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες χωρίς περιορισμούς. Οι γυναίκες οι οποίες στήριξαν τον ΕΛΑΣ ήταν κυρίως αγρότισσες, ενώ κάποιες από αυτές κράτησαν όπλα και στελέχωσαν τις γυναικείες διμοιρίες του ΕΛΑΣ ή έδρασαν ως ανταρτοεπονίτισσες. Όλες αυτές αμφισβήτησαν έμπρακτα την πατριαρχική εικόνα της «γυναίκας»· δεν χρησιμοποίησαν όμως τον όρο «φεμινισμός» αλλά αποστασιοποιήθηκαν ρητά από αυτόν όπως σε όλα σχεδόν τα αντιφασιστικά κινήματα.[64]

[63] Βερβενιώτη Τ., κείμενο που έγραψε για επερχόμενη έκδοση. 27 Ιανουαρίου 2023. Προσωπικό Αρχείο Βερβενιώτη Τ.
[64] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μετά το τέλος του πολέμου και την ήττα του ΕΑΜ/ΚΚΕ στην μάχη της Αθήνας το Δεκέμβρη του 1944, ακολούθησε μια περίοδος διώξεων κατά των μελών και των οπαδών του ΕΑΜ/ΚΚΕ, με πλήθος γυναικών να υποφέρουν τον εξευτελισμό του κουρέματος ή τον βιασμό. Παρ' όλ' αυτά και σε πείσμα των διωγμών, σχηματίστηκε ένα ευρύ μέτωπο μέσω του οποίου διεκδίκησαν πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα στις πόλεις και την ύπαιθρο. Τον Μάιο του 1946, η ΠΟΓ οργάνωσε το Α΄ Πανελλαδικό Συνέδριο στην Αθήνα, στο οποίο πήραν μέρος εξακόσιες εβδομήντα μία αντιπρόσωποι, που εκπροσωπούσαν εκατόν είκοσι χιλιάδες γυναίκες. Η ΠΟΓ διαλύθηκε εξαιτίας του αιματηρού εμφυλίου πολέμου που ξέσπασε στην Ελλάδα διχάζοντας την ελληνική κοινωνία, καθώς και τις γυναικείες οργανώσεις. Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, στις περιοχές που ελέγχονταν από τον Δημοκρατικό Στρατό/ΚΚΕ, λειτούργησε η Πανελλαδική Δημοκρατική Ένωση Γυναικών (ΠΔΕΓ), η οποία ήταν μέλος της Παγκόσμια Δημοκρατική Ομοσπονδία Γυναικών (ΠΔΟΓ), καθώς και η AFZ (Antifascist Front Zena: Αντιφασιστικό Μέτωπο Γυναικών), η οργάνωση των σλαβόφωνων γυναικών. Το 1949 περίπου το 50% του Δημοκρατικού Στρατού αποτελούνταν από γυναίκες, μάχιμες και εργαζόμενες στις βοηθητικές υπηρεσίες . Κατά την ίδια περίοδο στην Αθήνα, η βασίλισσα κατάφερε να ενώσει τις γυναικείες οργανώσεις ενάντια στην προώθηση των παιδιών από τον Δημοκρατικό Στρατό προς τις χώρες του Σοβιετικού Μπλοκ. Η Λίνα Τσαλδάρη, Εντεταλμένη Κυρία του Εράνου της Βασίλισσας, στάλθηκε ως εκπρόσωπος των γυναικών της Ελλάδας στον ΟΗΕ. Το 1956, όταν και ψήφισαν για πρώτη φορά οι γυναίκες, χρίστηκε η πρώτη Ελληνίδα υπουργός.[65]

Μακροσκοπικά ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος εκτυλίχθηκε μέσα στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, μιας παγκόσμιας αντιπαράθεσης μεταξύ των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία συμπαρέσυρε τις συσχετιζόμενες δυνάμεις. Ως εκ τούτου δεν αποτέλεσε μόνο μια τρίχρονη ένοπλη σύγκρουση, αλλά συνεχίστηκε ως πολιτικός εμφύλιος μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Αυτό δημιούργησε ισχυρά δίπολα στη

[65] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σκέψη των ανθρώπων, τα οποία διαχώριζαν σε εμάς και άλλους, δικούς μας και εχθρούς μας, πολλές φορές και φαντασιακά, ενώ η έλλειψη διαλόγου μεταξύ των πλευρών οδήγησε σε διώξεις, φυλακίσεις, εξορίες και εκτελέσεις.

Ως κυρίαρχη ιδεολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα επιβλήθηκε ο αντικομμουνισμός και η εθνικοφροσύνη, εγκαθιστώντας μία πραγματικότητα η οποία διαπότισε με τον χαρακτήρα της τη θέση των γυναικών στην κοινωνία και την καθημερινότητά τους. Οι βασιλείς προωθούσαν την αγοραπωλησία του γάμου μέσω της παροχής προίκας στις «άπορες κορασίδες» εγκλωβίζοντας τις νέες και τους νέους στην πατριαρχική οικογένεια, ενώ το πελατειακό κράτος έλεγχε την αγορά εργασίας, κυρίως στο δημόσιο, όπου εργάζονταν πολλές γυναίκες της μεσαίας τάξης.

Η ιστορία των γυναικείων οργανώσεων κατά την περίοδο αυτή δείχνει κάποιες ομοιότητες με τη δράση των γυναικών στα αντιαποικιακά κινήματα των χωρών του «τρίτου κόσμου», λόγω του κρυπτοαποικιακού χαρακτήρα του ελληνικού κράτους. Μέχρι πρόσφατα, η Παγκόσμια Διαδημοκρατική Οργάνωση των Γυναικών (ΠΔΟΓ) είχε λάβει ελάχιστη προσοχή στη διεθνή ιστοριογραφία. Αυτό συνέβη επειδή οι οργανώσεις που την αποτελούσαν θεωρήθηκαν προωθητές της πολιτικής των Κομμουνιστικών Κομμάτων και, ως εκ τούτου, δεν επέτρεψαν στις γυναίκες μέλη τους να έχουν αυτόνομη δράση, σε αντίθεση με τις φεμινιστικές οργανώσεις των χωρών της Δύσης που θεωρούνταν πολιτικά ουδέτερες. Πιο πρόσφατες έρευνες, όμως, αποκάλυψαν τις σχέσεις και τις αλληλεξαρτήσεις μεταξύ τους, αλλά και διαφορετικά ερωτήματα για τις «κομμουνιστικές» ή τις «φεμινιστικές» οργανώσεις σε παγκόσμιο επίπεδο.

Ο Ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος ήταν ένα κοινωνικό και πολιτισμικό τραύμα το οποίο αποτέλεσε θέμα ταμπού για πολλά χρόνια και η κοινωνία χρησιμοποίησε τη λήθη για να γιατρέψει τις πληγές της. Αυτό εξηγεί γιατί, στα ελληνικά πανεπιστήμια τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η κοινωνική ιστορία, στο πλαίσιο της οποίας διαμορφώθηκε η γραφή της ιστορίας των γυναικών και οι σπουδές φύλου, ήταν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

άγνωστη.[66] Μετά το τέλος της δικτατορίας το 1974, δημιουργήθηκε ένα ευρύ αριστερό κίνημα που απορρέει από τον αγώνα κατά της δικτατορίας εντός και εκτός της Ελλάδας και που βασίζεται στην αντιστασιακή κίνηση της δεκαετίας του 1940. Οι γυναίκες συμμετείχαν είτε μέσω άτυπων συλλογικοτήτων, δημιουργώντας ένα αυτόνομο φεμινιστικό κίνημα, είτε σε οργανώσεις. Η ίδρυση της Κίνησης για την Απελευθέρωση των Γυναικών το 1975 σηματοδότησε τη δημιουργία του αυτόνομου φεμινιστικού κινήματος με νεαρά, αριστερά, μορφωμένα μέλη τα οποία απέβλεπαν σε μια αυτόνομη φεμινιστική παρέμβαση με στόχο τη γυναικεία απελευθέρωση. Προωθούσαν συλλογικά αιτήματα για την αντισύλληψη και την έκτρωση, την καταπολέμηση της βίας και των βιασμών, και το δικαίωμα των γυναικών να κυκλοφορούν ανενόχλητες τη νύχτα. Εξέδιδαν έντυπα και έδωσαν νέα ώθηση στην έρευνα του παρελθόντος ενώ παράλληλα μετέφραζαν άρθρα και βιβλία από την σύγχρονη φεμινιστική θεωρία. [67]

Εδώ η Τασούλα Βερβενιώτη περιγράφει συνοπτικά την ιστορία των γυναικών υπό το πρίσμα της ελληνικής ιστορίας και αντιλαμβανόμαστε τις αντιφάσεις, συγκρούσεις και ασυνέχειες που υπάρχουν σε αυτήν. Άλλωστε, αυτός είναι και ο λόγος που αναφερόμαστε όχι σε μια ενιαία φεμινιστική ελληνική ιστορία, αλλά στους φεμινισμούς στην Ελλάδα. Στο πλαίσιο της έρευνας θα μελετηθεί το δεύτερο φεμινιστικό κύμα, από την πτώση της δικτατορίας έως και τα πρώτα χρόνια του 1990. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια έντονη δραστηριότητα φεμινιστικών εντύπων. Οι φεμινίστριες παρήγαγαν πλήθος από περιοδικά, αυτόνομες εκδόσεις και άλλα έντυπα, κυρίως μέσα από τις αυτόνομες και ανεξάρτητες φεμινιστικές ομάδες. Οι συλλογικότητες αποτελούν την κυριότερη έκφραση γυναικείων διεκδικήσεων. Υπάρχουν βέβαια πολλές εκδόσεις και από κομματικούς σχηματισμούς, όπως και από συλλόγους εργαζόμενων με πολλές διαφορές στο ζήτημα προσέγγισης των γυναικείων ζητημάτων. Τα θέματα που θίγονται έχουν ένα τεράστιο εύρος, από τη θέση της γυναίκας στην ελληνική κοινωνία, τα ζητήματα ισότιμης συμμετοχής ανδρών και γυναικών στην κοινωνική, πολιτική και

[66] *Στο ίδιο*.
[67] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

πολιτισμική ζωή μέχρι την ειδησεογραφία, όπως επίσης την φεμινιστική θεωρία και την κριτική λειτουργία του γυναικείου λόγου.

Αυτόνομα φεμινιστικά έντυπα 1979 έως τα πρώτα χρόνια του 1990

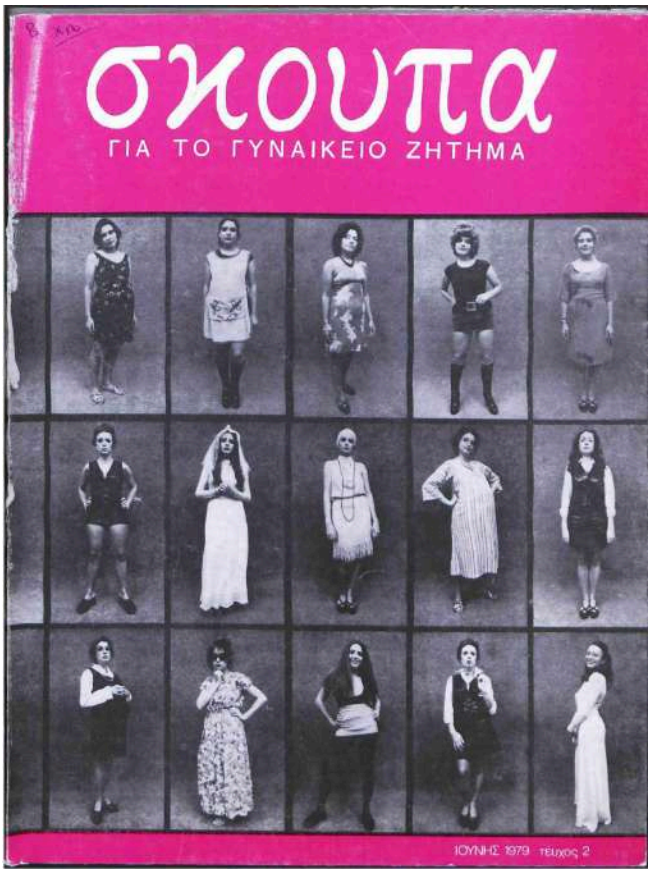

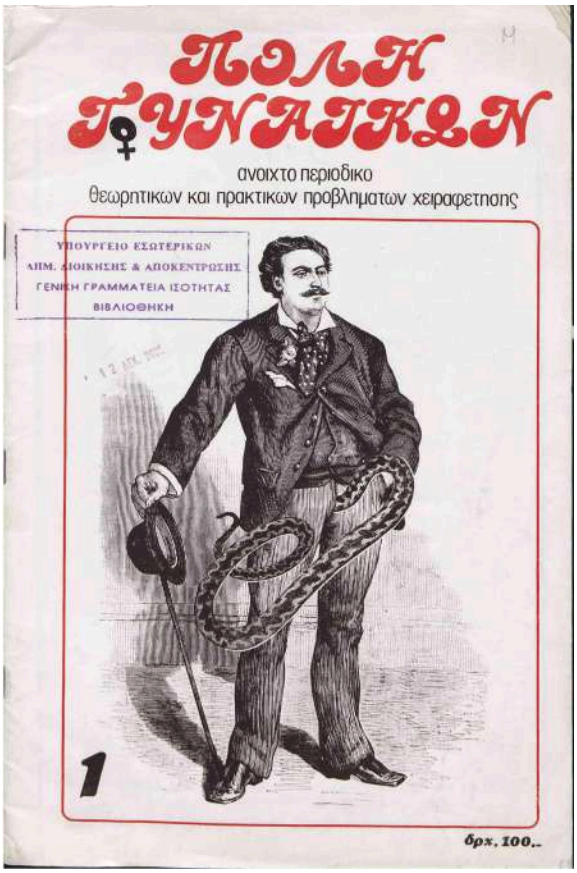

Εικόνα 38, 39: Εξώφυλλα από το Σκούπα, τ.2 και Πόλη Γυναικών, τ.1 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Για να αναζητηθεί ο λόγος των Αλανιών, των γυναικών που επέλεξαν το περιθώριο ως πεδίο αγώνα, θα μελετηθούν τα αυτόνομα έντυπα. Άρθρα τα οποία δεν ακολουθούν την θεσμική και ακαδημαϊκή φόρμα και τις περισσότερες φορές ανυπόγραφα, είτε γιατί εκφράζουν τη συλλογικότητα που τα εκδίδει, είτε γιατί πολλές δεν αποδέχονται το πατρώνυμό τους ως ταυτοτικό στοιχείο, αλλά ποτέ για να αποφύγουν τον κοινωνικό στιγματισμό και να χαρακτηριστούν ως φεμινίστριες. Καθώς ήταν οι ίδιες που το διένεμαν χέρι-χέρι σε δημόσιους χώρους ακόμα και έξω από σχολεία και εκκλησίες.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Όπως αναφέρεται και στο περιοδικό *Σκούπα* ο λόγος που χρησιμοποιείται στα αυτόνομα φεμινιστικά έντυπα είναι ο οικείος λόγος:

> *Ο γυναικείος τύπος μπορεί να διαιρεθεί σε δύο κατηγορίες: στον τύπο του «εμείς» έκφραση συλλογικής συνειδητοποίησης, ή μάλλον όλων των προσπαθειών, πετυχημένων ή αποτυχημένων, για μία συλλογική συνειδητοποίηση των γυναικών. Και στον τύπο του «εσείς» απόπειρα χειραγώγησης των γυναικών μέσα από τη χρησιμοποίηση ενός λόγου που τους είναι οικείος. Ο τύπος του «εμείς» συνδέεται με τη συγκεκριμένη κάθε φορά στιγμή και καταγράφει την ιστορία του γυναικείου αγώνα.*[68]

Το έντυπο *Πόλη Γυναικών* (1981-1985) με δεκαέξι τεύχη, είναι ένα εξαιρετικό παράδειγμα παραγωγής ενός γλωσσικού πολιτικού ιδιώματος το οποίο αμφισβητεί τις συμβατικότητες του θεωρητικού λόγου, κατασκευάζοντας μια γλώσσα της Αλάνας.

Το περιεχόμενο της αρθρογραφίας του είναι αντίστοιχο. Είναι ενδεικτικό ότι στα κείμενα του πρώτου τεύχους παρουσιάζονται αφενός οι τρόποι ενσωμάτωσης των ριζοσπαστικών φεμινιστικων ιδεών από τις ηγεμονικές ιεραρχικές δομές, ονοματίζονται φεμινιστικές ομάδες οι οποίες οικειοποιούνται πρακτικές και τρόπους λειτουργίες οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στις ίδιες ιεραρχίες με τις οποίες αντιτίθενται, αφετέρου υπογραμμίζεται η σημαντικότητα των ομάδων αυτοσυνείδησης ως ένα φεμινιστικό κατασκεύασμα το οποίο παραπέμπει σε έναν μη ηγεμονικό τρόπο σύστασης συλλογικοτήτων.

Στην εναρκτήρια έκδοση σκιαγραφείται μία, κεντρικής σημασίας, κριτική στις φεμινιστικές ομάδες οι οποίες έχουν ως μοναδικό στόχο την αλλαγή των νομοθετικών ρυθμίσεων, περί γυναικείων δικαιωμάτων και ισότητας, καθώς οι κρατικοί μηχανισμοί μπορούν με ευκολία να επαναφέρουν ή να αλλάξουν νομοθεσίες. Αυτό μπορεί να

[68] *Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα* (1979, Ιούνιος). Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα, 2,3-13. 4,

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

οδηγήσει αυτόματα στην διάλυση της ομάδας χωρίς όμως να έχει επέλθει η πραγματική αλλαγή στη καθημερινότητα των γυναικών και η διάλυση των σχέσεων εξουσίας. Ως παράδειγμα επισημαίνεται το Σύνταγμα της Πορτογαλίας (1984) ως το πιο εξελιγμένο μεταξύ των χωρών της Ευρώπης, καθότι απαγορεύει τις διακρίσεις μεταξύ των δύο φύλων ανακαλώντας αμέτρητους παλιούς νόμους. Υποστηρίζει πως η ευκολία με την οποία μπορούν να ληφθούν αντίστοιχες αποφάσεις έγκειται στη γνώση της εξουσίας «ότι λόγω της επικράτησης του καθολικού θρησκεύματος οι γυναίκες βρίσκονται σε υποτέλεια περισσότερο με την αυστηρότητα του εθίμου παρά με την ακαμψία των νόμων».[69] Ως εκ τούτου, δεν έχει καμία ουσιαστική επίπτωση η θέσπιση νόμων οι οποίοι ικανοποιούν τα γυναικεία αιτήματα, καθώς η καταπίεση συνεχίζει να υφίσταται μέσω του Καθολικού εθίμου. Το άρθρο που υπογράφεται από την Ντίνα Μαλλιάκου θεωρεί το φεμινισμο μια ιδεολογική πολιτική και υποστηρίζει ότι μόνο μέσα από την πολιτική εξάσκηση οι γυναίκες μπορούν και επιβάλλεται να βρουν τις δικές τους πολιτικές, στρατηγικές και τακτικές για την απελευθέρωσή τους (Μαλλιάκου, Πόλη Γυναικών, 1984: 5).

Το άρθρο συνεχίζει με το ελληνικό παράδειγμα υποστηρίζοντας πως σε μια μερίδα των φεμινιστριών έχει επικρατήσει η αντίληψη ότι ορισμένες νομικές μεταρρυθμίσεις μπορούν να λύσουν τα θεμελιώδη γυναικεία προβλήματα και ταυτόχρονα μέσα από τον διεκδικητικό αγώνα γι' αυτές τις μεταρρυθμίσεις θα οικοδομηθεί ένα ριζοσπαστικό γυναικείο κίνημα. Παρά τις αλλαγές όμως, δεν δημιουργήθηκε τελικά κάποιο ριζοσπαστικό κίνημα και παρακάτω αναφέρει:

> *Μας υπόσχονται ότι με νέους νόμους θα απορροφηθούν οι σχέσεις υποταγής και αρχηγίας μέσα στην οικογένεια (θα πάψει δηλαδή ο άντρας να είναι η κεφαλή και η γυναίκα ο κώλος του σπιτιού, όπως συνηθίζεται να λέγεται στους Φεμινιστικούς κύκλους). Από την άλλη μεριά είναι δεδομένο ότι ή οικογένεια μέσα στην εξουσιαστική κοινωνία από τη φύση της οικοδομείται πάνω στην ιεραρχία.*

[69] *Πόλη Γυναικών* (1982). Απελευθέρωση δεν γίνεται με μέσα μη απελευθερωτικά. 1, 3-5. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ιεραρχικές δομές υπάρχουν σε όλους τους κοινωνικούς τομείς (εργασία, σχολείο, κοινωνικές σχέσεις κλπ) το ίδιο άλλωστε το Κράτος είναι Ιεραρχικά δομημένο.[70]

Παρόλο που παραδέχεται την κρισιμότητα των νομικών μεταρρυθμίσεων, υποστηρίζει ότι αυτές από μόνες τους δεν θα μπορέσουν να λειτουργήσουν ανατρεπτικά σε σχέση με την καθημερινή ζωή της γυναίκας και ορίζει με καθαρότητα τη θέση του εντύπου σε ένα διευρυμένο πολιτικό πεδίο ανατροπής και αγώνα.

Αναφέρεται επίσης σε μία αναγκαιότητα για την φεμινιστική πρακτική, να παράγεται μέσω μη ιεραρχικών δομών σε όλα τα κοινωνικά πλαίσια, ενώ γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις ομάδες αυτοσυνείδησης. Θεωρεί ότι η δομή οργάνωσης και λειτουργίας που ακολουθούν οι γυναικείες ομάδες είναι πραγματικά επαναστατική, καθώς, αντί της ιεραρχίας, χρησιμοποιούν την ισότιμη συνεργασία και, αντί για τον ανταγωνισμό, την κατανόηση και την αλληλεγγύη. Αναφέρει πως οι γυναίκες αρνούνται τις αρχές πάνω στις οποίες είναι δομημένη η καπιταλιστική κοινωνία και επισημαίνει, ως πρότυπο οργάνωσης στην Ελλάδα, την γυναικεία ομάδα των «αλλοδαπών γυναικών» που δημιουργήθηκε το 1974.

Οι «αλλοδαπές γυναίκες» στην Ελλάδα ύστερα από τις δικές τους εμπειρίες και αξιοποιώντας αναφορές από Αμερικανικά και Αγγλικά περιοδικά, κατασκεύασαν ένα πίνακα «κατευθυντήριων γραμμών», ενδεικτικών για το πώς μπορεί να λειτουργήσει μία ομάδα αυτοσυνείδησης. Στον αντίποδα χρησιμοποιεί ως αρνητικά παραδείγματα τις γυναικείες ομάδες που ακολουθούν τη δομή σωματείου, με προέδρο, αντιπρόεδρο και μέλη, διαιωνίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ένα μοντέλο λειτουργίας των δομών που κρατά τις γυναίκες καταπιεσμένες και αλλοτριωμένες (Μαλλιάκου, Πόλη Γυναικών, 1984: 33). Αυτή είναι η πρώτη αναφορά που γίνεται για την ανατρεπτικότητα των φεμινιστικών ομάδων όχι μόνο σε επιπεδο διεκδικήσεων, αλλά για των εκ των έσω ανατρεπτικών αντι-ιεραρχικών μοντέλων οργάνωσης και λειτουργίας.

[70] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Στο έντυπο *Πόλη Γυναικών* εντοπίζουμε ως κεντρικό θέμα ανάλυσης την θεσμοθέτηση και ενσωμάτωση της ριζοσπαστικότητας στην φεμινιστική ιδεολογία, όπως επίσης και την κρισιμότητα του ζητήματος ότι ο φεμινισμος πρέπει να λειτουργεί στις παρυφές του συστήματος, ώστε να αποφευχθεί η ενσωμάτωση και η εργαλειοποίησή του από τις ηγεμονικές δομές.

Το περιοδικό *Πόλη Γυναικών* θα αναλυθεί και παρακάτω, καθώς το τελευταίο του τεύχος αποτελεί στην ουσία ένα εκτενές άρθρο όπου αναλύονται οι έμφυλες σχέσεις στο δημόσιο και στον ιδιωτικό χώρο και συνιστά το μοναδικό κείμενο περί έμφυλης αναγνώσης του χώρου σε όλη αυτή τη μελέτη των φεμινιστικών ανεξάρτητων εντύπων. Το τεύχος αυτό τιτλοφορείται *Η Γυναίκα και η Πόλη*, 1985 και όλο το έντυπο αποτελείται από ένα και μόνο άρθρο της Αποστολίας Νασιοπούλου που τότε φοιτούσε στην Σχολή Πολιτικών Μηχανικών της Πάτρας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ζητήματα επιθυμίας και απόλαυσης

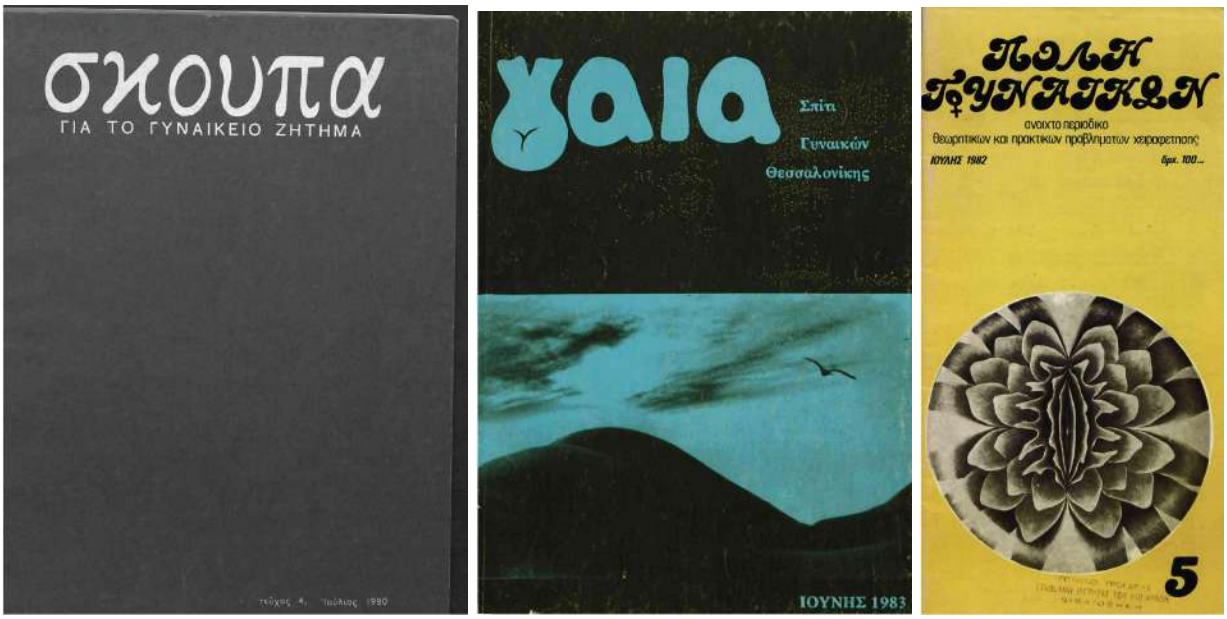

Εικόνα 40, 41, 42: Εξώφυλλα από το Σκούπα, τ.4, Γαία, τ.1 και Πόλη Γυναικών, τ.5 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Σε όλα τα αυτόνομα φεμινιστικά έντυπα τίθενται ζητήματα για την αντισύλληψη, την έκτρωση και την πορνεία, ενώ ασκείται κριτική στο κοινωνικά αποδεκτό ηθικό γυναικείο προφίλ της παρθενίας και της αγνότητας, καθώς και στους μύθους περί της σεξουαλικής ικανοποίησης των γυναικών. Θα λέγαμε ότι ο κοινός παρονομαστής των εντύπων περί γυναικείας επιθυμίας και σεξουαλικής απόλαυσης δομείται γύρω από την ανάγκη συμπερίληψης της επανασεξουαλικοποίησής της εντός του προτάγματος για την απελευθέρωση.

Ενδεικτική είναι η αναφορά στο τέταρτο τεύχος του εντύπου *Σκούπα*, το οποίο εκδόθηκε το 1980, για τις σεξεργάτριες και την εργαλειοποίησή τους από όσους δημιουργούν τα πρότυπα ηθικής και απολαμβάνουν τα κέρδη της εργασίας τους. Περιγράφεται η χρονική συγκυρία, από τη μία, της ανάδειξης του λόγου των σεξεργατριών και από την άλλη, της ανάδυσης του λόγου περί σεξουαλικής απελευθέρωσης. Πιο συγκεκριμένα αναφέρεται:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Έτσι, όταν ξέσπασε το κίνημα των πορνών στη Γαλλία (το 1975, με πρώτη μορφή δράσης τις καταλήψεις των εκκλησιών), πολλοί ήταν εκείνοι που το υποστήριξαν και θέλησαν να του προσδώσουν επαναστατική προοπτική. Χωρίς πολλή σκέψη οι πόρνες θεωρήθηκαν ο βασικός μοχλός για την ανατροπή της κυρίαρχης ηθικής και ιδεολογίας. Οι ιδεολογικοί — αυτή τη φορά — προαγωγοί του κινήματος των πορνών επιδίωξαν να παίξουν το ρόλο του θεωρητικού, του μεσολαβητή ανάμεσα στην πορνεία και την κοινωνία και να εκφράσουν ρητά εκείνο που οι πόρνες προσπαθούσαν να ψελλίσουν. Για να τα καταφέρουν, έπρεπε πρώτα να εφεύρουν ένα πρόσωπο πόρνης φανταστικό, ένα πρόσωπο που δεν υπήρχε, γιατί απλούστατα ήταν αδύνατο να υπάρχει. Αλλιώτικα, είναι κυριολεκτικά αδιανόητος ο ισχυρισμός τους ότι το κορμί της πόρνης αποτελεί τον προνομιακό τόπο της απελευθερωτικής σεξουαλικότητας.[...] Έτσι ένας λόγος που θέλει να θεωρηθεί απελευθερωτικός και ανατρεπτικός περιορίζεται στην απλοϊκή αντιστροφή εκείνου που είναι κοινωνικά επιλήψιμο στη δεδομένη κυρίαρχη ηθική και στην παρουσίαση της αντιστροφής αυτής σαν επαναστατικής πράξης. Η κατάληξη είναι αυτονόητη: δημιουργία νέων προτύπων ηθικής που τείνουν να επιβληθούν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που είχαν επικρατήσει τα προηγούμενα... Μέσα από την αντιστροφή οι καταπιεζόμενοι χάνουν το πρόσωπο τους, τον λόγο τους, τα αιτήματά τους. Από τη στιγμή που η καταπίεσή τους θα ταυτιστεί με την ομορφιά, οι ίδιοι οι καταπιεσμένοι παύουν να υπάρχουν....[71]

Αυτό που διακρίνεται είναι η κριτική στάση απέναντι στην εργαλειοποίηση των σεξεργατριών και κατ' επέκταση της νέας ηθικής η οποία ορίζεται πάλι από αυτούς που έχουν κατασκευάσει και τις προηγούμενες, όπως συνηθίζεται ιστορικά. Ακριβώς λόγω των παραπάνω, οι φεμινίστριες αντιλαμβάνονται το πρόταγμα της σεξουαλικής απελευθέρωσης με καχυποψία. Διεκδικούν μια συνολικότερη ανατροπή των ηγεμονικών

[71]*Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα* (1980, Ιούλιος). Πορνεία: συστήματα ρύθμισης και καταστολής, 4,17-27, 25-26

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σχέσεων θεωρώντας πως διαμέσου αυτής της ανατροπής θα επέλθει και η αναδιατύπωση της σεξουαλικής επιθυμίας.

Το ζήτημα της σεξουαλικής απελευθέρωσης απασχολεί τις φεμινίστριες από τις αρχές του εικοστού αιώνα και σχολιάζεται και από τις φεμινίστριες στην Ελλάδα. Στο ίδιο τεύχος του *Σκούπα*, επιδιώκοντας να δημιουργηθεί μια γενεαλογία του λόγου των φεμινιστριών περί σεξουαλικής απελευθέρωσης, γίνεται και η αναφορά στην Madeleine Vernet, η οποία απέσυρε και αρνήθηκε την επανέκδοση του άρθρου της με τίτλο Free Love, το 1907, σχετικά με τον ελεύθερο έρωτα, στο οποίο επισήμανε ότι οι επιθυμίες και οι σεξουαλικές ανάγκες των γυναικών είναι παρόμοιες με αυτές του άνδρα (Vernet, 1907: 7). Στο άρθρο του *Σκούπα* αναφέρεται πως η Madeleine Vernet δεν είχε προβλέψει ότι μ' αυτό τον τρόπο ενίσχυε πριν άπ' όλα την φαλλοκρατική στάση που συνίσταται στην απόρριψη της γυναίκας μετά τη «χρήση» (Σκούπα, 1980: 56). Απαρνείται λοιπόν την μπροσούρα της, όχι όμως την αρχή της θέσης, που ως ελεύθερο έρωτα όριζε στην πραγματικότητα την ελευθερία του έρωτα:

> *Ή Ελευθερία του Ερωτα, όπως το εννοώ, είναι σωστότερος ορισμός από τον Ελεύθερο έρωτα. Ο τελευταίος είναι διφορούμενος: επιτρέπει την υπόθεση μιας κατάστασης σεξουαλικής αταξίας, όπου η ιδιοτροπία θα είναι ο κανόνας. Λέγοντας Ελευθερία του Έρωτα εκφράζω αντίθετα την ιδέα του έρωτα απαλλαγμένου από δουλοπρέπεια, προκατάληψη ή υποταγή.* [72]

Η γυναίκα ναι μεν εξεγείρεται και απαιτεί τα δικαιώματά της στον ελεύθερο έρωτα, τα οποία έχει στερηθεί εδώ και αιώνες, αλλά χρειάζεται την εγγύηση πως θα παραμείνουν στο πεδίο αξιών της αγάπης. Στο έντυπο *Γαία*, που εκδιδόταν στη Θεσσαλονίκη το 1983 μέχρι το 1985, κατατίθεται ρητά η διατύπωση «Σεξουαλική απελευθέρωση απομονωμένη από την ισοτιμία σε όλα τα επίπεδα συμπεριφοράς και δημιουργίας είναι αδιανόητη και ανύπαρκτη» (Γαία, 1983: 28).

[72] *Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα* (1980, Ιούλιος). Η φλύαρες Genevieve Fraisse. 4, 52-63, 56

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Στο πέμπτο τεύχος του εντύπου *Πόλη Γυναικών* του 1983, δημοσιεύεται το άρθρο με τίτλο «Η πολιτική του οργασμού». Στο άρθρο διακρίνονται αντίστοιχες τοποθετήσεις σε σχέση με την γυναικεία επιθυμία και απόλαυση. Αναφέρεται πως η σεξουαλικότητα της γυναίκας καθορισμένη από τους άντρες για τους άντρες, έχει υποβαθμιστεί και διαστρεβλωθεί, καταπιεστεί και καλουπωθεί, εγκαταλειφθεί και κακομεταχειριστεί και για να λυθούν τα σεξουαλικά προβλήματα της κοινωνίας πρέπει να υπάρξει μια πραγματική ισότητα ανάμεσα στα φύλα (Πόλη Γυναικών, 1982: 8). Οι γυναίκες δεν φιλοδοξούν να μιμηθούν τα αντρικά λάθη στα σεξουαλικά θέματα, να αντιμετωπίσουν την σεξουαλική εμπειρία σαν κατάκτηση και υπερύψωση του εγώ και να χρησιμοποιήσουν άλλους ανθρώπους για να εξυπηρετήσουν τους εαυτούς τους. Τέλος, θεωρεί ότι για την χειραφέτησή της η γυναίκα θα πρέπει να προσδιορίσει και να χαρεί την δική της σεξουαλικότητα (1982: 10).

Μέσα στο πλαίσιο αυτής της καθαρής τοποθέτησης για την ανάγκη να συμβαδίσει η γυναικεία απελευθέρωση με τον επανακαθορισμό της γυναικείας σεξουαλικότητας και απόλαυσης, συναντάμε και αρθρογραφία μέσω της οποίας παρουσιάζονται ριζοσπαστικές γυναικείες φιγούρες με την την σεξουαλική τους ταυτότητα ριζικά επανακαθορισμένη.

Στο πρώτο τεύχος του *Πόλη Γυναικών* το 1982 μεταφράζεται στα ελληνικά η συνέντευξη της Ζερμέν Γκρηρ, στο εισαγωγικό σημείωμα της Ντίνας Μαλιάκού περιγράφεται ως:

> *Η αυστραλό-βρετανίδα συγγραφέας τού Βιβλίου Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΕΥΝΟΥΧΟΣ, είναι σήμερα 42 χρονών και ζει στην Μεγ.Βρετανία, όπου διδάσκει στο πανεπιστήμιο Warwick. Υπήρξε «πετυχημένη» ηθοποιός στην βρετανική τηλεόραση, συντάκτρια και συνεργάτιδα πολλών βρετανικών αντεργκράουντ περιοδικών, ακόμα και σημαντικό στέλεχος του «μή-πορνοπεριοδικοϋ SUCK» (ρούφηξε).*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *'Επίσης, ήταν μια γρούπυ - μια υπέρ γκρούπυ, σεξουαλική ακόλουθος της ροκ μουσικής, θέση παράξενη για μιά γυναίκα, που οι άλλοι την θεωρούν σαν «διανοούμενη», «συγγραφέα φεμινίστρια» και «αρχηγό» του φεμινιστικού κινήματος στην Μ.Βρετανία.*[73]

Το 1970 εξέδωσε το πρώτο της βιβλίο, με τίτλο «Η γυναίκα ευνούχος», γνωρίζοντας μεγάλη επιτυχία. Το βιβλίο της μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και συζητήθηκε ευρύτατα. Κατά την περίοδο που δίνει τη συγκεκριμένη συνέντευξη το 1971, στό νεοϋορκέζικο γυναικείο περιοδικό *EMERGREEN*, είναι και συντάκτρια του ευρωπαϊκου πορνοπεριοδικού *Suck* και έχει χαρακτηριστεί ως διανοούμενη υπερπόρνη και γκρούπι της ροκ, καθώς έκανε σεξ με όσους περισσότερους μουσικούς γινόταν. Το πρώτο θέμα που τίθεται είναι αν υπάρχει κάποια σύγκρουση σε σχέση με την ταυτότητα της, καθώς αφενός είναι μια από τις σημαντικές αγγλίδες φεμινίστριες και αφετέρου εμπλέκεται στο Suck, στο οποίο απαντά:

> *Όχι, δεν βλέπω καμία σύγκρουση. Το Suck δεν είναι πορνοπεριοδικό με την Αμερικάνικη έννοια της λέξης… Το βασικό θέμα του Suck είναι ότι οι σεξουαλικές σχέσεις πρέπει να είναι ανοιχτές και όχι κτητικές. Είμαστε ενάντια στην κατοχή, την κατάκτηση και τον εξευτελισμό [...] Είμαστε υπέρ της απόλαυσης.*[74]

Η Ιδια αυτοαποκαλείται διανοητική υπερπόρνη και δηλώνει ότι αν υπάρχει μιά πόρνη στον κόσμο τότε είναι η ίδια, καθώς έχει βαρεθεί να την μεταχειρίζονται διαφορετικά σε σχέση με μια κοπέλα που κοιμάται από εδώ και από εκεί και δεν κατέχει μεθόδους αντίστοιχες με το δικό της ερευνητικό έργο. Ο προσανατολισμός της Ζερμέν Γκρηρ επικεντρώνεται στην απόλαυση και αντιλαμβάνεται το ότι όταν οι γυναίκες κάνουν έρωτα με γυναίκες είναι σαν να κάνουν έρωτα ίσες με ίσες (Πόλη Γυναικών, 1982: 17). Η χειρονομία του *Πόλη Γυναικών*, να μεταφράσει τη συνέντευξη αυτή στο πρώτο του

[73] *Πόλη Γυναικών* (1982). Απελευθερώνοντας τη γυναικεία σεξουαλικότητα, συζήτηση με τη Ζερμαιν Γκρηρ. 1, 15-20, 15.
[74] *Πόλη Γυναικών* (1982). Απελευθερώνοντας τη γυναικεία σεξουαλικότητα, συζήτηση με τη Ζερμαιν Γκρηρ. 1, 15-20, 17.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τεύχος δηλώνει ότι απελευθέρωση των γυναικών και ο επανακαθορισμός της σεξουαλικότητάς τους δεν επιτυγχάνεται με μια πρακτική περισυλλογής, άρνησης ή περιορισμένης σεξουαλικής απόλαυσης με φόβο την επιβεβαίωση της ηγεμονίας του άνδρα αλλά θα μπορούσε να βρίσκεται και στο άλλο άκρο.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ο φεμινιστικός λόγος που στέκεται ενάντια στον ηγεμονικό λόγο των θεσμών, της επιστημολογίας και των τεχνών

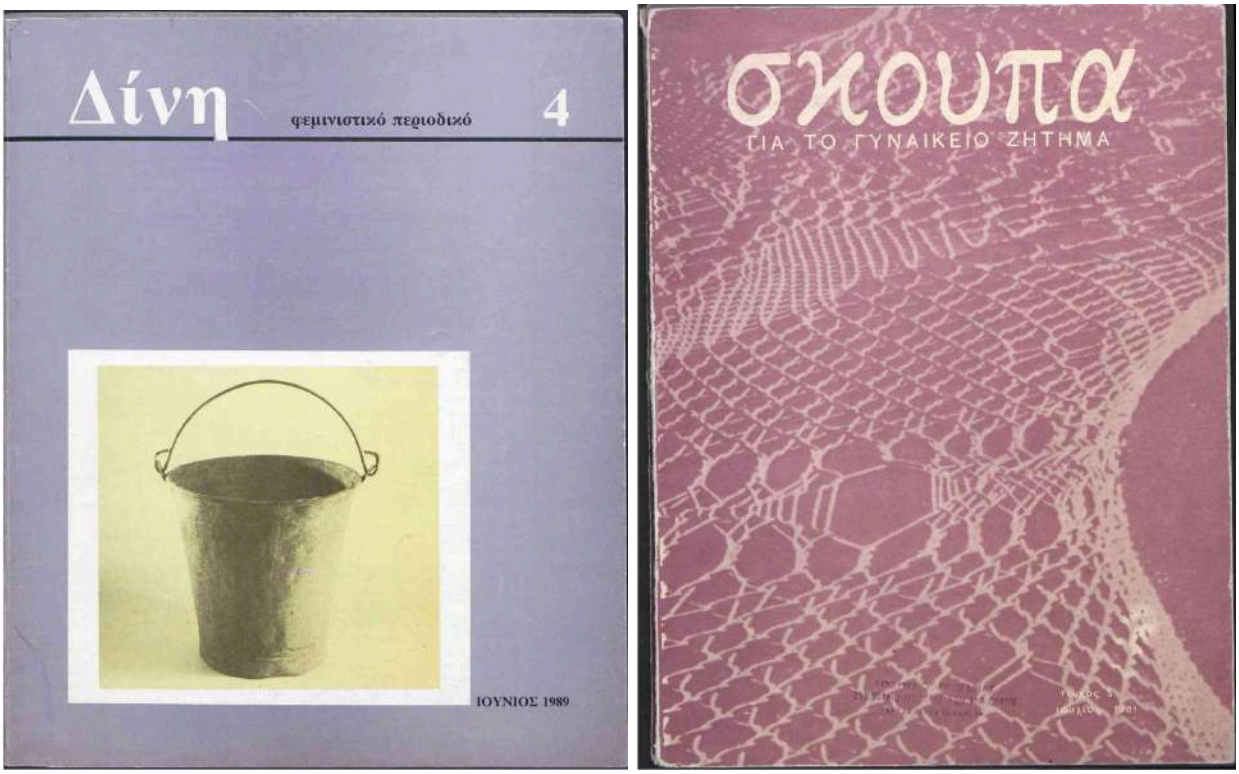

Εικόνα 43, 44: Εξώφυλλα από το Δίνη, τ.4 και Σκούπα, τ.5 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Στα ανεξάρτητα φεμινιστικά έντυπα συναντάμε μια πληθώρα άρθρων τα οποία αμφισβητούν όχι μόνο τις κοινωνικές αξίες και αρχές αλλά και την εγκυρότητα των επιστημών καθώς έχουν δημιουργηθεί μέσα σε συνθήκες και από ατομικότητες οι οποίες αναπαράγουν τον ηγεμονικό λόγο και τον συντηρούν. Οι φεμινίστριες στοχάζονται για το κατά πόσο μπορούν να χρησιμοποιούν επιστημονικά «δεδομένα» τα οποία είναι καθορισμένα από τα ανδρικά, αστικά πρότυπα και πώς μπορούν να προχωρήσουν ταυτόχρονα στην ριζική αναδιαμόρφωση τους. Η ριζοσπαστική φεμινιστική κριτική υποστηρίζει ότι η επιστημολογία, η δεοντολογία και η πολιτική των κυρίαρχων μορφών της επιστήμης, είναι ανδροκεντρικές και υποστηρίζονται από τη βαθιά ριζωμένη πεποίθηση της δυτικής κοινωνίας στην εγγενή προοδευτικότητα της επιστήμης. Συγκεκριμένα δηλώνουν:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Η επιστήμη σήμερα υπηρετεί κατά προτεραιότητα οπισθοδρομικές κοινωνικές τάσεις … και η κοινωνική δομή της επιστήμης, πολλές από τις εφαρμογές και τις τεχνολογίες της, οι μέθοδοι της για τον ορισμό των ερευνητικών προβλημάτων και ο σχεδιασμός των πειραμάτων, οι τρόποι με τους οποίους δομεί και αποδίδει έννοιες και νοήματα, δεν είναι καταπιεστικοί μόνο ταξικά και πολιτισμικά, αλλά κυρίως ως προς την κατά φύλα κοινωνική κατασκευή.*[75]

Εδώ περιγράφεται ρητά η αντίληψη της έμφυλης, ταξικής και φυλετικής διάστασης της επιστήμης και υποδηλώνεται ότι η φεμινιστική δράση μπορεί να ανατρέψει τα ηγεμονικά κατασκευάσματα και στους τρεις αυτούς άξονες. Οι φεμινίστριες επιστημόνισσες αμφισβήτησαν τα ηγεμονικά θεμέλια της κυρίαρχης διανοητικής δομής. Στην Ελλάδα εκείνη τη περίοδο λειτουργούσαν, σχεδόν σε όλες τις σχολές, άτυπες ομάδες γυναικών και φεμινιστριών που μελετούσαν παράλληλα και την έμφυλη διάσταση του επιστημονικού τους πεδίου, όπως η Ομάδα φοιτητριών Ιατρικής, η Ομάδα γυναικών Φιλοσοφικής, η Ομάδα γυναικών Νομικής κτλ.

Το 1989 δημοσιεύεται στο περιοδικό *Δίνη* το άρθρο, με τίτλο «Σκέψεις για το Φύλο και την Επιστήμη», όπου η Σάσα Λαδά παίρνει συνέντευξη από την φυσικό Έλεν Κέλλερ, καθηγήτρια μέχρι το 1988 στο MIT και στο Princeton, όπως επίσης και στο τμήμα Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου του Berkeley. Η συζήτηση έγινε με αφορμή το τελευταίο της βιβλίο, με τίτλο *Reflections on Gender and Science*, το οποίο εκδόθηκε το 1985 από το Yale University Press (Δίνη, 1989: 45). Έχει προηγηθεί στο πέμπτο τεύχος του έντυπου *Σκούπα* το 1981 μετάφραση τριών άρθρων με γενικότερο τίτλο, «Γυναικείες Σπουδές και Επιστήμη» (Σκούπα, 1981: 32). Στο εισαγωγικό κείμενο οι συντάκτριες παρουσιάζουν την ανάγκη του γυναικείου κινήματος να υποχωρήσει από τις διεκδικήσεις των γυναικείων αγώνων και να επικεντρωθεί στην μελέτη θεωρητικών επεξεργασιών. Οι γυναίκες την περίοδο εκείνη σχηματίζουν μικρότερες ομάδες μέσα στις οποίες

[75] Σαμίου, Δ. (1989, Ιουν.). Στάσεις και αντιστάσεις απέναντι στο δικαίωμα ψήφου των γυναικών μέσα από τον Τύπο: 1919-1952. *ΔΙΝΗ, φεμινιστικό περιοδικό*, 4, 29-35,.32

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

επιχειρούν να συστηματοποιήσουν διαδικασίες μελέτης και να εμβαθύνουν σε θέματα που μέχρι τότε είχαν διατυπωθεί σε ένα αρχικό επίπεδο.

Τα τρία κείμενα που επέλεξαν να μεταφράσουν, θεωρούσαν ότι συνιστούν αντιπροσωπευτικά δείγματα του κλίματος που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στο κίνημα και ότι απαντούσαν στα θεωρητικά ερωτήματα τα οποία απασχολούσαν τις γυναίκες τότε. Αυτά ήταν, μεταξύ άλλων, τα εξής: «Ποια είναι η συμμετοχή των γυναικών στη διαμόρφωση της θεωρίας και ποια η σχέση τους με τα ισχύοντα επιστημονικά εργαλεία; Μπορούν άραγε οι γυναίκες, χρησιμοποιώντας τους ίδιους κανόνες, να αντιπαραθέσουν μια δική τους γυναικεία θεωρία στην κυρίαρχη; Η ένταξη των γυναικών στους —πανεπιστημιακούς και άλλους— θεσμούς συνεπάγεται υποχρεωτικά την απώλεια της ανατρεπτικότητας των αγώνων τους και την ενσωμάτωσή τους στο κυρίαρχο ανδρικό πρότυπο» (Σκούπα, 1981: 43). Αργότερα θα δούμε και την κρισιμότητα αυτής της θέσης σε σχέση με το ζήτημα που προκύπτει το 1991 για τη θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια.

Το πρώτο άρθρο έχει τίτλο «Ποιος ξέρει να υπολογίσει τις συνέπειες των ιδεών;» της Rosy Braidotti του 1980. Η Braidotti θέτει την προβληματική του ηγεμονικού ρόλου της λογικής στο ανδρικό ορθολογικό σύστημα και προτείνει φεμινιστικές μεθόδους ανατροπής του. Προτείνει να σωματικοποιηθούν τα θεμέλια της θεωρητικής σκέψης και να βρεθεί ο συνδετικός κρίκος της επιθυμίας και του σώματος στο πλαίσιο της γραφής και της τάξης του λόγου, έχοντας ως σκοπό τη διατύπωση μιας μη ιεραρχικής αλήθειας και μη ηγεμονικής λογικής (Σκούπα, 1981: 13). Υποστηρίζει πως η απουσία μιας πνευματικής παράδοσης των γυναικών έχει ως συνέπεια την ασυνέχεια στην ανάλυση των θεωρητικών μεσων που υποβοηθούν την διάρθρωση ενός πολιτικού λόγου. Αυτό εξαναγκάζει τις φεμινίστριες να μάθουν τους μηχανισμούς της ορθολογικής και θεωρητικής σκέψης, με σκοπό να τους υποτάξουν, να δανειστούν τα θεωρητικά εργαλεία των άλλων και να τα τοποθετήσουν θεωρητικά απέναντι τους. Η Braidotti δηλώνει πως:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Πρέπει να ξέρεις να υποτάσσεσαι στους υπάρχοντες κανόνες για να τους ανατρέψεις, γιατι ο μόνος τρόπος για να προχωρήσεις τη λογική είναι να της αποσπάσεις τις βάσεις που την στηρίζουν.*[76]

Στο επίπεδο αυτό η διάκριση, μεταξύ δημιουργίας και κριτικής, γίνεται ιδιαίτερα κρίσιμη: «Η ιδέα της φεμινιστικής σκέψης ως ανατρεπτικής παραλλαγής μπορεί να δώσει μια τεράστια σημασία στη φιλοσοφία».[77] Η θέση αυτή προτάσσει τη φεμινιστική σκέψη ως μια ανατρεπτική πρακτική η οποία θα ανατρέψει τις ηγεμονίες και θα ριζοσπαστικοποιήσει τη φιλοσοφία. Μέσω της επιλογής αυτού του άρθρου από το αυτόνομο έντυπο Σκούπα διακρίνουμε τον αναστοχασμό της περιόδου για την διαχειριση του ηγεμονικού λόγου και σκέψης από τις φεμινιστριες, καθώς και την αναζήτηση μεθοδολογιών για την ανατροπή τους.

Το προαναφερόμενο άρθρο, αφού δηλώσει ότι το καθεστώς της λογικής είναι ένα ανδρικό κατασκεύασμα με σκοπό τη συγκρότηση ενός ορθολογιστικού συστήματος αποκλεισμού της γυναικείας ύπαρξης, συνεχίζει υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα η φεμινιστική σκέψη να αναπτύξει μη ιεραρχικούς τρόπους για την θεωρητικοποίηση των γυναικείων αγώνων. Δηλώνει ότι ο μεγάλος κίνδυνος αυτής της θέσης είναι να υποστηριχθεί η ιδέα του ανεστραμμένου υποκειμένου, που θα τοποθετεί την γυναίκα φεμινίστρια ως μια προστάτιδα και ηγέτιδα του ενός καθεστώτος λογικής που θα στηρίζεται στη μη-γνώση, τον τελευταίο σταθμό της Γνώσης που ίσχυε μέχρι τώρα (Σκούπα, 1981: 16). Προτείνει, αντί να ψάχνουμε για έναν τρόπο σκέψης ενάντια στη λογική και στην απόλυτη σκέψη, να αναπτύξουμε ευκίνητες, πολλαπλές, ανολοκλήρωτες στρατηγικές που αντιστέκονται στη συστηματοποίηση. Θεωρεί ότι ο φεμινισμός επέτρεψε μια ποικιλία πειραματισμών οδηγώντας στο να μην υπάρχει πλέον ένας μόνο τρόπος για να σκεφτούμε πάνω στη σεξουαλικότητα, την επανάσταση ή την

[76] Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Γυναικείες σπουδές και επιστήμη (τρεις απόψεις). 5, 13-17, 15
[77] *Στο ίδιο*. 15

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

απελευθέρωση: Υπάρχουν σημεία εκκίνησης, από τα οποία προχωρά η σκέψη. Η Braidotti αναπτύσει έναν λόγο φεμινιστικής στρατηγικής ο οποίος δεν στηρίζεται στον ορθολογισμό της μαθηματικής γνώσης που παράγει δίπολα, αλλά δημιουργεί έναν ανοιχτό δρόμο σε συνεχή μετατόπιση.

Το δεύτερο άρθρο έχει τίτλο «Γυναικείες σπουδές και οι παγίδες ενσωμάτωσης», της Gisela Bock και δημοσιεύτηκε αρχικά στο περιοδικό *Alternative* το 1978. Η Bock προτείνει τα γυναικεία σεμινάρια και τις γυναικείες σπουδές ως μια χειρονομία αντίδρασης και επίθεσης στο ανδρικό πανεπιστήμιο. Δηλώνει πως το πανεπιστήμιο έχει δομηθεί έτσι ώστε να αποκλειει τις γυναίκες από τις υψηλόμισθες θέσεις, την επιστημονική οργάνωση, καθώς και από τον αυτοκαθορισμό του περιεχομένου της έρευνας τους και παραλληλίζει την γυναικεία εργασία στα πανεπιστήμια με την οικιακή εργασία (Σκούπα, 1981: 18). Συνεχίζει το συλλογισμό της στη βάση του ερωτήματος για την σχέση μεταξύ του γυναικείου κινήματος εντός του πανεπιστημιου και του αυτόνομου γυναικείου κινήματος. Οι γυναικείες σπουδές εισήχθησαν στα πανεπιστήμια εξαιτίας της έντονης πίεσης που ασκήθηκε από το αυτόνομο γυναικείο κίνημα. Αυτή η από τα κάτω κατάκτηση όμως έχει φέρει την αλλοίωση και την αποσύνδεση των γυναικών από τους κινηματικούς εξωπανεπιστημιακούς γυναικείους αγώνες παράλληλα με την δημιουργία μιας άλλης ανατρεπτικής επιστήμης. Σε ένα σημείο του άρθρου δηλώνει:

> *Στο σημείο, όμως, αυτό πρέπει να αναρωτηθούμε κατά πόσον είναι δυνατή μια «εξουσία» που προκύπτει από τους αυτόνομους αγώνες των γυναικών. Μόνο κάτω από τη σκοπιά αύτη μπορεί να μετρηθεί και το μέλλον του πανεπιστημιακού γυναικείου κινήματος, αν δηλαδή (και πώς) μπορεί να αποτρέψει τη διαίρεση των γυναικών σε εύκολα ελεγχόμενα γκέτο διαφορετικής παραγωγικότητας για το κράτος (μητέρες, καθηγήτριες, παιδιά, φοιτήτριες κλπ.).*[78]

[78] *Στο ίδιο*. 19

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η Bock ενώ από την μία αναγνωρίζει τις γυναικείες σπουδές ως μια ανατρεπτική δύναμη εντός του ηγεμονικά κατασκευασμένου πανεπιστημίου, από την άλλη αναφέρει τα προβλήματα που έχει επιφέρει σε σχέση με την αποδυνάμωση του εξωπανεπιστημιακού γυναικείου κινήματος, αλλά και τελικά την συντηριτικοποίηση των γυναικείων θέσεων, οι οποίες έχουν κατατεθεί μέσα από αγώνες, που δεν προσφέρονται πια για την εξ ολοκλήρου ανατροπή του θεσμού.

Το τρίτο και τελευταίο άρθρο έχει τον τίτλο «Διατύπωση ενός επιστημονικού Παραδείγματος γυναικείου γένους», της Anna Bravo και πρωτοδημοσιεύτηκε το 1981, ενώ μεταφράστηκε από τη συντακτική επιτροπή του *Σκούπα* (1981: 20). Η Bravo επιχειρεί να ανατρέψει το δίπολο κανόνας-παρέκκλιση, να αναλύσει τον προβληματισμό που έχει προκύψει αναφορικά με την καθολική ανατροπή του ηγεμονικού λόγου μέσω των γυναικείων κατακτήσεων και ταυτόχρονα να αναστοχαστεί πάνω στην οικειοποίηση του γυναικείου αγώνα, με σκοπό την ενδυνάμωση του ήδη υπάρχοντος θεσμού. Θεωρεί ότι οι γυναίκες πρέπει να σταματήσουν να ανησυχούν για το γεγονός ότι η γνώση τους αρχίζει να συσσωρεύεται αντί να μεταλλάσσει τον ηγεμονικό λόγο που υπήρχε μέχρι τότε. Οι νεοεισαχθείσες γνώσεις που έχουν παραχθεί εκ των έσω, όπως αυτές που αφορούν στη σεξουαλικότητα, το κορμί και τη μητρότητα, έχουν ήδη αποτελέσει επιμέρους επιστημονικές εξεγέρσεις οι οποίες φέρουν την άρνηση έναντι της συγκεντρωτικής, ταξινομημένης επιστήμης και περιέχουν άμεσα μια μεταλλακτική και ριζοσπαστική δυναμική που τείνει να ξεπεράσει το δίπολο κανόνα-παρέκκλισης (1981: 21). Η Anna Bravo αναφέρει πως η ίδια η προβληματική του γυναικείου ζητήματος είναι ανατρεπτική καθώς δεν έχει οριστεί ένα κεντρικό πρόβλημα και ως εκ τούτου ούτε μια κεντρική λύση. Μέσω συνεχόμενων αποσυστηματοποιήσεων, προσεγγίσεων και ανακατατάξεων δημιουργείται η αρχή μιας λογικής συζήτησης η οποία ορίζει το πρόβλημα εκ των υστέρων, συνεχίζοντας:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

(...) με γοήτευε η σκέψη ότι αυτή τη φορά δεν ήταν η περίπτωση της λύσης που εμπεριέχεται στο πρόβλημα, αλλά το πρόβλημα που κατά κάποιο τρόπο οριζόταν σιγά σιγά, μέσα από δυνατούς ή λιγότερο δυνατούς πειραματισμούς επίλυσης.[79]

Συμπεριλαμβάνοντας το κείμενο της Bravo, το έντυπο *Σκούπα* επαναφέρει την επαναστατικότητα που εμπεριέχει η γυναικεία σκέψη στην ιστορία του λόγου και μετατοπίζει το ζήτημα της θεσμοποίησης του γυναικείου λόγου στην εγγενή ριζοσπαστικότητα του πεδίου.

Στο πρώτο τεύχος του εντύπου *Η Λάβρυς* περιλαμβάνεται το άρθρο, με τίτλο «Λεσβιακές απόψεις για τις Γυναικείες Σπουδές». Πρόκειται για μια μετάφραση της ομιλίας που δόθηκε στο πλαίσιο της συνέλευσης που οργάνωσε η Εθνική Εταιρεία Γυναικείων Σπουδών το 1980 στο Μπλούμινγκτον της Ινδιάνας. Η ομιλία της καθηγήτριας Μαίριλυν Φράι αφορά τις λεσβιακές απόψεις για τις Γυναικείες Σπουδές και αναφέρει:

(...) πολλές πιστεύουμε ότι οι γυναικείες σπουδές έχουν κατασκευάσει ακόμα ένα διαχωριστικό τείχος στο ήδη διαιρεμένο κίνημά μας, ένα τείχος ανάμεσα στις ελιτίστριες μεσοαστές λευκές γυναίκες και στις ριζοσπάστριες φεμινίστριες, ανάμεσα στις «ακαδημαϊκές» και στις «πολιτικές» (εκείνες που ασχολούνται με τη δράση περισσότερο παρά με τη θεωρία), ανάμεσα στις ρεφορμίστριες και στις επαναστάτριες. Μέσα στο τείχος κλείστηκαν εκείνες που εξαγόρασαν μια θέση ισχύος, μια εξουσιαστική και παράνομη οικειοποίηση του γυναικείου, μια, αν θέλετε, ψεύτικη εμπειρογνωμοσύνη, με τη σιωπή τους πάνω στη ριζική αλλαγή της γυναικείας μοίρας. Έξω από το τείχος βρέθηκαν όλες οι γυναίκες που οι Γυναικείες σπουδές απέβλεπαν να βοηθήσουν, να προσεγγίσουν, να ξεσηκώσουν.[80]

[79] *Στο ίδιο*. 22
[80] Η Λάβρυς (1982, Μάρτιος). Λεσβιακές απόψεις για τις Γυναικείες Σπουδές. 1, 10-14, 11.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μέσα από την επιλογή αυτών των άρθρων διακρίνεται η ανησυχία διαχείρισης της οικειοποίησης του γυναικείου λόγου ο οποίος έχει παραχθεί από τα κάτω και η ένταξη του σε ηγεμονικά θεσμοθετημένους χώρους όπως σε αυτόν του πανεπιστημίου. Τα έντυπα Σκούπα και Η Λάβρυς, μεταφράζοντας τα κείμενα αυτών των γυναικών οι οποίες αντιμετωπίζουν τα συγκεκριμένα ζητήματα και αναστοχάζονται σε σχέση με το θεσμό και την ένταξη του γυναικείου λόγου, αφενός φανερώνει ότι επιθυμούν να προλάβουν αντίστοιχα συμβάντα που θα προκύψουν στην ελληνική επικράτεια και αφετέρου να τοποθετηθούν σε σχέση με αυτά. Τα αυτόνομα φεμινιστικά έντυπα Σκούπα και Η Λάβρυς τοποθετούνται με μια διάθεση κριτικής σκέψης και με επιφυλακτικότητα σε σχέση με τη θεσμοθέτηση του γυναικείου κινηματικού αγώνα.

Γιατί δεν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες (Σκούπα, τεύχος 5, 1981)

Στα αυτόνομα φεμινιστικά έντυπα οι αναλύσεις για την ηγεμονική επιστημολογία είναι αρκετές όπως και οι αναφορές σε καλλιτέχνιδες. Στα έντυπα παρουσιάζεται το έργο ελληνίδων και διεθνών ποιητριών, κινηματογραφιστριών, ζωγράφων και γλυπτριών. Αναδημοσιεύουν το έργο τους και τυχόν διακρίσεις τις οποίες έχουν λάβει, ενώ οργανώνουν εκθέσεις καλλιτεχνισσών και προβολές ταινιών δημιουργημένες από γυναίκες σκηνοθέτιδες. Το ανεξάρτητο φεμινιστικό έντυπο, με τίτλο Μουσιδώρα με δύο τεύχη μεταξύ 1984-1985 είναι το μοναδικό έντυπο με θεματική η οποία σχετίζεται με τη γυναίκα και τον κινηματογράφο. Σε αυτό συναντάμε κριτικές ταινιών, αναλύσεις για το πώς η γυναίκα εκπροσωπείται μέσα από το σινεμά, καθώς και συνεντεύξεις από φεμινίστριες κινηματογραφιστές.

Το έντυπο Σκούπα, στο πέμπτο τεύχος του το 1981, είναι αυτό που δημοσιεύει και μεταφράζει στα ελληνικά για πρώτη φορά το διάσημο πλέον άρθρο, Γιατί δεν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες, της Linda Nochlin του 1973 (Σκούπα, 1981: 56). Στο άρθρο της αναφέρει:

> *Στην πραγματικότητα όμως, όπως ξέρουμε, τόσο στις τέχνες όσο και σε πολλούς άλλους τομείς οι προοπτικές δεν είναι διόλου ρόδινες για ολα εκείνα τα άτομα που, για κακή τους τύχη, δεν ανήκουν εκ γενετής στη λευκή φυλή, κατά προτίμηση στη μεσοαστική τάξη και κυρίως στο ανδρικό φύλο. Το κακό δεν προέρχεται από το πεπρωμένο μας, τις ορμόνες, τον κύκλο των έμμηνων μας ή την εσωτερική μας κενότητα άλλα από τους θεσμούς και την εκπαίδευσή μας — εκπαίδευση που θεωρούμε ότι περιλαμβάνει και κάθε τι που μας συμβαίνει από τη στιγμή που ερχόμαστε, προβάλλοντας πρώτο το κεφάλι, σ' αυτό τον κόσμο των σημασιακών συμβόλων, σημείων και σημάτων. Αντίθετα είναι ένα θαύμα που παρ΄όλες τις συντριπτικές ανισότητες σε βάρος μας, τόσες γυναίκες κατέκτησαν την υπεροχή —αν όχι το άμετρο μεγαλείο— σ' αυτά τα οχυρά του ανδρικού φύλου που αντιπροσωπεύουν η επιστήμη, η πολιτική ή οι τέχνες.*[81]

Η Nochlin συνεχίζει την ανάλυσή της και αναφέρει ότι ως ιστορικός δε μπορεί να μην θέσει ερωτήματα σε σχέση με τις κοινωνικές και τις θεσμικές συνθήκες μέσα στις όποιες γεννήθηκαν τα μεγάλα έργα κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ιστορίας της τέχνης, να μην αναρωτηθεί «σε ποιες κοινωνικές τάξεις ανήκαν λίγο έως πολύ οι καλλιτέχνες στις διάφορες περιόδους της ιστορίας της τέχνης — σε ποιες κάστες και υποομάδες; Σε τι ποσοστό οι μεγάλοι καλλιτέχνες προέρχονταν από οικογένειες όπου ο πατέρας ή άλλοι στενοί συγγενείς ανήκαν επίσης στον καλλιτεχνικό χώρο;»[82] Επιπροσθέτως, επισημαίνει τον Ιστορικό τέχνης και αρχιτεκτονικής Nikolaus Pevsner, όπου στο βιβλίο του αναφέρεται στην κληρονομικότητα του επαγγέλματος που μεταφέρεται από πατέρα σε γιο. Ένα μεγάλο ποσοστό διάσημων καλλιτεχνών είχαν πατέρες καλλιτέχνες, όπως για

[81] Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Γιατί δεν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;. 5, 55-60, 58
[82] *Στο ίδιο*. 59

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

παράδειγμα ο Picasso και ο Braque και ως γόνοι καλλιτεχνών προσχώρησαν σε πολύ μικρή ηλικία στο πατρικό επάγγελμα.

ΣΑΔΑΣ: Διήμερο γυναικείων εκδηλώσεων (8, 9 Νοεμβρίου, 1980)

Μπορεί να μην συναντάμε συχνά τον αρχιτεκτονικό έμφυλο λόγο στο αυτόνομο φεμινιστικό κίνημα, αλλά διακρίνεται μια σχέση υποστήριξης και διάθεσης υποδομών για την ανάπτυξή του. Σε άρθρο της Άννας Μιχοπούλου, συνδιαχειρίστριας του πληρέστερου αρχείου του γυναικείου κινήματος στην Ελλάδα, του Αρχείου Δελφύς, αναφέρεται ότι στις 8 και 9 Νοεμβρίου του 1980 πραγματοποιήθηκε ένα διήμερο γυναικείων εκδηλώσεων στα γραφεία του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων (Μιχοπούλου, Δίνη, 1995-1996: 58).

Η οργάνωση για την συνάντηση αυτή ήταν καθοριστική καθώς από το Μάρτιο του 1980, η Επιτροπή Αγώνα για την Αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου (την οποία είχαν σχηματίσει η Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών, η Κίνηση για την Απελευθέρωση των Γυναικών και μερικές αυτόνομες γυναικείες ομάδες) διοργάνωσε την πρώτη δημόσια εκδήλωση στην Ελλάδα για τη Διεθνή Ημέρα της Γυναίκας. Η εκδήλωση αυτή έδρασε σαν καταλύτης για τη δημιουργία μιας νέας, διευρυμένης επιτροπής, της Συντονιστικής Επιτροπής Αγώνα Γυναικών. Μέλος της συντονιστικής επιτροπής αποτέλεσε και η ομάδα της *Σκούπας*, η οποία σχολίασε ότι η συγκεκριμένη πρωτοβουλία υπήρξε πολύ σημαντική διότι με αυτήν έσπασε η απομόνωση των ομάδων, αποκαλύφθηκε ο αριθμός τους και για πρώτη φορά αντιλήφθηκαν τη δυνατότητα που σήμαινε μία τέτοια συσπείρωση γυναικών. Άξονας αυτής της συσπείρωσης ήταν η αποδοχή της αυτονομίας του γυναικείου ζητήματος.

Η Συντονιστική επιτροπή εξέτασε το ενδεχόμενο να διατηρηθεί στο επίκεντρο της δράσης των ομάδων το ζήτημα του Οικογενειακού Δικαίου, επικράτησε όμως η άποψη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ότι ήταν ανάγκη να αναπτυχθεί μία ευρύτερη θεματική. Έτσι αποφασίστηκε η προετοιμασία μιας εκδήλωσης για τον Σεπτέμβριο εκείνης της χρονιάς και συγκροτήθηκαν ομάδες εργασίας οι οποίες θα προετοίμαζαν θεματικές με άξονά τους ζητήματα όπως αυτό της οικογένειας, της μητρότητας, της σεξουαλικότητας, της βίας και του βιασμού, το ζήτημα της αυτονομίας, ενώ συστήθηκε και μία καλλιτεχνική ομάδα.[83] Οι ιδεολογικές διαφορές μεταξύ των γυναικών που συμμετείχαν στη Συντονιστική Επιτροπή Γυναικείου Αγώνα σε συνδυασμό με τις διαφωνίες που προέκυψαν καθώς προετοιμαζόταν η εκδήλωση για τον Σεπτέμβριο του 1980, οδήγησαν τελικά στην διάλυση της Συντονιστικής Επιτροπής. Παρόλα αυτά, με πρωτοβουλία μερικών από τις γυναίκες, πραγματοποιήθηκε ένα διήμερο γυναικείων εκδηλώσεων στις 8 και 9 Νοεμβρίου του 1980, στα γραφεία του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων (Μιχοπούλου, Σκούπα, 1995-1996: 58).

Στο πέμπτο τεύχος της Σκούπας, του Ιουνίου του 1981, γίνεται αναφορά στα ζητήματα που αναδείχθηκαν στις εκδηλώσεις του διημέρου που οργανώθηκε στα γραφεία του ΣΑΔΑΣ. Παρατίθενται ζητήματα που συζητήθηκαν, όπως η αυτονομία του γυναικείου κινήματος, η σχέση των γυναικείων ομάδων με την Αριστερά, η οικιακή εργασία, η βία σε βάρος των γυναικών και η σεξουαλικότητα. Έκτος από τις συζητήσεις στο διήμερο παρουσιάστηκε ένα μονόπρακτο και μια παράσταση της Καραγκιόζαινας. Στην εκδήλωση συμμετείχαν πολλές γυναίκες, ενώ συνειδητά οι διοργανώτριες δεν είχαν προετοιμάσει συγκεκριμένες εισηγήσεις και είχαν αποφασίσει να περιοριστούν σε μερικές νύξεις γύρω από κάθε θέμα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μερικές συζητήσεις να προχωρήσουν ικανοποιητικά, ενώ κάποιες άλλες να μην καταφέρουν να ξεπεράσουν τα προβλήματα επικοινωνίας που προκάλεσε ο μεγάλος αριθμός των παρευρισκομένων γυναικών, αλλά και το γεγονός ότι οι γυναίκες δε γνωρίζονταν μεταξύ τους (Σκούπα, 1981: 90).

[83] Μιχοπούλου, Α. (1995-1996) Τα πρώτα βήματα της φεμινιστικής θεωρίας στην Ελλαδα και το περιοδικό Σκούπα, για το γυναικείο ζήτημα (1979-81). ΔΙΝΗ, φεμινιστικό περιοδικό, 8, 30-72, 54.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 52: Φιγούρες της *Καραγκιόζαινας* (πηγή: Προσωπικό αρχείο Βερβενιώτη Τ.)

Η Καραγκιόζαινα ήταν μια παράσταση θεάτρου σκιών και στη πλειοψηφία των φεμινιστικών εντύπων αναφέρεται ως ένα πολιτισμικό γεγονός που λάμβανε χώρα στα δρώμενα, φεστιβάλ και τις διοργανώσεις του φεμινιστικού κινήματος, αλλά ταυτόχρονα πραγματοποιούνταν και εκτός αυτών, με παραστάσεις στο δημόσιο χώρο, σε πλατείες και αλάνες.

Την ομάδα της Καραγκιόζαινας απάρτιζαν έξι γυναίκες, η Τασούλα Βερβενιώτη, η Βιβή Κάτου, η Ουρανία Δημητρίου, η Κούλα Φραντζή, η Γιούλη Παπαλεωνίδα και η Μαρία Σταμπούζου. Οι πέντε από αυτές ήταν εκπαιδευτικοί στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (η Βιβή, η Τασούλα και η Ουρανία φιλόλογοι και η Γιούλη μαθηματικός) και η έκτη η Μαρία ήταν μια εργαζόμενη γυναίκα-μητέρα που δεν είχε κάποια ειδικότητα μέχρι τότε. Όλες τους είχαν σχέση με την αριστερά, μία εξ αυτών συμμετείχε στο ΚΚΕ και στη συνέχεια στην ΟΓΕ απ’ όπου και αποχώρησε πριν ξεκινήσουν το εγχείρημα της ομάδας της Καραγκιόζαινας, οι υπόλοιπες πέρα από μία είχαν εμπλακεί με την

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

εξωκοινοβουλευτική Αριστερά. Συναντήθηκαν εξαιτίας της εμπλοκής τους με το αυτόνομο γυναικείο κίνημα. Η ιδέα για την Καραγκιόζαινα προέκυψε καθότι η θεσμική αριστερά από τη μία είχε αρχίσει να γίνεται όλο και πιο άκαμπτη, με τις γυναικείες ομάδες των θεσμικών κομμάτων να μην καλύπτουν σε καμία περίπτωση τις ανάγκες τους και από την άλλη στο αυτόνομο γυναικείο κίνημα έλειπε, πολλές φορές, η λαϊκή απεύθυνση και η συμπερίληψη των γυναικών με παιδιά (Βάρναλη, Ρ.).

Η Καραγκιόζαινα ξεκίνησε το 1980, ενώ η τελευταία παράσταση έλαβε χώρα το 1989. Οι παραστάσεις του Καραγκιόζη, εκείνη τη περίοδο, αποτελούσαν μία πολύ συνήθη τέχνη στους δημόσιους χώρους των γειτονιών, ειδικά των λαϊκότερων. Οι παραστάσεις της Καραγκιόζαινας πραγματοποιούνταν κυρίως τη θερινή περίοδο του χρόνου και δεν ξεπερνούσαν τις δέκα ανά σεζόν. Οι χώροι που επέλεγαν ήταν κυρίως σε γειτονιές της Αθήνας και τις περισσότερες φορές στα πλαίσια κάποιου φεστιβάλ ή διοργάνωσης όπου συμμετείχαν κι αυτές.

Η γυναικεία ομάδα η οποία είχε τη σύλληψη για την Καραγκιόζαινα αντιλαμβανόταν ότι ο θεσμικός ρόλος της αριστερής πολιτικής δύναμης ήταν αποστειρωμένος και επιφανειακός αλλά και το αυτόνομο κίνημα των γυναικών δεν είχε λαϊκή απεύθυνση. Χρησιμοποιώντας την φόρμα του θεάτρου σκιών απευθύνονταν στον κόσμο των λαϊκών τάξεων ο οποίος και ήταν εξοικειωμένος με αυτήν. Γι’ αυτό άλλωστε η ηρωίδα τους ήταν η Αγλαΐα. Οι Αγλαΐες ήταν οι γυναίκες που αποτελούσαν την ομάδα, ενώ στον αντίποδα ήταν η Βεζυροπούλα με την οποία συνομιλούσαν, η μορφωμένη αστή αριστερή φεμινίστρια χωρίς παιδιά και σύζυγο. Ακολουθεί ένας διάλογος από την πρώτη παράσταση της Καραγκιόζαινας:

Ο Καραγκιόζης: Μα Αγλαίτσα μου, άκουσε με...
Η Καραγκιόζαινα: Τι ν' ακούσω. Τι να μου πείς; Πως δεν έχω ποτέ μια στιγμή ελεύθερη; Πως όλη μέρα τρέχω να προλάβω, να τα βολέψω! Το δίκιο για σένα είναι να μαι σκλάβα και κάτι χειρότερο. Τώρα που καταργήθηκε η σκλαβιά

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

βρέθηκε η αγάπη. Αν αγαπάς τα παιδιά θα πρέπει να κάνεις αυτά. Αν αγαπάς τον άντρα σου θα πρέπει να κάνεις κι άλλα τόσα!

Ποιος ποτέ με σκέφτηκε εμένα, ακόμα και υπηρέτρια να 'μουνα θάχα κάποια ελεύθερη ώρα, κάποια αργία. Κάποιο δώρο. Κάποια άδεια. Τώρα όμως είμαι γυναίκα και δεν έχω τίποτα απ' αυτά. Τι δικαιώματα θα μου δώσεις (ειρωνικά) με το δίκαιο που φτιάχνεις Καραγκιόζη;

Η Βεζυροπούλα: Έτσι είναι πατέρα. Πρέπει οι γυναίκες να αποκτήσουν κάποια δικαιώματα (σιγά με αναστεναγμό) Να μπορώ να πάω κι εγώ κανά ταξιδάκι στο Παρίσι χωρίς την άδειά σου. Νάχω δικό μου λογαριασμό στην τράπεζα... Να παντρευτώ όποιον αγαπήσω κι όχι να με παντρολογάς μ' όποιον σε εξυπηρετεί...

Η Καραγκιόζαινα: Πάψε κι εσύ βρε έπιπλο. Τι καταλαβαίνεις από τον πόνο μου, ίδιος είναι με τον δικό σου;

Η Βεζυροπούλα: Γιατί κυρία Καραγκιόζαινα. Όλες γυναίκες είμαστε κι έχουμε τα ίδια προβλήματα. Το γυναικείο φύλο καταπιέζεται σ' όλη τη γη και πρέπει να αγωνιστεί για να απελευθερωθεί. -- Οι συνθήκες της εποχής μας επιβάλλουν την κατάργηση της αντροκρατικής αντίληψης. Η χώρα μας είναι πολύ καθυστερημένη στον τομέα αυτό.

Η Καραγκιόζαινα: (ειρωνικά) Τι πάει να πει απελευθέρωση Βεζυροπούλα μου;

Η Βεζυροπούλα: Να, κυρία Καραγκιόζαινα. Ν' αλλάξει το Οικογενειακό δίκαιο. Να μην έχει την εξουσία και να είναι αρχηγός ο άντρας μέσα στο σπίτι. Να υπάρχει γονική μέριμνα για τα παιδιά κι όχι πατρική εξουσία. Να μπορεί η γυναίκα να διαχειρίζεται την περιουσία της, να βάζει στην τράπεζα τα λεφτά της, να ταξιδεύει, να κρατά το επίθετό της... Να μπορεί να κάνει καριέρα, να σταδιοδρομήσει να της δοθούν οι δυνατότητες να καταλάβει τη θέση που της αξίζει. Να πάρουμε τη θέση που μας αξίζει δίπλα στον άντρα στα κέντρα εξουσίας.

Η Καραγκιόζαινα: Βεζυροπούλα, μιλάμε για άλλα πράγματα, Εγώ δεν είχα ποτέ λεφτα για να τα βάλω στην τράπεζα. Εγώ θέλω να ζήσω ανθρώπινα σ' αυτόν τον κόσμο. Και δεν μπορώ. Και σ' αυτό ξέρω ποιός φταίει. Πρώτα ο Βεζύρης κι όλη του η εξουσία κι ύστερα ο Καραγκιόζης που γίνεται το ένα μ' αυτούς, κάνοντας το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αφεντικό στο σπίτι. Αυτός ο κόσμος σημαίνει για μένα φτώχεια, μιζέρια, δυστυχία, άγχος και δουλειά, πολλή δουλειά. Σημαίνει ότι κάθε μέρα χάνομαι, χωρίς να χαρώ τίποτα. Κατάλαβες; Εσύ θες ταξίδια, πόστα, θέσεις, αναγνώριση. Εγώ θέλω να ζήσω. Κατάλαβες,

Ο Βεζύρης: Μα τι επιθυμείτε τέλος πάντων κυρία Καραγκιόζαινα. Ποιός σας εμποδίζει να ζήσετε;

Η Καραγκιόζαινα: (ειρωνικά) Εσύ Βεζύρη μου. Έχεις πολυχρονεμένε μου πλούτη πολλά, φρουρά και στρατιώτες και δούλους να σου σκάβουν τα χωράφια κι υπηρέτες να σ' υπηρετούν. Όμως δεν είναι δικά σου...

Ο Βεζύρης: (την κόβει απότομα) Δεν είναι δικά μου!!! (εκπληκτος)

Η Καραγκιόζαινα: Εμείς ξοδευτήκαμε πολυχρονεμένε μου (ειρωνικά) για να γενούν. Δικός μας κόπος είναι, Δε σου ανήκουν. Έχεις εξουσία όμως και διατάζεις, γιατί εμάς μας είχες στο σπίτι κλεισμένες και φοβισμένες να σου φτιάχνουμε δούλους. Φοβόμαστε εμείς φοβίζαμε τα παιδιά μας, διάταζες εσύ, υπακούαμε όλοι. Τώρα τέλος αυτά που ξέρεις. Δεν μπορείς πια να μας κοροϊδεύεις.

Ο Βεζύρης: Μην είστε υπερβολική κυρία Καραγκιόζαινα. Στο Βεζυράτο μας δίνονται όλες οι δυνατότητες στους άξιους και προκομένους να προοδεύσουν. Βεβαίως χρειάζεται δουλειά γι' αυτό. Αν δουλεύατε θα είχατε και εσείς αυτοκίνητο, διακοπές, άδειες.

Η Καραγκιόζαινα: Δουλεύουμε σαν σκλάβες στα χωράφια σου κι ύστερα στο σπίτι μας. Δικό μας καιρό δεν έχουμε. Είμαστε υστερικές, ανόητες, χαζές. Εσείς είστε οι έξυπνοι. Διαβάζετε και σκεφτόσαστε. Ξέρατε πολλά γιατί εμείς σας υπηρετάγαμε. Και τώρα που καταλαβαίνετε ότι δε θα κρατήσει για πολύ η εξουσία σας, τώρα που αρχίσαμε να μιλάμε, σκεφτήκατε να μας ξαναβάλετε στη σκλαβιά μιλώντας εσείς για μας...

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ο Βεζύρης: Έχεις δίκιο, θα τα συζητήσουμε θα κάνουμε μια επιτροπή, θα εκπροσωπηθείτε και σεις. Δε γίνονται όλα με μιας. (ειρωνικά) θέλετε βέβαια να μας συμβουλέψετε, να μας πείτε τι θα κάνουμε…[84]

Το ύφος της δράσης αυτής βρίσκεται σε ένα ενδιάμεσο χώρο μεταξύ επιτέλεσης, δημόσιας τέχνης και αρχιτεκτονικής, πολιτικού, φεμινιστικού ακτιβισμού, λαϊκής κουλτούρας και διανοητικών επεξεργασιών της περιόδου εκείνης. Χωρίς βέβαια να είναι μια καθαρά συμπαγής ομάδα εννοείται πως το κάθε χαρακτηριστικό που αναφέρεται παραπάνω δεν καλύπτει στο ίδιο ποσοστό όλα τα μέλη, ενώ η έννοια του ακτιβισμού ωρίμασε μέσα από τα χρόνια επιτέλεσης της Καραγκιόζαινας (Βάρναλη Ρ.).

Η πολιτική κατηγορία του φύλου

Κατά τη δεκαετία του 1990, η έρευνα για την ιστορία των γυναικών αρχίζει να αναπτύσσεται στα πανεπιστήμια, καθώς οι γυναικείες σπουδές εντάσσονται στην κατηγορία του φύλου. Οι ιστορικοί οι οποίοι μέχρι τότε ασχολούνταν με την ιστορία των γυναικών είχαν επηρεαστεί από τα διεθνή ιστοριογραφικά παραδείγματα, στην αρχή επικρατούσε η γαλλική σχολή, ενώ αργότερα υιοθετήθηκε η αγγλοσαξωνική προσέγγιση. Ωστόσο, οι κοινωνίες αυτών των χωρών διέφεραν από την Ελλάδα, και ως εκ τούτου οι μελέτες για την οικογένεια, τον γάμο, τη σεξουαλικότητα και την εργασία δεν συμπεριλάμβαναν αναλύσεις για τις επιπτώσεις του αντικομμουνισμού, της εθνικοφροσύνης και της γλωσσικής επιβολής της καθαρεύουσας, καθώς και για την κοινωνική ιστορία του εμφυλίου πολέμου, η οποία άρχισε να γράφεται μόλις την προηγούμενη δεκαετία, καθώς η απόκρυψη ή η καταστροφή αρχείων δυσκόλεψε την έρευνα.[85]

[84] Βερβενιώτη Τ., Κάτου Β., Δημητρίου Ο., Φραντζή Κ., Παπαλεωνίδα Γ., Σταμπούζου Μ., σενάριο Καραγκιόζαινας. 1980. Προσωπικό Αρχείο Βερβενιώτη Τ.
[85] Βερβενιώτη Τ. Άρθρο επερχόμενης συλλογικής έκδοσης. 27 Ιανουαρίου 2023. Προσωπικό Αρχείο Βερβενιώτη Τ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Όπως αναφέρει η Έφη Αβδελά:

> *Η ιστορία του φύλου υπήρξε εξαρχής κατεξοχήν κριτική ιστορία: αμφισβήτησε τις κατηγορίες, τις περιοδολογήσεις, τις παραδοχές και τις ιεραρχήσεις της κατεστημένης ιστοριογραφίας. Τόσο μάλιστα περισσότερο κριτική υπήρξε όσο δεν περιορίστηκε στην εγγραφή της σε ξεχωριστό γνωστικό πεδίο, αλλά διεκδίκησε τη θέση της κατά κύριο λόγο ως τρόπος θεώρησης του παρελθόντος*.[86]

Αν λοιπόν θέλουμε να διατηρήσουμε τον όρο «φύλο», αυτό πρέπει να γίνει ως πολιτική κατηγορία που ανατρέπει συνεχώς τα κανονιστικά θεμέλια της έμφυλης υποκειμενικότητας. Αυτό που προτείνεται δεν είναι μια ιδεαλιστική αφήγηση, αλλά μια συστηματική αποδιάρθρωση του φύλου μέσω της αναφοράς σε κατηγορίες πέρα από το φύλο. Το φύλο και η σχέση του με το πέραν του φύλου καθιερώνεται από καθεστώτα λόγου και εξουσίας. Η εκπλήρωση της ανατρεπτικής υπόσχεσης του φύλου είναι το ερώτημα εργασίας των σύγχρονων Σπουδών Φύλου. Όπως αναφέρει και η Αθηνά Αθανασίου:

> *Αν έχει νόημα, λοιπόν, να διατηρούμε την εννοιολογική κατηγορία «φύλο» είναι για να την αναδεικνύουμε ως πολιτική κατηγορία στο πεδίο διαρκούς ανατρεπτικότητας. Αυτό που προτείνω δεν ισοδυναμεί με μια ιδεαλιστική αφήγηση ή ένα ρομαντικό έπος χειραφετητικής υπέρβασης του φύλου, αλλά με μια συστηματική επεξεργασία και αποδιάρθρωση των κανονιστικών θεμελιώσεων της έμφυλης υποκειμενικότητας, μέσω της ευρετικής επίκλησης του πέραν του φύλου. Άλλωστε το φύλο έχει καταστατικά μια ειδική, αν και διφορούμενη, σχέση με το πέραν. Πάντοτε έρχεται από αλλού, καθιερωμένο από καθεστώτα λόγου και συσχετισμούς εξουσίας των οποίων δεν είμαστε ούτε κάτοχοι ούτε συγγραφείς, κάτι σαν άγγελος της Virginia Woolf. Το πώς θα εκπληρώσει και την ανατρεπτική*

[86] Αβδελά, Ε. (2006). Το φύλο στην Ιστοριογραφία. Σύγχρονα Θέματα, 38-42. Ανακτήθηκε από: http://pandemos.panteion.gr/getfile.php?uri=http://localhost:8080/fedora/objects/iid:2444/datastreams/PDF1/content&mimetype=application%2Fpdf&filename=avdela_sygxrona_themata_94.pdf. 39

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

του υπόσχεση (πρέπει να) είναι το ερώτημα εργασίας των σύγχρονων Σπουδών Φύλου.[87]

[87] Αθανασίου, Α. (2006). Gender Trouble, Η φεμινιστική θεωρία και πολιτική μετά την αποδόμηση της ταυτότητας. Σύγχρονα Θέματα, 94, 62-71. Ανακτήθηκε από: http://pandemos.panteion.gr/getfile.php?uri=http://localhost:8080/fedora/objects/iid:3892/datastreams/PDF1/content&mimetype=application%2Fpdf&filename=athanasiou_sygxrona_themata_94.pdf. 69

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΟΥΝΤΑΙ ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΕΠΙΛΕΓΟΥΝ ΤΗΝ ΕΚΤΟΣ ΘΕΣΜΩΝ ΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΕΊΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Οι Γυναικείες Σπουδές στο θεσμικό περιθώριο

Στα πανεπιστήμια των ΗΠΑ και της Βόρειας Ευρώπης, η εισαγωγή των Σπουδών Φύλου ξεκίνησε ως αίτημα και διεκδίκηση του 2ου φεμινιστικού κύματος. Αυτό ήταν ένα αίτημα που άλλαξε το περιεχόμενο και την έρευνα πολλών γνωστικών πεδίων, ιδιαίτερα των ανθρωπιστικών σπουδών όπως η κοινωνική ανθρωπολογία, η ιστορία και η λογοτεχνία. Στον ελληνικό χώρο, ο προβληματισμός για τις σπουδές φύλου διατυπώνεται για πρώτη φορά μετά τη Μεταπολίτευση (1975-1985), οπόταν οι διεκδικήσεις για την αλλαγή του θεσμικού πλαισίου των ΑΕΙ συναντούν το αποκορύφωμα του νεότερου γυναικείου κινήματος στη χώρα κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Στα μέσα της δεκαετίας του '80, ξεκίνησε η ανάπτυξη φεμινιστικών προσεγγίσεων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια, με διάφορες πρωτοβουλίες και μορφές. Το 1983, δημιουργήθηκε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών, η οποία αποτελούσε την πρώτη φεμινιστική συλλογικότητα από γυναίκες πανεπιστημιακούς του ΑΠΘ. Η ΟΓΣ είχε ως στόχο να διαμορφώσει διανοητικά και θεωρητικά μέσα στο πανεπιστημιακό περιβάλλον τις ιδέες που αναπτύχθηκαν στο γυναικείο κίνημα. Κατά τη διάρκεια αυτού του χρόνου, τα μέλη της Ομάδας αναρωτήθηκαν εάν μπορεί να γίνει γέφυρα μεταξύ της φεμινιστικής και της επιστημονικής ταυτότητας των μελών της, κάτι που οδήγησε σε αναθεώρηση των επιστημονικών απόψεων που θεωρούνταν δεδομένες.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ως Ομάδα Γυναικείων Σπουδων δεν αναγνωρίστηκε ποτέ από το πανεπιστήμιο παρόλο που έκαναν σειρές δράσεων και ανοικτών διαλέξεων από ‘85, κάθε Παρασκευή. Μια φορά αναγνωρίστηκε από τη σύγκλητο, επί πρυτανείας Φατούρου, ότι είναι μια ερευνητική ομάδα χωρίς βέβαια αυτό να μεταφράζεται σε διάθεση υποδομών ή οικονομικής ενίσχυσης. Όπως αναφέρει και η Σάσα Λαδά ήταν κυρίως με μια διάθεση «φύγε κακό από τα μάτια μου» (Λαδά Σ.), παρ' όλ' αυτά το χρησιμοποίησαν ως ένα τρόπο διερεύνησης του πλαισίου και συμμετοχής σε συνέδρια εκτός ελληνικών συνόρων όπως επίσης και για δημοσιευσεις.

Στα υπόλοιπα πανεπιστήμια εκείνο που συνέβη στα τέλη της δεκαετίας του 1980 ήταν η ανάπτυξη της προσέγγισης του φύλου, που πραγματοποιήθηκε με την ανάπτυξη νέων μαθημάτων, σε προπτυχιακό επίπεδο σπουδών. Τα μαθήματα ήταν αποτέλεσμα πρωτοβουλιών από νεαρά κυρίως μέλη του διδακτικού προσωπικού τα οποία συμμετείχαν στο γυναικείο κίνημα της εποχής (Λαδά Σ.). [88]

Ο περιθωριακός χαρακτήρας των μαθημάτων σε σχέση με ζητήματα φύλου έγκειται και στο γεγονός ότι τα συγκεκριμένα έχουν δημιουργηθεί μέσω ατομικών πρωτοβουλιών από γυναίκες οι οποίες συμμετείχαν στο φεμινιστικό κίνημα και δίδασκαν παράλληλα και στα πανεπιστήμια. Αυτά τα μαθήματα συχνά ήταν υποτιμημένα σε σχέση με την επιστημονική τους εγκυρότητα από τους υπόλοιπους συναδέλφους αλλά και από πολλές συναδέλφισσες. Όπως αναφέρει η Σάσα Λαδά για το παράδειγμα των γυναικείων σπουδών στην αρχιτεκτονική σχολή του ΕΜΠ:

> *(…) οι παραπάνω δράσεις παραμένουν περιφερειακές και περιθωριακές σε ένα κατεξοχήν ανδροκρατούμενο ΑΕΙ. Στο συγκεκριμένο Τμήμα αντιμετωπίζονται με ειρωνικά σχόλια και συχνά με καχυποψία. (...) από την πλευρά των*

[88] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σπουδαστριών οι δυσκολίες δεν είναι μικρότερες, (...) πέρα από τα ειρωνικά σχόλια και τις παρατηρήσεις που υποτιμούν την επιστημονική εγκυρότητα των φεμινιστικών προσεγγίσεων, το τελικό αποτέλεσμα των εργασιών τους κρίνεται αυστηρότερα και αξιολογείται λιγότερο από τις επιτροπές εξέτασης.[89]

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο είναι ότι στα πρώιμα βήματα της η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ εκδίδει και ένα ανεξαρτητο έντυπο με το τίτλο Μέδουσα και υπογράφεται από τις Αυτόνομες Ομάδες Γυναικών ΑΠΘ. Το περιοδικό εξέδωσε ένα τεύχος του οποίου η διάθεση ήταν δωρεαν. Η δημιουργία ενός ανεξάρτητου εντύπου έρχεται σε απευθείας διάλογο με τα αυτόνομα έντυπα εκείνης της εποχής, καθώς ακολουθεί αντίστοιχη ανάπτυξη θεματικών, εικονογράφησης ενώ σε πολλά άρθρα διατηρείται επίσης η ανωνυμία των συγγραφισσών. Η ανωνυμία αυτή είναι μια συνήθης πρακτική σε πολλά έντυπα της εποχής, παρ' όλ' αυτά δεν προερχεται σχεδόν ποτέ από την πρόθεση των γυναικών να αποκρύψουν τις φεμινιστικές πεποιθήσεις τους, καθώς συμμετείχαν σε ακτιβιστικές δημόσιες επιτελέσεις. Συνήθως μαρτυρά την αίσθηση μιας κοινής συλλογικής δράσης και αγώνα στον οποίο οι ατομικές υπογραφές δεν είχαν και τόση σημασία και κάποιες άλλες φορές, πιο σπάνια, την μη αποδοχη του πατρωνύμου των γυναικών ως στοιχείο της ταυτότητάς τους (Μενίκη Β.).

Ομάδα Γυναικείων Σπουδών Α.Π.Θ.

Οι Γυναικείες σπουδές γίνονται γνωστές στην Ελλάδα κυρίως μέσα από άρθρα του εντύπου *Σκούπα*, αλλά και από πολλές γυναίκες που έζησαν στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.

[89] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ ξεκινά από τη Νομική Σχολή το 1982. Η Γιώτα Κραβαρίτου - Μανιτάκη, καθηγήτρια στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μαζί με την Ζώγια Χρονάκη που δίδασκε και αυτή στη Νομική Σχολή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και ήταν ιδρυτικό μέλος της Κίνησης Δημοκρατικών Γυναικών Θεσσαλονίκης, σκέφτονται να ξεκινήσουν μια γυναικεία ομάδα μαζί με άλλες ακαδημαϊκές και να διεκδικήσουν μια θέση για τις Γυναικείες Σπουδές στα ελληνικά πανεπιστήμια. Και οι δυο τους προέρχονται από τους χώρους της αριστεράς, ανοιχτές προς ριζοσπαστικές πρακτικές (Μιχοπούλου Α.).

Όταν η Κινηση Δημοκρατικών Γυναικών αρχίζει να υποχωρεί εμφανίζεται η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, με την Ζώγια Χρονάκη να εχει κεντρική θέση, ενώ παράλληλα συμμετείχε και στο αυτόνομο φεμινιστικό έντυπο της Θεσσαλονίκης *Κατίνα*. Το 1983 σχηματίζεται μια επιτροπή μέσα στη Νομική Σχολή η οποία ορίζει την διεπιστημονικότητα ως βασική αρχή που θα διέπει την Ομάδα Γυναικείων Σπουδών και προτείνει τη συμμετοχή σε όποια γυναίκα έχει κάνει κάποια δημοσίευση έργου σχετική με τα γυναικεία ζητήματα και από άλλες σχολές του ΑΠΘ.

Η πρώτη δημόσια εκδήλωση γίνεται το 1983 από την ψυχολόγο Λίμπυ Τάτα και το 1984 πραγματοποιείται συνάντηση 45 γυναικών με θέμα Γυναίκες στο Πανεπιστήμιο. Από το 1984 καθιερώνουν ετήσιους κύκλους ανοιχτών και ελεύθερων μαθημάτων στο ΑΠΘ τα οποία διαρκούν από τον Ιανουάριο έως το Μάρτιο, με τα μαθήματα να διδάσκονται από τις ίδιες αλλά και από καλεσμένες ακαδημαϊκούς άλλων Πανεπιστημίων. Πραγματοποιούν συνολικά 6 ετήσιους κύκλους ελεύθερων μαθημάτων από το 1983 μέχρι το 1989.

Το πρόγραμμα για τα ελεύθερα μαθήματα δημοσιοποιείται και στα ανεξάρτητα φεμινιστικά έντυπα της εποχής που εκδίδονται στη Θεσσαλονίκη. Συναντάμε ανακοινώσεις για το πρόγραμμα και τις ομιλήτριες στο έντυπο *Κατίνα*, με τη Ζώγια

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Χρονάκη, ιδρυτικό μέλος της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών, να συμμετέχει και στην συντακτική ομάδα του εντύπου.

Στο έντυπο *Γαία*, το οποίο εκδίδεται από το Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης από 1983 μέχρι και το 1985, συναντάμε στο τελευταίο τεύχος άρθρο από την Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, με τίτλο Γυναίκες στο ΑΠΘ. Στο άρθρο τους κάνουν μια σύντομη ανασκόπηση της σύστασης της ομάδας, παρουσιάζουν στατιστικά στοιχεία για την αναλογία των γυναικών εκπαιδευτικών και φοιτητών στο πανεπιστήμιο, εκφράζουν τα ερωτήματα προς μελέτη και τέλος τοποθετούνται σε σχέση με τον στόχο τους για τη μετατροπή του ελληνικού πανεπιστημίου. Ακολουθεί το απόσπασμα του άρθρου:

> *Η ομάδα γυναικείων σπουδών του ΑΠΘ αποτελεί συνέχεια της επιτροπής για τη μελέτη γυναικείων θεμάτων που είχε αναγνωριστεί το 1983 από τη γενική συνέλευση του Νομικού Τμήματος της ΝΟΕ. Με τη σημερινή της μορφή η ομάδα μας άρχισε να λειτουργεί από τον Σεπτέμβρη του 1983. Οι δραστηριότητές μας συμπεριλαμβάνουν μια διήμερη συνάντηση εργασίας τον περασμένο Ιούνιο στην οποία συμμετείχαν πάνω από 45 γυναίκες με στόχο τη διερεύνηση του ερωτήματος τι σημαίνει γυναικείος προβληματισμός στο Πανεπιστήμιο.*
>
> *Η κατά φύλα κοινωνική ανισότητα αντικατοπτρίζεται στη δομή και τη λειτουργία του Πανεπιστημίου που συμβάλλει έτσι άμεσα και έμμεσα στη διαιώνιση της γυναικείας καταπίεσης. Οι γυναίκες καθηγήτριες στις ανώτερες βαθμίδες του ΑΠΘ αποτελούν ένα πολύ μικρό ποσοστό, ειδικότερα στην Α' βαθμίδα μόλις το 3% των ανδρών. Μικρός είναι και ο αριθμός των φοιτητριών σε σχολές που προετοιμάζουν για «αντρικά» επαγγέλματα, π.χ. στις σχολές ναυπηγών, ηλεκτρολόγων - μηχανολόγων κλπ.*
>
> *Η κατάσταση αυτή δημιουργεί ορισμένες απορίες: Η κυρίαρχη αυτή θέση των αντρών στην έρευνα και στη διδασκαλία δεν έπαιξε κανένα ρόλο στη*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διαμόρφωση της επιστήμης, στον προσδιορισμό της αντικειμενικότητας, καθώς και στην οριοθέτηση εκείνων των ανθρώπινων πτυχών και προβλημάτων που είναι άξια επιστημονικής ανάλυσης; Μήπως η επιστήμη εδραιώνεται σε μια αντίληψη που θεωρείται κοινωνικά αυτονόητη και φυσική, στην εξίσωση άνθρωπος - άντρας, διαμορφωτής της ιστορίας και της επιστημονικής γνώσης;

Γυναικείος προβληματισμός σημαίνει μια κριτική στάση απέναντι σε απόψεις που επικρατούν για το τι αποτελεί επιστημονικό πρόβλημα και θέμα προς μελέτη. Μια κριτική στάση απέναντι σε αναλύσεις ιστορικών-κοινωνικών φαινομένων σημαίνει να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό τέτοιες μελέτες παίρνουν τις γυναίκες υπόψη. Γυναικείος προβληματισμός σημαίνει μια αναθεώρηση του τι βλέπει κανείς στην επιστήμη και πώς το βλέπει. Η αναθεώρηση προϋποθέτει καινούρια θεωρητικά και μεθοδολογικά ερωτήματα, καινούριες αξίες και προτεραιότητες. Προϋποθέτει όμως και κάτι άλλο: φαντασία και προσπάθεια για τη δημιουργία συνθηκών και τρόπων έρευνας που ανταποκρίνονται στις ανάγκες των γυναικών μέσα και έξω από το παν/μιο, που αντλούν από την εμπειρία του γυναικείου κινήματος και συμβάλλουν στις κατακτήσεις του. Εμείς οι γυναίκες επιστήμονες συγκροτήσαμε την ομάδα γυναικείων σπουδών του ΑΠΘ για να προωθήσουμε τον γυναικείο προβληματισμό στο παν/μιο.[90]

Στο κείμενο αυτό δηλώνεται η ευθεία αντίθεση των γυναικών που διδάσκουν μέσα στο πανεπιστήμιο για τους τρόπους και της πρακτικές λειτουργίας του. Θέτουν κρίσιμα ερωτήματα τα οποία την ίδια στιγμή απαντώνται καταφατικά και ορίζονται ως κεντρικός άξονας της μελέτης τους. Θεωρούν ότι η κυρίαρχη θέση των ανδρών στην έρευνα και στη διδασκαλία έχει διαμορφώσει τις επιστήμες και το τι προσδιορίζεται κάθε φορά ως αντικειμενικότητα ή και άξιο ζήτημα προς ανάλυση και μελέτη. Επισημαίνουν ότι το κατασκεύασμα της επιστήμης ουσιαστικά εδραιώνει την αντίληψη πως ο άνθρωπος είναι ουσιαστικά ο άνδρας και ο διαμορφωτής της ιστορίας και της επιστημονικής γνώσης.

[90] Γαία (1985, Μαρ.), 3, 71-73. Θεσσαλονίκη: Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης. 71

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τέλος, η συμβολή της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ έγκειται στο ότι εισαγάγει τον γυναικείο προβληματισμό, μια κριτική στάση απέναντι σε απόψεις που επικρατούν αναφορικά με το τι αποτελεί επιστημονικό πρόβλημα και θέμα προς μελέτη και απέναντι σε αναλύσεις ιστορικών-κοινωνικών φαινομένων οι οποίες δεν παίρνουν τις γυναίκες υπόψη τους. Προτείνουν τον γυναικείο προβληματισμό ως ένα εργαλείο αναθεώρησης του συνόλου των επιστημών που προϋποθέτει καινούρια θεωρητικά και μεθοδολογικά ερωτήματα. Δεν ξεχνούν βέβαια να αναφέρουν και τη σχέση τους με τις εμπειρίες του γυναικείου κινήματος και το πώς αυτές μπορούν να προωθήσουν τον γυναικείο προβληματισμό στο πανεπιστήμιο.

Η Γιάννα Σαββίδου φιλόλογος και μέλος της κεντρικής Ομάδας Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ στην εισαγωγική ομιλία στην έναρξη των ανοιχτών μαθημάτων του 1986 επανατοποθετεί τις ιδεολογικές αναφορές των γυναικείων σπουδών, την άμεση σύνδεση τους με το γυναικείο κίνημα καθώς και την από επιλογή θέση που κατέχουν τα ανοιχτά μαθήματα στο ΑΠΘ στο θεσμικό χώρου του πανεπιστημίου.

> *Σαν ομάδα που λειτουργεί με βάση την διεπιστημονικότητα λειτουργούμε και εμείς την πόλυεπιστημονικότητα με μία ανοιχτή σχέση με το πανεπιστήμιο δεν έχουμε ενταχθεί στα προγράμματα σπουδών δεν θέλουμε να αποδεχτούμε την υποχρέωση να κάνουμε κάποιες υποχρεωτικές παραδόσεις με κάποιες παγιωμένες απόψεις για τον κλασικό τρόπο διδασκαλίας και με τις συγκεκριμένες συνθήκες έρευνας, ψάχνουμε συνεχώς για ένα νέο χώρο για το τι μπορεί να είναι ένας τρόπος οργάνωσης των γυναικείων σπουδών κι όλα αυτά τα πράγματα είναι ακόμη σε εξέλιξη. Τέλος, η φεμινιστική κριτική επεμβαίνει όχι μόνο στην ίδια την αίθουσα διδασκαλίας αλλά και στην κεντρική αντίληψη για την καριέρα. Στόχος μας δεν είναι να απολαμβάνουμε μια αυταπάτη εξουσίας σαν απομονωμένες ομάδες στην ακαδημαϊκή κοινότητα, δεν προσπαθούμε για την αποκατάσταση ενός νέου ανταγωνισμού άλλα μιας νέας συλλογικότητας μιας νέας συνεργασίας.*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Δεν ζητούμε κι άλλο τεμαχισμό της γνώσης αλλά την αποκατάσταση της συνολικότητας με ανοιχτά όρια μεταξύ πανεπιστημίου και κοινωνίας.*[91]

Τοποθετούν τα ανοιχτά μαθήματα εκτος του ακαδημαϊκού προγράμματος καθώς μόνο σε αυτή την θέση μπορούν να μελετούν μεθόδους έρευνας και διδασκαλίας που βασίζονται στην διεπιστημονικότητα και στην ανάπτυξη της σχέσης μεταξύ πανεπιστημίου και κοινωνίας. Στη συνέχεια ενισχύει τις προαναφερθείσες θέσεις της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου.

> *Προσπαθούμε να λειτουργούμε ανεξάρτητα από τις ακαδημαϊκές ιεραρχίες και να ξεπεράσουμε τον ανταγωνισμό (…) Η ομάδα έχει μία εύκαμπτη και αντί - ιεραρχική λειτουργία (…) Αναζητούμε έναν άλλον τρόπο διδασκαλίας μία διδασκαλία αντιεξουσιαστική, έξω από το αλάθητο του διδάσκοντα, αλλά, αντίθετα με ένα πλαίσιο που η σχέση διδάσκοντα διδασκόμενου θα στηρίζεται στην κριτική (...) Στα μαθήματα αυτά έγινε μία σοβαρή προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα πλαίσιο διαφορετικό από το καθιερωμένο, ακαδημαϊκό, μια προσπάθεια που αφορούσε και τον ίδιο τον τρόπο και το πλαίσιο του διαλόγου, την άρση δηλαδή του παραδοσιακού μοντέλου πομπού δέκτη και την ανάπτυξη συνεργασίας και συλλογικότητας μέσα σε ένα φιλικό κλίμα συν-λειτουργίας (...)* ήταν μία -προσπάθεια αρθρώσης διαφορετικού επιστημονικού λόγου, μία προσπάθεια αλλαγής στο ίδιο το περιεχόμενο της γνώσης αλλά και στον τρόπο με τον οποίο αυτή παρέχεται, ήταν η έκφραση της αμφισβήτησης της δομής και της λειτουργίας του πανεπιστημίου.[92]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι παρόλο τα τρία χρόνια δραστηριοποίησης της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ η ανάγκη για αναφορά των ιδεολογικών αρχών και τις ιστορίας της ομάδας σε σχέση με το αντι-ημι-θεσμικό πλαίσιο που λειτουργει.

[91] Ηχητικό αρχείο Ζώγια Χρονάκη. 1986 -Z.X.002-Z.X.014-AZ.X.003
[92] Στο ίδιο

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Στο πρώτο τεύχος του φεμινιστικού εντύπου Κατίνα του 1987 συναντάμε ακόμα ένα κείμενο της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ μαζί με δίμηνο πρόγραμμα των ανοικτών μαθημάτων. Στο εισαγωγικό κείμενο παρατίθενται τα ιδεολογικά και ερευνητικά ενδιαφέροντα της ομάδας. Αφού αρχικά δηλώνεται η μοναδικότητα της ομάδας καθώς δεν υπάρχουν αντίστοιχες σε άλλο ελληνικό πανεπιστήμιο, συνεχίζει με την στενή σχέση της ομάδας με το γυναικείο κίνημα και κλείνει με το έργο που έχουν να φέρουν εις πέρας, την ανατροπή των θεμελίων της έρευνας και της επιστήμης. Παρακάτω παρατίθεται η ανάρτηση:

> *Η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών του Α.Π.Θ. είναι η πρώτη και η μόνη που λειτουργεί σήμερα σε ελληνικό πανεπιστήμιο. Ο βηματισμός που μας οδήγησε στη δημιουργία της, στηρίζεται στις ίδιες αρχές της ύπαρξης του γυναικείου κινήματος, καθώς και στην ανάγκη να απαντήσουμε στο ερώτημα τι σημαίνει γυναικεία αντίληψη στην επιστήμη και την έρευνα. Η κατά φύλα κοινωνική ανισότητα, η ιδεολογία της ανδροκρατίας, του ανδροκεντρισμού, αλλά και της κοινωνικής κατωτερότητας των γυναικών, είναι ακόμη αποδεκτές στην επιστήμη που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ουδέτερη και αντικειμενική απέναντι στο γυναικείο φύλο. Η δομή και η λειτουργία των Α.Ε.Ι., καθώς και το περιεχόμενο της γνώσης που παρέχουν, χαρακτηρίζονται καθοριστικά από αυτά τα στοιχεία. Με αυτό τον τρόπο συμβάλλουν άμεσα και έμμεσα στην αναπαραγωγή και διαιώνιση της γυναικείας καταπίεσης και των στερεότυπων ρόλων. Η επιστημονική πρακτική, ακόμη και σήμερα, εδραιώνεται στην αντίληψη που θεωρείται κοινωνικά αυτονόητη, φυσική και στηρίζεται στην εξίσωση: Άνθρωπος - Άντρας - Διαμορφωτής της ιστορίας και της επιστημονικής γνώσης, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται, σαν «αντικειμενικά» και «επιστημονικά αποδεκτά», πλασματικά και μονόπλευρα συμπεράσματα. Φέτος για τρίτη χρονιά, οργανώνουμε νέα σειρά ελεύθερων μαθημάτων.*[93]

[93] Κατίνα (1987).1, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης. 53

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Συνεχίζουν με τις πληροφορίες για την αίθουσα, ώρα και διάρκεια των ανοικτών μαθημάτων, καθώς και για τις ημερομηνίες, τις θεματικές και τις ομιλήτριες. Αναφέρουν:

> *Τα μαθήματα γίνονται στην αίθουσα 1 της Νομικής Σχολής, ώρα 7-9 μ.μ. Απομένουν ακόμη να γίνουν τα εξής:*
> *7. Παρασκευή 3 Απρίλη 1987: «Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο της Αυστραλίας και η επίδρασή του στις Γυναίκες». Parker Dorothy, νομικός-ανθρωπολόγος.*
> *8. Παρασκευή 8 Μάη 1987: «Αντρέα Εμπειρίκου, Ο βασιλιάς ο ΚΟΓΚ, μια άλλη ανάγνωση». Σαββίδου Γιάννα, φιλόλογος.*
> *9. Δευτέρα 11 Μάη 1987: «Γυναίκα και χώρος: Η περίπτωση του προσφυγικού συνοικισμού στη Θήβα». Βρυχέα Α., Κατερίνη Τ, Τροβά Β., αρχιτέκτονες.*
> *10. Παρασκευή 15 Μάη 1987: «Όψεις της Γυναικείας αμφισβήτησης στο Μεσοπόλεμο». Αβδελά Έφη, Ψαρά Αγγελικά.*
> *11. Παρασκευή 22 Μάη 1987: «Οι Παραστάσεις των κολασμένων γυναικών στις εκκλησίες ως μάρτυρες των κοινωνικών αντιλήψεων για το Γυναικείο Φύλο». Βασιλάκη Μαρία, αρχαιολόγος.*[94]

Από αυτό το μικρό δείγμα των ανοιχτών μαθημάτων αντιλαμβανόμαστε το εύρος των θεματικών και των προσκεκλημένων ομιλητριών. Περιλαμβάνονται ομιλήτριες ακαδημαϊκές με έδρα το εξωτερικό, αλλά και άλλων πανεπιστημίων πέραν του ΑΠΘ και αντίστοιχα οι θεματικές μελέτης εκτείνονται από νομικά ζητήματα της εποχής εκείνης, λογοτεχνικές και χωρικές αναλύσεις, μέχρι ιστορικές μελέτες, έχοντας πάντα ως επίκεντρο θέασης τη γυναίκα.

Δύο χρόνια αργότερα θα συναντήσουμε ξανά στο έντυπο Κατίνα, στο τέταρτο τεύχος του Μαρτίου το 1989, αντίστοιχη ανάρτηση προγράμματος της ομάδας:

> *Ομάδα Γυναικείων Σπουδών Α.Π.Θ.*

[94] *Στο ίδιο*. 53

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Α Κύκλος - Ιδεολογία

Παρασκευή 24-2-89. Δέσποινα Σακκά, ψυχολόγος - ερευνήτρια «Παλιννοστούντες μετανάστες: Μεταβαλλόμενοι ρόλοι ανδρών και γυναικών».

Παρασκευή 3-3-89. Ελένη Σκορδά, ψυχολόγος «Προς μια ψυχολογία της γυναίκας: Οι εμπειρίες των νότιο-ευρωπαίων γυναικών».

Παρασκευή 17-3-89. Όλγα Χατζηδήμου, Βίκυ Ποιμενίδου, εργαζόμενες στη λαϊκή επιμόρφωση «Αναλφαβητισμός: Το φύλο μίας κοινωνικής αδικίας».

Παρασκευή 24-3-89. Σοφία Παπαδημητρίου, φιλόλογος «Υπάρχει γυναικεία ερωτική γραφή;».

Παρασκευή 31-3-89. Ελένη Σακελλαριαδου, πολιτικός μηχανικός «Ποιο βλέμμα μας ορίζει; Η γυναίκα στη ζωγραφική».

Παρασκευή 7-4-89. Γιάννα Σαββίδου και ομάδα φοιτητριών του παιδαγωγικού τομέα «Για ποια γυναίκα; Κάποια γυναικεία περιοδικά».

Παρασκευή 14-4-89. Ιφιγένεια Καμτσίδου, Νομικός «Όταν η γυναίκα δεν έχει πρόσωπο».

Παρασκευή 21-4-89. Νικολέτα Πεχλιβάνη, δικηγόρος «Εργασία και κοινωνική θέση της γυναίκας».

Β Κύκλος - Γυναίκες Δημιουργοί 2

Παρασκευή 12-5-89. Μαρία Παπαδημητρίου, πεζογράφος

Παρασκευή 19-5-89. Στέλλα Βογιατζόγλου, πεζογράφος

Γ Κύκλος - Ημερίδα

Παρασκευή 27-5-89. Γυναίκες επιστημόνισσες συζητουν με θεμα: «Για ποια αντικειμενικότητα».

Τα μαθήματα θα γίνονται 7.00-9.00 μ.μ., αίθουσα 1 Νομική Σχολή.[95]

[95] Κατίνα (1989). 4, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης. 57

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τα μέλη της Ομάδας έχουν διαφορετικές πολιτικές καταβολές και ενώ προέρχονται από το χώρο της αριστεράς, κάποιες έχουν συμμετοχή σε πολιτικές οργανώσεις, κάποιες άλλες όχι και άλλες εμπλέκονται σε ακτιβιστικές δράσεις. Η πολυμορφία αυτή συναντάται και σε σχέση με την κατάρτιση τους στην φεμινιστική θεωρία. Για παράδειγμα η Τεντοκάλη με την Κραβαρίτου κατέχουν την φεμινιστική θεωρία και αποδεικνύεται και μέσα από τις ακαδημαϊκές σπουδές και την διδασκαλία τους σε πανεπιστήμια στο εξωτερικό, ενώ από την άλλη η Χρονάκη η οποία παρόλο που δεν κατέχει διδακτορικό τίτλο αποτελεί κεντρική φιγούρα του ακτιβιστικού φεμινιστικού κινήματος. Αυτοί ήταν άλλωστε και οι κάποιοι από τους λόγους που η ομάδα τελικά εξασθένησε. Τα περισσότερα μέλη θεωρούσαν ότι δεν γινόταν θεωρητική δουλεια στην ομάδα και πίστευαν ότι μόνο μέσα από την ατομική τους εργασία μπορούσαν να την ενισχύσουν, ενώ παράλληλα ξεκινούν και ευρωπαϊκά χρηματοδοτούμενα προγράμματα σε σχέση με τα γυναικεία ζητήματα. Κάποια από τα μέλη δηλώνουν την εργαλειακή χρήση που είχαν για κάποιες ακαδημαϊκές η ομάδα, διότι στόχος τους ήταν να ανέλθουν στην ακαδημαϊκή ιεραρχία αλλά και στην πολιτική σκηνή. Η σύσταση της ομάδας μικραίνει καθώς κάποιες άλλες φεύγουν για να διδάξουν στο εξωτερικό και άλλες επικεντρώνονται στα ευρωπαϊκά προγράμματα, ενώ άλλες αποκλείονται εκ των έσω, με αποτέλεσμα να θεσμοποιείται η δράση των μελών, να εργάζονται ως ατομικότητες και να χάνεται η εξωστρέφεια της ομάδας και η κινηματική της δράση (1989: 57).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μέδουσα, ανεξάρτητο έντυπο από τις Αυτόνομες Ομάδες Γυναικών ΑΠΘ

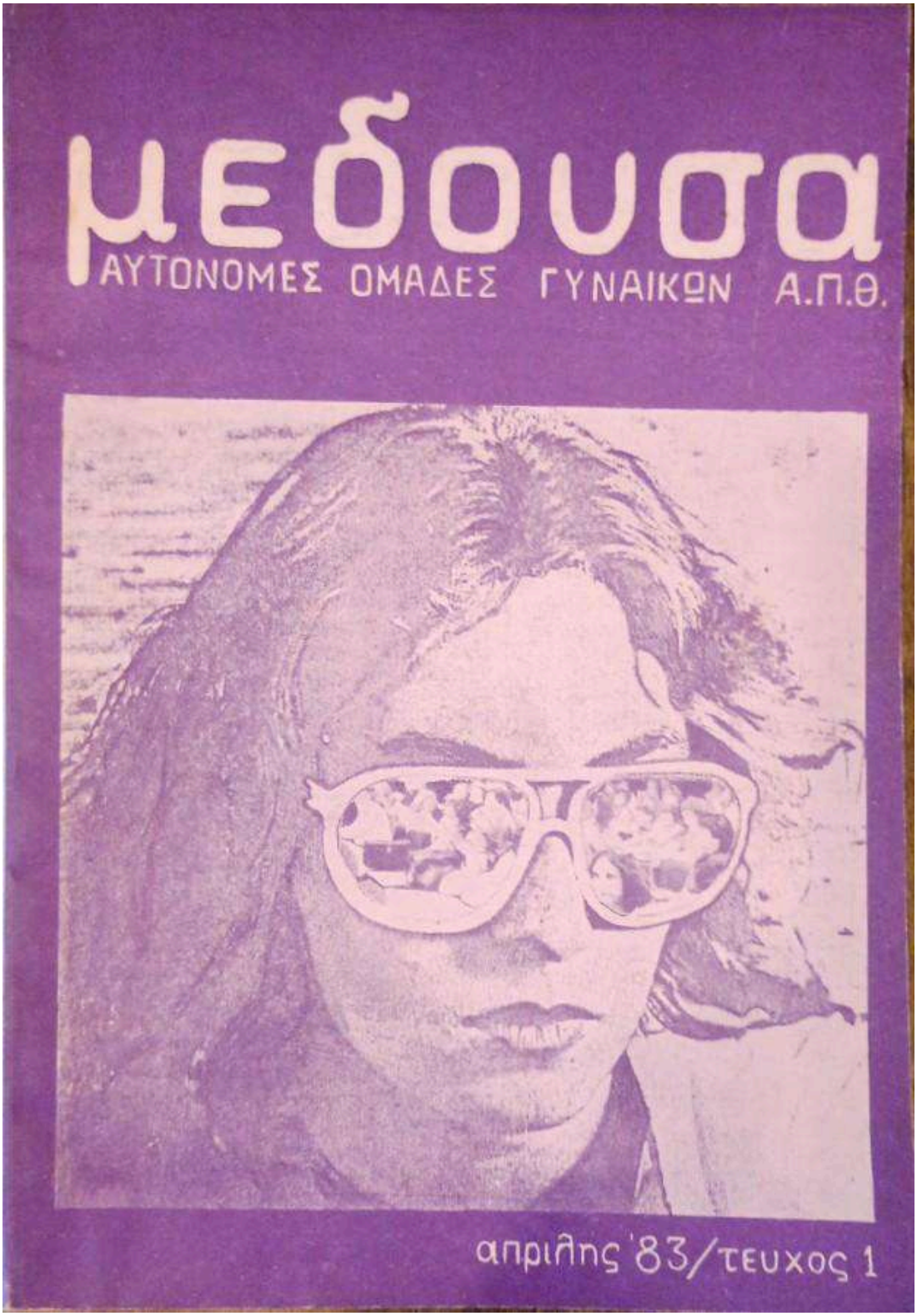

Εικόνα 52: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η Μέδουσα κυκλοφορεί σε ένα μόνο τεύχος τον Απρίλιο του 1983 και έχει δέκα κείμενα από τα οποία είναι ανυπόγραφα τα επτά. Τα περιεχόμενα είναι τα εξής:

►*Η εμφάνιση και η πορεία των ομάδων γυναικών στο πανεπιστήμιο*

► *Αναμονή.*

► *Μία άποψη από το σπίτι.*

► *Αφιέρωμα για τη βία και τους βιασμούς.*

► *Το νομοσχέδιο για την ισότητα των δύο φύλων και τον εκσυγχρονισμό του οικογενειακού δικαίου.*

► *Σεξουαλικότητα και γυναικείος λόγος.*

► *Η Κοκκινοσκουφίτσα δεν φοβάται το λύκο.*

► *Γιατί παραμύθια μία ανάλυση του Έριχ Φρομ για το παραμύθι.*

► *Αμβλώσεις - εκτρώσεις - αντισύλληψη.*

► *Επιλογή της μητρότητας.*[96]

Στα πρώτα τρία κείμενα γίνεται μία αναδρομή στην ιστορία των γυναικείων φορέων από το 1974 έως το 1982 με έμφαση στις ομάδες γυναικών οι οποίες εμφανίζονται μετά το 1980 καθώς κυριαρχεί έντονο κλίμα αμφισβήτησης που κυριαρχεί στους φοιτητικούς χώρους με τις καταλήψεις για την κατάργηση του νόμου 815 [97] και την κρίση των αριστερών οργανώσεων, ενώ στόχος των ομάδων γυναικών υπήρξε πάντα η γυναικεία αυτογνωσία και αυτοσυνείδηση. Στο τεύχος, επισης, περιλαμβάνονται τρεις σελίδες που φιλοξενούν δείγματα γραφής γυναικών σε ποιητικό και πεζό λόγο. Η θεματική του περιοδικού κινείται στο ευρύτερο πεδίο των προβληματισμών ομάδων της αντιεξουσιαστικής αριστεράς χωρίς συγκεκριμένες κομματικές αναφορές.

[96] Μέδουσα, αυτόνομες ομάδες γυναικών Α.Π.Θ, (1983). 1, 4-6. 1

[97] Τον Δεκέμβριο του 1979 σημειώθηκαν οι πρώτες καταλήψεις πανεπιστημιακών σχολών στην μεταπολιτευτική περίοδο της Ελλάδας. Αφορμή αποτέλεσε ο νόμος 815 που κατατέθηκε από την κυβέρνηση Καραμανλή και προέβλεπε μεταξύ άλλων μείωση των εξεταστικών, επιβολή ανώτατου χρονικού ορίου σπουδών και την οριοθέτηση του πανεπιστημιακού ασύλου, μεταξύ άλλων. Ο όγκος των αντιδράσεων ανάγκασε την κυβέρνηση να αποσύρει τον νόμο τον Ιανουάριο του 1980.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η εισαγωγή του κειμένου, με τίτλο Η εμφάνιση και η πορεία των Ομάδων γυναικών στα Πανεπιστήμια, της Φωτεινής Δαλαβέρη με υπότιτλο, Λίγα λόγια για το σχήμα των Ομάδων, αναφέρει πως η μορφή των Ομάδων βγήκε μέσα από την αναζήτηση των γυναικών για ουσιαστική επικοινωνία και την ανάγκη για την ελεύθερη και αυτόνομη άρθρωση του γυναικείου λόγου. Σε σχέση με τον τρόπο λειτουργίας τους προτείνεται:

> *Η κατανόηση και η αλληλεγγύη αντί για τον ανταγωνισμό, η ισότιμη συνεργασία των (επιδιωκόμενα) λίγων μελών και η έλλειψη κάθε ιεραρχίας και η ανίχνευση του προσωπικού βιώματος διαφοροποιούν αυτούς τους οργανωμένους πυρήνες από τα γνωστά παραδοσιακά σχήματα οργάνωσης.*[98]

Αντιλαμβανόμαστε ότι οι Ομάδες γυναικών στα Πανεπιστήμια δεν είχαν μόνο ως κύριο μέλημα την εισαγωγή των γυναικείων ζητημάτων στα επιστημονικά πεδία μελέτης, αλλά την ολική ανατροπή ή έστω την πρόταση μιας εναλλακτικής, ως προς τους τρόπους που δομούνται οι σχέσεις μέσα στα Πανεπιστήμια και στην κατασκευή της, ιεραρχίας της γνώσης.

Το δεύτερο μέρος του εισαγωγικού κειμένου, με τίτλο Η πρώτη «δυναμική» εμφάνιση, είναι μια ιστορική ανασκόπηση σε σχέση με την πορεία των Ομάδων Γυναικών μέσα και έξω από τα Πανεπιστήμια, στο οποίο αναφέρεται:

> *Το ‘79 και το ‘80 το κλίμα της αμφισβήτησης στους φοιτητικούς χώρους εντείνεται (βλ. Καταλήψεις - κατάργηση του 815 - κρίση των αριστερών οργανώσεων). Μέσα σε αυτό το ευνοϊκό περιβάλλον η δραστηριότητα των Ο.Γ γίνεται πλατιά αποδεκτή. Οι Ομάδες αυξάνονται σε μέλη και αριθμό. Το Φλεβάρη του ‘80 γίνεται ανοιχτή συζήτηση στο Φ.Λ.Σ με θέμα: Ο μύθος του μοντέρνου ζευγαριού. Στις 8 Μάρτη η*

[98] Μέδουσα, αυτόνομες ομάδες γυναικών Α.Π.Θ, (1983). 1, 4-6. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συγκέντρωση στη Νομική, εκτός από την Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών και τις Ο.Γ πλαισιώνεται και από έναν ικανό αριθμό φοιτητριών (και όχι αποκλειστικά φοιτητριών) που δεν έχουν ενεργοποιηθεί ακόμα. Η αποφασισμένη από τις Ομάδες διαδήλωση έχει απαγορευτεί. Η έξοδός τους στην Εγνατία και το χτύπημα με την Αστυνομία, δείχνει την απόφαση των γυναικών να βγουν έξω από το Πανεπιστήμιο.[99]

Στο άρθρο, με τίτλο Μια άποψη από το σπίτι, η Ράνια Κοκκίνη παραθέτει την άποψη της για την «δύσκολη φάση» την οποία πέρνα τη περίοδο εκείνη το γυναικείο κίνημα, σε σχέση με τους κινδύνους αφομοίωσης των γυναικείων διεκδικήσεων.

Ταυτόχρονα προσπαθούμε να βρούμε μια δικιά μας έκφραση, μέσα από καινούργιους τρόπους δουλειάς. Κι όλα αυτά σε μία δύσκολη φάση του γυναικείου κινήματος. Γιατί δύσκολη: Γιατί τώρα πια τα γυναικεία προβλήματα είναι γνωστά, οι φεμινίστριες δεν είναι τα παλιά τέρατα. Οι κομματικές παρεμβάσεις γίνονται πιο έντονες. Με τη «σοσιαλιστική» μας κυβέρνηση έχουμε πια και κυβερνητικές παρεμβάσεις, παλιά πάγια αιτήματα του γυναικείου ικανοποιούνται και η Ε.Γ.Ε περηφανεύεται και προβάλλεται. Μπαίνει πια έντονος ο κίνδυνος της αφομοίωσης και του κρατικού προστατευτισμού. Και το αυτόνομο γυναικείο κίνημα; Βλέπουμε το γυναικείο κίνημα έξω, σε κράτη όπου ο καπιταλισμός έχει αφομοιώσει το κάθε τι, τώρα πια απογυμνωμένο, αδύνατο, ανίκανο να προτείνει νέο τρόπο ζωής. Κι εδώ; Εδώ φαίνεται έντονα η ανάγκη της δημιουργίας ενός πραγματικά αυτόνομου και επαναστατικού γυναικείου κινήματος, μη αφομοιώσιμου από το κράτος.

Από τη φάση του παραπάνω περνάμε στη δύσκολη φάση της δημιουργίας, της διαφοροποίησης από τις «Γυναικείες» Οργανώσεις και τα αποστεοποιημένα Κινήματα, μεταρρυθμιστικά με ιεραρχικές λειτουργίες και Διοικητικά Συμβούλια.

[99] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Το πρόβλημα είναι να ψάξουμε πραγματικά το γυναικείο κίνημα, τις δυνατότητες του, να ψάξουμε για ένα γυναικείο λόγο, έναν εναλλακτικό τρόπο ζωής και δουλειάς.*[100]

Και από αυτό το κείμενο γίνεται αντιληπτό το αίτημα των γυναικείων ομάδων στα πανεπιστήμια για την εύρεση νέων τρόπων εργασίας και ζωής με σκοπό να δημιουργηθεί ένας αυτόνομος και επαναστατικός γυναικείος λόγος.

Η εισαγωγή των έμφυλων ζητημάτων στις Αρχιτεκτονικές Σχολές

Στην Ελλάδα, οι θεωρητικές προσεγγίσεις στα γνωστικά αντικείμενα τόσο της αρχιτεκτονικής όσο και της πολεοδομίας, τα οποία χρησιμοποίησαν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο την έννοια του φύλου, άρχισαν να βλέπουν το φως της δημοσιότητας από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μετά. Όπως αναφέρουν η Ντίνα Βάιου και η Μαρία Μαντουβάλου στο άρθρο τους, Επιλεκτική αναδρομή στη μελέτη της πόλης, μετά το 1968, το 2001, οι προσεγγίσεις αυτές προέρχονται από έναν μικρό αριθμό ατόμων (κυρίως γυναίκες) στον ακαδημαϊκό χώρο των αρχιτεκτονικών σχολών του ΕΜΠ και του ΑΠΘ. Αυτό ίσχυε μέχρι το 2003, τη χρονιά οπότε και άρχισαν να λειτουργούν τα διακοσμητικά προπτυχιακά προγράμματα φύλου και ισότητας, τα οποία δημιούργησαν τη δυνατότητα να αναπτυχθεί η προσέγγιση αυτή στο πρόγραμμα σπουδών και στις «νέες» Αρχιτεκτονικές Σχολές, όπως το πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας (Λαδά, 2009: 9). Κυρίως από το 1987 και μετά συναντάμε άρθρα με θεματικές το φύλο και τον χώρο, τα οποία δημοσιεύονται από ακαδημαϊκές του ΑΠΘ και του ΕΜΠ, ενώ το πρώτο άρθρο στην ελληνική δημοσιεύεται στον αυτόνομο φεμινιστικό τύπο το 1985, από μια τότε φοιτήτρια στην Πάτρα.

[100] *Στο ίδιο*. 10

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Τα πρώτα παραδείγματα αυτών των πρωτοβουλιών καταγράφηκαν κατά την διάρκεια της πρώτης Ημερίδας, με θέμα «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια», που διοργάνωσε η Γενική Γραμματεία Ισότητας με τη συνεργασία της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών του ΑΠΘ, στις 14 Ιουνίου 1991 στο Υπουργείο Παιδείας στην Αθήνα. Την πρωτοβουλία ανέλαβε η τότε Γραμματέας Ισότητας Ρένα Λάμψα και συμμετείχαν περίπου εξήντα γυναίκες επιστημόνισσες/ερευνήτριες από διαφορετικά πανεπιστημιακά τμήματα και ερευνητικά κέντρα. Στη διάρκεια της ημερίδας παρουσιάστηκαν τα πρώτα μαθήματα, που είχαν αρχίσει να διεξάγονται σε κάποια Πανεπιστημιακά Τμήματα (Λαδά Σ.).

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ

Το 1991, τα μοναδικά Τμήματα Αρχιτεκτόνων στην Ελλάδα ήταν το ΑΠΘ και το ΕΜΠ. Αρχικά, το ΑΠΘ ήταν το πρώτο που εισήγαγε τα μαθήματα του φύλου καθώς είχε και την παράδοση από την Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ. Στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ η εισαγωγή ενός μαθήματος, με τίτλο Το φύλο ως παράμετρος στην οργάνωση του χώρου, έγινε με πρόταση των διδασκουσών Σάσας Λαδά και Βάνας Τεντοκάλη και άρχισε να διδάσκεται, ως θεωρητικό μάθημα, το ακαδημαϊκό έτος 1987-88 στον τρίτο κύκλο σπουδών.

Η Βάνα Τεντοκάλη, αφου ολοκληρώνει τις σπουδές της στην Αρχιτεκτονική του ΑΠΘ το 1972, προσλαμβάνεται στην σχολή ως βοηθός από τον Φατούρο. Όταν πέφτει η χούντα το 1974 η Τεντοκάλη οργανώνεται στην εξωκοινοβουλευτική κομμουνιστική οργάνωση ΕΚΚΕ όπου παραμένει για εφτά χρόνια. Το 1981 οργανώνεται σε αυτόνομες ομάδες γυναικών στη Θεσσαλονίκη, ενώ το 1982 πάει στο Department of Architecture του MIT, με τριετή εκπαιδευτική άδεια 1982-1985, για να συνεχίσει την διατριβή της, με τίτλο The spatial organization of the house as a reflection of the family structure: the Organi case. Επιβλέπουσά της είναι η Sandra C. Howell, καθηγήτρια με φεμινιστική

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συνείδηση των Επιστημών της Συμπεριφοράς, η οποία και την προσλαμβάνει στην ερευνητική της ομάδα, ενώ παράλληλα η Τεντοκάλη συμμετέχει και σε μια σειρά μαθημάτων θεωρίας αρχιτεκτονικής και σπουδών φύλου. Επιστρέφοντας από την Αμερική συμμετέχει στην Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, η οποία αποτελείται κυρίως από πρώην ή νυν μέλη του ΕΚΚΕ (Τεντοκάλη Β.). Πλέον και θεωρητικά καταρτισμένη στα ζητήματα φύλου η Τεντοκάλη ξεκινά με τη Σάσα Λαδά το πρώτο μάθημα φύλου στις αρχιτεκτονικές σχολές.

Η πρόταση για την εισαγωγή ενός νέου μαθήματος το οποίο θα εστίαζε στα θέματα του Φύλου από την Σάσα Λαδά και Βάνα Τεντοκάλη, έγινε δεκτή χωρίς ιδιαίτερες αντιρρήσεις καθώς και οι δύο διδάσκουσες συμμετείχαν στην Ομάδα Γυναικείων Σπουδών του ΑΠΘ. Το νέο πρώτο μάθημα άρχισε να διδάσκεται την ακαδημαϊκή χρονιά του 1987. Τα μαθήματα ήταν θεωρητικά, κατ’ επιλογή στον τρίτο κύκλο σπουδών, δύο ώρες την εβδομάδα. Για δύο χρόνια η Λαδά με τη Τεντοκάλη διδάσκουν το μάθημα Το φύλο ως παράμετρος στην οργάνωση του χώρου.

Στην ημερίδα «Θεσμοθέτηση των Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια» το 1991 δεν θα εισηγηθούν ούτε η Λαδά ούτε η Τεντοκάλη. Χρησιμοποιείται και παρουσιάζεται βέβαια ένα κείμενο της Τεντοκάλης, από την Φωτεινή Ρεΐση-Ματσουκά η οποία δίδασκε στο Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το κείμενο της Τεντοκάλη είναι μια εισήγηση την οποία έκανε λίγους μήνες νωρίτερα σε συνέδριο στις Βρυξέλλες με θέμα «Γυναικείες Σπουδές-Προς μια Ευρωπαϊκή Στρατηγική». Στο κείμενό της αναφέρει μεθόδους για την ένταξη των γυναικείων σπουδών σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Σε εθνικό επίπεδο προτείνει να ιδρυθεί μία τράπεζα δεδομένων για τις γυναικείες σπουδές, ως τμήμα του ευρωπαϊκού δικτύου, συνδεδεμένη με την Ευρωπαϊκή Τράπεζα. Προτείνει το κάθε πανεπιστήμιο να έχει κέντρα πληροφοριών, αρχεία και βιβλιοθήκες γυναικείων σπουδών. Σημειώνει την ανάγκη εξασφάλισης οικονομικής στήριξης για εκδοτικούς οίκους και ερευνητικά κέντρα γυναικείων σπουδών τα οποία ανήκουν σε πανεπιστήμια. Τέλος, συνιστά την ίδρυση και

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

την χρηματοδότηση ενός εθνικού δικτύου συντονισμού των γυναικείων σπουδών ώστε να εκδίδεται και ένα ενημερωτικό έντυπο. Για το πλαίσιο της διδασκαλίας προτείνει, μεταξύ άλλων, να ενθαρρύνονται με υποτροφίες τα κορίτσια που ακολουθούν σπουδές σε τομείς στους οποίους αποτελούν μειονότητα και να συμπεριλαμβάνεται το φύλο ως κριτήριο για την εισαγωγή στα πανεπιστήμια. Σε σχέση με την έρευνα προτείνει τη συγκρότηση μιας επιστημονικής επιτροπής η οποία θα προωθήσει και θα χρηματοδοτήσει τη φεμινιστική έρευνα ώστε να δημιουργούνται θέσεις εργασίας αποκλειστικά για γυναικεία έρευνα.[101]

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Ε.Μ.Π.

Στην παραπάνω ημερίδα είχαν κοινή εισήγηση η Άννη Βρυχέα με την Ντίνα Βαΐου όπου εκθέτουν τη συνθήκη στη Σχολή Αρχιτεκτονικής σε σχέση με τα ζητήματα φύλου. Αρχικά, αναφέρουν την συνδεση των μαθημάτων με το φεμινιστικό κίνημα εκφράζοντας την ελπίδα για αλλαγή στην εκπαιδευτική διαδικασία των πανεπιστημίων, τα οποία ακολούθησαν τη μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου για τα ΑΕΙ το 1982. Στη συνέχεια αναφέρεται η ελλιπής γνώση των ζητημάτων σχετικά με την έμφυλη διάσταση του χώρου στην Ελλάδα και παρουσιάζουν τα πεδία που μελετούν μέσα από τα μαθήματα φύλου που διδάσκουν στο ΕΜΠ. Στο τρίτο μέρος της εισήγησής τους η Βρυχέα και η Βαΐου κάνουν μια ιστορική αναδρομή της εισαγωγής και της πορείας των γυναικείων σπουδών στο Πανεπιστήμιο, περιγράφοντας τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν διδάσκοντας τα αντίστοιχα μαθήματα. Τέλος, αναφέρονται στον περιφερειακό και περιθωριακό χαρακτήρα που έχουν τα μαθήματα αυτά σε ένα κατεξοχήν ανδροκρατούμενο ΑΕΙ όπως το ΕΜΠ. Αναλυτικότερα, στην εισαγωγή του λόγου τους αναφέρουν:

[101] Φωτεινή Ρεΐση-Ματσουκά. Εισήγηση στην ημερίδα. Πρακτικά από “Ημερίδα η θεσμοθέτηση των Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια” Αθήνα 14 Ιουνίου 1991, Γενική Γραμματεία Ισότητας με την συνεργασία της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών. Α.Π.Θ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Σε ό,τι αφορά στο ΕΜΠ, δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι οι Γυναικείες σπουδές - και η φεμινιστική προσέγγιση της επιστήμης γενικότερα - αποτελούν terra incognita. Δεν υπάρχει σχετική ευαισθητοποίηση ούτε επιστημονικός διάλογος γύρω από το ζήτημα. Οι αναζητήσεις σε επίπεδο διδασκαλίας και έρευνας εντοπίζονται σε ελάχιστο αριθμό διδασκουσών και φοιτητριών (και ακόμα μικρότερο αριθμό φοιτητών) και μόνο στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων. Σ' αυτή την εμπειρία αναφέρεται και η σύντομη εισήγηση που ακολουθεί.*[102]

Συνεχίζουν με το πρώτο μέρος, με τίτλο Η προβληματική του φύλου στην ανάλυση/σχεδιασμό του χώρου, όπου θέτουν βασικά ζητήματα θεωρίας, μεθόδου και πρακτικής για τον τρόπο που αντιμετωπίζεται η παραγωγή-οργάνωση του χώρου σε διαφορετικά επίπεδα-κλίμακες όπου και αρθρώνεται η διδασκαλία και η έρευνα στο τμήμα αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ. Αναφέρουν ως παραδείγματα τα εξής:

> *Πώς οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα διαπερνούν τον τρόπο που διαμορφώνεται το περιβάλλον καθημερινής ζωής, κατοικία, γειτονιά, πόλη, τόπος δουλειάς και τόπος διασκέδασης; Πως η διαδικασία παραγωγής και οργάνωσης του χώρου συμβάλλει στη δημιουργία ιεραρχικών σχέσεων καθώς διαμορφώνει ένα πλαίσιο καθημερινής ζωής (Κατοικία, γειτονιά, πόλη, τόπος δουλειάς, τόπος διασκέδασης…); Πως η διαδικασία παραγωγής- οργάνωσης του χορού συμβάλλει στη δημιουργία ιεραρχικών σχέσεων, καθώς διαμορφώνει ένα πλαίσιο καθημερινής ζωής; Αν είναι δυνατόν να διερευνηθεί μία διαφορετική διαδικασία προγραμματισμού και σχεδιασμού η οποία να αμφισβητεί τη σχέση εξουσίας στο επίπεδο της έκφρασής του στο χώρο, να μελετηθεί δηλαδή η σχέση ανάμεσα στις κοινωνικά συγκρατούμενες κατά φύλο σχέσεις και στο κοινωνικά παραγόμενο περιβάλλον.*[103]

---

[102] Ν. Βαΐου, Α. Βρυχέα. Γυναικείες Σπουδές στο Ε.Μ.Πολυτεχνείο. Πρακτικά από "Ημερίδα η θεσμοθέτηση των Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια" Αθήνα 14 Ιουνίου 1991, Γενική Γραμματεία Ισότητας με την συνεργασία της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών. Α.Π.Θ.
[103] *Στο ίδιο*. 3

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Δηλώνουν πως οι φεμινιστικές προσεγγίσεις ανοίγουν νέες προοπτικές εμβάθυνσης στην ανάλυση και το σχεδιασμό του χώρου και ότι μέσα από αυτή τη διπλή σχέση διαμορφώνονται εννοιολογικά, μεθοδολογικά εργαλεία και νέα επιστημονικά ερωτήματα τα οποία αναδεικνύουν τη διαφορετική σχέση των γυναικών και των ανδρών με τον χώρο και το χρόνο και επιτρέπουν να διατυπωθούν διαφορετικές μη σεξιστικές αρχές για το σχεδιασμό του χώρου.

Στο δεύτερο μέρος, με τίτλο Καθημερινές εμπειρίες δουλειάς, αναφέρουν πως ξεκίνησαν τα μαθήματα γυναικείων σπουδών. Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα και οι πολιτικές επιλογές συγκεκριμένων διδασκουσών ήταν η αφετηρία για να οργανωθούν αυτά τα μαθήματα καθώς και τα ερευνητικά τους ενδιαφέροντα γύρω από τους τρόπους με τους οποίους οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα δύο φύλα αποτυπώνονται και καθορίζουν την παραγωγή του χώρου. Συγκεκριμένα αναφέρουν δύο:

> *1: θέματα προγραμματισμού, σχεδιασμού και διαχείρισης της κατοικίας και της γειτονιάς, όπως διαμορφώνονται μέσα από τη συμμετοχή των γυναικών και τη σχέση σχεδιάστριες - χρήστριες.*
> *2: θέματα που αφορούν τη διαμόρφωση των συνθηκών καθημερινή ζωή στην πόλη και σε ευρύτερες γεωγραφικές ενότητες (συγκρότηση τοπικών αγορών εργασίας, ανάπτυξη περιοχών κατοικίας και γεωγραφικά διαφοροποιημένης παροχής κοινωνικής υποδομής), όπως καθορίζονται και αναπαράγονται από τις κατά φύλο σχέσεις.*[104]

Μέσω αυτών των αναζητήσεων προώθησαν σταδιακά και με ιδιαίτερη δυσκολία διαφορετικούς τρόπους παρέμβασης στην εκπαιδευτική διαδικασία και παραθέτουν μια ιστορική πορεία των μαθημάτων και των δράσεων οι οποίες έλαβαν χώρα στο Τμήμα Αρχιτεκτονικής. Αναφέρουν ότι μεταξύ του 1984 και 1987, πραγματοποιήθηκαν

[104] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διάφορες ερευνητικές δραστηριότητες, ομιλίες και πτυχιακές εργασίες από φοιτήτριες. Αυτές οι εργασίες αποτέλεσαν μέρος των υποχρεωτικών μαθημάτων για τη συμπλήρωση των σπουδών τους ως αρχιτεκτονισσών. Μερικές από αυτές δημοσιεύθηκαν στο τεύχος του περιοδικού του συλλόγου αρχιτεκτόνων, το οποίο κυκλοφόρησε το 1989 και είχε αρίθμηση 20. Μετά από αρκετές αποτυχημένες προσπάθειες, το 1989 δημιουργήθηκε ένα υποχρεωτικό μάθημα επιλογής στο 8ο εξάμηνο, με τίτλο Γυναίκες και Χώρος - Γυναίκες και Κατοικία. Το μάθημα περιλάμβανε σεμινάρια και παρουσιάσεις, καθώς και μικρές εργασίες έρευνας. Είχε κυρίως γυναίκες φοιτήτριες, ήταν περίπου δεκαπέντε, ενώ ο αριθμός των ανδρών ήταν δύο ή τρεις. Το τρίτο τους επίτευγμα ήτανη η πραγματοποίηση εισηγήσεων στο πλαίσιο άλλων υποχρεωτικών μαθημάτων διαφόρων εξαμήνων, όπου εισάγεται η φεμινιστική προσέγγιση σε σχέση με το συγκεκριμένο αντικείμενο κάθε μαθήματος. Τέλος, από το 1989 είχε αναπτυχθεί πρόγραμμα διεπιστημονικής συνεργασίας μεταξύ έξι πανεπιστημίων της ΕΟΚ στα πλαίσια του προγράμματος Erasmus. Το δίκτυο αυτό, με κεντρικό του θέμα το Gender Geography, διοργάνωνε κάθε χρόνο ένα εντατικό μάθημα σε διαφορετική κάθε φορά χώρα, όπου συμμετείχαν πέντε έως έξι φοιτήτριες και μία με δύο διδάσκουσες από κάθε πανεπιστήμιο.[105] Τονίζουν δε ότι δεν είναι έκπληξη να διαπιστώνουν ότι τέτοιες προσεγγίσεις δεν έχουν κεντρική θέση σε ένα ΑΕΙ που κυριαρχείται από το ανδροκρατικό μοντέλο.

Σ' αυτό το Τμήμα παραμένουν περιθωριακές και περιφερειακές και συχνά αποδοκιμάζονται με χλευασμό και δυσπιστία. Δεδομένης της γενικής έλλειψης επιστημονικής συζήτησης, που χαρακτηρίζει τα ελληνικά ΑΕΙ, δεν υπάρχουν σοβαρές αφορμές για να συγκρουστούν οι φεμινιστικές επιστημολογίες με άλλες που είναι πιο καθιερωμένες ή κυρίαρχες. Η πιθανά ανατρεπτική κριτική του φεμινισμού περιθωριοποιείται, καθώς χρειάζεται συνεχώς να αποδεικνύει γιατί είναι εξίσου «επιστημονική» με άλλες και γιατί έχει σημασία για την ανάλυση και το σχεδιασμό του χώρου.[106] Μέσα στο γενικότερο ανταγωνιστικό κλίμα και στις ούτως ή άλλως δύσκολες

[105] *Στο ίδιο*. 4
[106] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συνθήκες επιβίωσης των γυναικών πανεπιστημιακών, δεν διαμορφώνονται συνθήκες ευνοϊκές για την ανάπτυξη ή τη συνέχιση των προσπαθειών προς αυτή την κατεύθυνση και μαζί με την έλλειψη ακόμα και στοιχειώδους υποδομής π.χ. προτεραιότητες αγοράς βιβλίων, η προσπάθεια και ο χρόνος που καταβάλλονται είναι δυσανάλογα προς το τελικό αποτέλεσμα με τα αποτελέσματα να είναι πολλές φορές αποθαρρυντικά.[107]

Αναφέρονται επίσης και στις σπουδάστριες που επιλέγουν ως πεδίο έρευνας τα γυναικεία ζητήματα και υπογραμμίζουν ότι οι δυσκολίες δεν είναι μικρότερες, καθώς δέχονται ειρωνικά σχόλια και παρατηρήσεις που υποτιμούν την επιστημονική εγκυρότητα των φεμινιστικών προσεγγίσεων. Το τελικό αποτέλεσμα των εργασιών τους κρίνεται αυστηρότερα και αξιολογείται λιγότερο από τις επιτροπές εξέτασης. Αυτό βέβαια δεν αποτελεί εμπόδιο ούτε για τις ίδιες, ούτε για τις νεότερες, γιατί, παρ' όλ' αυτά ή και εξαιτίας αυτών των δυσκολιών, οι εργασίες έχουν υψηλό επίπεδο.

Στο τελευταίο μέρος της εισήγησης τους, με τίτλο Τι είδους γυναικείες σπουδές στο πανεπιστήμιο, αναφέρονται σε μία σειρά ερωτημάτων γύρω από τη μορφή και τον τρόπο οργάνωσης των γυναικείων σπουδών συμπεριλαμβανομένου και του λόγου ύπαρξης τους στο πανεπιστήμιο. Τονίζοντας βέβαια ότι τα ερωτήματα αυτά δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν μονοσήμαντα, παραθέτουν:

> *Οι γυναικείες σπουδές αποτελούν ξεχωριστή οριοθετημένη επιστήμη ή ιδιαίτερη προσέγγιση μέσα σε υφιστάμενες επιστήμες; Πόσο μπορεί να οδηγήσει σε βαθύτερη κατανόηση της συνολικής κοινωνικής εμπειρίας των γυναικών ο κατακερματισμός της επιστημονικής έρευνας και γνώσης σε κλάδους και περιοχές; Ποια είναι η σχέση των γυναικείων σπουδών με το γυναικείο κίνημα;* [108]

Δηλώνοντας πως οι γυναικείες σπουδές δεν αναφέρονται απλά στις γυναίκες, αλλά στους τρόπους με τους οποίους το φύλο αποτελεί καθοριστική συνιστώσα των

[107] *Στο ίδιο*. 4
[108] *Στο ίδιο*. 5

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κοινωνικών σχέσεων, καθώς και στο ότι οι γυναικείες σπουδές δεν μπορούν να είναι αποκλειστικά μια εμπειρική μελέτη σε σχέση με τα προβλήματα των γυναικών ή από τις γυναίκες ως πρόβλημα. Το «ξαναγράψιμο», μέσα από τις κατά φύλο σχέσεις της ιστορίας, της γεωγραφίας, της κοινωνιολογίας, της αρχιτεκτονικής, της πολεοδομίας, της λογοτεχνίας κτλ., είναι τόσο μια διαδικασία μεθοδολογικής και εννοιολογικής αναδιάρθρωσης, όσο και ένα πρόβλημα συγκρότησης νέων ερευνητικών ερωτημάτων τα οποία διαπερνούν ή και ανατρέπουν τις διαιρέσεις σε επιστημονικούς κλάδους και περιοχές.

Κλείνοντας το κείμενό τους αναφέρουν πως η οργάνωση των γυναικείων σπουδών είναι ένα εγχείρημα αλλαγών σε πολλαπλά επίπεδα τόσο θεωρίας και μεθόδου, όσο και οργάνωσης, εκπαιδευτικής πρακτικής και σχέσεων μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων.

Θεωρούν ότι είναι αντικείμενο καθημερινού αγώνα, προσωπικού και συλλογικού. Ένας αγώνας επιβίωσης ενάντια στην περιθωριοποίηση, την απομόνωση και την ακαδημαϊκή αδράνεια. Ο χρόνος που χρειάζεται για να γίνουν δοκιμές και αναπροσαρμογές είναι μεγάλος, σπαρμένος με απογοητεύσεις και η προσπάθεια αυτή θα δικαιωθεί μόνο αν εκφράζει ανάγκες των γυναικών που διδάσκουν αλλά και των φοιτητριών που εμπλέκονται σε αυτήν.

Ένα από τα ζητήματα που υπογραμμίζουν η Βαΐου και η Βρυχέα είναι το γεγονός ότι μέσα από τη διδασκαλία της φεμινιστικής θεωρίας ανθίζει μια φροντίδα η οποία παρέχεται τόσο στους φοιτητές, όσο και στους ανθρώπους που λαμβάνονται λιγότερο υπόψη στην ακαδημαϊκή ιεραρχία. Στα πρακτικά του συνεδρίου που οργανώθηκε από την ομάδα Γυναικείων Σπουδών του ΑΠΘ, με τίτλο Οι Γυναικείες σπουδές στην Ελλάδα και η Ευρωπαϊκή εμπειρία, από τις τέσσερις μέχρι τις έξι Νοεμβρίου 1993, περιλαμβάνεται η ανακοίνωση της Ντίνας Βαΐου και της Άννυς Βρυχέα, με τίτλο Γυναικείες σπουδές στο Ε. Μ. Πολυτεχνείο: Εμπειρίες από το μάθημα Γυναίκες και

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

χώρος - γυναίκες και κατοικία στο τμήμα αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, όπως επίσης και η αναλυτική καταγραφή των ονομάτων και των τίτλων των εργασιών που έχουν παραχθεί στο ΕΜΠ με θέματα γύρω από το φύλο και το χώρο. Σύμφωνες με τις φεμινίστριες επιστημόνισσες, αντιμετωπίζουν την περιθωριοποίηση όχι μόνο των μαθημάτων τους αλλά και ολόκληρης της επιστημονικής εγκυρότητας του πεδίου του φύλου. Παλεύουν να εντάξουν το μάθημα τους εντός του προγράμματος σπουδών και να δημιουργήσουν επιλογές εντός ενός πλαισίου που δεν τις ευνοεί. Ο στόχος τους είναι να αμφισβητήσουν τη συστημένη ιεραρχία και τον κυρίαρχο λόγο εντός της ακαδημίας, ενώ συμμετέχουν σε κοινωνικά και πολιτικά ακτιβιστικά κινήματα. Οι προσπάθειες τους όμως συναντούν την άρνηση του κυριάρχου λόγου. Για παράδειγμα, οι δύο διδάσκουσες προτείνουν την διδασκαλία ενός νέου διατομεακού μαθήματος, σε συνεργασία των Τομέων Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού, Πολεοδομίας και Χωροταξίας (που τότε λεγόταν Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές) και Αρχιτεκτονικής Γλώσσας, Επικοινωνίας και Σχεδιασμού, με θέμα τον σχεδιασμό της κατοικίας από την οπτική του φύλου, όμως η πρόταση αυτή απορρίπτεται από την Γενική Συνέλευση του Τμήματος Αρχιτεκτόνων. Έτσι, το 1989 εισάγεται ως κατεύθυνση στο υφιστάμενο μάθημα, που είχε τίτλο Ειδικά θέματα Αρχιτεκτονικής Εσωτερικών Χώρων: Κηποτεχνία, ένα νέο μάθημα, με τίτλο Γυναίκα και χώρος - Γυναίκα και Κατοικία. Αυτό διδάσκεται έτσι για δύο ακαδημαϊκά έτη και στην αναμόρφωση του Προγράμματος Σπουδών του 1991 γίνεται ανεξάρτητο μάθημα, με τίτλο Ειδικά Θέματα Σχεδιασμού του Χώρου: Γυναίκες και Χώρος - Γυναίκες και Κατοικία, σε συνεργασία των Τομέων Πολεοδομίας και Χωροταξίας και Αρχιτεκτονικής Γλώσσας, Επικοινωνίας και Σχεδιασμού με διδάσκουσες τις Ντίνα Βαΐου και Αννυ Βρυχέα. Ο τίτλος, Ειδικά Θέματα, προτασσόταν όλων των μαθημάτων επιλογής. Το μάθημα οργανώνεται με σεμιναριακές παρουσιάσεις και μικρές ερευνητικές ασκήσεις και έχει ακροατήριο κυρίως γυναικείο, περίπου οκτώ έως δώδεκα φοιτήτριες και έναν έως τρείς φοιτητές (Λαδά Σ.).

Η βασική ιδέα η οποία ερευνήθηκε στα δύο μαθήματα ήταν ότι η διάρθρωση του χώρου στηρίζεται στην υποβάθμιση του ρόλου της γυναίκας, με αποτέλεσμα να

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διαιωνίζει την ανισότητα των φύλων. Οι τρόποι με τους οποίους ο χώρος δόμησε αυτή την ανισότητα δεν ήταν μόνο απλές απεικονίσεις, αλλά και επιβολές των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ γυναικών και ανδρών. Η «γυναικεία οπτική» στην αρχιτεκτονική αντικαταστάθηκε από την «οπτική του φύλου», η οποία λαμβάνει υπόψη τόσο τις κοινωνικές σχέσεις με βάση το φύλο όσο και την έμφυλη διάσταση των ιδεών και επιστημών. Έγινε κοινός τόπος ο έμφυλος προσδιορισμός πάνω στον οποίο έχει δομηθεί ο επιστημονικός λόγος.

Πέντε χρόνια μετά την έναρξη του μαθήματος, Γυναίκες και Χώρος, Γυναίκες και Κατοικία, παρατηρείται μια σημαντική μετατόπιση η οποία δηλώνεται με τον αναθεωρημένο τίτλο του μαθήματος, Φύλο και Χώρος/Ταυτότητα –Διαφορετικότητα –Χώρος. Η μετατόπιση αυτή διατρέχει όλη την εκφώνηση του μαθήματος όπου αναφέρεται ότι:

> *Γυναίκες και άνδρες εδώ, δεν αντιμετωπίζονται ως ομοιογενείς κατηγορίες. Αντίθετα, θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη της διαφορετικότητας, των διαφοροποιήσεων δηλαδή μέσα σε κάθε κατηγορία φύλου, με βάση την ηλικία, την κοινωνική τάξη, τον τόπο προέλευσης, την εθνική ομάδα κοκ. [...] Στόχος είναι (α) η κατανόηση των χωρικών διαστάσεων της διαφορετικότητας, και (β) η διατύπωση κάποιων διαφορετικών αρχών για το σχεδιασμό του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου και των πολλαπλών τους συσχετισμών.*[109]

Μια νέα αλλαγή γίνεται στο μάθημα πέντε χρόνια μετά. Ο νέος τίτλος, Ειδικά Θέματα Φύλου και Χώρου: Δημόσιος και ιδιωτικός χώρος, προϊδεάζει ότι «Στόχος του μαθήματος είναι να προσεγγίσει από τη σκοπιά του φύλου το δίπολο «ιδιωτικό/ δημόσιο», που διαπερνά, μεταξύ άλλων, τη μελέτη και το σχεδιασμό του χώρου σε

[109] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διάφορες κλίμακες και που έχει πιο άμεσα χρησιμοποιηθεί για να συσχετίσει το φύλο με χωρικές μορφές… Η υπόθεση είναι ότι οι θεσμοί, οι κοινωνικές πρακτικές και οι χώροι που αντιστοιχούν στη συγκρότηση του ιδιωτικού και του δημοσίου δεν μπορούν να μελετηθούν με πληρότητα, χωρίς αναφορά στο φύλο». [110]

Αντίστοιχα, στο ΑΠΘ το μάθημα «Η δόμηση και αποδόμηση του φύλου και του χώρου» διερευνά μέσω των θεωριών της αποδόμησης και υιοθετώντας μια διεπιστημονική προσέγγιση, αντλώντας από τα επιστημονικά πεδία της Φιλοσοφίας, της Θεωρίας της Λογοτεχνίας και της ψυχανάλυσης, τις σχέσεις ανάμεσα στις θεωρίες αποδόμησης του χώρου και στις θεωρίες αποδόμησης του φύλου.[111]

Μέσω της σκιαγράφησης της διαδρομής της εισαγωγής των σπουδών φύλου στις αρχιτεκτονικές σπουδές του ΕΜΠ και του ΑΠΘ παρατηρούμε ότι η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ διαδραμάτισε άκρως σημαντικό ρόλο, καθώς λειτούργησε ως θεωρητική υποδομή, μέσω των άτυπων διαλεξεων και ανοιχτών μαθημάτων που έκανε αλλά και ως πολιτική, εξαιτίας της σχέσης των μελών της με το φεμινιστικό κίνημα της εποχής. Η διαδρομή αυτή στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ ξεκίνησε με τις εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες της Άννυς Βρυχέα και της Ντίνας Βαΐου. Η απώλεια της Άννυς Βρυχέα το 2005 αποτελεί ένα σημαντικό πλήγμα για την περαιτέρω ανάπτυξη των ζητημάτων φύλου εντός της ακαδημίας.

[110] *Στο ίδιο*.
[111] Τεντοκάλη Β. Κείμενο περιγραφής μαθήματος. 1989. Προσωπικό Αρχείο Τεντοκάλη Β.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η ημερίδα περί θεσμοθέτησης των Γυναικείων Σπουδών, 1991

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, περί του λόγου της θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών, είχε η ημερίδα η οποία διοργανώθηκε με πρωτοβουλία της τότε Γενικής Γραμματέως Ισότητας Ρένας Λάμψα στις 14 Ιουνίου 1991 στην Αθήνα. Η Γενική Γραμματεία Ισότητας με τη συνεργασία της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών Α.Π.Θ κάλεσαν ακαδημαϊκές από διάφορα πανεπιστήμια στην Ελλάδα οι οποίες είτε έχουν φεμινιστική κινηματική δράση, είτε και έχουν εντάξει στο πρόγραμμα των μαθημάτων που διδασκουν τη θεματική του φύλου. Η φόρμα των εισηγήσεων συνήθως περιλάμβανε μια ιστορική αναδρομή των μαθημάτων που παραδίδουν και των τρόπων με τους οποίους έχουν εισαγάγει την οπτική του φύλου, την τοποθέτηση τους σε σχέση με τη θεσμοθέτηση των μαθημάτων και προτάσεις για το πώς θα μπορούσαν να ενταχθούν οι γυναικείες σπουδές στην εκάστοτε σχολή σε σχέση με τις ιδιαιτερότητές της.

Εδώ είναι σημαντικό να ειπωθεί το γεγονός ότι ακόμα και η *Σκούπα* που έκανε ευρύτερα γνωστές τις γυναικείες σπουδές στέκεται εναντίον της θεσμοθέτησης τους όπως έχει αναφερθεί αναλυτικότερα παραπάνω (Σκούπα, 1981: 13). Επίσης συναντάμε, στο τρίτο τεύχος του εντύπου Γαία του 1985, στο ίδιο δηλαδή τεύχος που φιλοξενεί και το άρθρο της η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, ένα ακόμα άρθρο, με τίτλο Ταξικότητα, όπου γράφεται το εξής:

> *Η θέση μας επομένως είναι να μην παρεμβαίνουμε στους θεσμούς και να μη ζητάμε τίποτα από το κράτος. Τα αιτήματα για καλυτέρευση της θέσης μας άλλωστε δεν ικανοποιούνται παρά μόνο όταν βολεύουν την εκάστοτε εξουσία και με σκοπό αφομοίωσης των γυναικείων κινημάτων.*[112]

[112] Γαία (1985, Μαρ.), 3. Θεσσαλονίκη: Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης. 16

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Λαμβάνοντας αυτά υπόψη μπορούμε να μελετήσουμε και να αναλύσουμε ακριβέστερα τις τοποθετήσεις των ομιλητών στην ημερίδα για τη θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών.

Στα πρακτικά της ημερίδας του 1991, τα οποία βρίσκονται στη πρώην Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων (η οποία μετονομάστηκε το 2021 από Γενική Γραμματεία Ισότητας), βρίσκονται είκοσι εισηγήσεις. Θα μπορούσαμε να κατηγοριοποιήσουμε τις εισηγήσεις αυτές σε τρία είδη σε σχέση με το ύφος και το περιεχόμενό τους. Η πρώτη κατηγορία αφορά στις θετικές ως προς την πρόταση της θεσμοθέτησης εισηγήσεις, αλλά χωρίς ιδιαίτερη ανάπτυξη της πρότασης όσον αφορά στους τρόπους με τους οποίους θα επιτευχθεί. Η δεύτερη αφορά στις θετικές, αλλά με επιφυλάξεις, εισηγήσεις, όπου αναλύονται λεπτομερώς οι συνθήκες και οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε να εισαχθεί στο εκάστοτε πανεπιστήμιο που εκπροσωπεί η κάθε μια από τις ομιλήτριες. Τέλος, το τρίτο είδος περιλαμβάνει αναλυτικές τοποθετήσεις σε σχέση με τις προβληματικές της ίδιας της πρότασης καθαυτής για θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών, αλλά και παραθέσεις ιδεολογικών και πρακτικών προβλημάτων που πρόκειται να δημιουργηθούν σε περίπτωση θεσμοθέτησης.

Στην πρώτη κατηγορία βρίσκεται η εισήγηση της Φωτεινής Ρεϊση-Ματσούκα, διδάσκουσας Γαλλικής φιλολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών. Η ομιλήτρια προτείνει την κριτική στάση απέναντι σε αναλύσεις ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων και την εκ νέου μελέτη τους σε σχέση με το ρόλο που διαδραμάτισαν σε αυτά οι γυναίκες, την συστηματική μελέτη της έκφρασης των γυναικών μέσα από τη δημιουργία, την ανάλυση της γλωσσικής επικοινωνίας, όπως επίσης και την έρευνα για την ιδεολογική κατασκευή που κρίνει ως γυναικείο το πεδίο της γαλλικής φιλολογίας, καθώς παρατηρεί δυσαναλογία μεταξύ των ατόμων που το επιλέγουν, 95% φοιτητών και 5% φοιτητριών. Καταλήγει στην υπεράσπιση της θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών και τη θεωρεί ένα δείγμα κατοχύρωσης της φεμινιστικής έρευνας. Μαζί με το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κείμενο της εισήγησης της, η Φωτεινή Ρεϊση-Ματσούκα έχει καταθέσει και ένα κείμενο της Βάνας Τεντοκάλη που αναφέρει λεπτομερώς τις προϋποθέσεις και τους όρους της θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών, το οποίο είχε συγγράψει το Μάρτιο του 1991 για ένα πανευρωπαϊκό συνέδριο στις Βρυξέλλες.[113]

Η εισήγηση της Αναστασίας Σωτηριάδου την οποία υπογράφει ως πολιτικός επιστήμονας - διεθνολόγος, καθηγήτρια κοινωνιολογίας, και ως μέλος της Γενικής Γραμματεία Ισότητας, είναι αρκετά σύντομη. Αυτό που υπογραμμίζει, το όποιο δεν έχει τεθεί από κάποια άλλη ομιλήτρια, είναι η ανάγκη να ενταχθεί το διεπιστημονικό πρόγραμμα γυναικείων σπουδών όχι μόνο στα Πανεπιστήμια αλλά και στις Τεχνικές Σχολές και στα Ανώτερα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα.[114]

Η εισήγηση της Ελένης Σκοδρά από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών αναφέρει ότι τα μαθήματα των γυναικείων σπουδών εντάσσονται στα ήδη υπάρχοντα τμήματα. Συνεχίζει με την αναφορά των θεματικών των μαθημάτων που διδάσκονται στο Τμήμα της ως εισαγωγή στις γυναικείες σπουδές όπως, ιστορία γυναικών, ιστορία γυναικείων σπουδών, ιστορία των γυναικείων κοινωνικών και ψυχολογικών ρόλων (π.χ., από μητέρες εως πολιτικά πρόσωπα ή πρόσωπα του δημόσιου βίου, αποκλίνουσα συμπεριφορά, κλπ.), γυναίκες και υγεία, γυναίκες και οικογένεια, γυναίκες και επιστήμη. Παρουσιάζει και τις θεματικές στα μαθήματα ειδικότητας όπως, Γυναίκες και Λογοτεχνία, Ψυχολογία της Γυναίκας (ανάπτυξη/ εξέλιξη, νοημοσύνη, προσωπικότητα, ψυχολογικά προβλήματα, θεραπεία, κλπ.), Γυναίκες, Κοινωνιολογία και Φεμινιστική Ιδεολογία, Γυναίκες και Νομοθεσία (αλλαγές στη νομοθεσία που επηρεάζουν τους κοινωνικούς ρόλους των γυναικών) και Γυναίκες και Εργασία (συμμετοχή στην επίσημη αγορά εργασίας). Στο κείμενό της υπογραμμίζεται η σημαντικότητα των συνεργασιών μεταξύ των γυναικών που εργάζονται στο χώρο των γυναικείων σπουδών και του έργου που έχουν παράξει, όπως

[113] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 1
[114] *Στο ίδιο*. 9

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

η διοργάνωση συνεδρίων γύρω από γυναικεία θέματα, σεμινάρια/εργαστήρια τα οποία προσφέρουν άτομα είτε από το ίδιο, είτε από διαφορετικά πανεπιστήμια, ερευνητικά έργα και ομάδες εργασίας από διάφορα πανεπιστήμια στις οποίες συναντιώνται σε τακτική βάση και ανταλλάσουν γνώσεις και εμπειρίες πάνω στο ζήτημα των γυναικείων σπουδών. Η Σκοδρά κλείνει την εισήγησή της αναφέροντας το ζήτημα της κατοχύρωση της φεμινιστικης ερευνας, καθώς παρατηρεί ότι:

> *(...) μέχρι τώρα προσπάθειες για «φεμινιστική ερευνητική εργασία» φαίνεται να μην υποστηρίζονται (τόσο επίσημα και κυρίως ανεπίσημα) στον πανεπιστημιακό χώρο. Οι ερευνητικές προσπάθειες γίνονται με την πρωτοβουλία ατόμων που έχουν κάποια ιστορία στο να εργάζονται στο χώρο των γυναικείων σπουδών.*[115]

Την υποστήριξη των γυναικείων σπουδών στο πανεπιστήμιό της την τοποθετεί κυρίως στην οικονομική ενίσχυση της έρευνας, τόσο για τις επιστημόνισσες όσο και για τους μεταπτυχιακούς φοιτητές, που είτε ασχολούνται ήδη, είτε πρόκειται να ασχοληθούν με γυναικεία θέματα.

Η Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη ήταν ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, με το κέντρο βάρους της εισήγησής της να βρίσκεται στην εκπαίδευση γύρω από τη γυναίκα. Θεωρεί ότι ξεκίνησε με σύμπλευση δύο παράλληλων διαδικασιών εκπαίδευσης, πρώτη είναι η «τυπική» που περνάει μέσα από τα επίσημα εκπαιδευτικά κανάλια και η δεύτερη είναι η «άτυπη» που δεν αναγνωρίζεται επίσημα γιατί δεν πληρεί ορισμένες ακαδημαϊκές προϋποθέσεις. Φτάνει ως συμπέρασμα στη συνειδητοποίησή του ότι το γυναικείο κίνημα προσφέρει ένα είδος αυτο-εκπαίδευσης το οποίο κρίθηκε εφάμιλλο και πολλές φορές ανώτερο από την τυπική εκπαίδευση και οδήγησε στην ιδέα να εισαχθούν και στο πανεπιστήμιο μαθήματα γύρω από τη γυναίκα, ενώ σιγά-σιγά δημιουργήθηκαν εξειδικευμένα ινστιτούτα για Γυναικείες Σπουδές.[116] Τελειώνοντας

[115] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 13, σ. 3
[116] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 16, σ. 1

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αναφέρεται στο θέμα της συνεργασίας Πανεπιστημίων και Ερευνητικών κέντρων τα οποία δεν θα πρέπει να περιοριστούν μόνο στο επίπεδο των κοινών ερευνών, αλλά αυτές οι έρευνες να αποτελούν και αντικείμενο σεμιναρίων στο πλαίσιο των μεταπτυχιακών σπουδών. Για να επιτευχθεί μια ουσιαστική συνεργασία μεταξύ Πανεπιστημίων και Ερευνητικών φορέων, προτείνει πως καλό θα ήταν να υπάρξει και κάποια πρόβλεψη για τη θεσμοθέτηση αυτής της συνεργασίας.[117]

Η Δήμητρα Κογκίδου μαζί με την Ευαγγελία Τρέσσου-Μυλωνά από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Αριστοτέλειου Πανεπιστήμιου Θεσσαλονίκης, τονίζουν την ανάγκη να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στη μη σεξιστική αγωγή, χωρίς κάποια συγκεκριμένη πρόταση για τους τρόπους θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών.

Η Ειρήνη Φερέτη, Κοινωνιολόγος- Εγκληματολόγος, αναφέρεται μόνο στο Μεταπτυχιακό Σεμινάριο Εγκληματολογικών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου που κατά το ακαδημαϊκό έτος 1988-1989 το θέμα, Γυναίκα και Εγκλημα, απασχόλησε το ήμισυ του συνολικού χρόνου τακτικών μαθημάτων του Σεμιναρίου με υπεύθυνες καθηγήτριες την Αλίκη Μαραγκοπούλου και την Ειρήνη Φερέτη. Στη συνέχεια αναφέρει τις θεματικές και τα πεδία μελέτης που ήταν η φαινομενολογία της γυναικείας εγκληματικότητας, μορφές γυναικείας εγκληματικότητας, η γυναίκα στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ως δράστρια, θύμα και επαγγελματίας, φυλακή και γυναίκα, βιασμός, πορνεία, πορνογραφία, σεξουαλική παρενόχληση και τέλος η γυναίκα ως θύμα συζυγικής κακοποίησης.[118]

Στην εισήγησή της η Μαρία Ηλιού, από το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Αθηνών, αφού παραθέτει τα μαθήματα που διδάχτηκαν μέχρι το 1991 στο τμήμα, συνεχίζει και αυτή με τη σειρά της και παραθέτει προτάσεις για τις μορφές

[117] *Στο ίδιο*. 3
[118] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 8, σ. 1, 2

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών. Η πρώτη της πρόταση είναι να ενταχθούν σχετικά μαθήματα στο πρόγραμμα όλων των τμημάτων, να προωθηθούν ερευνητικά προγράμματα, να υπάρξει διασύνδεση με διεθνείς οργανισμούς και σταδιακή ένταξη σχετικών μαθημάτων και σεμιναρίων στα μεταπτυχιακά προγράμματα. Η εισήγηση της περιορίζεται στην επιγραμματική αναφορά κάποιων προτάσεων που είναι κοινά αποδεκτές από την πλειοψηφία των γυναικών που πήραν μέρος στην ημερίδα.[119]

Στην δεύτερη κατηγορία, έχοντας βέβαια ιδιαιτερότητες, βρίσκεται μια εισήγηση στην οποία δεν διακρίνεται ούτε η ταυτότητα των συγγραφισσών ούτε το πανεπιστήμιο στο οποίο διδάσκουν, ενώ στο τέλος της εισήγησής τους βρίσκουμε δύο χειρόγραφες υπογραφές τις οποίες είναι δύσκολο να ταυτοποιήσουμε. Η εισήγηση ξεκινά με την ανδροκρατική συνθήκη της επιστημονικής γνώσης και δηλώνει ότι «Τα συμπεράσματα της επιστημονικής έρευνας και η συνολική επιστημονική παραγωγή αντιπροσωπεύει και τεκμηριώνει τον ανδρικό «λόγο» και την «ανδρική εκδοχή».[120] Στη συνέχεια τεκμηριώνει τον λόγο της σημαντικότητας των γυναικείων σπουδών υποστηρίζοντας ότι έχουν το χαρακτήρα της «διορθωτικής επέμβασης στις υπάρχουσες επιστήμες»,[121] θέτοντας παράλληλα το ερώτημα του κατά πόσο οι γυναικείες σπουδές μπορούν να αποτελέσουν «αυτές καθ'εαυτές μία αυθύπαρκτη επιστήμη ή πρέπει να ενταχθούν στις ηδη καθιερωμένες σπουδές και να ακολουθήσουν μια διαδικασία βαθμιαίας ενσωμάτωσης.». [122] Στο παραπάνω ερώτημα τοποθετούνται δηλώνοντας ότι:

> *Πρέπει να δεχτεί κανείς ότι κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις και ευνοϊκούς εξωτερικούς παράγοντες η ενσωμάτωση μπορεί να γίνει στο βαθμό του αντιμετωπίζεται όχι σαν τελική ρύθμιση, αλλά σαν ενδιάμεση φάση με χρήσιμες*

[119] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 2, σ. 1
[120] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 18, σ. 1
[121] *Στο ίδιο*. 1
[122] *Στο ίδιο*. 2

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *εμπειρίες. Από την άλλη πλευρά πρέπει να συνυπολογίζονται οι γνωστοί κίνδυνοι αποδυνάμωσης της ολοκληρωμένης πρότασης των αυτόνομων γυναικείων σπουδών, καθώς και ένα πλήθος από δυσκολίες που έχουν σχέση με τον καταρτισμό των προγραμμάτων, οικονομικά στοιχεία και εχθρικούς αντικειμενικούς παράγοντες προερχόμενους από τις δεδομένες αντιλήψεις (...) Οι γυναικείες σπουδές επομένως μπορούν να κατανοηθούν ως η ακαδημαϊκή συνθήκη του Φεμινισμού.*[123]

Συνεχίζουν παρουσιάζοντας τη πορεία των γυναικείων σπουδών στην Αμερική και στην Αγγλία και κάνουν μια σύντομη περίληψη για τις «αποσπασματικές» προσπάθειες που έχουν γίνει στην Ελλάδα. Αναφέρουν ότι τα ελεύθερα μαθήματα στο ΑΠΘ διαιωνίζουν την περιθωριοποίηση των γυναικείων σπουδών και τις περιορίζουν εκτός πανεπιστημιακών παροχών και πανεπιστημιακού γνωστικού επιπέδου. Συγκεκριμένα επισημαίνουν ότι:

> *[Η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ] δημιουργεί την εντύπωση ότι η θέση των γυναικείων σπουδών βρίσκεται στις πανεπιστημιακές παρυφές, χωρίς ιδιαίτερη σπουδαιότητα η οποία δεν αξίζει να επισημοποιηθεί και να ενταχθεί σε ένα συγκεκριμένο και απαραίτητο εκπαιδευτικό πρόγραμμα.Έτσι, ενώ έχει διαδοθεί ότι στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης υπάρχουν γυναικείες σπουδές, στην πραγματικότητα χρησιμοποιείται το «προαύλιο» του Πανεπιστημίου για την άσκηση κάποιου διδακτικού, επιμορφωτικού έργου με ιδιωτική πρωτοβουλία. Μια τέτοια δραστηριότητα, σταθεροποιεί μια ανεπίσημη κατάσταση ενός ομιχλώδους αντικειμένου σπουδών και απομακρύνει την επίσημη ένταξη των γυναικείων σπουδών στο Πανεπιστήμιο με εξειδικευμένο πρόγραμμα.*[124]

[123] *Στο ίδιο*. 5
[124] *Στο ίδιο*. 8

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Ενώ προτείνουν κάποιες άλλες «επίσημες» προσπάθειες καθιέρωσης των γυναικείων σπουδών που γίνονται στα πλαίσια των πανεπιστημιακών προγραμμάτων όπως αυτές στο Πάντειο, στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο παιδαγωγικό τμήμα της Κρήτης και στο παιδαγωγικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών, κλείνουν παρουσιάζοντας ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια ανάπτυξης των γυναικείων σπουδών που θεωρούν ότι είναι:

> *Η φύση των ομάδων του φεμινιστικού κινήματος που είναι στενά εξαρτημένες και καθοδηγούνται από τα αντίστοιχα πολιτικά κόμματα. [Αυτό έχει ως αποτέλεσμα] να διατηρούνται οι ισορροπίες και να διαιωνίζεται ο ανδροκρατικός τρόπος λειτουργίας και εκπαίδευσης. Το αντάλλαγμα για τις γυναίκες που βλέπουν την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος μέσα από την κομματική καθοδήγησή του είναι ορισμένες θέσεις περισσότερο ή λιγότερο σπουδαίες.*[125]

Το ζήτημα της ανέλιξης των γυναικών στην ιεραρχία της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης που σχετίζεται άμεσα με την κομματική τους πορεία θα το συναντήσουμε και σε άλλες εισηγήσεις της ημερίδας αλλά και σε συνεντεύξεις γυναικών που συμμετείχαν στο φεμινιστικό κίνημα και την πανεπιστημιακή κοινότητα.

Οι Μαρίνα Μεϊδάνη-Παπαγιαννάκη και Ξανθή Πετρινιώτη από το Πάντειο Πανεπιστήμιο και το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών και ειδικότερα του Τομέα Θεωρίες του Κράτους και Κρατικές Πολιτικές, έχουν κοινή εισήγηση. Αρχικά θεωρούν θετική την πρωτοβουλία για την Ημερίδα, καθώς όμως αποτελεί την πρώτη συνάντηση πιστεύουν ότι θα έπρεπε να στόχευε μόνο σε μια αλληλοενημέρωση και ανταλλαγή απόψεων καθώς θεωρούν ότι «η θεσμοθέτηση «γυναικείων σπουδών» καλόν είναι να συζητηθεί στα πλαίσια της αρχής της αυτοτέλειας των ΑΕΙ.»[126]

---

[125] *Στο ίδιο*. 10

[126] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 19, σ. 1

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Θεωρώντας ότι αρχικά θα έπρεπε η Ημερίδα να σκοπεύει στη γνωριμία, στην αλληλοενημέρωση και στην ανταλλαγή απόψεων, παρουσιάζουν τις εμπειρίες τους από την ένταξη στο Πρόγραμμα του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Παντείου Πανεπιστημίου, ενός μαθήματος με τίτλο Κρατικές Πολιτικές και Κοινωνικές Σχέσεις των Φύλων. Συνεχίζουν με το χρονικό του εγχειρήματος και τις δυσκολίες που έχουν συναντήσει τα δύο χρόνια της τρέχουσας εφαρμογής του, όπως το γεγονός ότι επωμίστηκαν τη συγκρότηση του γνωστικού περιεχομένου του μαθήματος κόντρα στους «καταναγκασμούς» ενός θεσμοθετημένου πανεπιστημιακού προγράμματος, όπως και τη δυσκολία που προέρχεται από τον τρόπο με τον οποίο οι φοιτήτριες/τές προσλαμβάνουν τους προβληματισμούς του μαθήματος (δυσκολία ανατροπής της οικουμενικότητας του αρσενικού). Κάνουν και μια πρόταση ένταξης ενός νέου μαθήματος στο πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών, ειδικότερα του Τομέα Θεωρίες του Κράτους και Κρατικές Πολιτικές , με τίτλο Το κράτος, οι κρατικές πολιτικές και οι κοινωνικές σχέσεις των φύλων. Ένα μάθημα που θα μπορούν να το παρακολουθούν οι φοιτητές/τριες όλων των Τμημάτων της ΠΑΣΠΕ και που θα διδάσκεται από περισσότερα του ενός μέλη του διδακτικού προσωπικού από τα τρία Τμήματα της Σχολής, ώστε να διασφαλίζεται η διεπιστημονική προσέγγιση του γνωστικού αντικειμένου. Τα προγράμματα Σπουδών των τριών Τμημάτων του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν είχαν ακόμα εντάξει κάποιο μάθημα «που να ασχολείται με ένα θέμα που βρίσκεται, εδώ και 20 τουλάχιστον χρόνια, στο επίκεντρο των κοινωνικών εξελίξεων του δυτικού κόσμου: την αναθεώρηση των παραδοσιακών ρόλων των φύλων και τη διαπλοκή της με την οικονομία, την πολιτική, το κράτος και το δίκαιο».[127] Κλείνοντας Θεωρούν ότι το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σπουδών έχει αποδειχθεί ως το πλέον δεκτικό νέων ιδεών και πειραματισμών στην εκπαιδευτική διαδικασία και προτείνουν το εν λόγω μάθημα να ενταχθεί στο Πρόγραμμά του.

[127] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 19, σ. 2

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η εισήγηση της Αναστασία Καλαντζή - Αζίζι, επικ. Καθηγήτρια Κλινικής Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στο Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής Ψυχολογίας δεν εκφράζει μόνο την ίδια, αλλά όπως λέει και τις απόψεις των μελών του Τομέα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ξεκινάει με την παρατήρηση ότι οι γυναίκες επιστημόνισσες οι οποίες δουλεύουν στα Πανεπιστήμια, εκτός από τη διδασκαλία και την έρευνα έχουν και μια πρόσθετη «ενασχόληση» κι αυτή η «ενασχόληση» έχει απόλυτη συνάφεια με το γεγονός ότι είναι γένους θηλυκού.[128] Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι γυναίκες να βρίσκονται σε μια διαρκή και επίπονη προσπάθεια να αποδείξουν ότι είναι ισάξιες επιστημονικά με τους άνδρες συναδέλφους, προσπάθεια που δεν παρατηρείται σ' αυτούς, με αποτέλεσμα να έχουν μια συνεχόμενη και αυξανόμενη ένταση σε συνειδησιακό και συναισθηματικό επίπεδο μεταξύ διεκδικητικότητας και ανοχής στις εργασιακές σχέσεις. Συνεχίζοντας παρουσιάζει τα μαθήματα και τις φοιτητικές εργασίες που έχουν γίνει στο πλαίσιο των μαθημάτων Ψυχολογίας που διδάσκονταν, με ιδιαίτερη μνεία στις διαφορές φύλου και στις διάφορες ερμηνείες τους, ενώ γίνεται και κριτική αξιολόγηση αυτών των δεδομένων. Στη συνέχεια αναφέρει μορφές θεσμοθέτησης σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο σπουδών. Σε προπτυχιακό επίπεδο δεν υπάρχει ακόμα κάποια ιδιαίτερη εμπειρία, αλλά προτείνει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στη θεματολογία των υποχρεωτικών διπλωματικών εργασιών στο τελευταίο εξάμηνο ώστε να εμπλουτιστεί η ψυχολογική έρευνα σχετικά με τα γυναικεία θέματα, πολλές δε από αυτές τις διπλωματικές εργασίες θα μπορούσαν να εξελιχθούν σε σημαντικές ερευνητικές εργασίες στα πλαίσια διδακτορικών διατριβών. Σε σχέση με το μεταπτυχιακό επίπεδο αναφέρει το νέο διετές μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στη Σχολική Ψυχολογία και στην Κοινοτική Κλινική Ψυχολογία (1991/92).[129] Συνεχίζει με το θέμα των μορφών οργάνωσης και τις συνεργασίας των διδασκουσών και ερευνητριών κατά Πανεπιστήμιο και Πανελλαδικά, καθώς και με το θέμα της κατοχύρωσης της φεμινιστικής έρευνας στα Πανεπιστήμια. Στη συνέχεια προτείνει την ίδρυση και λειτουργία ενός Κέντρου Γυναικείων Σπουδών, σε κάποιο κεντρικό

[128] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 11, σ. 2
[129] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Πανεπιστήμιο. Αυτό το Κέντρο θα πρέπει να εποπτεύεται από εφορεία, να έχει μόνιμο πολυδύναμο επιστημονικό και ερευνητικό προσωπικό από διάφορες επιστήμες και μόνιμο διοικητικό προσωπικό. Η σύνθεση τόσο της εφορείας όσο και του μονίμου προσωπικού να κατοχυρωθεί στην ανάλογη διοικητική πράξη σε ποσοστό 2:1 (γυναίκες: άνδρες), ώστε να υπάρχει γόνιμος διαφυλικός επιστημονικός διάλογος και το επιτελούμενο έργο θα έπρεπε να προβάλλεται με την ηθική και οικονομική συνδρομή του Πανεπιστημίου. Σε αυτό το Κέντρο θα μπορούσαν δημοσιογράφοι να συζητούν και να ενημερώνονται έγκυρα για τα σχετικά θέματα και θα έπρεπε σε τακτά διαστήματα να οργανώνονται συνεντεύξεις τύπου όπου θα αναλύεται κάθε φορά ένα επι μέρους θέμα από μέλη του Κέντρου. Αυτοί οι σωστά επιστημονικά ενημερωμένοι ερευνητές θα μπορούν να παίξουν ένα σημαντικό ρόλο στην «πάλη κατά των προκαταλήψεων και των στερεότυπων». Το εν λόγω Κέντρο θα πρέπει επίσης να είναι σε θέση να οργανώσει ένα Κέντρο Τεκμηρίωσης Βιβλιοθήκης της έρευνας. Τελειώνοντας την εισήγησή της παραθέτει τον προβληματισμό της σχετικά με την θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά ΑΕΙ. Πιστεύει πως μέσα στους υπάρχοντες Τομείς και Τμήματα θα πρέπει να εντατικοποιηθεί η διδασκαλία και η έρευνα γύρω από τα Γυναικεία θέματα, ώστε το Πρυτανικό Συμβούλιο να «αναγκαστεί» να πάρει θέση.

Η εισήγηση του τμήματος αγγλικής στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης συνυπογράφεται από τις Αικ. Γεωργουδάκη, Ε. Σακελλαρίδου και Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου. Αρχικά παραθέτουν τα θέματα που αναλύονται στα διδασκόμενα μαθήματα όπως η συγκρότηση, παγίωση και αναπαραγωγή του θηλυκού και αρσενικού γένους μέσω της γλώσσας, την ενασχόληση της γυναικείας λογοτεχνίας με τις κοινωνικές και άλλες ανισότητες λόγω φυλής, φύλου και τάξης και την ανάπτυξης του γυναικείου λόγου στις ανθρωπιστικές επιστήμες. Στη συνέχεια κάνουν προτάσεις για τους τρόπους θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών. Η πρώτη είναι, μέσα στον γενικό κατάλογο μαθημάτων κάθε Τμήματος, να δημιουργηθεί ιδιαίτερη ομάδα μαθημάτων που άπτονται των γυναικείων θεμάτων και/ή της φεμινιστικής προσέγγισης με διακριτικό κωδικό. Δεύτερον, να καταστεί δυνατή η διατμηματική και η

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διασχολική συνεργασία σε προπτυχιακό επίπεδο και η δυνατότητα παροχής πτυχίου με ειδική μνεία της σχετικής εσωτερικής ειδίκευσης. Τρίτον, να καταρτιστεί ειδικό πρόγραμμα γυναικείων σπουδών σε μεταπτυχιακό επίπεδο με τη συνεργασία διαφόρων Τμημάτων και Σχολών ΑΕΙ. Τέλος, να στελεχωθούν τα ΑΕΙ με περισσότερο εξειδικευμένο προσωπικό.[130]

Το τελευταίο μέρος της εισήγησής τους αφορά προτάσεις για την δημιουργία εθνικών θεσμών. Η πρώτη πρόταση είναι να δημιουργηθεί από την Γενική Γραμματεία Ισότητας ένας κατάλογος με τα στοιχεία επικοινωνίας όλων των ερευνητών που ασχολούνται με τα γυναικεία ζητήματα. Η δεύτερη να δημιουργηθεί χωρίστη Γραμματεία Γυναικείων Σπουδών σε κάθε τμήμα ΑΕΙ. Η τρίτη είναι να ιδρυθεί Πανελλήνιο Ερευνητικό και Πολιτιστικό Κέντρο Γυναικείων Σπουδών με δυνατότητα χρηματοδότησης από τους αρμόδιους Ελληνικούς φορείς και από ερευνητικά προγράμματα της ΕΟΚ. Η επόμενη πρόταση συνίσταται στην ίδρυση Πανελλήνιας Εταιρείας Γυναικείων Σπουδών, η οποία θα συνεργάζεται με το Κέντρο Γυναικείων Σπουδών και τέλος, να υπάρξει νομοθετική κατοχύρωση της φεμινιστικής έρευνας στα Πανεπιστήμια και να δοθούν χωριστά κονδύλια για αυτήν. [131]

Η εισηγήτρια Αθήνα Σαγιά η οποία εκείνη την περίοδο ήταν λέκτορας στον τομέα θερμότητος του Τμήματος Μηχανολόγων Μηχανικών ΕΜΠ, είναι η μοναδική η οποία αναφέρει την οικογενειακή της κατάσταση, ήταν παντρεμένη και είχε μία κόρη 8 ετών. Η Σάγια δεν προτείνει κάποιο μάθημα για το Τμήμα Μηχανολόγων, εντοπίζει όμως την προβληματική ότι οι γυναίκες είναι εμφανώς αριθμητικά λιγότερες από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο πανεπιστήμιο γνωρίζει. Η πρόταση που κάνει σχετίζεται με την ενημέρωση των γυναικών σε ανδροκρατούμενους τομείς. Συγκεκριμένα, το κάθε πανεπιστήμιο να υποχρεώνεται με διατάξεις από το Υπουργείο Παιδείας να διατηρεί

[130]Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 2, σ. 4
[131] *Στο ίδιο*. 5

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Γραμματεία Γυναικών που θα ασχολείται με την ενημέρωση των διδασκουσών και ερευνητριών για προγράμματα ΕΟΚ, συνέδρια, μαθήματα και έρευνες που γίνονται από τις γυναίκες, καθώς δεν υπάρχει καμία ενημέρωση προς το γυναικείο φύλο σε σχέση με αυτά αλλά και καμία υποστήριξη. Φέρνει ως παράδειγμα ότι 12-13 Ιουνίου του ίδιου χρόνου γίνεται στο Λονδίνο ένα διεθνές συνέδριο γυναικών μηχανικών στο οποίο την προσκάλεσαν αλλά δεν υπάρχει καμία υποστήριξη από την υπάρχουσα δομή για να συμμετάσχει. Τέλος, κλείνει την εισήγηση της σε σχέση με τα δικαιώματα που πρέπει να διεκδικήσουν οι γυναικες που αποφασίζουν να αποκτήσουν παιδί και αναφέρει:

> *Η εξέλιξη από μία βαθμίδα ΔΕΠ σε μία άλλη έχει ανώτατο χρονικό όριο, από λέκτορα σε επίκουρο καθηγητή 4 χρόνια και από επίκουρο καθηγητή σε αναπληρωτή καθηγητή 5 χρόνια για να γίνει αξιόλογο επιστημονικό έργο μέσα σε αυτά τα χρονικά πλαίσια η απόκτηση παιδιού γίνεται απαγορευτική.*[132]

Προτείνει λοιπόν να αυξηθούν κατά ένα τουλάχιστον έτος τα αντίστοιχα χρονικά διαστήματα σε περιπτώσεις γυναικών που αποκτούν παιδί. [133]

Η Σαρέλη Αγγελική, επιστημονική συνεργάτιδα στον Τομέα Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, ξεκινά την εισήγησή της λέγοντας ότι το θέμα των γυναικείων σπουδών αποτελεί terra incognita για τα Ελληνικά Πανεπιστήμια με εξαίρεση το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στο οποίο λειτουργεί αποτελεσματικά ομάδα γυναικείων σπουδών, χωρίς ωστόσο θεσμική κατοχύρωση.[134] Θεωρεί ως δεδομένο ότι είναι αναγκαία μεν αλλά όχι επαρκής η νομική κατοχύρωση της ισότιμης παρουσίας των δύο φύλων στην κοινωνική οργάνωση

[132] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 4, σ. 6
[133] *Στο ίδιο*. 5
[134] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 3, σ. 1

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

και ότι εκείνο που πρέπει να επιχειρηθεί είναι η αλλαγή του πολιτισμικού συστήματος αξιών. Υποστηρίζει ότι αυτό είναι κάτι που προκύπτει λογικά, συνεχίζοντας την εισήγησή της με τα προτεινόμενα μαθήματα τα οποία θα μπορούσαν να ενταχθούν στο τμήμα όπου εργάζεται. Πιο συγκεκριμένα, αυτά είναι το συνταγματικό δίκαιο (π.χ. έλεγχος αντισυνταγματικότητας νόμων) το οικογενειακό δίκαιο - Γενικές αρχές (π.χ. θεσμοθετημένες σχέσεις των δύο φύλων), το εργατικό δίκαιο (π.χ. εργασιακή θέση γυναίκας), η κοινωνιολογία δικαίου, το ποινικό δίκαιο (π.χ. εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας (βιασμός), η εγκληματολογία(π.χ.η βία στην οικογένεια), η ανακριτική (π.χ. αντιμετώπιση της γυναίκας από την αστυνομία), η ποινική δικονομία(π.χ. αντιμετώπιση της γυναίκας από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης), η θυματολογία (π.χ. η γυναίκα ως θύμα εγκλημάτων) και τέλος η δικαστική ψυχιατρική-ψυχολογία. Σε σχέση με τη μορφή θεσμοθέτησής τους προτείνει την ένταξή τους στο πρόγραμμα σπουδών, είτε ως κύρια, είτε ως κατ' επιλογή. Αυτή η διαδικασία αφορά το προπτυχιακό επίπεδο. Με την ίδρυση και λειτουργία μεταπτυχιακών τμημάτων τα μαθήματα θα ανήκουν στο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών, θα γίνονται με τη μορφή σεμιναρίων και μπορούν να έχουν ευρύτερη θεματική. Κλείνοντας, παραθέτει "πρέπει να υπάρχει συνεχές ενεργό ερευνητικό πρόγραμμα σε κάθε Σχολή ή Τμήμα προκειμένου να επιτευχθεί με πιο γρήγορο ρυθμό η αλλαγή, η βελτίωση ή ανατροπή μέσω της γνώσης της θέσης των δύο φύλων σε ένα άλλο σύστημα αξιών.[135]

Στη τρίτη κατηγορία ανήκει αρχικά το αυτόνομο φεμινιστικό έντυπο *Δίνη*. Η *Δίνη* θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι το περιοδικό που διαδέχεται τη *Σκούπα*, καθώς στη συντακτική της επιτροπή συμμετέχουν πολλές από τη συντακτική επιτροπή της *Σκούπας*. Στην ημερίδα καλείται το αυτόνομο φεμινιστικό έντυπο *Δίνη* και ξεκινώντας την εισήγηση με την ενδεχόμενη μετατροπή του σε επιστημονικό φεμινιστικό περιοδικό, δράττεται της ευκαιρίας να προτείνει τις σκέψεις αυτές για συλλογική επεξεργασία. Η βασική προβληματική που θέτει είναι η ύπαρξη ενός κενού στις συλλογικές επεξεργασίες γύρω από τον αδιευκρίνιστο εκείνο τομέα ο οποίος ονομάστηκε γυναικείες

[135] *Στο ίδιο*. 5

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σπουδές, ενώ εξαιρεί ορισμένες πρωτοβουλίες που είχαν υπάρξει στο παρελθόν όπως η Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ. Ο κατακερματισμός, η έλλειψη επιθυμίας και οι αγεφύρωτες διαφορές ήταν τα στοιχεία εκείνα που διαμόρφωσαν μια εικόνα θολή στην Ελλάδα σε σχέση με τις γυναικείες σπουδές και οι ίδιες θα ήθελαν η εικόνα αυτή να αποκτήσει κάποια στιγμή περιγράμματα. Συνεχίζουν, παραθέτοντας τα ερωτήματα που κάποιες από τη συντακτική ομάδα της *Δίνης* είχαν καταγράψει στο έντυπο της *Σκούπας* δέκα χρόνια πριν την ημερίδα. Το 1981 συνοψίζουν στο περιοδικό Σκούπα τα σχετικά ερωτήματα που απασχολούσαν εκείνη την περίοδο το κίνημα για την απελευθέρωση των γυναικών σε διεθνές επίπεδο. Αυτά είναι:

> *- Ποια η συμμετοχή των γυναικών στη διαμόρφωση της θεωρίας και ποια η σχέση τους με τα ισχύοντα επιστημονικά εργαλεία;*
>
> *- Μπορούν άραγε οι γυναίκες χρησιμοποιώντας τους ίδιους κανόνες να αντιπαραθέσουν μια δική τους θεωρία στην κυρίαρχη;*
>
> *- Η ένταξη των γυναικών στους πανεπιστημιακούς και άλλους θεσμούς συνεπάγεται υποχρεωτικά την απώλεια της ανατρεπτικότητας των αγώνων τους και την ενσωμάτωσή τους στο κυρίαρχο ανδρικό πρότυπο;* [136]

Κάνοντας ένα απολογισμό σε σχεση με αυτά τα ερωτήματα προβαίνουν στο συμπέρασμα πως τους μοιάζουν ξεπερασμένα, αλλά μόνο ως προς τον τρόπο της διατύπωσής τους, καθώς εκείνη η εποχή ζητούσε απαντήσεις μονολεκτικές και δίχως αποχρώσεις. Ήταν ακόμη η εποχή που προβλημάτιζε η σχέση του κινήματος με την επιστήμη, τότε που θεωρητικές αναζητήσεις έμοιαζαν άμεσες συνέπειες των πολιτικών πρακτικών των οποίων η βασική μέριμνα ήταν η κριτική του τρέχοντος επιστημονικού

[136] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 5, σ. 2

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

λόγου- η καταγγελία δηλαδή του σεξισμού στην επιστήμη- από την πλευρά της αγνοούμενης πλειοψηφίας.[137]

Στη συνέχεια παρατίθεται η μεγάλη θεωρητική πρόκληση για το κατά πόσο οι γυναικείες σπουδές γίνονται ένα νέο πεδίο γνώσης και διερωτώνται αν τελικά είναι μια αυτόνομη επιστημονική περιοχή ή ένας τομέας ο οποίος πρέπει να ενσωματωθεί στους επιμέρους επιστημονικούς κλάδους. Ενώ μια άλλη προσέγγιση θεωρεί ότι οι σπουδές αυτές δεν αντιπροσωπεύουν μία ιδιαίτερη επιστημονική περιοχή, αλλά μία μεθοδολογική οπτική που ζητά να θέσει ερωτήσεις που προκύπτουν από την έννοια της διαφοράς των φύλων στις προϋποθέσεις και τα επιστημολογικά θεμέλια των επιμέρους επιστημών, η Δίνη αμφισβητεί ακόμα και τη εγκυρότητα του όρου «γυναικείες σπουδές». Συγκεκριμένα αναφέρουν:

> *(...) κάποιες τον έχουν αντικαταστήσει ήδη με τον περισσότερο πολιτικό όρο φεμινιστικές σπουδές με άλλες να μιλούν για μελέτες σχετικά με τους ρόλους των φύλων ή μελέτες σχετικές με τις σχέσεις των φύλων. Συχνότερα συναντάμε πια τον όρο gender studies ο οποίος επιχειρεί να εισάγει την έννοια του gender, του κοινωνικού και πολιτισμικού φύλου, έννοια που αυτή τη στιγμή τροφοδοτεί μία ενδιαφέρουσα θεωρητική συζήτηση κυρίως στις ΗΠΑ. Οι πολλαπλοί, ενίοτε και αντικρουόμενοι ορισμοί του gender μαρτυρούν τον πλούτο των σύγχρονων προσεγγίσεων που πολύ δειλά εμφανίζονται το τελευταίο καιρό και στην Ελλάδα (εκκρεμεί πάντως ακόμα μία κοινής αποδοχής και κατά προτίμηση μονολεκτική μετάφραση του όρου).*[138]

[137] *Στο ίδιο*. 2
[138] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Έπειτα συνεχίζουν αναφέροντας την ελληνική συνθήκη του φεμινιστικού κινήματος και θέτουν ερωτήματα για το περιεχόμενο των γυναικείων σπουδών που αναφέρεται στην εκφώνηση του τίτλου της ημερίδας και είναι και το αντικείμενο πρός θεσμοθέτηση.

> *Στην Ελλάδα όμως τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Το κίνημα βρίσκεται σε ύφεση (αυτό βέβαια δεν αποτελεί ελληνική ιδιαιτερότητα) και η επιστημονική παραγωγή είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Έτσι εδώ περισσότερο ίσως από άλλους χρειάζεται να αναρωτηθούμε συλλογικά για το τι είναι οι γυναικείες σπουδές.*
>
> *- Είναι «γυναικεία επιστήμη» (ερώτημα στο οποίο η μεγαλύτερη μάλλον πλειοψηφία απαντάει όχι);*
>
> *- Είναι «γυναικεία οπτική» στην επιστήμη(ερώτημα στο οποίο υποθέτουμε ότι οι άλλες θα απαντούσαν ναι και άλλες όχι και στο βαθμό που μας έχει συλλογικά απασχολήσει τα μέλη της Δίνης θα απαντούσαμε όχι);*
>
> *- Είναι «φεμινιστική οπτική» στην επιστήμη, όπως γράφει η πρόσκληση για αυτή τη συνάντηση (σε αυτό το ερώτημα που είναι ίσως το σημαντικότερο θα λέγαμε ότι υπάρχουν περισσότερες από μία φεμινιστικές οπτικές στην επιστήμη πράγμα δεδομένο αλλά και θετικό).*[139]

Η Δίνη τοποθετείται κριτικά στην εκφωνηση του τίτλου της Ημερίδας και θεωρεί ότι η είναι ανοιχτό ακόμα ερώτημα το τι ακριβώς είναι οι γυναικείες σπουδές και αν τελικά είναι η πιο κατάλληλη ονοματοδοσία για αυτό το πεδίο. Η Δίνη προτείνει ως ένα πιο κατάλληλο τίτλο το Φεμινιστικές Σπουδές, καθώς έχουν και πολιτική και κινηματική αναφορά, μιας και το επίθετο γυναίκες για τις επιστημονικές δραστηριότητες ενδέχεται να συνεπάγεται ότι πρόκειται για μια επιστήμη για γυναίκες ή επιστήμη που κάνουν οι

[139] *Στο ίδιο*. 4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

γυναίκες. Αυτό θα παγίωνε την βιολογική διάκριση με τους άντρες, αναπαράγοντας το υπόβαθρο του σεξισμού που αποδίδει τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού φύλου στο βιολογικό φύλο. Βέβαια στη συνέχεια η Δίνη εντοπίζει τη προβληματική και του όρου φεμινιστικές σπουδές. Τονίζει ότι οι κοινωνικές συνθήκες, τη στιγμή της Ημερίδας, όπως η απουσία του φεμινιστικού κινήματος και της φεμινιστικής επιστημονικής παραγωγής θέτουν ένα μεγάλο ερωτηματικό στην επιδίωξη της θεσμοθέτησης γυναικείων σπουδών στα ελληνικά πανεπιστήμια.

Το επόμενο θέμα που υπογραμμίζουν είναι σε σχέση με την θεματική της πρόσκλησης της ημερίδας, η υποβολή πρότασης στο Υπουργείο Παιδείας με στόχο τη «διεκδίκηση να θεσμοθετηθούν γυναικείες σπουδές από την κεντρική πολιτική εξουσία με ενιαίο σχήμα σε όλα τα ΑΕΙ.»[140] Καθολικότητα που θα οριστεί μέσω θεσμικής γραφειοκρατίας γενικά, στα πανεπιστήμια στα οποία δεν μπορεί να οριστεί συγκεκριμένα ούτε ως προς τον προσανατολισμό ούτε ως προς το περιεχόμενό τους, κινδυνεύει να δημιουργήσει σχήματα και γυναικείες σπουδές με τις οποίες όλες οι φεμινίστριες θα μπορούσαν να είναι ριζικά αντίθετες. Επίσης, δηλώνουν πως από τη στιγμή που τα ΑΕΙ έχουν αυτονομία ακυρώνεται η θεσμοθέτηση και η οριζόντια προβολή επιστημονικών αντικειμένων. Τέλος, θεωρούν ότι η ενιαία αντίληψη των φεμινιστικών προβληματικών στην επιστημονική δραστηριότητα είναι μια νάρκη καθώς είναι αδύνατο να υπάρξει μία και μοναδική φεμινιστική εκδοχή.

Κλείνοντας, η Δίνη παρατηρεί πως οι πρωτοβουλίες που έχουν υπάρξει έως τότε είτε είναι λιγοστές είτε στηρίζονται κυρίως σε τοπικές συλλογικότητες και στη βούληση ενός αριθμού φεμινιστριών και θεωρεί πως αυτό το μοντέλο πρέπει να συνεχιστεί, μια πολυμορφία που πηγάζει από τις επιμέρους τοπικές συλλογικότητες. Παρ’ όλ’ αυτά όμως η Δίνη θέλει να αδράξει την ευκαιρία να αξιοποιηθεί το αίτημα συντονισμού και

[140] *Στο ίδιο*. 5

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συνεργασίας των φεμινιστριών στα επιστημονικά ερευνητικά και διδακτικά ζητήματα και προτείνει ιδέες προς επεξεργασία, που θα διεκδικήσουν τη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ευρύτερη διάδοση της επιστημονικής παραγωγής με φεμινιστικό προσανατολισμό. Το πρώτο αίτημά της είναι η χρηματοδότηση από τα ερευνητικά κονδύλια των ΑΕΙ, των ερευνητικών κέντρων και κάθε αντίστοιχου θεσμού ερευνών με αντικείμενα την ανισότητα των φύλων, την καταπίεση των γυναικών και το φεμινιστικό κίνημα. Το δεύτερο, η ίδρυση και χρηματοδότηση μιας βιβλιοθήκης π.χ. με την επωνυμία Καλλιρρόη Παρρέν. Το τρίτο αίτημα αφορά τη χρηματοδότηση μεταφράσεων και εκδόσεων μελετών και ερευνών από διάφορες χώρες με σχετικά αντικείμενα. Τέλος στέκεται στην αποδοχή από το Υπουργείο Παιδείας ενός «κώδικα δεοντολογίας» τον οποίο θα προτείνει η Γενική Γραμματεία Ισότητας και θα απευθύνεται στην ακαδημαϊκή κοινότητα, σύμφωνα με τον οποίο θα θεωρείται αντισυνταγματική κάθε παραβίαση του δικαιώματος των γυναικών να καλλιεργούν την έρευνα και τη διδασκαλία, την παραγωγή και μετάδοση γνώσεων που αφορά τις γυναίκες ως κοινωνική κατηγορία.[141]

Η Βούλα Λαμπροπούλου, καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών, χρησιμοποιεί τελείως διαφορετικό τόνο από τις υπόλοιπες εισηγήτριες. Δηλώνει ότι είναι ριζικά αντίθετη με τη θεσμοποίηση των γυναικείων σπουδών καθώς υπάρχει αναξιοκρατία στην Ελλάδα σε όλα τα επίπεδα. Αφού αρχικά παραθέτει το βιογραφικό της σε σχέση με τα 26 χρόνια διδασκαλίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δύο χρόνια διδασκαλίας σε αμερικανικά πανεπιστήμια, πέντε υποτροφίες μόνο για γυναικεία θέματα και το δίπλωμα γυναικείων σπουδών της από το 1978, συνεχίζει αποδομώντας όλο το εγχείρημα θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών. Πιστεύει ότι από τη στιγμή που ισχύει ο νόμος πλαίσιο, οι εκλογές διδασκόντων είναι θέμα άθλιων συναλλαγών. Ότι δεν υπάρχουν υποψήφιες για να διδάξουν τα μαθήματα αφού δεν έχουν σπουδάσει γυναικειες σπουδες και ότι τα γυναικεία θέματα είναι για να βρουν κάποιοι άνεργοι πτυχιούχοι δουλειά, να παίρνουν χρήματα από την ΕΟΚ και να προβληθούν μέσω γνωριμιών με το εκάστοτε κυβερνών κόμμα. Τέλος δηλώνει ότι:

[141] *Στο ίδιο*. 7

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *(...) χωρίς δίπλωμα πανεπιστημιακό, ακομα και με δίπλωμα άσχετο πχ. Αρχιτεκτονικής έχουν τον πρώτο λόγο και θα γίνουν γενικοί γραμματείς, υπουργοί ή υφυπουργοί για αυτά τα θέματα, ή θα καρπώνονται κονδύλια ΕΟΚ.*[142]

Συνεχίζει, χαρακτηρίζοντας ένα μέρος των γυναικών που ασχολούνται με τα γυναικεία θέματα ως δημοσιογραφίνες, αφού ενδιαφέρονται για αυτά επειδή είναι της μόδας. Διερωτάται για το ποιες θα διδάσκουν αυτά τα μαθήματα και πώς θα υπάρξει η εγγύηση ότι αυτές που θα διοριστούν δεν εξυπηρετούν δυνάμεις που θέλουν να σβήσουν το γυναικείο κίνημα ή ότι δεν θα είναι φερέφωνα του κράτους για να σωπάσουν οι αγωνίστριες και να μηδενιστούν όλες όσες αντιστέκονται στο δημογραφικό στο αντικαταναλωτικό και σε κάθε άλλου είδους συμφέροντα που κινούν τα νήματα;[143]

Μία εισηγήτρια η οποία δεν υπογράφει το κείμενο της, αλλά δηλώνει ότι διδάσκει στο παιδαγωγικό τμήμα Νηπιαγωγών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από το 1989, δηλώνει ότι δεν αρκούν οι νομοθετικές ρυθμίσεις σε θέματα ισότητας. Αφού αρχικά περιγράφει τα μαθήματα και τις προσπάθειες που έχουν γίνει στο τμήμα της για να εισαχθούν τα ζητήματα φύλου καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι νομοθετικές ρυθμίσεις δεν επαρκούν και τοποθετείται λέγοντας μεταξύ άλλων:

> *(...) από τη στιγμή που το πιο εύπλαστο τμήμα αυτής και κάθε κοινωνίας, τα παιδιά δηλαδή προσχολικής ηλικίας, δέχονται αντί φεμινιστικό καταιγισμό στερεοτύπων καθημερινά είτε από το ίδιο το οικογενειακό και ευρύτερο κοινωνικό τους περιβάλλον είτε από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας που έρχονται σε επαφή τα παιδιά.*[144]

---

[142] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 20, σ. 2
[143] *Στο ίδιο*. 5
[144] Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας. Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια». 5022 (1-21), 17, σ. 3

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η Διαμάντη Αναγνωστοπούλου μαζί με την Δέσποινα Ναζίρη από το παιδαγωγικό τμήμα του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Ρόδο κάνουν μία κοινή εισήγηση στην ημερίδα. Ανοίγουν την εισήγηση τους με τα μαθήματα που διδάσκουν στο Τμήμα τους τα οποία προβλέπουν στη διδασκαλία γνωστικών αντικειμένων σχετικά με την Μη-σεξιστική αγωγή. Θεωρούν ότι ο χώρος των παιδαγωγικών τμημάτων είναι ένα γόνιμο πεδίο καθώς αποτελεί έναν κατεξοχήν γυναικοκρατούμενο χώρο. Συνεχίζουν την εισήγηση τους παραθέτοντας μία σειρά ερωτημάτων σε σχέση με τη θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών. Το πρώτο αφορά στη διερώτηση του ποια είναι η σκοπιμότητα της θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών στη δεδομένη χρονική στιγμή, με δεδομένα τα προβλήματα του γυναικείου κινήματος αλλά και του πανεπιστημίου ως θεσμού. Το δεύτερο είναι η διερώτηση του κατά πόσο η θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών θα αποτελέσει παραγωγή ενός τεχνοκρατικού λόγου περί των γυναικείων θεμάτων ή άρθρωσης ενός γυναικείου λόγου ο οποίος θα συναντάται σε θεωρητικό επίπεδο, μοχλός διεκδικήσεων του γυναικείου κινήματος και προσδιορισμού μιας γυναικείας ταυτότητας. Το τρίτο είναι αν τελικά οι γυναικείες σπουδές θα αποτελούν ένα «στεγανό» χώρο στα πλαίσια της πανεπιστημιακής κοινότητας και θα αφορούν, αποκλειστικά ή σχεδόν αποκλειστικά, τις γυναίκες διδάσκουσες και διδάσκομενες ή θα συνιστούν έναν παράγοντα σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Το τέταρτο είναι ένα ερώτημα σε σχέση με τη σύνδεση των γυναικείων σπουδών με τις παραδοσιακές πανεπιστημιακές σπουδές και τον τρόπο με τον οποίο θα επιτευχθεί η διασταύρωση των επιστημολογικών τους συνόρων. Τέλος, διερωτώνται πώς η παραγωγή ενός γυναικείου επιστημονικού λόγου θα αποβεί σε ένα είδος αντιστοιχίας με τον επιστημονικό λόγο που έχει θεωρηθεί ανδρική κατάθεση ή είναι δυνατή η συνάθροιση των δύο λόγων και επομένως των δύο γνώσεων.

Θα έπρεπε ίσως να δούμε παράλληλα και να αναρωτηθούμε σε ποιο βαθμό η σχέση των γυναικών με το πανεπιστήμιο αντανακλούν ένα γενικότερο πρόβλημα, αυτό της συσχέτισης των γυναικών με τους θεσμούς ως προβληματικές αλλά και σαν συμβολικές δομές.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η άρνηση θεσμοθέτησης των Γυναικείων Σπουδών, επιλέγοντας το περιθώριο ως πεδίο πολιτικού αγώνα.

Αντιλαμβανόμαστε μέσα από τις εισηγήσεις της Ημερίδας για τη Θεσμοθέτηση των Γυναικείων Σπουδών το 1991, ότι όλα τα μαθήματα σε σχέση με τα ζητήματα φύλου ήταν πρωτοβουλίες συγκεκριμένων διδασκουσών που κατά πλειοψηφία ανήκαν σε φεμινιστικά κινήματα και στην εξωκοινοβουλευτική αριστερά, ενώ συμμετείχαν και σε ακτιβιστικές δράσεις. Στις αρχές της δημιουργίας της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών, παρατηρούμε ότι χρησιμοποιούν πρακτικές που έχουν ως αναφορά τις ανεξάρτητες φεμινιστικές ομάδες, όπως η παραγωγή εντύπου με ανυπόγραφα άρθρα, ανοιχτές ομιλίες και διεκδικήσεις εντός του πανεπιστημίου.

Παρ’ όλ’ αυτά, οι εισηγήσεις έχουν ένα πολύ μεγάλο ευρος θεματικών και αντιμετώπισης του ζητήματος του φύλου, των γυναικείων σπουδών, οπότε και της θεσμοθέτησής τους. Η δομή έχει κοινά σημεία καθώς οι περισσότερες προσπάθησαν να απαντήσουν στα ζητούμενα της ημερίδας. Συμπεραίνουμε πώς τα ερωτήματα που τους δόθηκαν, από τη Γενική Γραμματεία Ισότητας και την Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, ήταν αρχικά να παρουσιάσουν τη δουλειά που κάνουν εντός των ερευνητικών κέντρων σε σχέση με τα γυναικεία ζητήματα, τις ιδιαιτερότητες που έχει το κάθε επιστημονικό πεδίο και τέλος να προτείνουν τρόπους θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών καθώς και τρόπους συνεργασίας που θα μπορούσαν να αναπτυχθούν μεταξύ των διδασκουσών και των ιδρυμάτων στα οποία εδρεύουν.

Η πλειοψηφία των ομιλητριών τοποθετείται θετικά ως προς το αντικείμενο της ημερίδας. Παρ’ όλ’ αυτά, υπάρχουν μεγάλες διαφορές στις εισηγήσεις σε σχέση με το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ύφος, την έκταση και την ανάλυση της θέσης τους. Αρκετές από αυτές θα λέγαμε ότι είναι διεκπεραιωτικές χωρίς να προβάλλουν τις ιδεολογικές τους καταβολές και χωρίς να τοποθετούνται αναλυτικά με το τρόπο που θα μπορούσε να επιτευχθεί η θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών. Το άλλο μέρος των εισηγήσεων είναι ολοκληρωμένες προτάσεις για τους τρόπους θεσμοθέτησης, αλλά και για τους μηχανισμούς λειτουργίας των θεσμοθετημένων γυναικείων σπουδών, ώστε να μείνουν αυτόνομες και προστατευμένες από τυχόν εργαλειακό χειρισμό ατομικοτήτων που θα έχουν ως στόχο ατομικές φιλοδοξίες και προσωπικά κέρδη μέσω της ανέλιξής τους στην ακαδημαϊκή και πολιτική/κομματική ιεραρχία. Η μειοψηφία των εισηγήσεων είναι αυτή που δηλώνει με καθαρότητα τους λόγους που δεν πρέπει να θεσμοθετηθούν οι γυναικείες σπουδές, με κύριο πρωταγωνιστή το περιοδικό Δίνη, η οποία είναι άλλωστε και η άποψη που υπερίσχυσε στην Ημερίδα.

Ο λόγος που υπερίσχυσε η μη θεσμοθέτηση των γυναικείων σπουδών ήταν ο λόγος των γυναικών που στιγμάτισαν το αυτόνομο φεμινιστικό κίνημα της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα μέσα από αυτόνομες εκδόσεις, ριζοσπαστικές ιδέες και κινηματική δράση. Υποκείμενα που επέλεξαν το περιθώριο ως έναν αγωνιστικό ενδιάμεσο χώρο μεταξύ ακαδημαϊκών θεσμών και ανατρεπτικών επιθυμιών. Η ύφεση που είχε υποστεί το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα εκείνη τη περίοδο καθώς και οι απώλειες μελών από την Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην απόφαση αυτή. Οι φεμινιστικές σπουδές ήταν ένα πεδίο που έγινε γνωστό από τον αυτόνομο κινηματικό χώρο, ο οποίος συχνά τοποθετείται κριτικά απέναντι στη θεσμοθέτησή του, αλλά υποστηρικτικά ως προς τη συνέχιση των ανοιχτών μαθημάτων της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών και τη δράση της στην περιφέρεια της ακαδημίας. Θα είχε ενδιαφέρον να δούμε αναλυτικα τη σημερινή θέση των γυναικών οι οποίες εναντιώθηκαν στην θεσμοθέτηση. Ένα παράδειγμα είναι τα λόγια της Σάσας Λαδά που αναφέρει:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

(...) επειδή είχε έρθει από τα πάνω, από το υπουργείο, διαφωνούσαμε, ξέραμε ότι θα εμποδίσει την ελευθερία των δραστηριοτήτων μας, θα γίνονται προσλήψεις από τα πάνω, εμείς θέλαμε να παραμείνει από τα κάτω. Ήμασταν κάθετες στο ότι δεν θέλαμε να θεσμοθετηθούν… ήταν μια τελευταία ευκαιρία που είχαμε και τη χάσαμε.[...] Δεν ξέρω έτσι όπως είναι το πανεπιστήμιο (σήμερα), αν ήταν τελικά θεσμοθετημένες θα είχαν χαρακτήρα ή θα είχαν στεγνώσει;[145]

Οι Σπουδές Φύλου σήμερα

Το 2003, στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών προγραμμάτων για την εισαγωγή νέων αντικειμένων στην ανώτατη εκπαίδευση διοργανώθηκαν διατμηματικά προπτυχιακά και μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδών για θέματα φύλου και ισότητας των γυναικών σε επτά πανεπιστήμια και σε δύο ΤΕΙ.[146] Ήταν η πρώτη φορά που αναπτύχθηκε θεσμικά το πεδίο των σπουδών φύλου στα πανεπιστήμια. Διατυπώθηκαν ωστόσο ερωτήματα και κριτικές επισημάνσεις για το εγχείρημα στο συνέδριο με θέμα *Οι σπουδές του φύλου στο πανεπιστήμιο*, που πραγματοποιήθηκε στον Βόλο τον Ιούνιο του 2005. Η επιστημονική αυτή συνάντηση σημείωνε τη λήξη της πρώτης φάσης του *Διατμηματικού Προγράμματος Προπτυχιακών Σπουδών για Θέματα Φύλου και Ισότητας* που χρηματοδοτείται από την *Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευση και Αρχική Επαγγελματική Κατάρτιση*. Οι εισηγήσεις του συνεδρίου είναι δημοσιευμένες, σε ειδικό αφιέρωμα στο τεύχος 94 του 2006, στα *Σύγχρονα Θέματα*.[147]

Η εισήγηση που πρέπει να αναφερθεί είναι της ιστορικού Έφης Αβδελά, η οποία συμμετείχε και στην ημερίδα του 1991, *Θεσμοθέτηση των Γυναικείων Σπουδών*, μέσω

[145] Λαδά Σ. (14 Μαΐου 2022). Προφορική συνέντευξη
[146] Βερβενιώτη Τ. Άρθρο επερχόμενης συλλογικής έκδοσης. 27 Ιανουαρίου 2023. Προσωπικό Αρχείο Βερβενιώτη Τ.
[147] Λαλιώτου Ι., Μπενβενίστε Ρ. Οι Σπουδές του Φύλου στα Πανεπιστήμια. Σύγχρονα Θέματα, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2006. 94. 35-37. Ανακτήθηκε από: http://pandemos.panteion.gr/index.php?lang=el&op=record&type=&q=&page=0&pid=cid:50

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

του περιοδικού *Δίνη* και ήταν μια από τις πρωταγωνίστριες για να υπερισχύσει η άποψη της μη θεσμοθέτησης των γυναικείων σπουδών. Η Έφη Αβδελά τοποθετήθηκε κριτικά απέναντι στην εισαγωγή των σπουδών του φύλου στο πανεπιστήμιο στο πλαίσιο της χρηματοδότησης τους από τα ευρωπαϊκά προγράμματα και ειδικότερα από τη στιγμή που απουσιάζει η παράδοση αυτών των σπουδών από τα ελληνικά πανεπιστήμια. Θεωρεί πως αν προϋπήρχε μια τριβή, σε θεσμικό επίπεδο, θα απέτρεπε την απώλεια της κριτικής αιχμής που εν δυνάμει διαθέτει η οπτική των έμφυλων διαφορών. Μελετώντας την ιστορία της ιστοριογραφίας, η Αβδελά καταλήγει εμφατικά στην άρνηση της αξίας των σπουδών του φύλου ως διακριτού γνωστικού πεδίου. Όπως αναφέρει το εισαγωγικό κείμενο του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*, τουναντίον η Αβδελά θεωρεί την «αποδοχή της ιστορίας του φύλου εξαρτημένη από τη θεσμική και ακαδημαϊκή της ενσωμάτωση, που θα μεταφράζεται ρητά τόσο σε μαθήματα και προγράμματα σπουδών, όσο και σε θέσεις διδασκόντων.»[148]

[148] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: ΤΑ ΑΛΑΝΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ

Εισαγωγή έβδομου κεφαλαίου

Τα άτομα που περιλαμβάνονται σε αυτή τη κατηγορία είναι περιορισμένα και οι λόγοι που επιλέχθηκαν θα λέγαμε ότι είναι μη ακαδημαϊκά ορθροί για να συμπεριληφθούν σε μια διδακτορική διατριβή, παρ' όλ' αυτά είναι συνεπείς με το περιεχόμενο και το ερευνητικό πεδίο αυτής της μελέτης.

Τα Αλάνια στο πεδίο της αρχιτεκτονικής επιλέχθηκαν σε σχέση με το αν βρίσκονται εν ζωή κατά τη διάρκεια της μελέτης και αν δέχτηκαν τη πρόσκληση για ενδεχόμενη συνάντηση. Κάτι τέτοιο δεν ήταν αρχική προϋπόθεση αλλά στη συνέχεια έγινε αντιληπτός ο τρόπος με τον οποίο κατασκευάζονται τα αρχεία. Τα αρχεία των αρχιτεκτονισσών συνθέτονται ακολουθώντας φόρμες οι οποίες υποβάλλονται από την θεσμική κυρίως δράση των ατόμων, οπότε συναντάμε ακαδημαϊκά βιογραφικά, βιβλία που έχουν συγγράψει, δημοσιεύσεις και ολοκληρωμένες μελέτες έργων. Ο προφορικός λόγος και τα προσωπικά βιώματα, εν γένει ο λόγος ο οποίος στερείται θεσμική δομή, διαφεύγει από τα αρχεία αυτά. Για να εντοπιστούν όμως αυτές οι υφές που περιγράφουν το Αλάνι, είναι απαραίτητη η προσωπική εμπλοκή με ό,τι σχετικό, καθώς μέσω του προφορικού άτυπου λόγου μπορούν να γίνουν διακριτά τα περιθώρια και οι παύσεις ανάμεσα στις λέξεις, πέρα από τις φόρμες.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Αποστολίας Νασιοπούλου. Πόλη Γυναικών, τεύχος 16, 1985

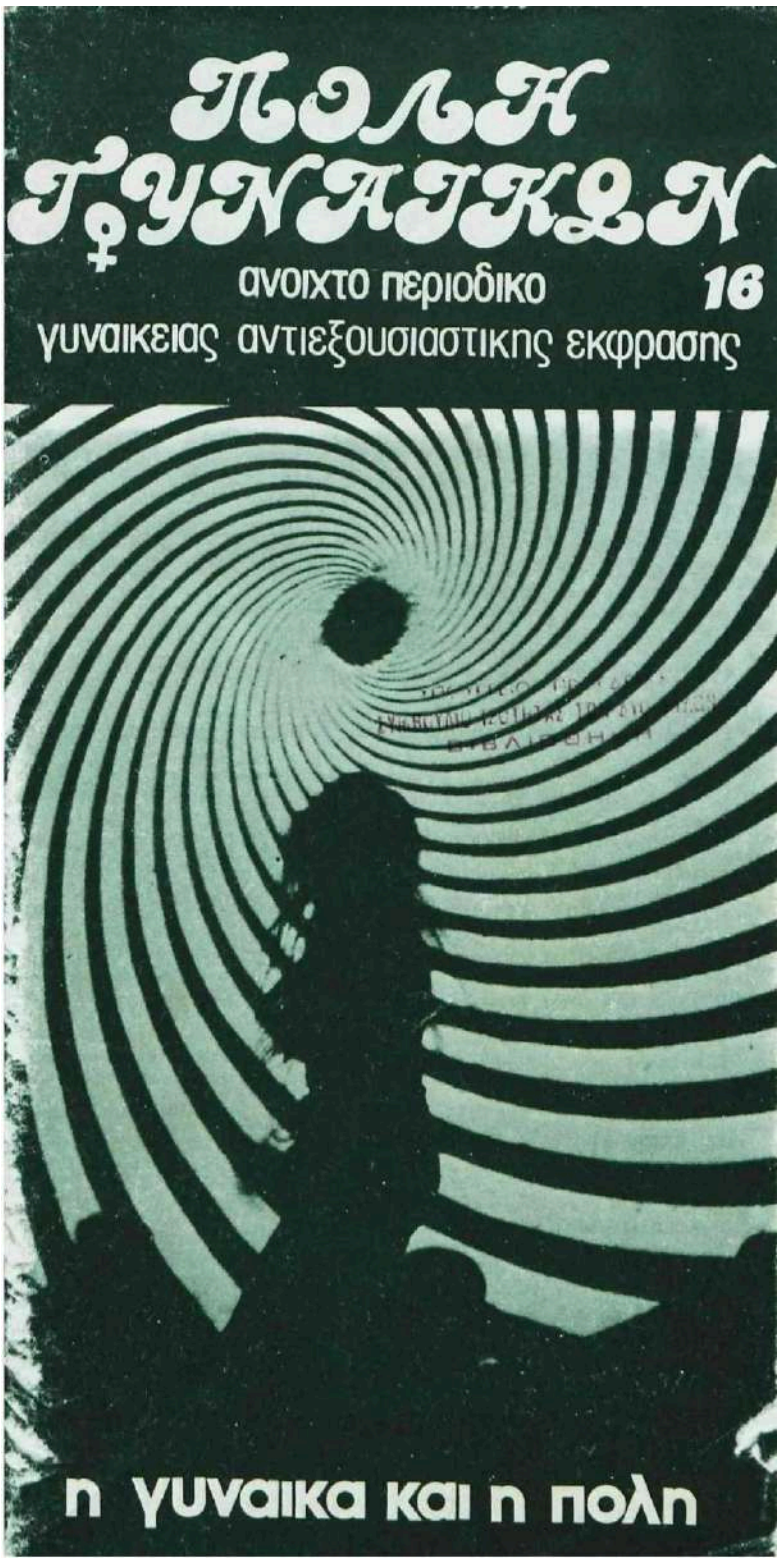

Εικόνα 45: Εξώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το πρώτο ολοκληρωμένο άρθρο που δημοσιεύτηκε στον ανεξάρτητο τύπο στην ελληνική γλώσσα βρίσκεται στο έντυπο *Πόλη Γυναικών*. Το δέκατο έκτο τεύχος του εντύπου έχει ως υπότιτλο, *Ανοιχτό περιοδικό γυναικείας αντιεξουσιαστικής εκφράσης*, με υπεύθυνη έκδοσης την Ντίνα Μαλιακού και στο μοντάζ σελίδων τον Λεωνίδα Χρηστάκη. Το ιδιαίτερο που συναντάμε σε αυτό το τεύχος είναι ότι αποτελείται από ένα και μόνο άρθρο, με τίτλο *Η Γυναίκα και η Πόλη*, της Αποστολίας Νασιοπούλου, φοιτήτριας τότε στη Σχολή Πολιτικών Μηχανικών της Πάτρας (Νασιοπούλου Α.).

Το άρθρο αποτελείται από σαραντατρείς σελίδες με τα εξής περιεχόμενα:

Η Γυναίκα και η Πόλη

► *Πόσο και πότε χρησιμοποιεί η γυναίκα το δρόμο;*

►*Ποια τα προβλήματα με την πόλη σε σχέση με το παιδί της;*

►*Πόσο επωφελείται η γυναίκα τα πλεονεκτήματα της πόλης στο επίπεδο της διασκέδασης;*

►*Σε ποιους χώρους συχνάζουν περισσότερο οι γυναίκες;*

►*Με βάση ποια ιδεολογικά στερεότυπα σχεδιάζονται οι κατοικίες;*

ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΗΣ ΣΚΟΠΙΑΣ

► *Κατοικία - Οικογένεια - Ιδιωτικός Χώρος*

►*Η μετάβαση από το σπίτι στό διαμέρισμα*

►*Λειτουργικότητα και ορθολογισμός: Ποιος κερδίζει από τον ορθολογισμό του σπιτιού;*

►*Τεχνολογία της καθημερινής ζωής. Ιδεολογία της άνεσης*

►*Πειραματικές προσπάθειες και προτάσεις για την κατάργηση της οικιακής εργασίας*

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΡΑ, Ο ΧΩΡΟΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

►*Πώς περιορίστηκαν οι ορίζοντες της γυναίκας μέσα στην κουζίνα - Ιστορική αναδρομή*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΜΙΑΣ ΜΗΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΠΟΛΗΣ στά 800 π.Χ».[149]

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εικονογράφηση του εντύπου. Η εικόνα που συνοδεύει την εισαγωγή είναι το σκίτσο ενός αετώματος, σε ύφος γελοιογραφίας, που απεικονίζει μια αντρική φιγούρα με σταυρωμένα τα χέρια και δύο χερουβίμ στα πλάγια ενώ η βάση που το υποστηρίζει αποτελείται από οκτώ γυμνά γυναικεία σώματα.

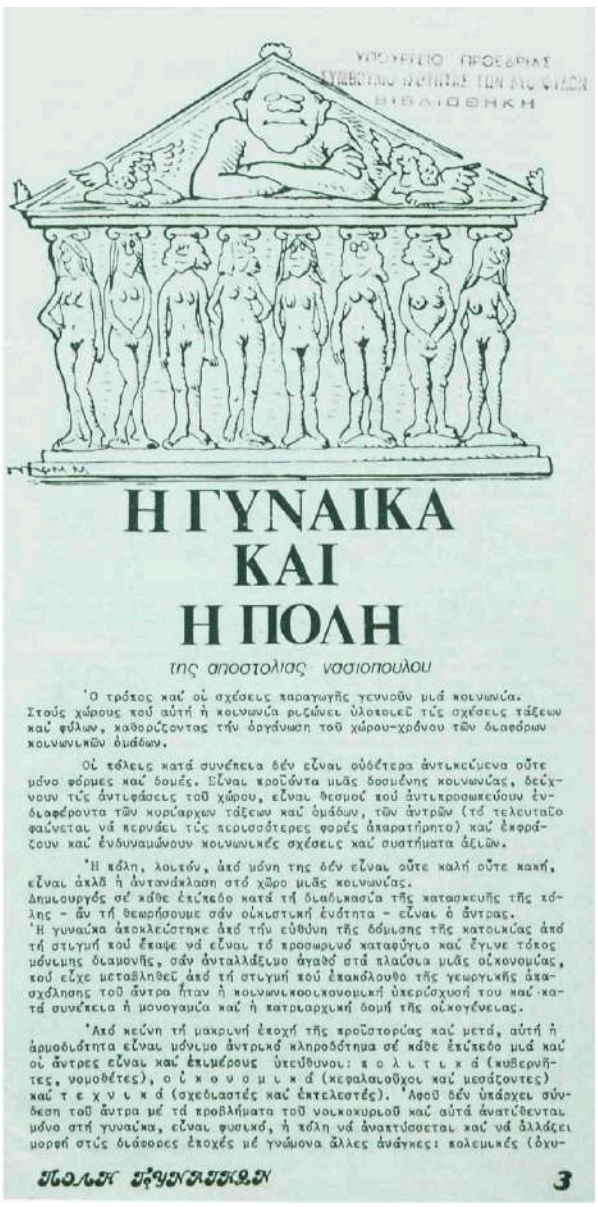

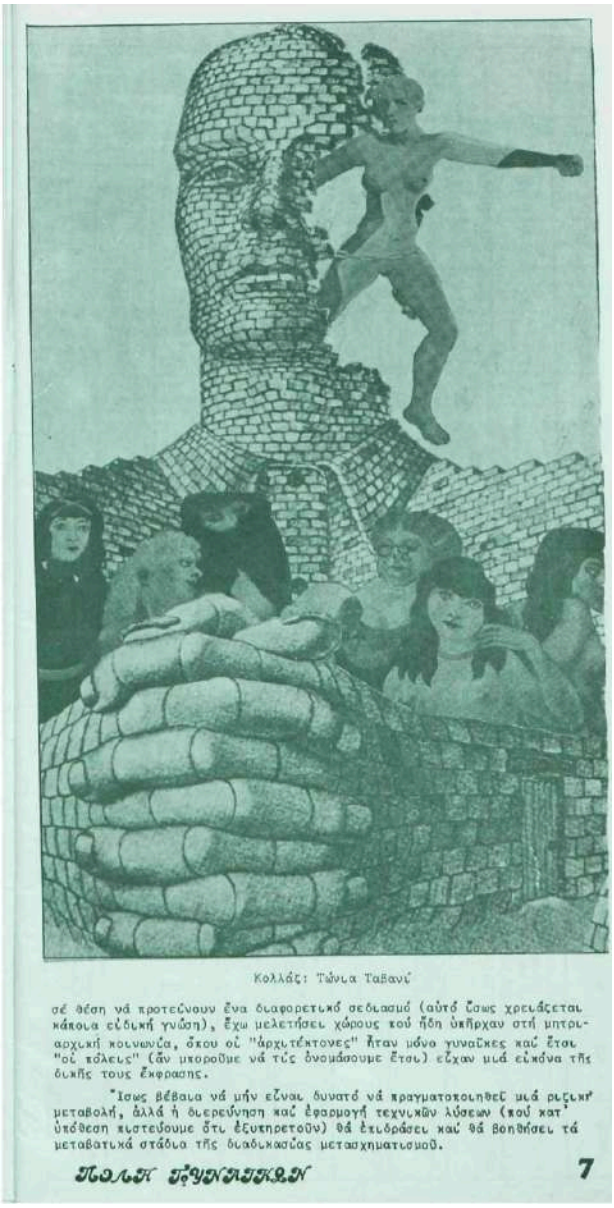

Εικόνα 46, 47: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

[149] Πόλη Γυναικών (1985). 16, 1.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

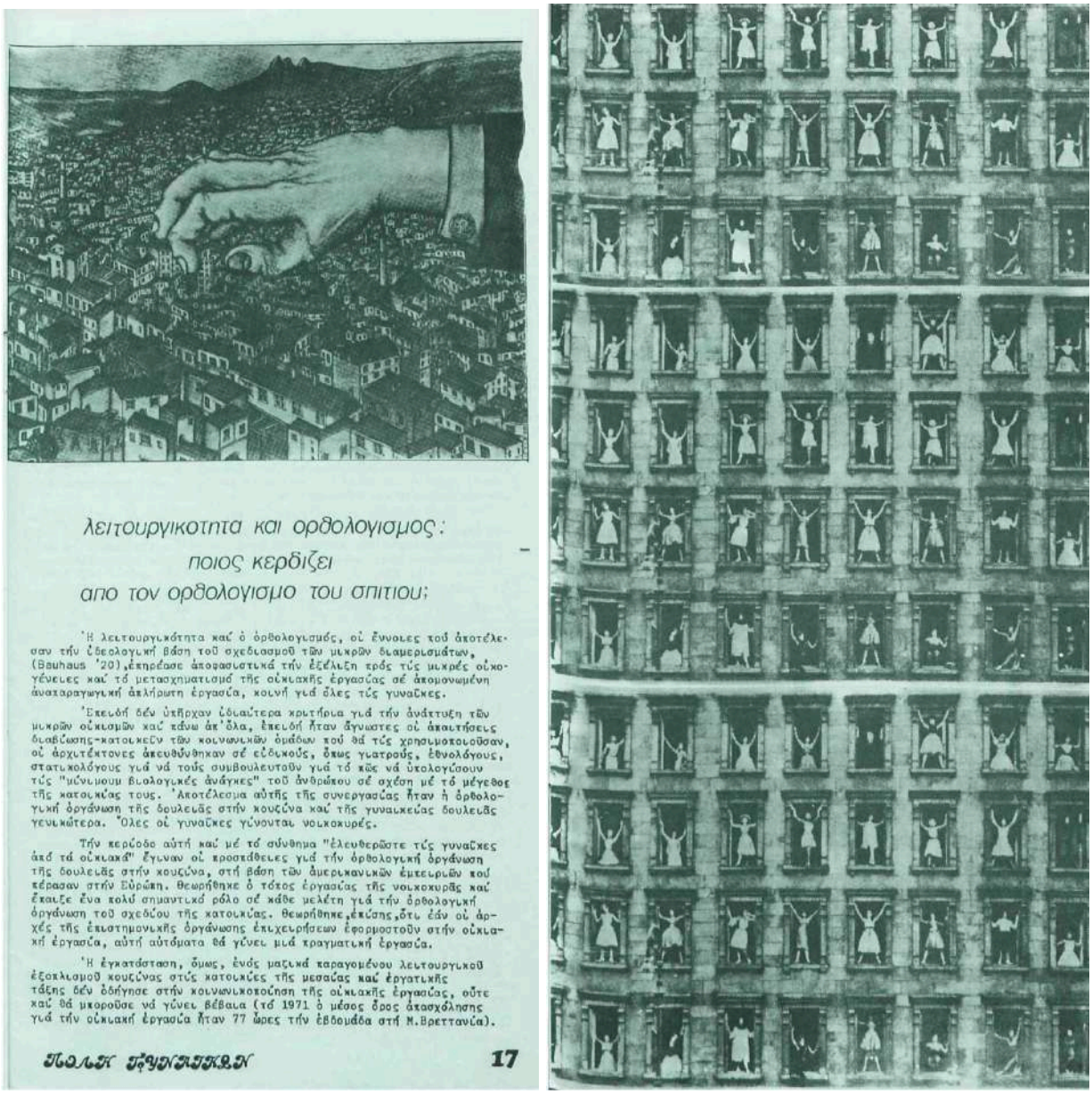

λειτουργικοτητα και ορθολογισμος:
ποιος κερδιζει
απο τον ορθολογισμο του σπιτιου;

Η λειτουργικότητα καί ὁ ὀρθολογισμός, οἱ ἔννοιες τοῦ ἀκοτέλεσαν τήν ζδεολογική βάση τοῦ σχεδιασμοῦ τῶν μικρῶν διαμερισμάτων, (Bauhaus '20), ἐπηρέασε ἀποφασιστικά τήν ἐξέλιξη τρός τίς μικρές οἰκογένειες καί τό μετασχηματισμό τῆς οἰκιακῆς ἐργασίας σέ ἀπομονωμένη ἀναταραγωγική ἀκλήρωτη ἐργασία, κοινή γιά ὅλες τίς γυναῖκες.

Ἐπειδή δέν ὑπῆρχαν ζδιαίτερα κριτήρια γιά τήν ἀνάπτυξη τῶν μικρῶν οἰκισμῶν καί πάνω ἀκ'ὅλα, ἐπειδή ἦταν ἄγνωστες οἱ ἀνάγκες διαβίωσης-κατοικιῶν τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων τού θά τίς χρησιμοποιοῦσαν, οἱ ἀρχιτέκτονες ἀπευθύνθηκαν σέ εἰδικούς, ὅπως γιατρούς, ἐθνολόγους, στατιστολόγους γιά νά τούς συμβουλευτοῦν γιά τό πῶς νά ὑπολογίζουν τίς "μόνιμουμ βιολογικές ἀνάγκες" τοῦ ἀνθρώπου σέ σχέση μέ τό μέγεθος τῆς κατοικίας τους. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς συνεργασίας ἦταν ἡ ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς στήν κουζίνα καί τῆς γυναικείας δουλειᾶς γενικώτερα. Ὅλες οἱ γυναῖκες γίνονται νοικοκυρές.

Τήν κερδοφόρο αὐτή καί μέ τό σύνθημα "ἐλευθερῶστε τίς γυναῖκες ἀπό τά οἰκιακά" ἔγιναν οἱ προσπάθειες γιά τήν ὀρθολογική ὀργάνωση τῆς δουλειᾶς στήν κουζίνα, στή βάση τῶν ἀμερικανικῶν ἐμπειριῶν πού πέρασαν στήν Εὐρώπη. Θεωρήθηκε ὁ τύπος ἐργασίας τῆς νοικοκυρᾶς καί ἔκαιξε ἕνα πολύ σημαντικό ρόλο σέ κάθε μελέτη γιά τήν ὀρθολογική ὀργάνωση τοῦ σχεδίου τῆς κατοικίας. Θεωρήθηκε,ἐπίσης,ὅτι ἐάν οἱ ἀρχές τῆς ἐπιστημονικῆς ὀργάνωσης ἐπιχειρήσεων ἐφαρμοστοῦν στήν οἰκιακή ἐργασία, αὐτή αὐτόματα θά γίνει μιά πραγματική ἐργασία.

Η ἐγκατάσταση, ὅμως, ἑνός μαζικά παραγομένου λειτουργικοῦ ἐξοπλισμοῦ κουζίνας στίς κατοικίες τῆς μεσαίας καί ἐργατικῆς τάξης δέν ὁδήγησε στήν κοινωνικοποίηση τῆς οἰκιακῆς ἐργασίας, οὔτε καί θά μποροῦσε νά γίνει βέβαια (τό 1971 ὁ μέσος ὅρος ἀπασχόλησης γιά τήν οἰκιακή ἐργασία ἦταν 77 ὧρες τήν ἑβδομάδα στή Μ.Βρεττανία).

ΠΟΛΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ 17

Εικόνα 48, 49: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Στο εισαγωγικό κείμενο η Αποστολία Νασιοπούλου τοποθετείται σε σχέση με την πόλη και την ταξική και έμφυλη διάσταση που έχει. Αρχικά θεωρεί πως οι τρόποι και οι σχέσεις παραγωγής γεννούν την κοινωνία και αναφέρει «Στους χώρους που αυτή η κοινωνία ριζώνει υλοποιεί τις σχέσεις τάξεων και φύλων, καθορίζοντας την οργάνωση του χώρου-χρόνου των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.»[150] Κατά συνέπεια οι πόλεις δεν είναι «ουδέτερα αντικείμενα ούτε μονό φόρμες και δομές. Είναι προϊόντα μιας δοσμένης

[150] Πόλη Γυναικών (1985). 16, 3-45, 3.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

κοινωνίας, δείχνουν τις αντιφάσεις του χώρου, είναι θεσμοί που αντιπροσωπεύουν ενδιαφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και ομάδων, των ανδρών (το τελευταίο φαίνεται να περνάει τις περισσότερες φορές απαρατήρητο) και εκφράζουν και ενδυναμώνουν κοινωνικές σχέσεις και συστήματα άξιων.»[151] Συνεχίζει λέγοντας ότι η πόλη είναι η αντανάκλαση στο χώρο μιας κοινωνίας, και αν την θεωρήσουμε ως μια οικιστική ενότητα, έχει ως βασικό δημιουργό, σε όλα τα επίπεδα διαδικασίας κατασκευής της, τον άνδρα. Αναλύει την θέση αυτή με μια ιστορική αναδρομή της σχέσης των γυναικών με τη δόμηση του κτιστού περιβάλλοντος και αναφέρει:

> *Η γυναίκα αποκλείστηκε από την ευθύνη της δόμησης της κατοικίας από τη στιγμή που έπαψε να είναι το προσωρινό καταφύγιο και έγινε τόπος μόνιμης διαμονής, σαν ανταλλάξιμο αγαθό στα πλαίσια μιας οικονομίας, που είχε μεταβληθεί από τη στιγμή που επακόλουθο της γεωργικής απασχόλησης του άντρα ήταν η κοινωνικοοικονομική υπερίσχυση του και κατά συνέπεια η μονογαμία και η πατριαρχική δομή της οικογένειας. Από κείνη τη μακρινή εποχή της προϊστορίας και μετά, αυτή η αρμοδιότητα είναι μόνιμο αντρικό κληροδότημα σε κάθε επίπεδο μιας και οι άντρες είναι και επιμέρους υπεύθυνοι: πολιτικά (κυβερνήτες, νομοθέτες), οικονομικά (κεφαλαιούχοι καί μεσάζοντες) καί τεχνικά (σχεδιαστες και εκτελεστές). Αφού δεν υπάρχει σύνδεση του άντρα με τα προβλήματα του νοικοκυριού και αυτά ανατίθενται μόνο στη γυναίκα, είναι φυσικό, η πόλη να αναπτύσσεται και να αλλάζει μορφή στις διάφορες εποχές με γνώμονα άλλες ανάγκες: πολεμικές (οχυρωμένη πόλη, φρούριο), θεάματος (μεγαλοπρεπείς μνημειακές πόλεις), κερδοσκοπικές κλπ.*[152]

Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στους χώρους που οι γυναίκες «μπορούν» να χρησιμοποιήσουν με ασφάλεια, σωματική και ηθική, όπως πάρκα για την επίβλεψη των παιδιών, μαγαζιά ως καταναλωτικά όντα και χώροι καλλωπισμού ενώ αποκλείονται από τη χρήση χώρων τα νυχτερινά μαγαζιά για διασκέδαση καθώς θα χαρακτηριστούν ως

[151] *Στο ίδιο*. 3
[152] *Στο ίδιο*. 3-4

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

«ηθικά ανισόρροπες». Παρότι βέβαια οι γυναίκες είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούν και μόνες τους χώρους που παραδοσιακά θεωρούνται αντρικοί, όπως καφενεία και μπαρ, ποτέ δεν έγιναν αποδεκτοί από τους άλλους σαν «φυσικοί» τους χώροι (Πόλη Γυναικών, 1985: 5).

Συνεχίζει θέτοντας μια σειρά ερωτημάτων όπως το κατά ποσό και πότε χρησιμοποιεί η γυναίκα το δρόμο; Ποια προβλήματα αντιμετωπίζει στην πόλη σε σχέση με το παιδί της; Πόσο επωφελείται η γυναίκα των πλεονεκτημάτων της πόλης όσον αφορά στη διασκέδαση; Σε ποιους χώρους συχνάζουν περισσότερο οι γυναίκες; και με βάση ποια ιδεολογικά στερεότυπα σχεδιάζονται οι κατοικίες; Αντιλαμβανόμαστε ότι τα ερωτήματα αυτά δεν έχουν απαντηθεί στην ολότητά τους ακόμα και σήμερα, ενώ η διαχρονικότητα αυτού του άρθρου επιβεβαιώνει τη θέση πως τα γυναικεία ζητήματα δεν καθιστούν ένα πρόβλημα πρός επίλυση αλλά μια διαδικασία μελέτης η οποία τοποθετεί τη γυναίκα ως κεντρικό υποκείμενο ανάλυσης του κόσμου.

Στη συνέχεια η αρθρογράφος προσπαθεί να καταρρίψει τους μύθους σε σχέση με την ταύτιση του χώρου της γυναίκας με το σπίτι, που στηρίζεται κυρίως με επιχειρήματα σε σχέση με τα «φυσικά» χαρακτηριστικά της και να αναδείξει τις πραγματικές επιθυμίες των γυναικών για να αναστοχαστούν την πόλη. Η συγγράφισσα θεωρεί πως καταργώντας τις δομές της καταπίεσης που κρατάνε τις γυναίκες στον ιδιωτικό χώρο και στην οικογένεια, θα αποκτήσουν πρόσβαση στην πόλη κάνοντας αισθητή τη συμμετοχή τους στις αποφάσεις που λαμβάνονται σε σχέση με την δουλειά, το θέαμα, και τον πολιτισμό ενώ ψάχνει μέσω συνεντεύξεων και επιτόπιας παρατήρησης τι ελκύει περισσότερο τις γυναίκες. Ποιοι είναι αυτοί οι χώροι της πόλης που ταιριάζουν στη σημερινή πραγματικότητα της γυναίκας, ποιοι είναι οι χώροι που αγαπάει και πώς μπορεί να κατασκευάσει παράλληλα δικούς της, εναλλακτικούς χώρους ελευθερίας και διασκέδασης. Υπογραμμίζει την αντίσταση που πρέπει να αναπτύξουν οι γυναίκες απέναντι στον καταναλωτισμό, τον καπιταλισμό αλλά και στην κατεστημένη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σεξουαλικότητα με σκοπό να ανακτήσουν τον αστικό χώρο, αλλά αντιεξουσιαστικά πλέον και καταστρέφοντας τις ιεραρχίες που τις αποκλείουν. Συγκεκριμένα αναφέρει:

> *Να επανακτήσουμε την πόλη, εμποδίζοντας την επίθεση της αγοράς εναντίον των γυναικών (μόδα, μύθος της ευτυχίας σ'ένα όμορφα διακοσμημένο σπίτι), να καταργήσουμε την πραγματοποίηση του φύλου μας από τη διακόσμηση, την αφισοκόλληση στους τοίχους και τους άλλους χώρους, να αποβάλλουμε τις τάσεις υποταγής και φυγής προς τη βία και την κατεστημένη σεξουαλική «τάξη». Εννοείται, ότι το σημαντικό δεν είναι η κτήση του αστικού χώρου αποβλέποντας σε αυτόν εξουσιαστικά, άλλα η καταστροφή των ιεραρχιών, που μας εκμεταλλεύονται, μας αποκλείουν και μας υποβαθμίζουν.*[153]

Ακόμα και αν δεν τίθεται εκτενώς το ζήτημα της γυναικείας σεξουαλικότητας η συγγράφισσα τοποθετεί τη μονογαμία και την «κατεστημένη σεξουαλική τάξη» ως πρακτικές για την καταπίεση των γυναικών.

Η Αποστολία Νασιοπούλου επιλέγει ως περιοχή μελέτης την πόλη της Πάτρας. Παίρνει συνεντεύξεις από γυναίκες διαφορετικής ηλικίας, καθώς κάθε ηλικία ζει με διαφορετικό τρόπο τα προβλήματα της πόλης, χρησιμοποιεί διαφορετικούς χώρους και έχει διαφορετικές απαιτήσεις. Δίνει σημασία στην συμπερίληψη γυναικών διαφορετικής οικονομικής κατάστασης, αφού κάθε γυναίκα καθορίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την άνεση με την όποια μπορεί να κινηθεί σε μια πόλη π.χ. αν έχει αυτοκίνητο, τη δυνατότητα να πάρει ταξί το βράδυ και ίσως, αν λόγω χρημάτων είναι αναγκασμένη να μένει στο σπίτι, όπως επίσης και από γυναίκες διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου και επαγγέλματος. Οι γυναίκες επίσης μένουν σε διαφορετικές συνοικίες της πόλης, διότι θέλει να διερευνήσει τη σχέση που έχει η κάθε μία με τη γειτονιά της και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει εξαιτίας των διαφορετικών ελλείψεων κάθε γειτονιάς. Τέλος, μελετά

[153] *Στο ίδιο*. 5

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

και τις γυναίκες που έχουν γεννηθεί στη Πάτρα αλλά και αυτές που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν λόγω δουλειάς δικής τους ή του άνδρα τους ή για λόγους σπουδών.

Ο οδηγός της συνέντευξης αποτελείται από έξι κατηγορίες ερωτήσεων. Η πρώτη διερευνά τη σχέση που έχει η γυναίκα με τους δρόμους της πόλης, πόσο τους χρησιμοποιεί και πότε, αν προτιμάει να περπατά, να χρησιμοποιεί τα μέσα συγκοινωνίας, ποιες ώρες της ημέρας και για ποιους λόγους επιλέγει το καθένα, πώς θα ήθελε να είναι η κατασκευή τους ώστε να διευκολύνεται σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζει και τέλος ποιοι είναι οι λόγοι για τους οποίους κυκλοφορεί συνήθως. Στη δεύτερη κατηγορία ερωτήσεων ψάχνει τα προβλήματα που έχει μια γυναίκα στη πόλη σε σχέση με το παιδί της (παιδικοί σταθμοί, παιδικές χαρές, τόποι αναψυχής για τα παιδιά, σχολεία κλπ) και στην τρίτη κατηγορία έρευνα κατά πόσο επωφελείται η γυναίκα από τα πλεονεκτήματα της πόλης κυρίως στο επίπεδο της διασκέδασης, το βαθμό που νιώθει ασφαλής χωρίς αντρική συντροφιά σε κάποιο μπαρ, καφενείο κλπ. Τέλος μελετά το κατά πόσο, οι χώροι που περισσότερο συναντάται η γυναίκα (ινστιτούτα καλλωπισμού, κομμωτήρια κλπ), παίζουν καθοριστικό ρόλο στη ζωή της, την ενοχλούν λόγω της νοοτροπίας που καλλιεργούν ή αντίθετα δεν την επηρεάζουν και ποιες λύσεις έχει να προτείνει σχετικά με άλλους εναλλακτικούς χώρους (1985: 6). Οι υπόλοιπες κατηγορίες είναι κυρίως γενικές και διερευνούν τις συνθήκες εργασίας μιας γυναίκας, το επάγγελμα που θα προτιμούσε και το κατά πόσο η επιλογή της γειτονιάς στην οποία κατοικεί είναι δική της και αντικατοπτρίζει τις δικές της ανάγκες, όπως η απόσταση από τη δουλειά της, τους παιδικούς σταθμούς κλπ ή έχει γίνει αποκλειστικά σε σχέση με τις ανάγκες του άνδρα της. Τέλος, άλλη μία πτυχή την οποία διερευνά είναι η λιγότερο προφανής, αυτή του καθημερινού αποκλειστικού χώρου στον οποίο κινείται η γυναίκα, του ιδιωτικού χώρου της κατοικίας. Μέσα από αυτόν τον οδηγό συνέντευξης θέλει να μελετήσει τα ιδεολογικά στερεότυπα με τα οποία σχεδιάζονται οι κατοικίες και το κατά πόσο η δόμησή τους έχει βασιστεί στο δευτερεύοντα ρόλο της γυναίκας. Διερευνά το ερώτημα αν η άνεση που παρέχει η κατοικία απευθύνεται και καλύπτει τις ανάγκες του άνδρα και πώς αυτό αποτυπώνεται στο σχεδιασμό της, αν τα μεγαλύτερα και

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

περισσότερο προσεγμένα δωμάτια που δεν έχουν αντιμετωπιστεί ως τόπος εργασίας της γυναίκας κατέχουν τις ευνοϊκότερες θέσεις, ενώ η κουζίνα, πού θεωρείται χώρος αποκλειστικός για τη γυναίκα, βλέπει σε κάποιο φωταγωγό ή και στριμώχνεται έτσι ώστε το υπόλοιπο σπίτι να μη στερηθεί τίποτα εξ αιτίας της. Η Αποστολία Νασιοπούλου δεν περιορίζεται μόνο στο ερωτηματολόγιο αλλά πραγματοποίησε και επιτόπια έρευνα σε διάφορους χώρους, ενώ παράλληλα μελετά και «χώρους πού ήδη υπήρχαν στη μητριαρχική κοινωνία, όπου οι «αρχιτέκτονες» ήταν μόνο γυναίκες και έτσι «οι πόλεις» (άν μπορούμε νά τις ονομάσουμε έτσι) είχαν μια εικόνα τής δικής τους έκφρασης.»[154]

Από την εισαγωγή του άρθρου, *Η Πόλη και η Γυναίκα*, αντιλαμβανόμαστε τη διάθεση για μια ολοκληρωμένη μελέτη της έμφυλης διάστασης του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου. Η Αποστολία Νασιοπούλου τοποθετείται κριτικά (όπως και οι φεμινιστικές σπουδές) σε σχέση με την εγκυρότητα του κυρίαρχου λόγου για την ανάλυση και τον σχεδιασμό του χώρου και φέρνει στο φως τις εμπειρίες των περιθωριοποιημένων ή αποκλεισμένων γυναικών. Βέβαια, όπως αναφέρει και η Ελένη Βαρίκα, αυτό το εγχείρημα δεν είναι καθόλου απλό, καθώς δημιουργεί την προβληματική θέση της κατηγοριοποίησης των υποτελών ομάδων και της νομιμοποίησής της, που είναι άλλωστε και η ίδια πρακτική που κατέστησε τις γυναίκες στη θέση αυτή. Η Βαρίκα αναφέρει συγκεκριμένα, «Η τοποθέτηση που συνδέει την προβληματική του φύλου με την κριτική των κυρίαρχων αναλυτικών κατηγοριών θέτει τις φεμινιστικές σπουδές αντιμέτωπες με μια μεθοδολογική και θεωρητική πρόκληση: πώς να μελετήσουμε μία υποτελή ομάδα υποσκάπτοντας ταυτόχρονα τις διαδικασίες κατηγοριοποίησης που την υποστάσιοποιουν και με αυτόν ακριβώς τον τρόπο νομιμοποιούν την κυριαρχία σε βάρος της;» (Βαρίκα, 2009: 137).

[154] *Στο ίδιο*. 6

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

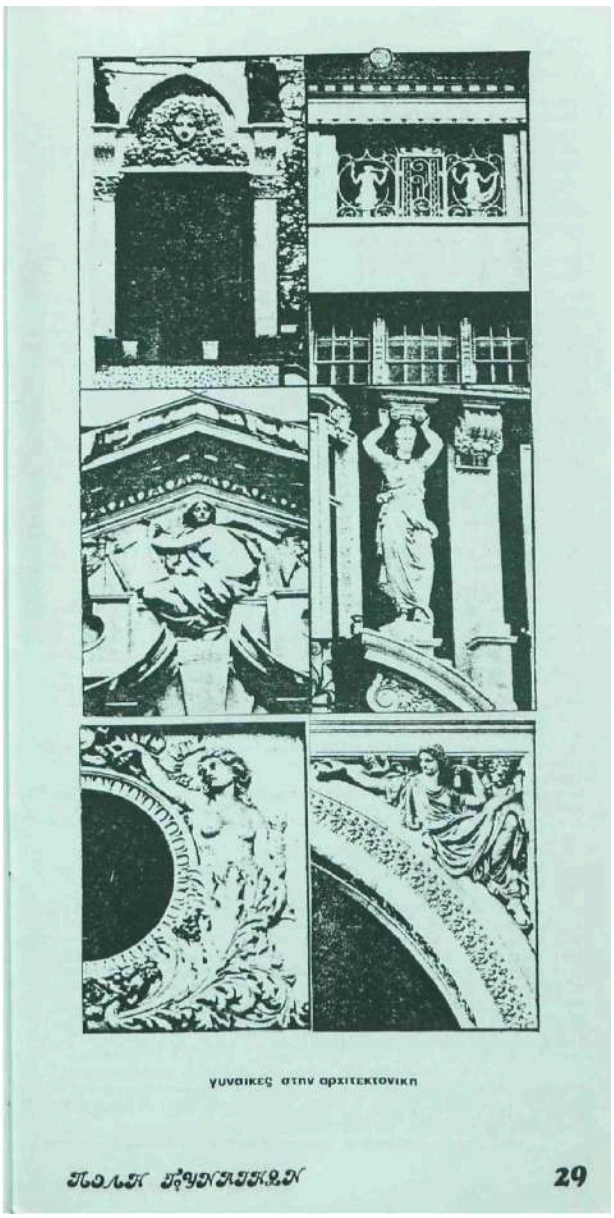

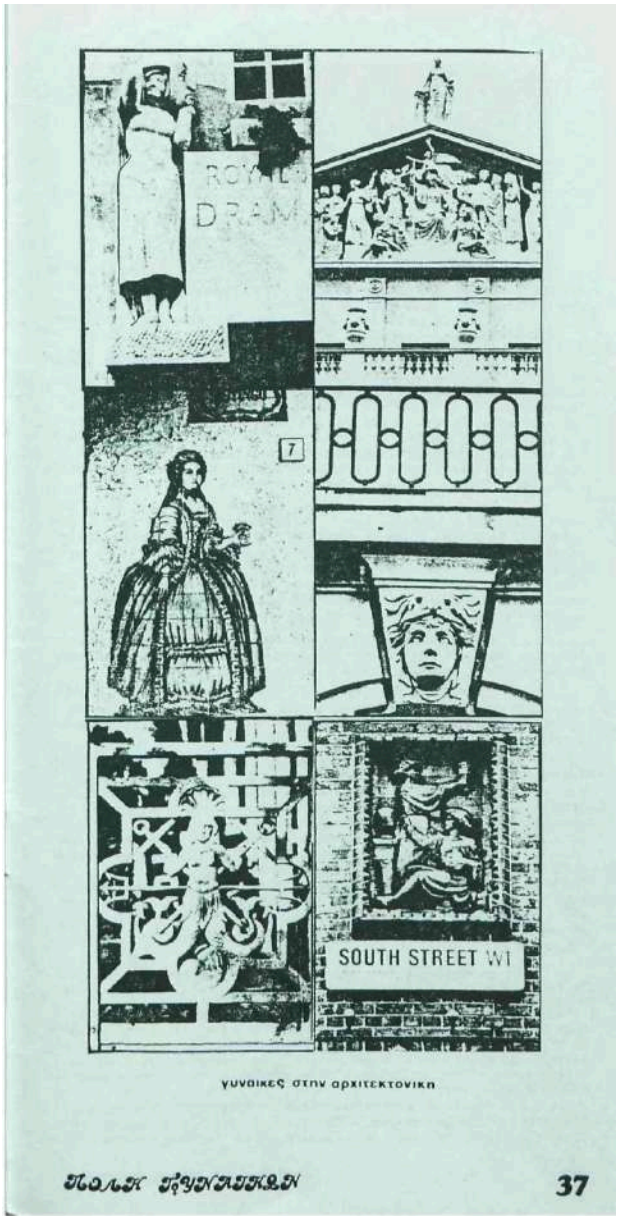

Εικόνα 50, 51: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Στη συνέχεια του άρθρου βρίσκονται οι πίνακες με τα στοιχεία των συνεντευξιαζόμενων, τα οποία είναι: Όνομα, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, οικονομική κατάσταση, μόρφωση, επάγγελμα, περιοχή διαμονής στη Πάτρα, πότε ήρθαν οι γυναίκες αυτές στη Πάτρα, αν έχουν δίπλωμα οδήγησης και αυτοκίνητο. Η πλειοψηφία των γυναικών αντιμετωπίζουν προβλήματα μετακινούμενες με τα πόδια κατά τη διάρκεια της νύχτας και θα επιθυμούσαν (κυρίως οι γυναίκες μεγαλύτερης ηλικίας) να υπήρχαν χώροι διασκέδασης αποκλειστικά για γυναίκες. Για τον χώρο του σπιτιού γίνεται αναφορά στην

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

έλλειψη προσωπικού χώρου. Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων μπορούμε να πούμε ότι δεν έχουν μεγάλη διαφορά από την σύγχρονη συνθήκη και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν και σήμερα οι γυναίκες. Στο τέλος αυτής της ενότητας αναφέρεται σε στερεοτυπικές αντιλήψεις οι οποίες αναπαράγονται είτε από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, είτε από καθημερινές συζητήσεις ή ακόμα κι από τον επίσημο ακαδημαϊκό λόγο. Ως παράδειγμα φέρνει το άρθρο της Αναστασίας Λαδά, αρχιτεκτόνισσας στην Πολυτεχνική Σχολή Θεσσαλονίκης, με τίτλο *Το ιδανικό σπίτι*, καταγράφοντας φράσεις που περιλαμβάνονται σε αυτό: «η θέση της γυναίκας είναι στο σπίτι για να φροντίζει τον άνδρα της, τα παιδιά της», «τι θα ήταν το σπίτι χωρίς μητέρα», «η θέση της γυναίκας είναι δίπλα στον άντρα της» (Πόλη Γυναικών, 1985: 14). Κλείνει το κεφάλαιο αυτό με μια σειρά από ερωτήματα σε σχέση με τη «φυσικότητα» και τον «φυσικό τρόπο ζωής», ζητήματα στα οποία καταλήγει να ανάγεται συχνά ο ρόλος και η εμπειρία των γυναικών σε σχέση με τον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο αλλά και με μια παρατήρηση που ναι μεν θεωρεί πως είναι μια αδυναμία του γυναικείου κινήματος αλλά από την άλλη συμπυκνώνει την ανατρεπτικότητα του φεμινισμού,αναφέρει:

> *Μία νέα προσέγγιση των προβλημάτων του χώρου που διαμορφώνεται αργά και βασανιστικά στην πορεία του γυναικείου κινήματος, προσέγγιση που δεν έχει καταλήξει ακόμη στον ορισμό ενός ομοιογενούς πεδίου, ούτε σε τελικές ενοποιητικές απαντήσεις, άλλα μόνο στο να θέτει νέες ερωτήσεις και να διαμορφώνει ένα νέο πλαίσιο στο οποίο να μπορούν να τεθούν τέτοιες ερωτήσεις.*[155]

Αυτό ακριβώς συστήνει την επαναστατικότητα του φεμινισμού, όπως μας αναφέρει η Ελένη Βαρίκα, ο φεμινισμός έχει την ικανότητα να θέτει κάθε φόρα όλα τα αιτήματα και τα υποκείμενα τα οποία δεν περιλαμβάνονται προς το παρόν στον λόγο του, καθώς δεν

[155] *Στο ίδιο*. 15

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

μπορούν να προβλεφθούν οι κοινωνικές εντάσεις και ρήξεις και αυτό φέρνει μαζί και την ανάγκη της αποταυτισής του.[156]

Κλείνοντας το πρώτο μέρος του άρθρου της, η Αποστολία Νασιοπούλου τονίζει τη σημαντικότητα που έχει η αναγνώριση των διαφόρων μορφών με τις όποιες παρουσιάζεται η εξουσία και συγκεκριμένα αυτή του ενός φύλου πάνω στο άλλο. Για να εγκατασταθεί μια άλλη οπτική με σκοπό να ανακαλυφθούν νέες, πιο ελεύθερες και μη καταπιεστικές μορφές ζωής και κατ' επέκταση χώρου.

Στο επόμενο κεφάλαιο, με τίτλο *Θεωρίες του χώρου από φεμινιστικής σκοπιάς*, κάνει μια ιστορική ανάλυση αναφορικά με τη «φυσική» οργάνωση της ζωής, του περιβάλλοντος και τους χώρους που αποδίδονται στη γυναίκα, έχοντας ως πρόθεση να οριοθετήσει την αφετηρία για μία επαναξιολόγηση των αρχών και των κριτηρίων του αρχιτεκτονικού και πολεοδομικού προγραμματισμού και σχεδιασμού. Τα βασικά ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν μέσω αυτης της ανάλυσης είναι το κατά πόσο είναι αρκετό να διεκδικείται ένα νέο δημόσιο πρόγραμμα κατοικιών, εάν αυτό θα διαιωνίζει την κατάσταση της ιδιωτικοποιημένης «πυρηνικής» οικογένειας» (1985: 15)

Στο πρώτο κομμάτι γίνεται μια εκτενής αναφορά σχετικά με τα συμβάντα τα οποία τροποποίησαν την κατάσταση των γυναικών σε σχέση με την οικογένεια και την εργασία. Αναφέρει ότι, κατά την διάρκεια τού 19ου και του 20ου αιώνα συνέβησαν σημαντικές μεταβολές, η πληρωμένη εργασία που γινόταν στό σπίτι μετατρέπεται σε πληρωμένη εργασία που πραγματοποιείται έξω από το σπίτι και η πληρωμένη οικιακή εργασία γίνεται εν τέλει απλήρωτη οικιακή εργασία.

[156] ERT3 (2015, May 16). Δύο, τρία πράγματα για το φεμινισμό. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=BE_tWeH-ciU&t=2588s.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

> *Η ισοπέδωση με αυτόν τον τρόπο της γυναικείας εργασίας, στις διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, πραγματοποιείται με την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Από τη μια μεριά οι υπηρέτες μπορούσαν να κερδίζουν την ανεξαρτησία τους από τους προηγούμενους εργοδότες τους βρίσκοντας δουλειά στη βιομηχανία και να φτιάχνουν τα δικά τους σπιτικά, από την άλλη μεριά σαν αποτέλεσμα της πτώχευσης των μεσαίων τάξεων και της έλλειψης υπηρετών, οι μέχρι τότε οικοδέσποινες ήταν υποχρεωμένες να αναλαμβάνουν οι ίδιες τέτοια καθήκοντα, για τα οποία προφανώς δεν έπαιρναν καμία αποζημίωση. Έτσι, ό,τι απέμεινε από την έννοια του «συνολικού σπιτιού» προοδευτικά έσβησε, ενώ ταυτόχρονα διαμορφωνόταν η νέα κατάσταση της «συνολικής νοικοκυράς», της πυρηνικής οικογένειας και της ζήτησης για μικρά διαμερίσματα.*[157]

Συνεχίζοντας την ιστορική ανάλυση, επικεντρώνεται στο ζήτημα της λειτουργικότητας και του ορθολογισμού, που τίθεται από το μοντέρνο κίνημα. Η λειτουργικότητα και ο ορθολογισμός ήταν οι έννοιες που αποτέλεσαν την ιδεολογική βάση για τον σχεδιασμό των μικρών διαμερισμάτων και επηρέασε αποφασιστικά την εξέλιξη προς τις μικρές οικογένειες και το μετασχηματισμό της οικιακής εργασίας σε απομονωμένη αναπαραγωγική απλήρωτη εργασία, κοινή για όλες τις γυναίκες (1985: 17). Αναφέρει ότι, καθώς η μέχρι τότε γνώση για τον σχεδιασμό μικρών οικισμών ήταν ελλιπής και οι ανάγκες των κοινωνικών ομάδων που θα κατοικούσαν σε αυτούς ως τότε άγνωστες, οι αρχιτέκτονες «απευθύνθηκαν σε ειδικούς, όπως σε γιατρούς, εθνολόγους, στατιστικολόγους προκειμένου να τους συμβουλευτούν για το πώς να υπολογίσουν τις «ελάχιστες βιολογικές ανάγκες» του ανθρώπου σε σχέση με το μέγεθος της κατοικίας του. Αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας ήταν η ορθολογική οργάνωση της δουλειάς στην κουζίνα και της γυναικείας δουλειάς γενικότερα. Όλες οι γυναίκες γίνονται νοικοκυρές» (1985: 17). Οι προσπάθειες για την οργάνωση και βελτιστοποίηση της δουλειάς στην κουζίνα , η οποία και θεωρήθηκε ο κύριος τόπος εργασίας της νοικοκυράς, έπαιξε ένα πολύ σημαντικό ρόλο σε κάθε μελέτη σχεδιασμού της κατοικίας.

[157] *Στο ίδιο*. 16

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι εάν οι αρχές της επιστημονικής οργάνωσης επιχειρήσεων εφαρμοστούν στην οικιακή εργασία, αυτή θα μετασχηματιστεί αυτόματα σε μια πραγματική εργασία. Η εγκατάσταση, όμως, ενός μαζικά παραγόμενου λειτουργικού εξοπλισμού κουζίνας στις κατοικίες δεν οδήγησε στην κοινωνικοποίηση και στην αναγνώριση της οικιακής εργασίας ως εργασίας (1985: 17). Η γυναίκα δεν ανεξαρτητοποιήθηκε οικονομικά από τον άνδρα καθώς δεν είχε επιλογές σε εναλλακτικές μορφές εργασίας. Κλείνοντας την ανάλυση της σε σχέση με την ορθολογική οργάνωση της οικιακής εργασίας αναφέρει:

> *Οι αρχιτέκτονες του μοντέρνου κινήματος αγνόησαν το γεγονός ότι η ορθολογική οργάνωση της οικιακής εργασίας ήταν ένα παράδοξο από μόνο του, αν και η πορεία της δουλειάς διαιρείται σε φάσεις και ο χρόνος εργασίας ελαττώνεται με στόχο την αποφυγή του χαμένου χρόνου, η οικιακή εργασία στερείται των βασικών αρχών της βιομηχανικής παραγωγής π.χ. τη διαίρεση της εργασίας! Πολύ περισσότερο καθώς έλειπαν τα θεμέλια της ορθολογικής οργάνωσης των επιχειρήσεων, όπως π.χ. η μείωση του κόστους, διότι η οικιακή εργασία ήταν απλήρωτη. Έτσι το κόστος της οικιακής εργασίας κρατιέται χαμηλά από τις ίδιες τις νοικοκυρές με το να κάνουν τη δουλειά τους με μεγαλύτερο αίσθημα ταύτισης (συμμετοχής) και όχι εξαιτίας της ορθολογικά σχεδιασμένης κουζίνας τους.*
>
> *Έτσι, διαλέγουν τα πιο βολικά προϊόντα της αγοράς, ετοιμάζουν νόστιμα φαγητά με φθηνά προϊόντα και πολύ κόπο και χρόνο κλπ. Αυτό που λέγεται «μαγειρεμένο με αγάπη» συνήθως σημαίνει ότι η νοικοκυρά έχει ξοδέψει πολύ χρόνο και κόπο για να το ετοιμάσει.*[158]

Στο επόμενο υποκεφάλαιο, με τίτλο *Τεχνολογία της καθημερινής ζωής, Ιδεολογία της άνεσης*, διακρίνεται και η μελέτη που έχει γίνει σε σχέση με την αγγλοσαξονική φεμινιστική θεωρία στο πεδίο της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας. Αναφέρει ότι το 1979 μία συλλογικότητα αρχιτεκτονισσών και πολεοδόμων στη Βρετανία οργάνωσαν

[158] *Στο ίδιο*. 18

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συνεντεύξεις, με τίτλο *Οι γυναίκες στο χώρο*. Με βάση αυτήν την έρευνα παρήχθησαν και δύο φιλμ από την ομάδα Matrix, με τίτλους *Συμβιώνοντας* και *Οι αλήθειες του σπιτιού* (1985: 19). Εδώ βλέπουμε ότι η συγγράφισσα ήταν ενημερωμένη για τον αρχιτεκτονικό φεμινιστικό λόγο που είχε παραχθεί την ίδια περίοδο, κατά την οποία και δημοσιεύτηκε το άρθρο της. Η ομάδα Matrix ήταν μια αρχιτεκτονική συλλογικότητα που εργάστηκε για την ανάπτυξη μιας φεμινιστικής προσέγγισης του σχεδιασμού μέσω έργων και θεωρητικής ανάλυσης. Το 1984 δημοσίευσαν το πρώτο τους βιβλίο, με τίτλο *Making Space: Women and the Man-Made Environment*, όπου στην εισαγωγή του δηλώνουν:

> *Είμαστε γυναίκες που μοιραζόμαστε την ανησυχία για τον τρόπο με τον οποίο τα κτίρια και οι πόλεις λειτουργούν για τις γυναίκες. Εργαζόμαστε ως αρχιτέκτονες, καθηγήτριες στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ερευνήτριες, μητέρες, οικοδόμοι, δημοσιογράφοι και διαχειρίστριες κατοικιών. Η συνεργασία για αυτό το βιβλίο ήταν για τις περισσότερες από εμάς η πρώτη ευκαιρία να αναπτύξουμε ιδέες για τα κτίρια με άλλες γυναίκες- και μάθαμε πολλά η μία από την άλλη. Στην αμειβόμενη εργασία μας ορισμένες από εμάς έχουν επιλέξει να εργάζονται με γυναίκες- άλλες εργάζονται με άνδρες. Οι περισσότερες από εμάς ζούμε με άνδρες, τρεις από εμάς έχουν παιδιά και περίπου οι μισές από εμάς ζουν σε συλλογικά νοικοκυριά [collective households]. Δεν ξεκινήσαμε να είμαστε μια ομάδα ευαισθητοποίησης, αλλά έχουμε μεταφέρει ατομικές εμπειρίες από το γυναικείο κίνημα σε μια ομάδα της οποίας το κοινό σημείο είναι η ενασχόληση με τα κτίρια.*[159]

Για να υπογραμμιστεί εδώ η σημαντικότητα της αναφοράς στην Matrix από την συγγράφισσα του άρθρου θα πρέπει να αναφερθεί ότι η πρώτη έκθεση του έργου της συλλογικότητας έγινε μόλις στο τέλος 2021 στο Barbican, παρόλο που η ομάδα δραστηριοποιείται στο Λονδινο και ενώ έχουν υλοποιηθεί ακόμα και κτιριακές μελέτες της. Η Αποστολία Νασιοπούλου έχει μελετήσει το έργο της Matrix και στο άρθρο της

[159] Matrix, (1984). Making space: women and the man-made environment. London, Sydney: Pluto Press. 7

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

παραθέτει κομμάτια της αρθρογραφίας της όπου συνδέει τον περιορισμό του χώρου των γυναικών στην οικία με την μονογαμία, ως μια μορφή πολιτικού ελέγχου της γυναίκας. (Πόλη Γυναικών, 1985: 21)

Στη συνέχεια του άρθρου της η συγγράφισσα αναφέρει προτάσεις οι οποίες έχουν γίνει, κυρίως από αρχιτεκτόνισσες, για το πώς θα μπορούσε να είναι σχεδιασμένη η πόλη ώστε να βοηθήσει τη γυναίκα να βγει από το σπίτι. Τα παραδείγματα που παραθέτει σχετίζονται με κοινοτικούς τρόπους διαβίωσης και με μια κοινή οργάνωση των οικιακών εργασιών με αναφορές σε κοινόβια αλλά και σε τρόπους οργάνωσης λαϊκών συνοικιών.

Στο τελευταίο κεφάλαιο, με τίτλο *Ο κόσμος του άντρα, Ο χώρος της γυναίκας,* διαβάζουμε μια αναλυτικότερη ιστορική αναδρομή σε σχέση με τον περιορισμό της γυναίκας στον ιδιωτικό χώρο και στην κουζίνα. Ξεκινώντας από τις αρχές του 19ου αιώνα, με το παράδειγμα οργάνωσης της κατοικίας της Βικτωριανής περιόδου και τις συνθήκες χρήσης της από τις γυναίκες, συνεχίζει με την ανάλυση των συνθηκών στα τέλη του 19ου όπου οι διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες της εργατικής και μεσαίας τάξης ελαττώνονται, ενώ η μετάβαση από την κουζίνα στην κοινή εστίαση της οικογενειακής ζωής επισφράγισε την μοντέρνα άποψη για την γυναίκα. Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου περιγράφει την οργάνωση της κοινωνίας και της καθημερινότητας σε μια μητριαρχική πόλη του 800 π.Χ. Κλείνοντας το άρθρο της η Αποστολία Νασιοπούλου αναφέρει:

> *Το πατριαρχικό γένος υπάρχει και επικρατεί μόνο με την καταπίεση των μητριαρχικών αντικειμένων. Ο «αυταπόδεικτος» υπαρξισμός του μπορεί να υπάρχει με την έκφραση «δίκαιο» (πατριαρχικό δίκαιο) σαν φανερό μέσο ισχύος. Αντίθετα, το μητριαρχικό γένος δεν είναι μόνο αυταπόδειξη της θηλυκής αρχής σαν ζωτική αρχή, άλλα είναι αυτό που υπάρχει και ζει.*[160]

[160] *Στο ίδιο*. 45

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Βάνα Τεντοκάλη

Η Βάνα Τεντοκάλη γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη και ξεκίνησε τη διδασκαλία της στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ ως Βοηθός στην Έδρα Διακοσμητικής (υπό τη Δ.Α. Φατούρου) το 1973. Το 1975 γίνεται μέλος του Επαναστατικού Κομμουνιστικού Κινήματος Ελλάδας (ΕΚΚΕ) μέχρι το 1981. Το ΕΚΚΕ συνέβαλε στην μελέτη της καθώς έπρεπε να καλύψει ένα μεγάλο εύρος βιβλιογραφίας και να συμμετάσχει σε συζητήσεις μεταξύ των μελών. Καθώς την απασχολούσε έντονα το ζήτημα της συνταύτισης της πολιτικής και κινηματικής της δράσης με τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα στην αρχιτεκτονική, είχε συμμετάσχει σε δράσεις ενάντια στην κατεδάφιση των αυθαιρέτων που ήταν ένα κύριο ζήτημα εκείνης της περιόδου. Καθοριστικό σημείο για την αποχώρηση της από το ΕΚΚΕ ήταν οι πατριαρχικές δομές του. Το συμβάν που έλαβε χώρα τη χρονιά που αποχώρησε ήταν όταν την κάλεσε η κομματική ηγεσία της Θεσσαλονίκης να της κάνει την εξής δήλωση, πρόταση ή και κριτική, ότι καθώς δεν μπορεί να κυκλοφορεί μόνη της στους δρόμους, θα έπρεπε να διαλέξει, ως ερωτικό της σύντροφο, έναν από τους τρεις κομματικούς συντρόφους που της πρότεινε η ηγεσία. Για κανέναν από τους τρεις δεν είχε ερωτικά αισθήματα και έτσι αποχωρεί το 1981 από το ΕΚΚΕ και συμμετέχει με πάθος στις αυτόνομες ομάδες γυναικών (Τεντοκάλη Β.).

Ένα χρόνο μετά, το 1982, μετακομίζει στις Ηνωμένες Πολιτείες με την οικογένειά της και γίνεται Research Fellow στο Department of Architecture του Massachusetts Institute of Technology (MIT), ως μέλος της Behavioral Science Research Group in Architecture (υπό την καθηγήτρια S.C. Howell), συνεργαζόμενη με το Program for Gender Studies του Department of Humanities, έως το 1985. Αφού ολοκληρώνονται τα πρώτα τρία χρόνια της έμμισθης εργασίας και παρατείνεται η σύμβασή της δεν μπορεί να παραμείνει καθώς έχει χάσει την ημερομηνία κατάθεσης για υποτροφία εξαιτίας της

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

μη υπογραφής της αίτησης από τον πρύτανη. Η Τεντοκάλη έχει υποψίες ότι αυτό θα μπορούσε να ήταν εσκεμμένη δράση του πρύτανη καθώς πριν κάποια χρόνια είχε στηρίξει τη συμφοιτήτρια φίλη της η οποία είχε καταθέσει στο MIT τη σεξουαλική παρενόχληση που δέχτηκε από αυτόν. Επιστρέφει στην Ελλάδα ένα εξάμηνο μετά και επανέρχεται στην Αμερική, σε θέση καθηγήτριας στο Department of Architecture του Roger Williams College, στο Bristol του Rhode Island (ΗΠΑ), κατά το εαρινό εξάμηνο του 1986.

Επιστρέφοντας πίσω, το κλίμα στο ΑΠΘ το 1986 ήταν τεταμένο καθώς ήταν ευρέως γνωστό ότι δύο καθηγητές του παρενοχλούσαν σεξουαλικά τις φοιτήτριες. Η Τεντοκάλη ως μέλος της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών του ΑΠΘ κάνει πρόταση για την ίδρυση μιας επιτροπής καταγγελιών σεξουαλικών παρενοχλήσεων η οποία δεν γίνεται δεκτή από τα υπόλοιπα μέλη, αυτό θα λέγαμε ήταν και το πρώτο αρνητικό δείγμα που έλαβε και που την οδήγησε στο να αποχωρήσει τελικά τρία χρόνια μετά. Οι λόγοι που αποχώρησε η Τεντοκάλη από την Ομάδα Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ δεν μπορούν να υποστηριχθούν από απτά επιχειρήματα, όπως δηλώνει η ίδια. Περισσότερο αφορούσαν μια ατμόσφαιρα που μεταβαλλόταν με τα χρόνια, καθώς αρχικά οι γυναικείες σπουδές ήταν άμεσα συνδεδεμένες με τον κινηματικό και ακτιβιστικό χαρακτήρα τους που ευδοκίμησε εκτός θεσμών, ενώ μέσα στο πανεπιστήμιο όδευαν να μεταταχθούν σε ένα εργαλείο για την ατομική ανέλιξη στην ακαδημαϊκή ιεραρχία.[161] Η Ζώγια Χρονάκη η οποία ήταν η ψυχή της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών ΑΠΘ, ήταν και η μοναδική που ήθελε να μάθει τους λόγους αποχώρησής της, που ποτέ όμως η Τεντοκάλη τελικά δεν εξέφρασε.

Έτσι, για τον καθορισμό των μαθημάτων της με την επιστροφή της στο ΑΠΘ είχε ως κύρια κινητήρια δύναμη να εισάγει τις παραμέτρους του φύλου στον σχεδιασμό, τόσο θεωρητικά όσο και εφαρμοσμένα. Ορίζει το περιεχόμενο του εκάστοτε μαθήματος που διδάσκει σε σχέση με το τρέχον ερευνητικό ενδιαφέρον της, όσο και σε σχέση με

[161] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τους φοιτητές και τις φοιτήτριες που εμπλουτίζουν τη σκέψη μέσα στο μάθημα και όπως αναφέρει η ίδια «Για το οποίο ο παιδαγωγικός μου πόθος είναι διακαής, αλλά μάλλον ανέφικτος: να καταστεί ένα μυσταγωγικό παιχνίδι.»[162]

Τα πρώτα μαθήματα που δίδαξε ήταν μια αντανάκλαση της πολιτικής της δραστηριότητας σε σχέση με τον αγώνα ενάντια στις κατεδαφίσεις των αυθαίρετων οικισμών. Στο διάστημα 1975 έως 1976 διδάσκει μάθημα για την αυθαίρετη κατοικία, όπου περιγράφεται η μεταπολιτευτική περίοδος και η αφύπνιση της πολιτικής διάστασης της κοινωνικής πραγματικότητας και αναδύεται το πρόβλημα των αυθαίρετων οικισμών που ξεφυτρώνουν στις παρυφές των πόλεων. Το μάθημα ως ζητούμενο έχει την ανάλυση των αντιληπτικών και υλικών στοιχείων του χώρου με κριτήρια: κοινωνικά, οικονομικά, ψυχολογικά, βιολογικά.[163] Την ίδια περίοδο διδάσκει και το εργαστηριακό μάθημα, με τίτλο *Η κατοικία στην πόλη: Κατοικία για μονούς ανθρώπους*. Αντικείμενο του μαθήματος ήταν ο σχεδιασμός μιας ενότητας κατοικιών στην πόλη, που δεν είναι ούτε πολυ-κατοικίες ούτε μονο-κατοικίες και προορίζονται για άτομα ή ομάδες ατόμων που δεν συγκροτούν το κοινωνικό κύτταρο της οικογένειας: μονοί άνθρωποι ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας, μονογονεϊκές οικογένειες κτλ.

Το θέμα αυτό βασίζεται σε επιτόπια έρευνα της Τεντοκάλη σε Φινλανδία, Σουηδία, Δανία και Ολλανδία, στις οποίες υπάρχει μεγάλη ανάπτυξη των αυτοοργανωμένων από γυναίκες συγκροτημάτων κατοικιών ή και της συλλογικής κατοικίας για μονούς ανθρώπους (Τεντοκάλη Β.). Η Τεντοκάλη έχοντας αντίληψη ότι η κατοικια είναι ο χώρος της πυρηνικής οικογένειας διερωτήθηκε για το πού μένουν τα άτομα που δεν εντάσσονται στο θεσμό αυτόν. Μέσα από την έρευνά της εντοπίζει ότι στις σκανδιναβικές χώρες έχουν προχωρήσει τη μελέτη σε σχέση με κατοικίες και οικιστικά συγκροτήματα για γυναίκες που είχαν παιδια χωρίς συντρόφους, λεσβίες, ηλικιωμένες/οι και παιδιά που έχουν φύγει από τις οικογένειές τους. Στις Σκανδιναβικές χώρες

[162] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2022). Ευαγγελία (Βάνα) Τεντοκάλη. Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/tentokali/
[163] Τεντοκάλη Β. Κείμενο περιγραφής μαθήματος. 1989. Προσωπικό Αρχείο Τεντοκάλη Β.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

υπήρχαν, και ακόμα υπάρχουν, οικιστικά συγκροτήματα με κοινοβιακό χαρακτήρα, με ατομικούς χώρους ύπνου και κοινή κουζίνα και καθιστικό ή με ομαδικούς χώρους ύπνου και με ατομικές και ομαδικές κουζίνες. Το βασικότερο στοιχείο ήταν ότι μπορούσαν να αλληλουποστηρίζονται τα άτομα που κατοικούσαν σε τέτοια οικιστικά συγκροτήματα, για παράδειγμα οι ηλικιωμένοι κρατούσαν τα παιδιά των γυναικών που έπρεπε να εργαστούν και η Τεντοκάλη επισκέφτηκε τα περισσότερα από αυτά.

Τη περίοδο που δίδασκε το συγκεκριμένο μάθημα υπήρχε άγνοια σε σχέση με αυτό το θέμα ακόμα και στα μέλη του διδακτικού προσωπικού της Αρχιτεκτονικής. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός πως ακόμα και μια συναδέλφισσά της εξέφρασε ανοιχτά την θέση της ότι δεν υπάρχει καν αυτή η κατηγορία.[164] Το μάθημα αυτό είναι ένα ριζοσπαστικό μάθημα καθώς καταργούσε την ιδέα της κατοικίας ως μιας δομής που στεγάζει την οικογένεια και πρότεινε εναλλακτικούς τρόπους κοινωνικής οργάνωσης, διαμοιρασμού των εργασιών όπως και το δίπολο για την υφή του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου.

Παράλληλα το 1987 και για δύο χρόνια μαζί με τη Σάσα Λαδά διδάσκουν το μάθημα, που η Τεντοκάλη δίδασκε στο Roger Williams College, με τίτλο *Το φύλο ως παράγοντας στο σχεδιασμό του χώρου*. Την απασχολούσαν τα ζητήματα της δόμησης της ταυτότητας των φύλων, οι μέθοδοι αποδόμησής τους και το σημείο σύγκλισης της αποδόμησης φύλου με την αποδόμηση του χώρου.

Μια δεκαετία από το 1998 έως το 1999 περίπου αργότερα διδάσκει το μάθημα με τίτλο *Η κατοικία στην πόλη: Το "κτίριο" ως "κείμενο"*. Η οπτική που υιοθετείται βασίζεται σε μια υπόθεση ή προϋπόθεση την «Κειμενικότητα» [Textuality]. Μια τάση, κατά την οποία «τόσο το χωρικό αντικείμενο, το κτίριο, όσο και το φύλο εκλαμβάνονται ως "κείμενο", ενώ η διαδικασία του σχεδιασμού ως διαδικασία "σύνταξης" του».[165] Στην περιγραφή του μαθήματος αναφέρεται ότι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του περιεχομένου

[164] *Στο ίδιο*.
[165] Τεντοκάλη Β. Κείμενο περιγραφής μαθήματος. 1989. Προσωπικό Αρχείο Τεντοκάλη Β.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

του μαθήματος, ενός εκ των πολλών που αφορούν την κατοικία, είναι η έλλειψη ορισμού της κοινωνικής και οικογενειακής δομής των ατόμων ή των ομάδων ατόμων που προορίζονται να κατοικήσουν σε αυτές. Επίσης δεν θεωρείται απαραίτητος ο ακριβής προσδιορισμός της κοινωνικής και οικογενειακής κατάστασης των χρηστών, η οποία μεταβάλλεται γρήγορα λόγω των σύγχρονων οικονομικών και πολιτιστικών εξελίξεων. Δεύτερον, αναφέρεται στο τι συνιστά τελικά μια κατοικία η οποία αποτελεί το αντικείμενο του σχεδιασμού. Το κείμενο αναφέρεται σε ένα μάθημα που έχει σχέση με την κατοικία και εστιάζει στην έλλειψη καθορισμού της κοινωνικής και οικογενειακής σύνθεσης των ατόμων ή ομάδων ατόμων για τα οποία προορίζονται οι κατοικίες. Το δεύτερο μέρος του αναφέρει ότι η κατοικία δεν χρειάζεται να είναι ούτε πολυκατοικία, δηλαδή ένα κτίριο που περιλαμβάνει πολλές ξεχωριστές οικιστικές μονάδες, ούτε μονοκατοικία, δηλαδή ένα κτίριο που περιλαμβάνει μία οικιστική μονάδα. Το ενδιαφέρον αυτής της θέσης είναι η προσέγγιση του θέματος της κατοικίας με μια δυναμική οπτική. Αντί να επικεντρώνεται σε σταθερές παραδοσιακές κατηγορίες κοινωνικής και οικογενειακής σύνθεσης ή συγκεκριμένους τύπους «οικογενειών», αυτή η προσέγγιση επιτρέπει την ανάπτυξη κριτικής μελέτης στον σχεδιασμό κατοικιών. Επιπροσθέτως, τίθεται το ζήτημα της μη σταθερής οικονομικής δυνατότητας των χρηστών και των συνεχώς μεταβαλλόμενων οικονομικών και πολιτιστικών αναγκών. Προϋποθέσεις για την έναρξη του σχεδιασμού ήταν αρχικά, το χωρικό αντικείμενο, το κτίριο, το οποίο θεωρείται ως κείμενο, ενώ η διαδικασία αρχιτεκτονικής σύνθεσης αντιμετωπίζεται ως διαδικασία σύνταξης. Παράλληλα ο χώρος αντιμετωπίζεται ως θεωρητική ιδέα και σχεδιαστική εφαρμογή, όπως και η ταυτότητα των δύο φύλων και διαμορφώνεται κοινωνικά και πολιτιστικά. Με αυτές τις προϋποθέσεις, αποκαλύπτονται κρυφές πτυχές της αναλυτικής και συνθετικής προσέγγισης του χώρου, η οποία βασίζεται στην υποκειμενικότητα. Τελικά, ο στόχος αυτής της εκπαιδευτικής διαδικασίας ήταν η αρχιτεκτονική αντανάκλαση αυτής της υποκειμενικότητας. Με άλλα λόγια, η πραγματοποίηση των χωρικών φαντασιώσεων μέσω της επιθυμίας που εκφράζεται με λόγια.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η πρώτη άσκηση στο πλαίσιο του μαθήματος, *Η κατοικία στην πόλη*, είχε τίτλο *Η Πηνελόπη και η Κλυταιμνήστρα: από το μύθο στο χώρο*, και ήταν βασισμένη στους αρχετυπικούς χαρακτήρες της Πηνελόπης και της Κλυταιμνήστρας, όπως παρουσιάζονται είτε στα Ομηρικά έπη είτε στο αρχαίο δράμα, απαιτώντας τον σχεδιασμό χώρων που αντικατοπτρίζουν αυτές τις δύο γυναικείες φιγούρες. Οι χώροι μπορούσαν να αφορούν κατοικίες με μέγεθος και χρήση, αλλά δεν ήταν και απαραίτητο, όμως θα έπρεπε να ενσωματωθούν σε ένα σύγχρονο αστικό περιβάλλον. Σκοπός της άσκησης ήταν να εξερευνήσει τη δομή του χώρου μέσω της σχέσης του με το λόγο, όπως αυτός εκφράζεται μέσα από τον μύθο, την τέχνη, την κοινωνία και τον πολιτισμό. Ιδιαίτερη έμφαση δίνει στις διαδικασίες του κοινωνικού, ψυχολογικού και πολιτισμικού προσδιορισμού του φύλου, τις οποίες εκλαμβάνεται ως διαδικασίες σύνταξης, καθώς και στο αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών, δηλαδή της συγκρότησης της ταυτότητας του φύλου, το οποίο εκλαμβάνεται ως κείμενο.[166] Αντικείμενο της δεύτερης άσκησης ήταν το στάδιο του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, το οποίο ξεκινά από την ήδη διαμορφωμένη υποκειμενική αντίληψη του χώρου της Πηνελόπης και της Κλυταιμνήστρας, για να καταλήξει μέσω του σχεδιασμού και της κατασκευής του στην έκφραση με εικαστικό τρόπο, αυτόν της φαντασίωσης.

Στην ίδια σειρά μαθημάτων διδάσκει το μάθημα *Ο χώρος του Συμποσίου του Πλάτωνα*, σε αυτό οι φοιτητές/τριες αρχικά έπρεπε να επιλέξουν τρεις εκδοχές από τις αφηρημένες έννοιες για τον έρωτα από το πλατωνικό κείμενο και στη συνέχεια να τις μεταφέρουν και να τις αναπαραστήσουν με βάση τα αφηρημένα χαρακτηριστικά (ιδέες και έννοιες) των θεωρητικών προσεγγίσεων για τον έρωτα στη συγκεκριμένη τους εκφορά στο χώρο. Στην περιγραφή του μαθήματος αναφέρεται και η μεθοδολογική προσέγγιση, αυτή του μαθήματος ως παιχνίδι και αναφέρει:

> *Αμφιλεγόμενα είναι όμως και τα όρια ανάμεσα σε αυτή την εκπαιδευτική διαδικασία η οποία τοποθετείται ανάμεσα στο μάθημα και στο παιχνίδι, ανάμεσα*

[166] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

στα παιδιά και στην παιδεία, ανάμεσα στον πραγματικό κόσμο και τον μη πραγματικό. Αυτή η αμφιλεγόμενη αίσθηση όμως ανάμεσα στον πραγματικό και μη πραγματικό χώρο, ανάμεσα στον φαντασιακό και ορατό κόσμο, ανάμεσα στον κόσμο της εμπειρίας και των εννοιών, είναι πολλές φορές γοητευτικός. Είναι καμιά φορά τόσο γοητευτικός που γίνεται πηγή ευχαρίστησης. Μία πηγή ευχαρίστησης που είναι δυνατόν να απορρέει από τη συγκεκριμένη αρχιτεκτονική εκπαιδευτική διαδικασία. Από την ίδια την αρχιτεκτονική θα έλεγα.[167]

Η Τεντοκάλη είχε αυτό το όνειρο για ένα μάθημα-παιχνίδι, για «Ένα μάθημα, το οποίο ως παιχνίδι μπορεί να ταξιδεύει πάνω στο *Λεωφορείο ο πόθος*. Σε ένα λεωφορείο πολλά υποσχόμενο. Σε ένα λεωφορείο εν κινήσει προς κάτι που χάνεται διαρκώς. Που προφανώς δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις πιο άγριες φαντασιώσεις της τάξης. Που μπορεί όμως ίσως να ξεπεράσει τα όρια τα οποία μέσα στις ίδιες τις φαντασιώσεις έχουν τεθεί.»[168] Το κείμενο περιγράφει ένα μάθημα που λειτουργεί σαν παιχνίδι, το οποίο μπορεί να κινείται προς κάτι που συνεχώς χάνεται και είναι γεμάτο υποσχέσεις. Ένα μάθημα που μπορεί να ξεπεράσει τα όρια που έχουν τεθεί μέσα στις ίδιες τις φαντασιώσεις. Με άλλα λόγια, το μάθημα-παιχνίδι μπορεί να καταφέρει να εκπλήξει τους μαθητές.

Το επόμενο μάθημα που ξεκίνα να διδάσκει από το 1999 μέχρι το 2007 έχει ως κεντρικό στοιχείο το παιχνίδι ως εργαλείο αποσταθεροποίησης, με τίτλο *Ο σχεδιασμός μέσα από ένα παιχνίδι αποδιάρθρωσης και αποσταθεροποίησης*. Ακολουθώντας τη διάσημη φράση «do, un-do, re-do» της Loise Bourgeois, το σημείο αφετηρίας του σχεδιασμού ξεκινά με την αναπαράσταση μιας αποκρυσταλλωμένης ιδέας (doing), η οποία στην πορεία βαθμιαία και σταδιακά αποσταθεροποιείται (un-doing), ώστε στο τέλος αυτής της διαδικασίας να αποδομείται και να επαναδιατυπώνεται (re-doing). Ως παράδειγμα θέματος εξαμήνου δίνεται, ο χώρος του Συμποσίου του Πλάτωνα, που μέσα από την ανάγνωση του κειμένου του Συμποσίου, οι φοιτητές καλούνται, να εντοπίσουν

[167] *Στο ίδιο*.
[168] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

τις αναφορές του Πλάτωνα στον έρωτα και πώς είναι δυνατόν να αναπαρασταθούν στον χώρο. Να τον καταγράψουν, να τον αποτυπώσουν, να τον αναλύσουν, να τον διαβάσουν, να τον κατανοήσουν, να τον διερευνήσουν και να τον αντιληφθούν με όλες τις αισθήσεις.[169]

Το μάθημα που δίδασκε στη συνέχεια είχε να κάνει με την αποσταθεροποίηση της δομής. Μέσα από τα μαθήματα *Το πλήρες το κενό* και το *Ο σχεδιασμός μέσα από ένα "παιχνίδι" αναδιάρθρωσης και αποσταθεροποίησης"* που το δίδασκε μέχρι το 2015, αποσκοπούσε στη μελέτη του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, κατά την οποία συντελείται η διερεύνηση των ιδιοτήτων του χώρου με έμφαση κυρίως στη δομή του, δηλαδή στα δομικά του στοιχεία και στις σχέσεις τους παρέχοντας τη δυνατότητα για ισότιμο χειρισμό του πλήρους και του κενού.

Σε σχέση με το παιχνίδι και την επιθυμία, η Τεντοκάλη δημοσιεύει και ένα κείμενο της, το 1999, στο οποίο αναφέρει τη γοητευτική δύναμη της παράβασης των κανόνων του:

> *Για να ευχαριστηθεί όμως κάποιος το παιχνίδι πρέπει κατ' αρχήν να το παίξει. Για να το παίξει όμως πρέπει να το κατέχει καλά. Να το παίζει στα δάχτυλα. Τότε μόνο θα ξέρει και τους κανόνες του, αλλά και πώς να τους παραβαίνει. Έχει δίκιο ο Tschumi όταν θεωρεί την παράβαση των κανόνων άκρως γοητευτική. Ίσως η παράβαση των κανόνων οδηγεί πιο κοντά από οτιδήποτε άλλο στην επιθυμία. Αλλά και στην έκφραση της. Τότε όμως θα έχει πλησιάσει επικίνδυνα κοντά στην ευχαρίστηση. Εάν συνεχίζει να την επιθυμεί. Κάπως έτσι βλέπω την εκπαίδευσή του αρχιτέκτονα. Αλλά και της αρχιτεκτόνισσας.*[170]

[169] *Στο ίδιο*.
[170] Τεντοκάλη Β. (1999) "Από την Αρχιτεκτονική Παιδεία στην Αρχιτεκτονική Παιδιά" σελ. 459-469 στο Ζαφειρόπουλος Σ. (επιμ.) Οριον (τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Δ. Α. Φατούρο) Τόμος Β Θεσσαλονίκη Art of Text

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Το κείμενο αναφέρεται στην εμπειρία και την εκπαίδευση του αρχιτέκτονα και της αρχιτεκτόνισσας, εξερευνώντας τη σχέση ανάμεσα στην επιθυμία, την ευχαρίστηση και την παράβαση των κανόνων. Σύμφωνα με την Τεντοκάλη, η παράβαση των κανόνων οδηγεί στην επιθυμία, στην έκφρασή της και στην ευχαρίστηση και αυτό το σχήμα θεωρεί πως είναι και η εκπαίδευσή του αρχιτέκτονα και της αρχιτεκτόνισσας.

Το 2001 η Τεντοκάλη εκδίδει ένα άρθρο, με τίτλο *Το παλίμψηστο της πόλης μέσα από το αστικό κενό*, που χαρακτηρίζει το κενό της πόλης ως το υπόλειμμα του πλήρους, το αδιαμόρφωτο και το ασχέδιαστο το οποίο προσφέρεται ως μια ιδανική συνθήκη. Το αστικό κενό λοιπόν ως μια ανεκτίμητη συνθήκη, ίσως η μοναδική συνθήκη, για την ανάγνωση της πόλης, της πόλης, ως παλίμψηστου.[171] Επιπροσθέτως αναφέρει ότι τόσο το "άλλο" όσο και το "κενό" αποτελούν μία αντίθεση, ένα δίπολο "αυτό - άλλο" και "πλήρες - κενό". Στην αντίθεση "πλήρες - κενό", όπως και σε οποιοδήποτε άλλο δίπολο, δεν υπάρχει συνύπαρξη των αντίθετων πτυχών, αλλά μια επιβλητική ιεραρχία. Ο πρώτος όρος καταλαμβάνει την κυρίαρχη θέση, επικρατώντας αξιολογικά και λογικά πάνω στον δεύτερο. Αποδομώντας την αντίθεση αυτή, σημαίνει την αντιστροφή της ιεραρχίας. Σε αυτό το σημείο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη του “κενού” ως μια μελέτη του “άλλου” που έχει ως στόχο την ανατροπή των ιεραρχιών που τα καθιστούν ως περιθωριακά και υπολειμματικά, μη άξια μελέτης.

Στα μαθήματα που προαναφέρθηκαν εξετάζονται διάφορες θεματικές ενότητες, όπως της αποδόμησης του φύλου, του παιχνιδιού, του έρωτα και του κενού. Ο κοινός παρανομαστής αυτών των θεματικών είναι τα κριτικά εργαλεία αποσταθεροποίησης των ηγεμονικών μοντέλων που αναπαράγουν κοινότητες και χώρους. Ένα κεντρικό θέμα που εξετάζεται είναι η έννοια του "κενού χώρου", η οποία αφορά τις δυνατότητες και δυνητικότητες των έκ-κεντρων χώρων, αυτών που δεν αποτελούν κέντρο του σχεδιασμού και των καθολικών πολεοδομικών προτάσεων. Οι κενοί χώροι

[171] Τεντοκάλη Β. (2001) “Το παλίμψηστο της πόλης μέσα από το αστικό κενό”, Η αρχιτεκτονική ως τέχνη. Περιοδική έκδοση του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης: Σχεδιάζοντας το παρελθόν. Τεύχος 4, σελ. 20-21

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

αντιμετωπίζονται ως χωρικές αφετηρίες αναδιαμόρφωσης και αλλαγής των υφιστάμενων κανονιστικών δομών και προτύπων. Στόχος αυτών των μαθημάτων είναι η κατανόηση των περιορισμών που επιβάλλουν μοντέλα και η αναζήτηση νέων προσεγγίσεων ώστε να αναπτυχθούν έκ-κεντρες αφηγήσεις.

Συνολικά, τα μαθήματα που προαναφέρθηκαν προσφέρουν μια ευρεία και πολυδιάστατη εξερεύνηση ζητημάτων που αφορούν την κοινωνική διαμόρφωση, την ταυτότητα και την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα άτομα και τις κοινότητες. Μέσα από αυτήν τη διαδικασία, επιδιώκεται η ανάπτυξη κριτικής σκέψης και η ενθάρρυνση των συμμετεχόντων/ουσών να αναζητήσουν νέες προσεγγίσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες. Στόχος είναι η διεύρυνση διαφορετικών πραγματικοτήτων και εμπειριών, με σκοπό τη δημιουργία εναλλακτικών κοινωνιών.

Η Βάνα Τεντοκάλη έχει συμμετάσχει σε συνέδρια και έχει εκδώσει άρθρα, με την πλειοψηφία αυτών να είναι σε συνεργασία με φοιτητές και φοιτήτριες της. Τις περισσότερες φορές τα ονόματα των ερευνητριών και ερευνητών μπαίνουν σε αλφαβητική σειρά, συμπεριλαμβανομένου και του δικού της. Η χειρονομία αυτή αντιβαίνει την ακαδημαϊκή ορθότητα και τους κανόνες της ιεραρχικής αναφοράς των ερευνητριών/ών καθώς πηγάζει από τις φεμινιστικές πρακτικές συνεργασίας με σκοπό την ανατροπή του ηγεμονικού κανόνα.

Η έρευνα της Τεντοκάλη για τα Λαδάδικα στη Θεσσαλονίκη είναι μία από τις έρευνες που έκανε μαζί με μια ομάδα φοιτητών/τριών (Σ. Βασιλειάδης, Ν. Καλογήρου, Γ. Κατσαβουνίδου, Π. Κούρτη, Γ. Μελισσουργός) μεταξύ 1990 έως και 1995. Η ερευνητική ομάδα, μέσω της επιτόπιας έρευνας στα Λαδάδικα, την περίοδο του εξευγενισμού και “αποκατάστασης” της περιοχής πραγματοποίησε συνεντεύξεις σε καταστηματάρχες, σε σεξεργάτριες και σε διαχειριστές μπουρδέλων. Η μελέτη αυτή παρουσιάστηκε μέσω

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

άρθρων και εισηγήσεων σε διάφορα πλαίσια, ενώ σε ένα συνέδριο του 1995 με τον τίτλο, *Λαδάδικα: Πως η "αναβίωση" εκτοπίζει τον "έρωτα"*, αναφέρεται μεταξύ άλλων:

> *Είναι αξέχαστη η μυρωδιά των Λαδάδικων: ένα κράμα δηλαδή από μπαχάρια, λάδια, αλλά και βαριά αρώματα με ιδρώτα πορνείων. Διότι εάν υπάρχει ιστορικά μία έλξη, γοητεία και αίγλη, που ασκεί η περιοχή των Λαδάδικων, αυτή οφείλεται κυρίως στον διπλά μυρωδικό χαρακτήρα της, τον "ερωτικά" εμπορικό και όχι τόσο στον αρχιτεκτονικό και πολεοδομικό. Σ' αυτόν κυρίως βασίστηκε ουσιαστικά εξ άλλου και όχι τυπικά και όλη η προσπάθεια "αποκατάστασης" τους ή ανακήρυξης τους ως "ιστορικού τόπου" το 1985.*[172]

Το κείμενο περιγράφει τη μοναδική και αξέχαστη ατμόσφαιρα της περιοχής των Λαδάδικων, όπου οι μυρωδιές των μπαχαρικών, των λαδιών, και των βαριών αρωμάτων με τον ιδρώτα των πορνείων δημιουργούν ένα ιδιαίτερο περιβάλλον. Η ιστορική γοητεία και λάμψη της περιοχής οφείλεται κυρίως στον ερωτικά εμπορικό χαρακτήρα της, παρά στην αρχιτεκτονική και πολεοδομική της διάρθρωση. Το κείμενο επισημαίνει επίσης ότι η προσπάθεια για την αποκατάσταση των Λαδάδικων και η ανακήρυξή τους ως ιστορικού τόπου το 1985 δεν ήταν ουσιαστική αλλά τυπική. Αυτό σημαίνει ότι η αξία και η σημασία των Λαδάδικων βασίστηκε κυρίως στον πολιτιστικό και κοινωνικό τους ρόλο, παρά στην αυστηρή τήρηση τυπικών κριτηρίων για την ανακήρυξη τους ως ιστορικού τόπου.

Σε μια επόμενη δημοσίευση της έρευνας το κείμενο ξεκινά με ένα απόσπασμα ρητορικού λόγου από τον Κατά Νεαίρας, του 4ου αιώνα π.χ., «Οι εταίρες για την ηδονή, οι παλλακίδες για την καθημερινή φροντίδα, οι σύζυγοι για τη δημιουργία νόμιμων απογόνων και την φύλαξη του "οίκου"».[173] Το κείμενο αναφέρεται σε μια απλουστευμένη αναπαράσταση της κοινωνίας, όπου χωρίζεται σε δύο πόλους, αναλόγως του πολιτισμικού πλαισίου και της ηθικής επίδρασής τους. Σε αυτή την αναπαράσταση, η

[172] Τεντοκάλη Β. Συνέδριο τουρισμός και περιβάλλον στις νησιωτικές περιφέρειες. 17-19 Μαρτίου 1995. Λαδάδικα: Πως η "αναβίωση" εκτοπίζει τον "έρωτα". Προσωπικό αρχείο Β. Τεντοκάλη

[173] Σ. Βασιλειάδης, Ν. Καλογήρου, Γ. Κατσαβουνίδου, Π. Κούρτη, Γ. Μελισσουργός, Β. Τεντοκάλη. Τα "σπίτια" στα Λαδάδικα: χώροι για "ελεύθερο" χρόνο και "αναψυχή". Προσωπικό αρχείο Β. Τεντοκάλη.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

πορνεία αντιπροσωπεύει τον έναν πόλο, ενώ η οικογενειακότητα αντιπροσωπεύει τον άλλο. Η πορνεία αντιπροσωπεύει τον πόλο που θεωρείται περιθωριακός κοινωνικά και ηθικά, ενώ η οικογενειακότητα αντιπροσωπεύει τον πόλο που σχετίζεται με την παραδοσιακή, σταθερή και ηθικά αποδεκτή πλευρά. Παρόλα αυτά, η ανάλυση αυτή δεν γίνεται με στόχο την ένταση και τελικά επικράτηση αυτού του διπολου αλλά την αποδόμησή του. Συνεχίζουν, με την ανάλυση της μεθοδολογίας που ακολούθησε η ερευνητική ομάδα και αναφέρουν:

> *Ακολουθήσαμε μία πιο επίπονη και για αυτό πιο επώδυνη, μία πιο ερασιτεχνική αλλά ίσως για μας πιο γοητευτική, μια πιο αποσπασματική αλλά πιο αληθινή, διαδρομή ανίχνευσης των κινητήριων δυνάμεων, που σίγουρα συνυφαίνονται στον ιστό μέσα στον οποίο το πνεύμα του τόπου εγκλωβισμένο δίνει τις ύστατες και απεγνωσμένες μάχες σπαρταρώντας.*[174]

Το απόσπασμα περιγράφει μια διαδρομή εξερεύνησης που δεν είναι ακαδημαϊκά ορθή, είναι πιο δύσκολη, επώδυνη, ερασιτεχνική, αποσπασματική, αλλά και πιο αληθινή και γοητευτική για τις/ους ερευνητές. Επιδιώκουν να αποκαλύψουν την πιο αληθινή και ειλικρινή εικόνα του τόπου, πέρα από τις επιφανειακές εντυπώσεις και τις εύκολες αναγνώσεις.

Αυτό που προσπαθούσε να εισάγει η Τεντοκάλη μέσω των μαθημάτων της ήταν η θεωρητική συλλογιστική στο εμπειρικό μέρος του σχεδιασμού. Δίδασκε παράλληλα ένα θεωρητικό και ένα σχεδιαστικό μάθημα και ιδανική συνθήκη ήταν τα παιδιά να παίρνουν και τα δύο μαθήματα. Πάντα στη διδακτική της ομάδα συμπεριλάμβανε φοιτητές/τριες της από τα προηγούμενα χρόνια που έγραφαν δικά τους κείμενα τα οποία συμπεριλαμβάνονταν στη βιβλιογραφία του μαθήματος ενώ συμμετείχαν και στις διαδικασίες διόρθωσης των σχεδιαστικών μαθημάτων. Αν και έχουν γίνει προσπάθειες

[174] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

έκδοσης των φοιτητικών εργασιών δεν ευδοκίμησαν τελικά, κυρίως για οικονομικούς λόγους.

Η συνεργασία με τους φοιτητές προέκυπτε οργανικά καθώς ήταν αδύνατον να συνεργαστεί με άλλες/ους συναδέλφους της. Ο λόγος ήταν ότι δεν όριζε ως πεδίο αφετηρίας του σχεδιασμού την λειτουργία. Η Τεντοκάλη απορρίπτει το μοντερνιστικό αυτό δόγμα, του ότι η μορφή ακολουθεί τη λειτουργία, καθώς θεωρεί ότι δεν είναι γενεσιουργός αιτία και ότι είναι μία αυθαίρετη σχέση. Και αυτή η θέση της θεωρεί ότι ήταν ένας λόγος που κατείχε μία, θα λέγαμε, περιθωριακή θέση μέσα στο θεσμό. Αν και είχε ειπωθεί ότι τα μαθήματα της δεν είναι για προπτυχιακό επίπεδο αλλά μόνο για μεταπτυχιακό παρ' όλ' αυτά ποτέ δεν τα εισήγαγαν σε αυτό. Όπως δηλώνει και η ίδια, εν ολίγοις, τα μαθήματα της θεωρούσαν πως δεν ήταν για πουθενά (Τεντοκάλη Β.).

Ελένη Τζιρτζιλάκη

Η Ελένη Τζιρτζιλάκη κατάγεται από την Κρήτη και έχει μεγαλώσει στην Αθήνα. Το σπίτι που μεγάλωσε στην Αθήνα είχε χαρακτηριστικά κοινοβίου, καθώς φιλοξενούσαν πολλούς αριστερούς φίλους-συντρόφους του πατέρα της και των θείων της, αλλά και συγγενείς από την Κρήτη (Τζιρτζιλάκη Ε.). Όπως δηλώνει η ίδια από μικρή ζούσε αρκετά με τη φαντασία και «ερωτευόμουνα κορίτσια κι αγόρια».[175] Την παραπάνω δήλωση την κάνει η Ελένη Τζιρτζιλάκη στο αναλυτικό βιογραφικό που αναρτήθηκε στο Ψηφιακό Αρχείο Ελληνίδων Αρχιτεκτόνων 1923-1981, με πρωτοβουλία του Τμήματος Αττικής του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών (ΣΑΔΑΣ). Ενώ η πλειοψηφία των βιογραφικών, και του συγκεκριμένου αρχείου, ακολουθούν την ακαδημαϊκή φόρμα συγγραφής, η Τζιρτζιλάκη επιλέγει να ενσωματώσει στοιχεία τα οποία αντιβαίνουν τις επίσημες φόρμες και χαρακτηρίζει αυτή την επιλογή της ως μια

[175] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2022). Ελένη Τζιρτζιλάκη. Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/tzirtzilaki/

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

προσπάθεια συγγραφής φεμινιστικών βιογραφικών ή βιογραφικών θηλυκοτήτων (Τζιρτζιλάκη Ε.).

Η αγάπη της για την πόλη γεννήθηκε κατά την περίοδο της δικτατορίας όπου ξεκίνησε τις περιπλανήσεις της σε αυτήν. Έφυγε ως έφηβη, για λίγες μέρες, από το σπίτι της και άρχισε να συχνάζει σε πλατείες και παράνομα κλαμπ και να κάνει ατελείωτες περιπλανήσεις μέσα στην πόλη της Αθήνας.[176]

Η Τζιρτζιλάκη ήθελε να φύγει από την Ελλάδα και να ζήσει στο εξωτερικό, τελικά πηγαίνει Ιταλία για να σπουδάσει αρχιτεκτονική, καθώς ο πατέρας της πίστευε ότι ήταν μία καλλιτεχνική σχολή που θα της εξασφάλιζε και κάποια χρήματα για να ζήσει. Σπούδασε αρχιτεκτονική (1972-1979) στη Φλωρεντία, όπου η σχέση της αρχιτεκτονικής με την πολιτική ήταν την περίοδο εκείνη το βασικό χαρακτηριστικό της Σχολής. Για μια περίοδο έμεινε σε σπίτια με άλλους φοιτητές καλλιτέχνες Ιταλούς, που κάθε βράδυ έκαιγαν τα έργα που έφτιαχναν στη διάρκεια της ημέρας και έζησε τον απόηχο του ’68. [177] Αρχικά οργανώθηκε σε πολιτικές ελληνικές οργανώσεις, γρήγορα όμως αποχώρησε και άρχισε να πηγαίνει σε συναντήσεις των φεμινιστικών ομάδων και της ιταλικής αυτονομίας. Σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του πολιτικού και φεμινιστικού λόγου της είχε η συμμετοχή της στις «ομάδες γειτονιάς» της Ιταλίας. Οι ομάδες ήταν μικτές και αποτελούνταν κυρίως από φοιτήτριες και εργάτριες που πραγματοποιούσαν συναντήσεις μια φορά την εβδομάδα. Οι συζητήσεις είχαν να κάνουν με τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η κάθε μία στη καθημερινότητά της, για παράδειγμα ένα μεγάλο ζήτημα ήταν οι εκτρώσεις και καθώς απαγορεύονταν στην Ιταλία, έπρεπε οι γυναίκες να ταξιδέψουν στην Αγγλία για να τις πραγματοποιήσουν. Σε περίπτωση που έκαναν την επέμβαση στην Ιταλία, σε καθεστώς παρανομίας, υπήρχε μεγάλος κίνδυνος να μην επιβιώσουν. Άλλα ζητήματα ήταν σεξουαλικές παρενοχλήσεις στους εργασιακούς

[176] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2022). Ελένη Τζιρτζιλάκη. Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/tzirtzilaki/
[177] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

χώρους των γυναικών και προβλήματα που αντιμετώπιζαν εντός της οικογένειας (Τζιρτζιλάκη Ε.).

Μολις τελείωσε τη Σχολή έμεινε για ένα διάστημα στη Βαρκελώνη, αυτό ήταν ένα ταξίδι που την καθόρισε. Στη συνεχεια, πήγε στη Ρώμη, όπου σπουδασε Restauro dei Monumenti e dei centri storici (ICCROM) ενώ παράλληλα ασχολήθηκε με το θέατρο και την ποίηση. Συνέχισε με σεμινάρια Αρχιτεκτονικής στη Πράγα, στο Παρίσι και ολοκλήρωσε ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα στη Σχολή της Λισαβόνας, για την Αρχιτεκτονική στο Πόρτο.[178]

Όταν επιστρέφει στην Ελλάδα, μετακομίζει το 1980 για ένα χρόνο στη Θεσσαλονίκη όπου εργαζόταν το πρωί σε αρχιτεκτονικό γραφείο και το απόγευμα σπούδαζε θέατρο στη σχολή της Ρούλας Πατεράκη. Αφού επιστρέφει στην Αθήνα, δουλεύει με σύμβαση έργου στον τομέα Αρχιτεκτονικών Μελετών, στο ΥΠΕΧΩΔΕ, και αποκτά μόνιμη θέση. Δεν την ενδιέφερε όμως το αντικείμενο αυτό και αφού εργάστηκε μεταξύ 1984-1987 μετατέθηκε στο Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων που ήταν αντίστοιχα απογοητευτικά. Παρ' όλη τη μονιμοποίηση της τελικά παραιτήθηκε το 1989 όταν πέθανε ο πατέρας της. Τον επόμενο χρόνο άρχισε να διδάσκει στη σχολή ΑΚΤΟ το μάθημα *Επανάχρηση Χώρων*, που η ίδια το πρότεινε να μπει στο πρόγραμμα σπουδών. Στην ΑΚΤΟ διδάσκει είκοσι χρόνια, στο τμήμα Αρχιτεκτονικής Εσωτερικών Χώρων, ενώ ήταν και στην ομαδα του μεταπτυχιακού της Σχολής. Παράλληλα με την διδασκαλία στην ΑΚΤΟ η Τζιρτζιλάκη το 1993, μαζί με την Ιωάννα Θεοχαροπούλου και τη Λένα Τζιώρα ίδρυσαν το Κέντρο Αρχιτεκτονικής. Για δύο χρόνια οργάνωναν εργαστήρια προσκαλώντας πολλές αρχιτεκτόνισσες και πολλούς αρχιτέκτονες, κυρίως από το εξωτερικό. Το ζήτημα της έμφυλης κυριαρχίας των αρσενικών ήταν τόσο έντονο σε όλη την πορεία τους στο χώρο της αρχιτεκτονικής που δε μπόρεσαν να συνεχίσουν και για αυτό δηλώνει:

[178] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2022). Ελένη Τζιρτζιλάκη. Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/tzirtzilaki/

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Δεν αντέξαμε, είχαμε αντιμετωπίσει πολύ μεγάλο πόλεμο, ειρωνεία και κριτική γιατί διεκδικούσαμε πρώτα απ' όλα τον τίτλο της ομάδας μας, είχαμε ένα πολύ ωραίο χώρο στο Κεραμικό, …αλλά δε μας αφήσανε να συνεχίσουμε ήμασταν εξουθενωμένες και οι δύο κοπέλες φύγανε και τελείως από την Ελλάδα, δεν έχω αρχείο από το Κέντρο Αρχιτεκτονικής γιατι τα πετάξαμε όλα, μετά είχαμε απογοητευτεί τόσο πολύ αλλά έχουμε κρατήσει φιλία και σχέσεις.[179]

Το 2004 συνεχίζει τις σπουδές της κάνοντας το Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου» στο ΕΜΠ και πραγματοποιεί την διπλωματική εργασία της υπό την επίβλεψη της Άννης Βρυχέα με τίτλο, *Εμπειρίες Νομαδισμού*. *Οι νομάδες των πόλεων εκ-τοπισμένοι και η κατοίκηση*. Στη συνέχεια, ξεκίνησε τη Διδακτορική διατριβή της, με τίτλο *Αστικός νομαδισμός, εκ-τοπισμός και κατοίκηση. Κινητικότητα και σύγχρονα ζητήματα κατοίκησης*, με έρευνα πεδίου την Αθήνα και υπό την επίβλεψη της καθηγήτριας Άννης Βρυχέα.

Παράλληλα με το διδακτορικό της αρχίζει να διδάσκει στην Αρχιτεκτονική Σχολή μαζί με την Βρυχέα στον τομέα ΙΙΙ, «Αρχιτεκτονική Γλώσσα –Επικοινωνία και Σχεδιασμός», στα μαθήματα *Ειδικά θέματα χώρου και επικοινωνίας. Η αρχιτεκτονική του κενού»* και *Αντικείμενο καθημερινής χρήσης* (2003-2005). Η Βρυχέα κάποια στιγμή τηλεφώνησε την Τζιρτζιλάκη και της πρότεινε να κάνουν μαζί τα μαθήματα, αυτή κυρίως έφτιαχνε τη δομή του μαθήματος αλλά συζητούσαν πολύ με την Τζιρτζιλάκη καθώς ήταν πολύ ανοιχτή και υπήρχε οικειότητα. Το μάθημα άλλαζε ανάλογα με τους φοιτητές/τριες και είχε τη φόρμα μιας ανοικτής εκπαίδευσης. Παρακολουθούσαν το μάθημα περίπου 20 άτομα κάθε έτος, τα περισσότερα ήταν κορίτσια, και το σημαντικότερο μέρος του μαθήματος ήταν οι συζητήσεις που γίνονταν κατα τη διάρκεια του μαθήματος. Τα άτομα που παρακολουθούσαν τα μαθήματα τα ενδιέφερε πραγματικά το περιεχόμενό τους παρόλο που δεν ήταν εύκολα. Η Τζιρτζιλάκη αρχικά αισθανόταν ανοίκεια, μη ενταγμένη, ξένη σε σχέση με την ακαδημία, αλλά η Βρυχέα την έκανε να αισθάνεται φιλόξενα όπως

[179] Τζιρτζιλάκη Ε. (9 Δεκεμβρίου 2022). Προφορική συνέντευξη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

και οι φοιτητές/τριες. Η ίδια δηλώνει ότι η Βρυχέα είχε μια ικανότητα να συμφιλιώνει παράξενα μεταξύ τους πράγματα.[180] Η Βρυχέα είχε συνείδηση της ριζοσπαστικότητας του μαθήματος που δίδασκε και του πλαισίου του ενώ η δράση της ήταν συντονισμένη με αυτό που λέμε να μπαίνεις μέσα στο σύστημα, να το χρησιμοποιείς και να το σπάς. Η Ελένη Τζιρτζιλάκη αναφέρει:

> *Ήταν εντελώς συνειδητή [Βρυχέα] πολιτικά, φεμινιστικά αλλά και ως καθηγήτρια, ειδικά στο ΕΜΠ, η Σχολή Αρχιτεκτονικής ήταν ένας πολύ συντηρητικός χώρος, αν έφευγες από αυτόν το Τομέα…εγώ δε θα μπορούσα καν να υπάρξω [...] Η Βρυχέα ήταν περιθωριακή στο πανεπιστήμιο και είχε πολεμηθεί πάρα πολύ από πολλούς εκεί μέσα, πολλοί και πολλές τα θεωρούσαν άχρηστα αυτά που δίδασκε, δεν τα θεωρούσαν αναγκαία, το αισθανόμουν και εγώ αυτό. Ακόμα και παρ' όλη τη δουλειά που έχει κάνει σε σχέση με το συμμετοχικό σχεδιασμό δεν της έχει δοθεί χώρος, δεν αναφέρεται πουθενα.*[181]

Η Τζιρτζιλάκη τελικά αποχωρεί από τη διδασκαλία στο ΕΜΠ ένα χρόνο μετά το θάνατο της Βρυχέα. Όταν εκείνη έφυγε από τη ζωή, η Τζιρτζιλάκη αισθάνθηκε ξένη και ευάλωτη στο περιβάλλον αυτό και ήθελε όσο γινόταν πιο γρήγορα να τελειώσει και να φύγει. Παρουσίασε τελικά τη διδακτορική διατριβή της το 2008 και μέρος αυτής εκδόθηκε από τις εκδόσεις Νήσος, με τον τίτλο «Εκτοπισμένοι αστικοί νομάδες στις μητροπόλεις. Σύγχρονα ζητήματα για τη μετακίνηση στην πόλη και στον χώρο».[182] Το πεδίο μελέτης της εντοπίζεται στο φαινόμενο του αστικού νομαδισμού, δηλαδή της μετακίνησης, της περιπλάνησης ομάδων ανθρώπων.

Παράλληλα με την διδακτική και ακαδημαϊκή πορεία της η Τζιρτζιλάκη αναζητά και μια άλλη γλώσσα η οποία βρίσκεται ανάμεσα στην τέχνη και την αρχιτεκτονική. Το 1995 μαζί με τον Νίκο Καζέρο ξεκινούν την ομάδα Αστικό Κενό που μελετούσε το πώς

[180] *Στο ίδιο*.
[181] *Στο ίδιο*.
[182] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2022). Ελένη Τζιρτζιλάκη. Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/tzirtzilaki/

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

το σώμα μπορεί να είναι παρών στην αρχιτεκτονική και πως τα αστικά κενά δίνοντας χώρο μπορούν να προσφέρουν νέες δυνατότητες. Η βασική ομάδα ήταν ο Νίκος Καζέρος, η Ελένη Τζιρτζιλάκη, ο Ζάφος Ξαγοράρης, ο Ζησης Κοτιώνης, η Φοίβη Γιαννίση, ο Πάνος Κούρος, η Χαρίκλεια Χάρη, η Χριστίνα Παρακεντέ, ο Τζίμης Ευθυμίου και η Λία Καναγκίνη. Η ομάδα ήταν ενεργή ως το 2006 και το 2008 εξέδωσαν ένα βιβλίο για το έργο τους με τον ομότιμο τίτλο *Αστικό Κενό*, όπου σε ένα κείμενο της η Τζιρτζιλάκη αναφέρει:

> *Η ενασχόλησή μας με τους κενούς χώρους της πόλης ξεκίνησε ως ένα ταξίδι φυγής, περιπλάνησης μιας μικρής ομάδας, αρχικά μέσα στην πόλη, ως μια αποκλίνουσα πορεία, ως μια κατάδυση στις τρύπες της, όπως έλεγε ο Αριστομένης Προβελέγγιος. Η δράση αποτελεί μια προσωρινή κατοίκηση που περιέχει το χαρακτηριστικό της εναντίωσης στο αποξενωμένο κείμενο, που είναι το τοπίο της πόλης [….] με το ίδιο της το σώμα, η ομάδα Αστικό Κενό εμπλέκεται στα δρώμενα της πόλης […] συγκρούεται και υπαινίσσεται μιαν άλλη πόλη της αληθινής κατοίκησης-διαμονής, στην οποία καλεί τους πολίτες να συμμετέχουν.*[183]

Η Τζιρτζιλάκη το 2005 δημιουργεί και μια ομάδα γυναικών, τις Five Fingers, με τη Σοφία Ντόννα, την συγγράφισσα, την Κατερίνα Χρυσανθοπούλου και τη Ναταλία Ρουμελιώτη, ομάδα η οποία μετατράπηκε αργότερα στο Δίκτυο Νομαδικής Αρχιτεκτονικής με πυρήνα την Τζιρτζιλάκη, την συγγράφισσα και την Άννα Τσουλούφη. Οι δράσεις της Νομαδικής Αρχιτεκτονικής πραγματοποιούνται διασχίζοντας τον δημόσιο χώρο και τα αστικά κενά και συνδέουν το σώμα με το έδαφος της πόλης.[184] Οι δράσεις της Νομαδικής Αρχιτεκτονικής δημιουργούνται στις ρωγμές, στις μετατοπίσεις, στα περάσματα. Αφορούν περιοχές σε κρίση, θέματα μετανάστευσης, εκτοπισμού, έμφυλης διαφοράς και κοινών αγαθών. Η διαδικασία πραγματοποιείται μέσα από τη συνεργασία νομαδικών υποκειμένων διαφορετικών ειδικοτήτων, την εμπλοκή μεταξύ τους, την εμπλοκή με τους κατοίκους και με τη δημιουργία εφήμερων κοινοτήτων. Σε αυτό το ταξίδι –μέσα από

[183] Αστικό Κενό - Δράσεις 1998-2006, επιμ. Θεόφιλος Τραμπούλης, Αθήνα: Futura, 2008
[184] Νομαδική Αρχιτεκτονική, επιμ. Ελένη Τζιρτζιλάκη, Παζαλί Σινοπούλου, Αθήνα: Futura, 2018

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διαδρομές διαφορετικών υποκειμενικοτήτων που βρέθηκαν μαζί– αναζήτησης των σχέσεων των σωμάτων με τις κοινωνικές και εδαφικές συνθήκες, καθοριστικές είναι οι έννοιες κοινότητα, βίωμα, νομαδισμός. Πολλές δράσεις έχουν ως αφορμή τον εκτοπισμό.

Η οποία ερμηνευτική προσέγγιση λαμβάνει υπόψη την πολιτική και ακτιβιστική σημασία της τέχνης, καθώς και τον μετασχηματισμό που αυτή έχει τη δυνατότητα να προκαλέσει στον δημόσιο χώρο και στα αστικά κενά και κατ' επέκταση στη ζωή των ανθρώπων –και ιδιαίτερα των ευάλωτων ζωών.[185] Η δουλειά της Ελένης Τζιρτζιλάκη αφορά όλα αυτά τα περάσματα και τις ρωγμές με στόχο την δημιουργία κοινοτήτων και αφορά κυρίως τις γυναίκες, καθώς της είναι βίωμα και γνώση πόσο βαθιά ριζωμένη είναι η πατριαρχία στην Ελλάδα και πόσο σημαντικό είναι να διαβρωθεί.[186] Τέτοιες ρωγμές για την Τζιρτζιλάκη αποτελούν και οι καταλήψεις κενών χώρων της πόλης, όπως του Ελεύθερου Αυτοδιαχειριζόμενου Θεάτρου Εμπρός, όπου διακύβευμα ήταν η υπεράσπιση ενός κοινού χώρου, ανοιχτού στις διαφορετικότητες της πόλης (2011-2015), και των Προσφυγικών Κατοικιών της λεωφόρου Αλεξάνδρας, με την ενεργοποίηση του παιδικού στεκιού Σχολείο (2014-2015). Μετά το 2016, η φεμινιστική προσέγγιση στο έργο της γίνεται εντονότερη. Την ενδιαφέρουν οι γυναικείες ταυτότητες και αφηγήσεις, η βία κατα των γυναικών στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο, η πατριαρχική συμπεριφορά σε χώρους των κοινών και η σχέση γυναίκας και επανάστασης. Μέσα από το έργο της δημιούργησε ένα περιβάλλον πολιτικής δράσης μέσω της αναζήτησης ενός θραυσματικού λόγου που να μπορέσει να συμπεριλάβει τις ιστορίες των σωμάτων των γυναικών, τη σχέση με τη φύση, τη σχέση μεταξύ τους, τις επιθυμίες τους, τη διαπόμπευση, τη σιωπή και τρόπους συνεύρεσης και επινόησης σχέσεων. Η Ελένη Τζιρτζιλάκη έχει εκδώσει και δύο ποιητικές συλλογές, «Ακούω τις μερες αυτές την Αθήνα» (2013), και «Το σώμα της. Από τη θάλασσα», στις εκδόσεις Γαβριηλίδη (2019).

[185] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2022). Ελένη Τζιρτζιλάκη. Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/tzirtzilaki/
[186] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η ποίηση για τη Τζιρτζιλάκη αποτελεί ένα άλλο εργαλείο, είναι λόγος άναρχος που έχει τους δικούς του κανόνες και γι' αυτό πολλές γυναίκες βρίσκουν χώρο σε αυτήν.

Το κύριο αίτημα για την Τζιρτζιλάκη είναι η δημιουργία ανοιχτών χώρων, για να πραγματωθεί αυτό πρέπει να αναγνωριστεί και να αποτραπεί ο κυρίαρχος λόγος και σίγουρα για την ίδια ο κυρίαρχος λόγος στην Ελλάδα είναι πατριαρχικός. Θεωρεί ότι πολλές είναι οι φορές που οι ίδιες οι γυναίκες υιοθετούν αυτή την κυρίαρχη συμπεριφορά, υπήρχαν όμως γυναίκες στο χώρο της αρχιτεκτονικής, με τις οποίες ήρθε κοντά η Τζιρτζιλάκη, όπως η Αναστασία Τζάκου και η Άννη Βρυχέα που με το εργο τους και τη ζωή τους ανέτρεψαν το κυρίαρχο μοντέλο, δημιούργησαν ρωγμές.[187] Η Τζιρτζιλάκη θεωρεί ότι υπάρχουν πάντα οι ρωγμές, ειδικότερα στην αρχιτεκτονική, άλλωστε αποτελείται από ένα ευρύ πεδίο δραστηριοτήτων –ετσι πολλές από τις αρχιτεκτόνισσες κινούνται σε αυτές, όχι γιατι αναγκάζονται αλλά γιατί εκεί εκφράζονται–στο ανάμεσα. Υπάρχουν πολλές ιστορίες που γράφονται παράλληλα και προχωράνε, γράφεται και αυτή των ρωγμών, για να βρίσκεσαι εκεί όμως, σύμφωνα με την Τζιρτζιλάκη, θέλει σκληρή δουλειά, μελέτη, πείσμα, συνεργασία και επικοινωνία με άλλες γυναίκες, συμμετοχή σε ομάδες, σε κοινότητες γυναικών διαφορετικής προέλευσης, ηλικίας και ιδιότητας, αλλά και να ανατρέχεις σε γυναίκες του παρελθόντος, να καταγραφεί το παρόν και το παρελθόν αυτής της παράλληλης ιστορίας.[188]

Κεντρικά ζητήματα του έργου της Τζιρτζιλάκη αποτέλεσαν η σωματικότητα, η επιθυμία και η απόλαυση, στοιχεία που στην βιβλιογραφία περί φεμινισμού, πολιτικής επιστήμης, κριτικής και φιλοσοφίας θεωρούνται επαναστατικά και ανατρεπτικά. Η Τζιρτζιλάκη ζει με αυτες τις κατευθύνσεις, επιθυμία -σωματικότητα -απόλαυση, και στην διαδρομή έμαθε τη μοναχικότητα, το περπάτημα, την κίνηση, καθώς και το μοίρασμα με τα ζώα, τον διαλογισμό, το κατά πόσο η δημιουργία, η ζωγραφική και η ποίηση μπορεί να είναι η θεραπεία και κυρίως πόση σημασία έχει η δουλειά, η επιμονή και η

[187] Τζιρτζιλάκη Ε. (24 Μαρτίου 2022). Συνέντευξη μέσω emails
[188] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συνεργασία με άλλες γυναίκες. Η αρχιτεκτονική παιδεία την εισήγαγε σε διάφορες κατευθύνσεις όπως η περιπατητική τέχνη, η performance και η κοινοτική τέχνη.[189]

Τα παραπάνω παραδείγματα δεν είναι τα μοναδικά, καθώς ο στόχος της παρούσας μελέτης δεν είναι να συμπεριλάβει, άρα και να αποκλείσει, ούτε και να περιγράψει υποκείμενα μέσα σε μια αφηρημένη οικουμενική που τα κατηγοριοποιεί και τα απο-πολιτικοποιεί. Βασικό κριτήριο επιλογής ήταν η διαθεματική μεθοδολογία που ακολουθούν με στόχο να εμφανίσουν τους μηχανισμούς του κανονιστικού λόγου που αναπαράγεται στην επιστημολογία. Μέσα από την έρευνα αυτών των παραδειγμάτων, ενώ δεν αποτελούσε ούτε εδώ προϋπόθεση, αναδύθηκε η σχέση των Αλανιών της αρχιτεκτονικής με τον ερωτισμό και την επιθυμία.

[189] *Στο ίδιο*.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ: ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Οι Αλάνες και τα Αλάνια

Η χωρική συνθήκη της Αλάνας δεν ορίζεται από τον αρχιτεκτονικό ή πολεοδομικό σχεδιασμό της, αλλά από την έλλειψη σχεδιασμού, καθώς μπορεί να έχει οποιαδήποτε δομή, ένας κενός χώρος, ένας δρόμος, ένα πάρκο, ένα εντευκτήριο, ένας ενδιάμεσος ημιδημόσιος χώρος. Η Αλάνα κατασκευάζεται μέσω των επιτελέσεων που λαμβάνουν τόπο σε αυτήν, επιτελέσεις που δεν τους έχει δοθεί από το “κέντρο” ένας χώρος και ούτε ποτέ τον θέλησαν. Καθώς η πολλαπλότητα των επιτελέσεων δεν είναι σταθερή, δημιουργείται μέσω σχέσεων που δεν μπορούν να συμπεριληφθούν, να προβλεφθούν και να ταυτοποιηθούν. Είναι επιτελέσεις ενός συνεχόμενου πολιτικού αγώνα αποταυτοποίησης .

Τα Αλάνια είναι τα υποκείμενα που κατοικούν στον επιτελεστικό τόπο. Είναι ουδέτερα, το φύλο τους στην ελληνική γλώσσα δεν υφίσταται, όπως και η τάξη τους, η καταγωγή τους και η σωματική τους διάπλαση. Είναι υποκείμενα που έχουν αναγνωρίσει την ρωγματική και ελλειπτική ιδιότητά τους και έχουν φέρει εκφράσεις αλληλεξάρτησης στο κέντρο της δράσης τους. Αυτά τα χαρακτηριστικά των Αλανιών είναι συγγενικά με την κουίρ θεωρία της Butler και ίσως να μπορούσε να ήταν και μια μετάφραση της λέξης κουίρ στην ελληνική, απογυμνωμένη από την καπιταλιστική νεοφιλελεύθερη και απολιτικοποιημένη αφομοίωση.

Τα Αλάνια είναι μια “λαϊκή” λέξη που έχει δημιουργηθεί από τα εκ-κεντρα υποκείμενα για τα εκ-κεντρα υποκείμενα. Τα Αλάνια προσανατολίζουν και ανατολικά τη ματιά μας, όχι επειδή εκεί είναι καλύτερα, αλλά γιατί κάτι τέτοιο μπορεί να ενδυναμώσει την ενδιάμεση περιφερειακή συνθηκη της τοπικότητάς μας. Οι Αλάνες και τα Αλάνια μας προσφέρουν ένα επιτελεστικό και ρευστό, μη κατηγοριοποιητικό πεδίο σκέψης και λόγου, την χρονική στιγμή που πολλά μοιάζουν να κανονικοποιούνται φορμαλιστικά και να αποκλείουν τα διαρκή αιτήματα αποδόμησης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Πώς συναντάς τα Αλάνια και τις Αλάνες;

Μέσα από την έρευνα αρχείων, τη συλλογή και ανάλυση συνεντεύξεων, καθώς και τη δημιουργία προσωπικών σχέσεων οι οποίες αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της παρούσας μελέτης, κατανοήσαμε την ποικιλομορφία και τον πλούτο των πρακτικών που αντιστέκονται στην ηγεμονική λογική και κατασκευάζουν ρωγματικούς σχηματισμούς. Αυτές οι πρακτικές, πηγάζοντας από διαφορετικές πολιτικές και πολιτισμικές προελεύσεις, δημιουργούν χώρους όπου οι βασικές παραδοχές της κυρίαρχης σκέψης και εμπειρίας αμφισβητούνται, διαταράσσονται και εκτοπίζονται.

Οι εννοιολογικές και υλικές Αλάνες που προκύπτουν από αυτές τις πρακτικές αντιπροσωπεύουν μια ρωγμή στον κανονιστικό και ηγεμονικό τρόπο οργάνωσης χώρων και δράσεων, προσφέροντας εναλλακτικές δυνατότητες για την κοινωνική συνύπαρξη και αλληλεπίδραση. Αυτές οι Αλάνες αντιστέκονται στην απλοϊκή αναπαράσταση και ρύθμιση, δημιουργώντας ένα χώρο στον οποίο η επαναστατική και απελευθερωτική σκέψη συναντάται και αναπτύσσεται, αποκλίνοντας από τους καθιερωμένους κανόνες και πρότυπα. Σε αυτές τις αλάνες, συγκεντρώνονται προσεγγίσεις που εμπλουτίζουν και δυνάμεις που διαρκώς ανακαλύπτουν και επανεφευρίσκουν διαδικασίες μέσω διαφορετικών προοπτικών και επιτελέσεων.

Ως Αλάνι ορίζεται η υποκειμενικότητα η οποία βρίσκεται σε μια κατάσταση απενεργοποίησης της επιβεβλημένης απόρριψής της. Το Αλάνι ενστερνίζεται την αξία του να είμαστε μαζί πέρα από έμφυλους, ταξικούς και φυλετικούς διαχωρισμούς μέσω μιας από τα κάτω κοινής επαναστατικότητας. Οι χώροι που δημιουργεί και καταλαμβάνει, εμφανίζονταν ως απειλητικοί χώροι για τον ηγεμονικό λόγο, καθώς οι παράδοξοι τούτοι χώροι δημιουργούν δυνατότητες ριζικά διαφορετικές από αυτές που

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

συνδέονται με την ηγεμονία ως μια σταθερή, φυσική, αποκλειστική δυαδική διάκριση. Στους παράδοξους αυτούς χώρους, λαμβάνουν χώρα μια σειρά από συλλογικές επιτελέσεις, οι οποίες έχουν ένα σημαντικό κοινό χαρακτηριστικό, είναι άμεσα σχετιζόμενες με το σώμα και τις επιθυμίες, όχι όμως προς έναν ατομικιστικό προσδιορισμό των υποκειμένων, αλλά για την διάσπαση του μέσω της αναγνώρισης της αλλότητας του. Αυτές οι επιτελέσεις είναι καθ' όλα άτυπες και ανεπίσημες, υπολειμματικές δράσεις και χώροι σε ένα κεντρικό σχεδιασμό και σε ένα ηγεμονικό πλάνο. Διαφεύγουν από την κανονιστική τάξη του Λόγου, εφόσον δεν είναι με κανέναν τρόπο εντεταλμένες ή επίσημα θεσμοθετημένες, και με αυτό τον τρόπο ακριβώς επιλέγουν να στέκονται απέναντι στην ηγεμονία.

Ένα σημαντικό ζήτημα, σε τέτοιου είδους έρευνες, αποτελεί το πως εντοπίζουμε αυτό τον "περιθωριοποιημένο" λόγο, γνωρίζοντας την πολιτική της σύστασης των αρχείων η οποία κινείται παράλληλα με την "εγκυρότητα" του ηγεμονικού λόγου. Ποια είναι τα άλλα αρχεία, ποιοί είναι οι τρόποι για την πρόσβαση σε αυτά και ποιος είναι ο βαθμός πληρότητας τους;

Εκ-κεντρική Βιβλιογραφική έρευνα Δυτικής αρχιτεκτονικής ιστοριογραφίας

Ο κυρίαρχος λόγος είναι αυτός που δημιουργεί τα αρχεία και ελέγχει τους τρόπους διάδοσής τους όπως επίσης και την πρόσβαση σε αυτά. Η γραφειοκρατική αυτή διαχείριση των αρχείων περιλαμβάνει "περιθωριακά" παραδείγματα μόνο στις περιπτώσεις που υποτάσσονται στις κυρίαρχες προτεραιότητες, όταν οι ιδιαίτερες διεκδικήσεις τους παύουν να διατηρούν την αυτονομία τους, ενώ σε κάθε άλλη περίπτωση είναι καταδικασμένα στην ιστορική λήθη (Αβδελά, Ψαρά, 1985: 13).

Για τον εντοπισμό και την μελέτη των Αλανιών της Δυτικής ιστοριογραφίας οι κύριες βιβλιογραφικές πηγές εντοπίστηκαν κυρίως σε παράνομες ή ημι-παράνομες

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

διαδικτυακές βιβλιοθήκες. Αυτό σχετίζεται και με την οικονομική και χρονική ευκολία που παρέχεται από τις διαδικτυακές αυτές πηγές, αλλά και με τις ιδεολογικές αναφορές τους, που με βρίσκουν προσωπικά σύμφωνη.

Το aaaaarg είναι μια διαδικτυακή βιβλιοθήκη και μια πλατφόρμα ανοιχτού κώδικα για την ελεύθερη ανταλλαγή βιβλίων και κειμένων. Ο Sean Dockray είναι καλλιτέχνης και ο εμπνευστής της πλατφόρμας ανταλλαγής γνώσης aaarg, της οποίας το αρχικό ακρωνύμιο ήταν Artists, Architects, and Activists Reading Group και είναι μια σημαντική διαδικτυακή πηγή για δημοσιεύσεις στον τομέα της φιλοσοφίας, της τέχνης και της πολιτικής θεωρίας με δεκάδες χιλιάδες χρήστες, φιλοξενώντας υλικό σε πολλές διαφορετικές γλώσσες αλλά με συγγενικές ιδεολογικές τοποθετήσεις. Η υποκείμενη υποδομή, καθώς και το περιεχόμενο, είναι το αποτέλεσμα μιας συλλογικής προσπάθειας στην οποία συμβάλλουν τακτικά διάφοροι προγραμματιστές, όπως επίσης και οι χρήστες και συντάκτες του ιστότοπου. Για να γίνεις μέλος της κοινότητας και να αποκτήσεις πρόσβαση στα βιβλία της αρκεί να σε καλέσει κάποιο ήδη εγγεγραμμένο μέλος.

Το Sci-Hub είναι το πιο αμφιλεγόμενο εγχείρημα στο πλαίσιο διάδοσης της σύγχρονη επιστήμης. Στόχος του Sci-Hub είναι να παρέχει ελεύθερη και απεριόριστη πρόσβαση σε κάθε πεδίο της επιστημονικής γνώσης. Το Sci-Hub ιδρύθηκε στο Καζακστάν από την Alexandra Elbakyan το 2011, ως απάντηση στο υψηλό κόστος των ερευνητικών άρθρων. Ξεκίνησε ως εργαλείο για την άμεση πρόσβαση σε άρθρα επιστημονικών περιοδικών και σήμερα έχει αναπτύξει μια βάση δεδομένων με 88.343.822 ερευνητικά άρθρα και βιβλία - ελεύθερα προσβάσιμα από οποιον/αδήποτε για ανάγνωση και λήψη. Το Sci-Hub έχει ανατρέψει τα δεδομένα της πρόσβασης στην επιστημονική έρευνα, καθιστώντας όλη την επί πληρωμή γνώση ελεύθερη.

Παρόλο που αντιλαμβανόμαστε την προβληματική περί πνευματικών δικαιωμάτων των συγγραφέων/ισσών, δεν μπορούμε παρά να αναγνωρίσουμε την

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

σημαντικότητα της πρόσβασης στη βιβλιογραφία η οποία προσφέρεται σε κάθε τύπου ερευνητές/τριες που διαθέτουν πρόσβαση στο διαδίκτυο.

Η πλειοψηφία της βιβλιογραφίας που μελέτησα για τις “εξαιρέσεις” στη Δυτική αρχιτεκτονική ιστοριογραφία, αναφέρεται πολύ περισσότερο στην προσωπική, “σκανδαλώδη” ζωή τους και πολύ λιγότερο στην ανάλυση του έργου τους. Ναι μεν τα παραδείγματα αυτά τα “συμπεριλαμβάνουν” στη ιστορία της αρχιτεκτονικής αλλά ως “μειονοτικές” περιπτώσεις, δίνοντας έμφαση στην “ιδιαίτερη” φύση του χαρακτήρα τους, ταυτοποιώντας τες κατ’ αυτόν τον τρόπο μονοδιάστατα και αποπολιτικοποιώντας την δράση και το έργο τους.

Δεν είναι τυχαίο πως η πλειοψηφία των υποκειμένων στα οποία αναφέρεται αυτή η μελέτη, παρουσιάζουν διαθεματικότητα στις δράσεις τους καθώς πέρα από τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, έγραφαν, ζωγράφιζαν, φωτογράφιζαν, εξέδιδαν έντυπα, συμμετείχαν σε συλλογικότητες και πολλά άλλα. Η πλειοψηφία των ιστορικών της αρχιτεκτονικής διαγράφει την διεπιστημονική πρακτική τους, εστιάζοντας κάθε φορά, σε μια ”δεξιότητά” τους και υπογραμμίζοντας την ιδιαιτερότητα του χαρακτήρα τους, παρόλο που η πλειοψηφία τους διεκδικούσε συλλογικές μετατοπίσεις και ρήξεις με τον ηγεμονικό κανόνα που κυριαρχούσε και στην αρχιτεκτονική. Η κατηγοριοποίηση αυτή τις τοποθετεί σε ένα πλαίσιο “ιδιαίτερων” ταυτοτικά ατομικοτήτων και τις αποκόβει από οποιαδήποτε παράδοση σκέψης, που τελικά πάντα προϋπήρχε.

Εκ-κεντρικά ελληνικά φεμινιστικά αρχεία

Σχετικά με το ελληνικό παράδειγμα, η αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα είναι τρομερά δυσχερής. Η αρχιτεκτονική ιστοριογραφία είναι αφιερωμένη στους “χαρισματικούς” αρχιτέκτονες και μόλις το 2021 το τμήμα Αττικής του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών (ΣΑΔΑΣ), συγκρότησε και δημοσιοποίησε το

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

«Ψηφιακό Αρχείο Ελληνίδων Αρχιτεκτόνων», αρχίζοντας από τις διπλωματούχους της περιόδου 1923-1981.[190] Το αρχείο αυτό είναι η πρώτη προσπάθεια να χαρτογραφηθούν οι γυναίκες που η συμβολή τους έχει αναγνωριστεί και θεσμικά στο πεδίο της αρχιτεκτονικής.

Η παρούσα έρευνα, για την εξεύρεση των Αλανιών στην Ελλάδα, επικεντρώνεται στις γυναίκες ως μια μη αναλυτική κατηγορία. Ο λόγος των γυναικών είναι αυτός που η Ιστορία αποβάλλει, τοποθετώντας τον σε ένα απο-πολιτικοποιημένο περιθώριο. Είναι χαρακτηριστικός ο πρόλογος της Έφης Αβδελά και της Αγγέλικας Ψαρά στο βιβλίο τους, με τίτλο *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μία ανθολογία* του 1985.

> *Το γυναικείο κίνημα δεν είναι φαινόμενο χθεσινό. Κι όμως σαν χθεσινό συνεχίζει να το αντιμετωπίζει η ελληνική ιστοριογραφία, η «παραδοσιακή» αλλά και η άλλη, αυτή που δηλώνει ευαίσθητη στα αιτήματα της εποχής και που επαγγέλλεται αυτάρεσκα τη θεματολογική διεύρυνση και τη μεθοδολογική ανανέωση των ιστορικών σπουδών. Γιατί, τι άλλο θα μπορούσε να σημαίνει η απόλυτη αδιαφορία για ό,τι σχετίζεται με την ιστορικότητα της γυναικείας καταπίεσης και- κυρίως- με την ιστορία της γυναικείας αμφισβήτησης, όπου και όταν αυτή δεν συνδέθηκε με κοινωνικές διεκδικήσεις που αφορούσαν και τα δύο φύλα? Και πόσο αθώα είναι η ιστοριογραφική αυτή «παράλειψη» που ξεκινά από την απόκρυψη της θέσης των γυναικών μέσα στην κοινωνία και καταλήγει στην αποσιώπηση της πάλης τους ενάντια στους μηχανισμούς εκείνους που –"νεφελώδεις" και αδιερεύνητοι - στηρίζουν και αναπαράγουν την ιδιαίτερη καταπίεση των γυναικών σε κάθε ιστορική στιγμή;*
>
> *Συνειδητές ή ασυνείδητες, συστηματικές ή μη, οι σιωπές της ελληνικής ιστοριογραφίας έρχονται να βυθίσουν σε ακόμη μεγαλύτερη ανυπαρξία ένα παρελθόν πολλαπλά συσκοτισμένο που δεν στάθηκε δυνατό να χαραχθεί στέρεα*

[190] Ψηφιακο Αρχειο Ελληνιδων Αρχιτεκτονων 1923 – 1981. (10 Σεπτεμβρίου 2021). Ανακτήθηκε από: https://www.femarch.gr/about/

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

στη συλλογική μνήμη των γυναικών. Εξαιτίας της ιδιόμορφης εκείνης ιστορικής διαδικασίας που έχει τη θαυματουργή ικανότητα να σβήνει ό,τι έχει σχέση με τις γυναίκες αλλά και ό,τι αφήνει να το μετατρέπει επιλεκτικά σε μύθο ή να το γελοιοποιεί, οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να ξεκινούν κάθε φορά από την αρχή. Η ιστορία της γυναικείας αμφισβήτησης στην Ελλάδα εξαντλείται μέσα σε λίγες αράδες με κάμποση γραφικότητα και άφθονη ανεκδοτολογία. Οι γυναίκες είναι παρούσες μόνον όταν οι αγώνες τους υποτάσσονται σε προτεραιότητες άλλων, όταν οι ιδιαίτερες διεκδικήσεις τους παύουν να διατηρούν και την παραμικρή αυτονομία. Σε κάθε άλλη περίπτωση είναι καταδικασμένες στην ιστορική λήθη…

Θύμα της ίδιας διαδικασίας, το υλικό που θα τεκμηρίωνε την ιστορία της γυναικείας αμφισβήτησης έχει σε μεγάλο βαθμό καταστραφεί. Ακολουθώντας την κοινή τύχη όλων των γραπτών πηγών που σχετίζονται με το ελληνικό προοδευτικό κίνημα, αλλά έχοντας υποστεί και την ιδιαίτερη «γυναικεία» μοίρα του, το υλικό αυτό έχει κυριολεκτικά αποδεκατιστεί. Τα αρχεία των περισσότερων γυναικείων οργανώσεων δεν υπάρχουν πια: Άλλα χάθηκαν, άλλα κατασχέθηκαν από την αστυνομία. Οι σειρές των γυναικείων περιοδικών που έχουν διασωθεί δεν είναι σχεδόν ποτέ πληρεις, ενώ αρκετά από τα φεμινιστικά έντυπα – και όχι μόνο τα πιο παλιά ή τα πιο ασήμαντα- δεν βρίσκονται σε καμία δημόσια βιβλιοθήκη. Εξίσου δυσεύρετα είναι τα καταστατικά των γυναικείων οργανώσεων, καθώς και τα φυλλάδια μέσα από τα οποία οι φεμινίστριες προπαγάνδιζαν τον αγώνα τους. Παράλληλα, οι γυναίκες που θα μπορούσαν να καταθέσουν την προσωπική τους μαρτυρία για το παρελθόν του κινήματος χάνονται χωρίς να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των ιστορικών. Μέσα σ' ένα τέτοιο κλίμα, δεν είναι περίεργο που καμιά από τις γυναίκες αυτές δεν διανοήθηκε ποτέ να γράψει τις αναμνήσεις της, να τολμήσει δηλαδή μια διαδικασία λυτρωτική και αυτονόητη για τους ανθρώπους που έχουν συνείδηση ότι συμμετείχαν ενεργά σε κάποια έντονη ιστορική στιγμή.[191]

[191] Αβδελά, Ε., Ψαρά, Α. (1985). Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μία ανθολογία. Αθήνα: Γνώση. 13-15

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Στην αναζήτηση του ανατρεπτικού φεμινιστικού λόγου κατά στο αυτόνομο φεμινιστικό κίνημα της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα διαπιστώνεται ότι δεν έχουν αλλάξει οι συνθήκες, ο γυναικείος ανεξάρτητος λόγος εμπίπτει ακόμα στη περίπτωση του μη "άξιου" πρός αρχειοθέτηση. Το κύριο μέλημα της διατριβής, σε σχέση με τη μελέτη του ελληνικού παραδείγματος, ήταν να εντοπιστούν όλα τα τεύχη όλων των αυτόνομων φεμινιστικών εντύπων που εκδόθηκαν κατά την περίοδο αυτή. Αυτό αποτέλεσε και το πιο χρονοβόρο μέρος της έρευνας, καθώς δεν υπάρχουν συγκεντρωμένα σε κάποια δημόσια βιβλιοθήκη.

Στην Βιβλιοθήκη της πρώην *Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων* και το Αρχείο *Δελφύς* μπορεί κάποια να βρει τα ανεξάρτητα φεμινιστικά έντυπα, με τη πρώτη να είναι δημόσια αλλά ελλιπής ενώ η δεύτερη ιδιωτική και πλήρης.

Ένας από τους λόγους της αποσπασματικότητας του αρχείου της δημόσιας βιβλιοθήκης της πρώην *Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων* είναι, εκτός άλλων, η περιορισμένη εμπιστοσύνη των ανθρώπων σε σχέση με τη διαχείριση του θεσμού, με την ιστορία της ονομασίας της να είναι ενδεικτική του ζητήματος.

Το 2019 η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων του Υπουργείου Εσωτερικών που συστάθηκε το 1985, μεταφέρεται, ως σύνολο αρμοδιοτήτων, θέσεων, προσωπικού και εποπτευόμενων φορέων, στο Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων και την ίδια χρονιά μετονομάζεται σε *Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων*. Το 2021 η *Γενική Γραμματεία Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων* μετονομάζεται σε *Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων*.[192] Τα παραπάνω λειτουργούν αποτρεπτικά για πολλές γυναίκες να παραδώσουν τα αρχεία τους καθώς δεν μπορούν να εμπιστευτούν

[192] Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων. (9 Αυγούστου 2023). Ανακτήθηκε από: https://isotita.gr/systasi-skopos-antikeimeno/

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ένα θεσμό που ξεκίνησε έχοντας ως βασική αρχή την Ισότητα των φύλων και σταδιακά μετατοπίζεται το κέντρο βάρους στα δημογραφικά ζητήματα. Τα πράγματα το 2023 δυσχεραίνουν ακόμα περισσότερο καθώς η Γενική Γραμματεία Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων καταργείται και μεταφέρεται, ως σύνολο αρμοδιοτήτων, υπηρεσιακών μονάδων και θέσεων προσωπικού στο Υπουργείο Κοινωνικής Συνοχής και Οικογένειας στην Γενική Γραμματεία Ισότητας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.[193] Καθώς η χρονική στιγμή που συγγράφεται η παρούσα μελέτη είναι και η στιγμή που συμβαίνουν αυτές οι κυβερνητικές ανακατατάξεις δεν γνωρίζουμε ακόμα το μέλλον του αρχείου της βιβλιοθήκης.

Η πρόσβαση στο αρχείο της βιβλιοθήκης της πρώην Γενικής Γραμματείας Δημογραφικής και Οικογενειακής Πολιτικής και Ισότητας των Φύλων μέχρι τον Ιούνιο του 2023 είναι περιορισμένη. Αρχικά, μπορούν να ζητηθούν συγκεκριμένα τεύχη από το εκάστοτε έντυπο, παρόλο που δεν είναι καταλογογραφημένα τα περιεχόμενά τους. Επιπροσθέτως, παρόλο που έχουν ψηφιοποιημένα τα τεύχη των εντύπων δεν το προτείνουν ως επιλογή. Ως επισφράγιση αυτών των ζητημάτων η κατάσταση για το αρχείο φαίνεται να χειροτερεύει ακόμη περισσότερο, κάνοντάς μας να αισθανόμαστε προνομιούχες, όσες τελικά καταφέραμε να το μελετήσουμε.

Μία έρευνα η οποία δεν έχει τα έντυπα και το περιεχόμενό τους ως κεντρικό ερευνητικό πεδίο ενώ υπάρχει η υποψία ότι μέσω του εντοπισμού σε αυτά συγκεκριμένων αναφορών θα μπορέσει να ενδυναμωθεί το ερευνητικό της ερώτημα, αποτελεί ρίσκο σε σχέση με το χρονοδιάγραμμα που πρέπει να ακολουθηθεί σε ένα διδακτορικό που χρηματοδοτείται.

Το αρχείο που είναι πλήρες είναι το Δελφύς, με την αφετηρία του να αποτελείται από το εγχείρημα *Το Βιβλιοπωλείο των Γυναικών*. Το *Βιβλιοπωλείο των Γυναικών*, ιδρύθηκε το 1983 από την Άννα Μιχοπούλου και την Μυρτώ Μπολώτα, οι οποίες ήταν

[193] ΦΕΚ Α' 130/27.06.2023 (27 Ιουνίου 2023). Ανακτήθηκε από: https://www.e-nomothesia.gr/kubernese/pd-77-2023.html

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

μέλη της *Ομάδας Γυναικών Φιλοσοφικής*. Το 1985 δημιουργήθηκε η Ομάδα του Βιβλιοπωλείου των Γυναικών, με 7 ακόμα μέλη από τις ομάδες γυναικών της Φιλοσοφικής και της Κυψέλης και με 5 νέα μέλη από το 1988 μέχρι τη διάλυση του σχήματος το 1990. Το *Βιβλιοπωλείο των Γυναικών* στεγαζόταν σε ένα υπερυψωμένο ισόγειο διαμέρισμα στη γωνία Μασσαλίας 20 και Σκουφά, και διέθετε τέσσερις χώρους: το βιβλιοπωλείο, το Μωβ στέκι, το Ροζ στέκι και το Αρχείο. Λειτούργησε ως χώρος συνάντησης γυναικών και γυναικείων ομάδων, κυρίως του Αυτόνομου Γυναικείου Κινήματος, ανοιχτών και κλειστών συζητήσεων, εκθέσεων και εκδηλώσεων, καθώς και συντονισμού παρεμβάσεων και δράσεων για τις γυναίκες και τις διαφυλικές σχέσεις. Συνέβαλε στη διάδοση των πολυάριθμων την εποχή αυτή γυναικείων εντύπων και των σχετικών με το γυναικείο ζήτημα εκδόσεων. Από τα τέλη του 1985 η Άννα Μαρκουλιδάκη συνεργάστηκε με την Άννα Μιχοπούλου στην ανάπτυξη του Αρχείου, που ονομάστηκε Το Αρχείο των Γυναικών. Μετά το κλείσιμο του ΒτΓ συνέχισαν ως Αρχείο Γυναικών Δελφύς, με τη συμμετοχή της Γιώτας Μπούζιου κατά τη δεκαετία του 1990.[194]

Το αρχείο Δελφύς είναι ένα ιδιωτικό αρχείο, για την επίσκεψη σε αυτό χρειάζεται επικοινωνία με την Άννα Μιχοπούλου και παρουσίαση του πεδίου μελέτης του ενδιαφερόμενου/ης, ενώ στη συνέχεια ορισμός ημερομηνίας και ώρας ο οποίος να εξυπηρετεί και τις δύο πλευρές. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία προσωπικών σχέσεων εμπιστοσύνης σε σχέση με την συχνότητα των επισκέψεων και τους τρόπους χρήσης της γνώσης που θα προκύψει μέσω της μελέτης του αρχείου. Η σχέση μου με την Άννα Μιχοπούλου εδραιώθηκε καθώς συνέβαλα και στον εμπλουτισμό του αρχείου.

Σχετικά με το ιδιαίτερα περιορισμένο αρχείο αρχιτεκτονισσών στην Ελλάδα, αυτό περιορίζεται στο αρχιτεκτονικό σχεδιαστικό και υλοποιημένο έργο τους. Δεν συμπεριλαμβάνεται η διευρυμένη τους μελέτη και η παραγωγή τους η οποία βρίσκεται

[194] Το Βιβλιοπωλείο των Γυναικών. (9 Ιουνίου 2023). Ανακτήθηκε από: https://ekgynaekos.weebly.com/betaiotabetalambdaiotaomicronpiomegalambdaepsilon943omicron-gammaupsilonnualphaiotakappa974nu.html

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

στις παρυφές του τίτλου εξειδίκευσης του αρχείου, ούτε η διαθεματικότητά της. Έγινε μια προσπάθεια από την Ελένη Τζιρτζιλάκη και την Μαρία Θεοδώρου να συγγράψουν, όπως αναφέρουν οι ίδιες, τα “φεμινιστικά βιογραφικά” τους μέσω συνεντεύξεων εφ’ όλης της ύλης, στο πλαίσιο του ΣΑΔΑΣ Ψηφιακό Αρχείο Ελληνίδων Αρχιτεκτόνων 1923-1981.

Οι συνεντεύξεις είναι ένα πολύτιμό και άμεσο εργαλείο μελέτης ειδικότερα για τις γυναικείες περιπτώσεις. Το υποκείμενο μπορεί να εγγραφεί στην ιστορία ακόμα και στο πλαίσιο μιας διδακτορικής έρευνας. Οι συνεντεύξεις πλαισιώνουν την αρχειακή μελέτη καθώς αποκαλύπτονται η εσωτερικές αιχμές της πληθώρας των φεμινισμών της Ελλάδας. Η βασική δυσκολία που αντιμετώπισα σχετικά με τις συνεντεύξεις γυναικών που συμμετείχαν στο ριζοσπαστικό φεμινιστικό κίνημα, με στόχο την ανατροπή και μετατόπιση του κυρίαρχου ηγεμονικού λόγου, είναι η έλλειψη ικανοποίησης λόγω της μη πραγματοποίησης του επιθυμητού γεγονότος. Περίπου σαράντα χρόνια αργότερα, σύμφωνα και με τα λεγόμενα τους, διακυβεύονται ακόμα και τα αιτήματα που τότε διεκδίκησαν και κατέκτησαν. Καταβεβλημένες από την “ήττα” αυτή, κάποιες γυναίκες αρνήθηκαν να μου δώσουν συνέντευξη.

Όταν οι ίδιες οι γυναίκες, που συμμετείχαν στο/α κίνημα/τα, αποκαθαίρουν την αξία της δράσης του, τότε και τα αρχεία τους είναι πολύ πιθανόν να καταλήξουν στα σκουπίδια. Αντιλαμβάνομαι την ανάγκη επανα-πολιτικοποίησης ή και επανα-ιστορικοποίησης των αρχείων ως ένα κεντρικό σημείο για την παρούσα έρευνα. Μέσω της προσωπικής επαφής που είχα με αυτές, προσπάθησα να διασώσω μέρος του αρχείου τους, παραδίδοντάς το στο αρχείο Δελφύς.

Μέσα από την έρευνα των εντύπων και των συνεντεύξεων αντιλήφθηκα τον τεράστιο πλούτο του περιθωριακού αυτού λόγου. Το ύφος του έχει ένα μεγάλο εύρος που εκτείνεται μεταξύ θεωρίας, καθημερινού και άτυπου λόγου ενώ θα μπορούσε σε περιπτώσεις να χαρακτηριστεί έως και “βωμολοχικός”. Υπάρχει η γνώση της θεωρίας που έχει παραχθεί στη Δύση η οποία ενσωματώνεται στα άρθρα των εντύπων αλλά με

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ένα αντι-ακαδημαϊκό τρόπο, καθώς ο στόχος των περισσοτέρων εντύπων, είναι η διάχυση των ιδεών και όχι η καθιέρωσή τους σε ένα ακαδημαϊκό πεδίο μελέτης. Η διεπιστημονικότητα της σκέψης είναι ένα ριζοσπαστικό εργαλείο που χρησιμοποιούν και το θεωρούν μια καθ' όλα φεμινιστική πρακτική. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι τα ζητήματα που τίθενται ακόμα και σήμερα έχουν διατυπωθεί και απαντηθεί πολύπλευρα στο παρελθόν.

Στο πλαίσιο αυτής της διατριβής έγινε η προσπάθεια να υπάρχει αυτή η συνέπεια στο λόγο που χρησιμοποιώ, έτσι ώστε να βρίσκεται μεταξύ της ποίησης, της θεωρίας, της διαθεματικότητας και της ιστορίας.

Η γνώση που παράχθηκε, πέρα από την ολοκλήρωση της παρούσας διδακτορικής διατριβής, τροφοδότησε και την καλλιτεχνική και επιμελητική μου πρακτική. Καθώς αποτελώ ιδρυτικό μέλος στο *Εργαστήριο για τα Αστικά Κοινά*[195] και έχοντας ως στόχο την διάδοση αυτής της γνώσης, ξεκίνησα την ψηφιοποίηση και διάθεση των φεμινιστικών εντύπων του αυτόνομου φεμινιστικού κινήματος της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα στην διαδικτυακή σελίδα της ομάδας. Προς το παρόν έχω καταφέρει να εντοπίσω και να ψηφιοποιήσω όλα τα τεύχη με τις κατάλληλες άδειες των δημιουργών του εντύπου *Γυναικείοι Ψίθυροι*, Ελευσίνα (1984-1985), του *Κατίνα*, Θεσσαλονίκη (1987-1992), του *Μουσιδώρα*, Αθήνα (1984-1985), όπως επίσης και το εικονογραφημένο μυθιστόρημα *Η Μαρία, Ο Γιάννης και ο Καπιταλισμός*, Αθήνα (1982). [196] Το 2022 εκδώσαμε μια συλλογή κειμένων από τα τρία τεύχη *Γυναικείοι Ψίθυροι*, Ελευσίνα (1984-1985), ενώ πραγματοποίησα και ένα δημόσιο γλυπτό στην πόλη της Ελευσίνας αφιερωμένο στις τρεις γυναίκες που εξέδιδαν το μοναδικό έντυπο της ελληνικής περιφέρειας, *Γυναικείοι Ψίθυροι*, ενώ θα κατατεθούν και τα τρία τεύχη του εντύπου στην δημοτική βιβλιοθήκη της πόλης. Την ίδια χρονιά, μετά από πρόσκληση

[195] Εργαστήριο για τα Αστικά Κοινά. Ανακτήθηκε από: http://neocosmos.gr/
[196] Εργαστήριο για τα Αστικά Κοινά. Ψηφιοποιημένα φεμινιστικά αυτόνομα ελληνικά έντυπα (1978-1992). Ανακτήθηκε από: https://www.neocosmos.gr/care-as-saboteur/open-textsmicsimagesgames/library/digitised-greek-feminist-independent-publications

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

της *Προσωρινής Ακαδημίας Τεχνών* παρουσίασα μαζί με την συνεργάτιδα μου Δανάη Αναγνώστου στην έκθεση *Waste/d Pavilion*, στο *State of Concept Athens*, το έργο *Revisiting: Γυναικείοι Ψίθυροι (1984-1985)*, όπου ανασυστάθηκε ένα νέο έντυπο με επιλογές άρθρων από το αυθεντικό, στην ελληνική με την παράλληλη συνοδεία αγγλικής μετάφρασης.[197] Το 2023 μαζί με την εικαστικό Γιώτα Ιωαννίδου παρουσιάσαμε την ερευνητική επιτέλεση *Ψελλίζοντας την εαυτή, τραυλίζοντας τις άλλες,*[198] επιχειρώντας την επαναφορά ιστορικών αναφορών του αυτόνομου φεμινιστικού κινήματος της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα , μέσω ενός ιδιότυπου διαλόγου για την ενσώματη εγγραφή της εαυτής και της άλλης. Για το 2024 σε συνεργασία με μια ομάδα εικαστικών, [199] σχεδιάζουμε να εκδώσουμε μια συλλογή κειμένων από τα δεκαέξι τεύχη *Πόλη Γυναικών*, Αθήνα (1982-1985), ενώ σε συνεργασία με το αρχείο «Δελφύς» έχω αναλάβει, μαζί με μια ομάδα γυναικών,[200] την απομαγνητοφώνηση των ηχογραφημένων ανοιχτών μαθημάτων που δόθηκαν στο πλαίσιο της Ομάδας Γυναικείων Σπουδών Α.Π.Θ. κατά την περίοδο 1983-1988, οι οποίες βρίσκονται στο αρχείο της Ζώγιας Χρονάκη. Τέλος, από το 2022, έχουμε μια Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Γυναικών Εκπαιδευτικών Εικαστικών, με την οποία συλλέγουμε προφορικές μαρτυρίες από εικαστικούς που για οικονομικούς λόγους, αναγκάστηκαν να εργαστούν στην εκπαίδευση.[201] Στόχος είναι να δημιουργήσουμε σύγχρονα αρχεία και να κάνουμε δημόσια τα ιστορικά αρχεία που παρήχθησαν από γυναίκες σε μια περιφερική χώρα όπως η Ελλάδα είτε μέσα από την ακαδημαϊκή ερευνητική διαδικασία είτε και στο ανεξάρτητο πεδίο της τέχνης.

---

[197] State of Consept.WASTE/D PAVILION, EPISODE 1. Curated by the Temporary Academy of Arts (PAT). (7 Απριλίου 2022). Ανακτήθηκε από: https://stateofconcept.org/exhibition/waste-d-pavilion-episode-1/

[198] Αθηνόραμα. "Ψελλίζοντας την εαυτή, τραυλίζοντας τις άλλες": Ένας ιδιότυπος διάλογος για το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα. (22 Ιουνίου 2023). Ανακτήθηκε από: https://www.athinorama.gr/texnes/3018210/psellizontas-tin-eauti-traulizontas-tis-alles-enas-idiotupos-dialogos-gia-to-deutero-feministiko-kinima-stin-ellada/

[199] Η ομάδα αποτελείται από την Πέγκυ Ζάλη, Γιώτα Ιωαννίδου και Άννα Τσουλούφη.

[200] Η ομάδα αποτελείται από την Πέγκυ Ζάλη, Δανάη Αναγνώστου, Δήμητρα Τσώλη, Δόμνα Δεγαίτα, Αλεξία Δήμου και Μαίρη Ζάλη.

[201] Ομάδα Προφορικής Ιστορίας Γυναικών Εκπαιδευτικών. Ανακτήθηκε από: https://sites.google.com/view/oralhistorygroupfemaleteachers/about?fbclid=IwAR1xBvvXZYaUKzCnj_Lg9zhW8DbMgDv1NwKLmDqZhbu5k5Vy6ryRd68oOzo

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Η (αντί-κανονικο-)ποίηση της ελλειπτικότητας

Η παρούσα έρευνα έχει την πρόθεση να εντοπίσει το εναλλακτικό περιθώριο που εκφέρει τον ριζοσπαστικό και ανατρεπτικό λόγο. Αυτόν το λόγο που στέκεται απέναντι σε φορμαλιστικές συμπεριλήψεις. Για την Ελλάδα, ο λόγος των φεμινισμών είναι αυτός που επαναπολιτικοποιεί τους κανόνες οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν και αποκλείουν. Μέσω της κριτικής διαθεματικότητας η διατριβή αυτή υπογραμίζει τις προβληματικές της ιστοριογραφίας, όπως ο συσχετισμός γνώσης και εξουσίας, αναδεικνύοντας την Αλάνα ως έναν πολλαπλό και εναλλακτικό τόπο παραγωγής γνώσης. Τα Αλάνια που επιτελούν και επιτελούνται σε αυτήν είναι πολιτικά υποκείμενα που αντιστέκονται σε απλοϊκές κατηγοριοποιήσεις σε σχέση με το φύλο, τη φυλή, την ταξική τους καταγωγή, τη σωματική αρτημέλια τους και σε οποιουσδήποτε νέους κανόνες κανονικοποίησης έχοντας ως άξονα την «αφομοιωτική προσθήκη τυποποιημένων “άλλων”» (Αθανασίου, 2022: 188).

Υπάρχουν ένα σωρό διαφορετικοί πιθανοί τόποι και επιτελέσεις διαμέσου των οποίων θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε μια κριτική του ηγεμονικού κόσμου ή κάποια εναλλακτική γνώση του ηγεμονικού εαυτού, στην προκειμένη περίπτωση είναι η Αλάνα και το Αλάνι. Η συνθήκη της Αλάνας δεν πραγματοποιείται από άτομα που αποκαλούμε διανοούμενους αλλά ούτε και από άτομα που αποκαλούνται υποτελείς. Ούτε θεωρείται ότι η άλλη πλευρά της διανόησης αποτελεί το λεγόμενο “αυθεντικό” ή και “αυθόρμητο” καθώς και αυτό ένα ούτως ή άλλως εχθρικό σχήμα.

Η Αλάνα συμπεριλαμβάνει χωρίς να περικλείει, και οι επιτελέσεις εντός της συνεπάγονται με τη συνεχιζόμενη παραγωγή της θεωρίας του πολιτικού. Η Αλάνα φέρει ιδέες που υπάρχουν στο περιθώριο των λογιστικών και δεν αποτελούν προτεταγμένες αντικειμενικοτήτες από τις κυρίαρχες αφηγήσεις. Συγκεντρώνοντας μαζί αυτές τις ιδέες

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

για την Αλάνα μοιάζουν να λειτουργούν σαν μια συμμορία, όπου η κάθε μια κάνει τη δική της δουλειά και η κάθε μία φέρνει τα δικά της λάφυρα, αφήνοντας τες να δημιουργήσουν τις δικές τους συνθέσεις και τις δικές τους σύγχρονες διατυπώσεις.

Αυτή η διδακτορική διατριβή είναι μόνο μία από τις κορυφές μιας προσωπικής αίσθησης που δημιουργήθηκε μέσω της κοινής πρακτικής και της κοινής μελέτης. Την οποία ο θεσμός, η επιστήμη και ο ακαδημαϊσμός, παρά την αξιοσύνη τους, την αποζητά για να την ενσωματώσει αποστειρώνοντάς την. Ναι, αλλά τι και αν η ποιητική της Αλάνας παραμένει μερική, ελλιπής, μυστική, κρατημένη για/από όλες μας μέσα στην queer αποτυχία της; Τουλάχιστον δεν θα γίνει πότε διαθέσιμη σε αυτούς που λογιστικοποιούν και συγκεντρώνουν (Harney, Moren, 2021: 167. Halberstam, 2011: 187).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβδελά, Ε. (2006). Το φύλο στην Ιστοριογραφία. *Σύγχρονα Θέματα*, 38-42. Ανακτήθηκε από: http://pandemos.panteion.gr/getfile.php?uri=http://localhost:8080/fedora/objects/iid:2444/datastreams/PDF1/content&mimetype=application%2Fpdf&filename=avdela_sygxrona_themata_94.pdf

Αβδελά, Ε., Ψαρά, Α. (1985). *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου. Μία ανθολογία*. Αθήνα: Γνώση.

Adam, P. (1982). *Eileen Gray: Architect/Designer*. New York: Abrams books.

Adamson, W. L. (1980). *Hegemony and Revolution: a study of Antonio Gramsci's Political and Cultural Theory*. Berkeley: University of California Press.

Agrest, D. (1991). *Architecture from Without: Theoretical Framing for a Critical Practice*, New York: MIT Press.

Αθανασίου, Α. (2021). Για την μετααποικιακή/αποαποικιακή φεμινιστική θεωρία: συναρθρώμενες εξουσίες, διαθεματικές επιστημολογίες. Στο Γ. Πετράκη & Μ. Στρατηγάκη (Επιμ.), Εισαγωγή στις σπουδές φύλου, θεωρία και έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες (σ. 183-199), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Αθανασίου, Α. (2006). Gender Trouble, Η φεμινιστική θεωρία και πολιτική μετά την αποδόμηση της ταυτότητας. Σύγχρονα Θέματα, 94, 62-71. Ανακτήθηκε από: http://pandemos.panteion.gr/getfile.php?uri=http://localhost:8080/fedora/objects/iid:3892/datastreams/PDF1/content&mimetype=application%2Fpdf&filename=athanasiou_sygxrona_themata_94.pdf

Alberti, L. B. (1988). On the art of building in ten books. Cambridge: MIT Press.

Alberti, L. B. (1755). The Architecture of Leon Battista Alberti in Ten Books, (J. Leoni, Μετ.). London.

Allison, L. (2012). Primordial Form: Anne Tyng's Geometrical Vision: Review of Anne Tyng: Inhabiting Geometry at the Graham Foundation. MIT Journal, Design Issues, 28, 97-100.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Alison + Peter SMITHSON, Architects (1928-1993 + 1923-2003) (2010, November 24). Design Museum. Ανακτήθηκε από: https://web.archive.org/web/20101124011148/http://designmuseum.org/design/alison-peter-smithson

Anderson, C. (1997). Masculine and Unaffected: Inigo Jones and the Classical Ideal, Art Journal, 56(2), 48–54.

Álvarez, E., Gómez, C. (2017, March 8). The invisible women: How female architects were erased from history. Architectural Review. Ανακτήθηκε από: https://www.architectural-review.com/essays/the-invisible-women-how-female-architects-were-erased-from-history/10017481.article

Aureli, P. V. (2011). The possibility of an absolute architecture. Cambridge: MIT Press.

Avermaete, T. (2005). Another Modern: The Post-war Architecture and Urbanism of Candilis-Josic-Woods. Rotterdam: NAi Publishers.

Βαρίκα, Ε. (2009). Για μία πολιτική γραμματική του φύλου. Αθήνα: Πλέθρον.

Battersby, C. (1991, June-July). The architect as genius: Feminism and the aesthetics of exclusion. Alba, Scotland's Visual Arts Magazine. 1(3), 10-17. Ανακτήθηκε από: https://warwick.ac.uk/fac/soc/philosophy/people/battersby/alba1.pdf

Baumhoff, A. (2001). The Gendered World of the Bauhaus: The Politics of Power at the Weimar Republic’s Premier Art Institute, 1919-1932. Frankfurt: Peter Lang.

BBC. (2016, 29 November). The Brits Who Built the Modern World 3of3 The Politics of Power. Youtube.https://www.youtube.com/watch?v=8rH9V_u22QE

Beecher, J. (1990). Charles Fourier Parody and Liberation in The New Amorous World of Charles Fourier. California: University of California Press.

Beecheb, J., Bienvenij, B. (1971). The Utopian Vision of Charles Fourier, Selected Texts on Work, Love, and Passionate Attractio. Boston: Beacon Press.

Beecher, J. (1986). Charles Fourier, The Visionary and His World. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Bentman, R. (1997). Horace Walpole's Forbidden Passion. Queer Representations: Reading Lives, Reading Cultures, 276-289. New York: New York University Press.

Berkeley, M. McQuaid (Επιμ.). Architecture: A place for Women. London, Washington: Smithonian Institution Press.

Bishop, B. (2015, 26 Οκτ.). A Dance with Darkness. We Ho Ville. Ανακτήθηκε από: https://www.wehoville.com/2015/10/26/a-dance-with-darkness

Bishop, B. (2018, 14 Μαΐ). The Schindler House Was Built for Free Love and Free-Thinkers. We Ho Ville, Ανακτήθηκε από: https://www.wehoville.com/2018/05/14/schindler-house-built-free-love-free-thinkers/

Bois, W. E. B. (1994). The Souls of Black Folks, London: Dover.

Borradori, G. (2004). Philosophy in a Time of Terror. Chicago: University of Chicago Press.

Brown, D. S. (1989). Room at the Top: Sexism and the Star System in Architecture, Στο E. P.

Butler, J. (2004). Beside, Oneself On the limits of Sexual Autonomy. London, New York: Routledge.

Butler, J., (1995). Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex. London, New York: Routledge.

Γαία (1985, Μαρ.), 3, 71-73. Θεσσαλονίκη: Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Γαία (1983, Ιουν.), 1, 28. Θεσσαλονίκη: Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Campbell, J. (1998). "I Am No Giant": Horace Walpole, Heterosexual Incest, and Love among Men, The Eighteenth Century, 39(3), 238-260.

Castells, M. (1991). The Informational city: Economic restructuring and urban development. Oxford: Basil Blackwell.

Çelik, Z. (1992). Le Corbusier, Orientalism, Colonialism. Assamplage. Cambridge: MIT Press.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Çelik, Z. (1987). Urban Forms and Colonial Confrontations, Los Angeles: University California Press.

Chandan, R. (2011). Freedom with Violence: Race, Sexuality, and the US State. New York: Duke University Press.

Constant, C. (1994, Σεπ.). E. 1027: The Non Heroic Modernism of Eileen Gray. Journal of the Society of Architectural Historians, 53(3), 265-279.

Clarke, S., (2009). The Strawberry Hill Sale of 1842: The Most Distinguished Gem That Ever Adorned the Annals of Auctions. Στο M. Snodin, (2004). Horace Walpole's Strawberry Hill. Yale University Press.

Γκράμσι, Α. (1973). Η Οργάνωση της Κουλτούρας. Αθήνα: Στοχαστής.

Colomina, B. (2024, Ιουν. 12) Carlo Mollino (1905-1973). The Architectural Review. Ανακτήθηκε από: file:https://www.architectural-review.com/essays/reputations/carlo-mollino-1905-1973

Colomina, B. (1996). Battle lines: E.1027. New York: Renaissance and Modern Studies.

Colomina, B., J. (1992). Bloomer, Sexuality & Space. New York: Princeton Architectural Press.

Colomina, B., Rumpfhuber A. (2014). The Century of the Bed, In The Century of the Bed, Verlag für moderne Kunst. 18–23.

Copley, S., Whale, J. (1992). Beyond Romanticism. London: Routledge.

Coykendall, A. (2005). Gothic Genealogies, the Family Romance, and Clara Reeve's The Old English Baron. Eighteenth-Century Fiction, 17(3), 443–80. doi:10.1353/ecf.2005.0037.

Cuboniks, L. (2018). The Xenofeminist Manifesto: A Politics for Alienation. London, New York: Verso.

Darling, M., Smith, E. A.T. (2001). The Architecture of R.M. Schindler. Paris: Harry N. Abrams.

Deleuze, G., Guattari, F. (1981). Καπιταλισμός και σχιζοφρένεια: Ο αντι-Οιδίπους. Αθήνα: Κέδρος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Dragos Dascalu, S., Ionescu, S. and Balan, T. (2013). The Phalanstery Paradigm. Paradoxes of Architectural Determinism. Athens: ATINER'S Conference Paper Series, No: ARC2013-0732Du Durning, L. Wrigley R. (2000). Architecture and Gender. Toronto: John Wiley and Sons.

Εμπειρίκος, Α. (2009). Ο Μέγας Ανατολικός. Μέρος Πρώτο-Α Τόμος, Αθήνα: Άγρα.

Ellis, H. (1934). Man and woman: A study of human secondary and tertiary sexual characteristics. Heinemann, London.

Etlin, R. A. (1989, summer) Turin, 1902: The Search for a Modern Italian Architecture. Journal of Decorative and Propaganda Arts, 13..

Espegel, C. (2017). Women Architects in the Modern Movement. Routledge, New York.

Easterling, K. (2007). Enduring innocence: global architecture and its political masquerades. Cambridge, Mass, London: MIT press.

Eaton, R. (2002). Ideal Cities: Utopianism and the (Un)Built Environment. London: Thames & Hudson.

Elaine, M., Courtivron I. (1980). New French Feminisms: An Anthology. Introduction II: Histories of France and of Feminism in France. Massachusett: Amherst.

Fanon, F. (1952). Black Skin, White Masks. New York: Grove Press.

Fanon, F. (1998). Conflicts and Feminisms. Lanham: Rowman & Littlefield.

Federici, S. (2011).Ο Καλιμπαν και η Μάγισσα, Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις των ξένων.

Ferrell, J. (2011). Cultural Criminology Theories of Crime. New York: Routledge.

Feyerabend, P. (1975). Ενάντια στη μέθοδο, για μία αναρχική θεωρία της γνώσης. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.

Fitz, A. Krasny, E, Architekturzentrum Wien (επ.) (2019). Critical Care, Architecture and Urbanism for a Broken Planet. Massachusetts: MIT Press.

Foucault, M. (2004). The Birth of Biopolitics. London: Picador.

Φουκώ, Μ. (1970). Η Τάξη του Λόγου. Αθήνα: Ηριδανός.

Φουκώ, Μ. (1987). Η αρχαιολογία της γνώσης. Αθήνα: Εξάντας.

Fourier, J. (1849) La Phalange. Paris.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Galván-Álvarez, E. (2010). Epistemic Violence and Retaliation: The Issue of Knowledges in “Mother India”. Atlantis, 32(2), 11–26.

Gelder, K. (2007). Subcultures Cultural Histories and Social Practice. London, New York: Routledge.

Girouard, M. (2009), Elizabethan Architecture: Its Rise and Fall, 1540–1640. New Haven: Yale University Press.

Gramsci, A. (1995). Further Selections from the Prison Notebooks, Λονδίνο: Lawrence & Wishart.

Gropius W., Bauhaus Manifesto and Program (1919)..Ανακτήθηκε από: https://adepratt.weebly.com/uploads/3/7/7/1/37716215/bauhaus_-_manifesto__program_statement.pdf

Guha, R., Spivak, G. Ch. (επ.), (1988). Selected Subaltern Studies. Delhi: Oxford University Press.

Guillerme, J. (1965, Sep.). Lequeu et l’invention du mauvais goût, Gazette des Beaux Arts, 8, 153-166.

Haggerty, G. (2009). Strawberry Hill: Friendship and Taste and The Strawberry Committee, Horace Walpole’s Strawberry Hill. New Haven: Yale University Press.

Halberstam J. (2011). The queer art of failure. Durham, London: Duke University Press.

Haraway, D. (1991). Cyborgs and Women: the Reinvention of Nature. London: Free Association Books.

Hardt, M., Negri, A. (2009). Commonwealth. London: Harvard University Press.

Hardt, M., Negri, A. (2017). Assembly, Oxford: Oxford University Press.

Harney, S., Moten, F. (2021). All incomplete. New York: Minor Compositions.

Harney, S., Moten, F. (2013). The Undercommons: Fugitive Planning & Black Study. New York: Minor Compositions.

Harney, S., Moten, F., Sawyer, M. (2021, March 11) On Fugitive Aesthetics [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=iBJh-9caNf4

Hemmens, A. (2019). The Critique of Work in Modern French Thought. New York: Columbia University.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Helland, J. (1996). Collaboration Amongst the Four, στο Charles Rennie Mackintosh. London, Glasgow Museums: Abbeville Press.

Heynen, H. (2005). Negotiating domesticity: spatial productions of gender in modern architecture. New York: Routledge.

Haggerty, G. (2009). Strawberry Hill: Friendship and Taste and The Strawberry Committee, Horace Walpole's Strawberry Hill. New Haven: Yale University Press.

Hooks, B. (1990). Yearning: race, gender, and cultural politics. Boston: South End Press.

Jonathan, H. (1998). Occupying Architecture: Between the Architect and the User. London: Routledge.

Jacqui, A. M. (2005). Pedagogies of crossing meditations on feminism, sexual politics, memory, and the sacred. Durham. London: Duke University Press.

Jenkins, P., Forsyth, L. (2009). Architecture, Participation and Society. London, New York: Routledge.

Johnstone S. (ed.) (2008).The Everyday. London, New York: Whitechapel, documents of contemporary Art/ MIT.

Κατίνα (1987).1, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Κατίνα (1989). 4, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Κατίνα (1990). 5, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (1993). Ελληνίδες Αρχιτεκτόνισσες 1923-1963. Πυρφόρος, 8-9, 99-101.

Κάτου, Μ. (2018). 15 + 1 γυναίκες αρχιτέκτονες στην Αθήνα: Αναγνώσεις της διαδρομής του βίου. (Διδακτορική Διατριβή). Ανακτήθηκε από: https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/44740

Korsmeyer, C. (2004). Gender and Aesthetics. New York: Routledge.

Kostof, S. (1977). The architect, chapter in the history of profession. New York: Oxford University Press.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Kranzelbinder, G., Dumreicher-Ivanceanu, A. (Παραγωγοί) & Emigholz, H., (Σκηνοθέτης). (2007). Schindler's Houses [Κινηματογραφική ταινία]. Austria: Heinz Emigholz Filmproduktion

Kuhn, T. (2004). Η Δομή των Επιστημονικών Επαναστατικών. Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.

Η Λάβρυς (1982, Μάρτιος). Λεσβιακές απόψεις για τις Γυναικείες Σπουδές. 1, 10-14.

Λαδά, Σ. (επ.) 2009. Μετα-τοπίσεις, Φύλο, διαφορά και αστικός χώρος. Αθήνα: Futura.

Larrissy, E. (1999). Romanticism and Postmodernism. Cambridge:Cambridge University Press.

Latham, R., Sassen S. (2009). Digital Formations: IT and New Architectures in the Global Realm. Princeton: Princeton University Press.

Laurence, A. (2003). Women Using Building in Seventeenth-Century England: A Question of Sources?. Transactions of the Royal Historical Society, 13, 293–303.

Le Corbusier. (1958). Modulor 2, (trans.) from Modulor II. La parole est aux usagers. Edition de LArchitecture dAujourd'hui, Boulogne 1955. London: Faber & Faber.

Le Corbusier. (1985). Towards a New Architecture. New York: Dover Publications.

Le Corbusier. (1979). The three human establishments. Ludhiana: Dept. of Town & Country Planning.

Le Corbusier (1966). Journey to the East. France

Le Corbusier. (1961). The Modulor: A Harmonious Measure to the Human Scale, Universally Applicable to Architecture and Mechanics. Basel & Boston: Birkhuser.

Le Corbusier. (1953). The Marseilles Block. London: The Harvill Press.

Le Corbusier.(1935). Aircraft, London: Trefoil Press.

Le Corbusier. (1960). My Work. London: Architectural Press.

Lemagny, J.C. (2002). Introduction, Visionary Architects, Boullée, Ledoux. Lequeu. Santa Monica: Hennessey, Ingalls.

Loos A. (1980). Ornament and Crime, Austria: Adrian Press.

Lorde, A. (1984). Sister Outsider. Barclay: Crossing Press.

Lorde, A. (2000). The Uses of the Erotic: The Erotic as Power. Arizona: Kore Press.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Lorde, A. (1978, August 25). Berkshire Conference on the History of Women, Mount Holyoke College. [Audre Lorde reads Uses of the Erotic: The Erotic as Power]. Youtube. https://youtu.be/xFHwg6aNKy0

Loos, A. (1982). Spoken Into the Void, Collected Essays. Cambridge: MIT Press.

Λυκουριώτη, Ί. (2021) Σημειώσεις από την Περιφέρεια: οι Προοπτικές μιας Απολαυστικής Μαχητικότητας, Φεμινιστικής, Τεχνοαισθητικής και Τεχνογεωγραφικής. Στο Ε. Καραμπά & Ί. Λυκουριώτη (Επιμ.), Φεμινιστικες Θεωριες Αισθητικές Πρακτικές και Παγκοσμιοποιημένες Τεχνολογίες (σ. 357), Βόλος: Πανεπιστημίου Θεσσαλίας & Κέντρο Νέων Μέσων και Φεμινιστικών Πρακτικών στον Δημόσιο Χώρο.

Μαρνελάκης, Γ. (2014). Στενές επαφές φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου: 7 κείμενα του Γιώργου Μαρνελάκη. Αθήνα: futura, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

Malcom, M. (2004). Urban avant-gardes: Art, Architecture and Change. London, New York: Routledge.

Μαρξ, Κ. (2013). Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Matrix, (1984). Making space: women and the man-made environment. London, Sydney: Pluto Press.

McClintock, A. (1995). Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest. New York: Routledge.

McCoy, E., Randell, L. Makinson. (1975). Five California Architects. Westport: Praeger Publishers.

McCoy, E. (1961). Letters from Louis H. Sullivan to R. M. Schindler. Journal of the Society of Architectural Historians, University of California Press. 20(4), 179-184.

Μέδουσα, αυτόνομες ομάδες γυναικών Α.Π.Θ, (1983). 1.

Mitchell, T. (2002). Rule of Experts Egypt, Techno-Politics, Modernity. Los Angeles, Berkeley, California: University of California Press.

Mitchell, T. (2002). Rule of Experts Egypt, Techno-Politics, Modernity. California: University of California Press.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Μιχοπούλου, Α. (1995-1996) Τα πρώτα βήματα της φεμινιστικής θεωρίας στην Ελλαδα και το περιοδικό Σκούπα, για το γυναικείο ζήτημα (1979-81). ΔΙΝΗ, φεμινιστικό περιοδικό, 8, 30-72.

Moertenboeck, P., H. Mooshammer, (2004). Networked Cultures-Parallel Architectures and the Politics of Space. Rotterdam: NAi Publishers.

Mollino, C. (1943). Camera da letto per una cascina in risaia. Domus. 181.

Moore, A. (1996). Houghton Hall: The Prime Minister, the Empress and the Heritage. London: Philip Wilson.

Moore, L. L. (2005), Queer Gardens: Mary Delany's Flowers and Friendship. Eighteenth-Century Studies. 39(1), 49–70.

Mowl, T. (1996). Horace Walpole: The Great Outsider. London: John Murray.

Νασιοπούλου, Α. (μετ.) (1985). Η γυναίκα και η πόλη. Πόλη Γυναικών. 16, 3-45.

Οζέ, Μ. (1999). Για μια ανθρωπολογία των σύγχρονων κόσμων. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

O'Neill, M. (2007). Rhetorics of Display: Arts and Crafts and Art Nouveau at the Turin Exhibition of 1902. Oxford University Press: Journal of Design History. 20(3), 205-225

O'Reilly, W. (1999). Architecture knowledge and cultural diversity. Lausanne: Comportements.

Otto, E. (2013). Bauhaus Construct Fashioning Identity, Discourse and Modernism, Designing Men New Visions of Masculinity in the Photomontages of Herbert Bayer, Marcel Breuer, and László Moholy-Nagy. London, New York: Routledge.

Owens, G. (2001, Feb.). Alison and Peter Smithson's 1956 "House of the Future". Gastronomica, 1(1), 18–21.

Παρασκευά, Σ. (μετ.) (1982). Της Σούζαν Λύντον. Πόλη Γυναικών. 5, 7-11.

Πετράκη, Γ. (επιμ.) (2022). Εισαγωγή στις σπουδές φύλου θεωρία και έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Pfammater, U. (2000). The making of the modern architect and engineered: The origins and development of a scientific and industrially oriented occupation. Boston, Berlin: Birkha user-Publisher for Architecture.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Piero Averlino, A. (1965). Filarete's Treatise on Architecture: Being the Treatise, New Haven: Yale University Press..

Pogrebin, R. (2012, January 7). Anne Tyng, Theorist of Architecture, Dies at 91. New York Times. Ανακτήθηκε από: https://www.nytimes.com/2012/01/07/arts/design/anne-tyng-architect-and-partner-of-louis-kahn-dies-at-91.html?_r=0

Πόλη Γυναικών (1982). Απελευθέρωση δεν γίνεται με μέσα μη απελευθερωτικά. 1, 3-5.

Πόλη Γυναικών (1982). Απελευθερώνοντας τη γυναικεία σεξουαλικότητα, συζήτηση με τη Ζερμαιν Γκρηρ. 1, 15-20.

Πουλαντζάς, Ν. Α. (1982). Για τον Γκράμσι μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ. Αθήνα: Πολύτυπο.

Pratt, G. (1990). Feminist analyses of the restructuring of urban life. Urban Geography, 11, 594-605.

Preciado P. B. (2013). Gender, Sexuality, and the Biopolitics of Architecture: From the Secret Museum to Playboy (Διδακτορική διατριβή). Ανακτήθηκε από: https://dataspace.princeton.edu/handle/88435/dsp011544bp14g

Rafi S (1968, January), Le Corbusier et ‘Les Femmes d’Alger, Revue d’histoire et de civilisation du Maghreb. 51.

Reeve, M. M. (2013). Gothic Architecture, Sexuality, and License at Horace Walpole’s Strawberry Hill. The Art Bulletin, 95(3), 411–439.

Ρίκου, Ε. (επ.), 2013. Ανθρωπολογία και Σύγχρονη Τέχνη. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Robinson, C. (1983). Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition. London: Zed Books.

Rose, G. (1993). Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Saffron, I. (2012, 7 January). Anne Tyng, Groundbreaking architect. The Philadelphia Inquirer. Ανακτήθηκε από: https://www.inquirer.com/archives/

Σαίντ, Ε. (1996). Οριενταλισμός. Αθήνα: Νεφέλη.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Σαμίου, Δ. (1989, Ιουν.). Στάσεις και αντιστάσεις απέναντι στο δικαίωμα ψήφου των γυναικών μέσα από τον Τύπο: 1919-1952. ΔΙΝΗ, φεμινιστικό περιοδικό, 4, 29-35.

Sarnitz, A. (988). R.M. Schindler, Architect, 1887-1953. New York: Rizzoli International Publications.

Schindler, R. (1932. February) A Co-operative Dwelling. T-Square. 2, 20–21.

Schindler R. (1926, 21 March). Care of the Body: Plumbing and Health. Los Angeles Times Sunday Magazine. 25–6.

Scott, J. W. (2005) French Universalism in the Nineties, στο Women and Citizenship. New York: Oxford University Press.

Serenyi, P. (1967). Le Corbusier, Fourier, and the Monastery of Ema. The Art Bulletin, 49(4), 277-286.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1979, Ιούνιος). Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα, 2,3-13.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1980, Ιούλιος). Πορνεία: συστήματα ρύθμισης και καταστολής, 4,17-27

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1980, Ιούλιος). Η φλύαρες Genevieve Fraisse. 4, 52-63.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Γυναικείες σπουδές και επιστήμη (τρεις απόψεις). 5, 13-17.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Γυναικείες σπουδές και οι παγίδες της ενσωμάτωσης. 5, 18-24.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Εργασία: λύση των προβλημάτων ή αφετηρία του προβληματισμού;. 5, 50-64.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Γιατί δεν υπάρχουν μεγάλες καλλιτέχνιδες;. 5, 55-60

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). Χρονικό. 5, 90-96.

Smithson A. (2011). Team 10 Primer. Cambridge: MIT Press.

Spivak G. C. (2015, May 16) Wiener Festwochen, [What Time is it on the Clock of the World?]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=f199qcIDZxw.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Stavrides, S. (2016). Common Space: The city as commons. London: Zed Books.

Σχορέλη, Τ. (1992). Ρεμπέτικης ανθολογίας. Αθήνα: Πλέθρον.

Sykes A. K. (2010). Constructing a new Agenda, Architectural Theory 1993-2009. New York: Princeton, Architectural Press

Team 10. Ανακτήθηκε από: thttp://www.team10online.org/

Thompson, E. P. (1966). History from Below. London: Times Literary Supplement.

Till, J. (2009). Architecture Depends. Cambridge: MIT Press.

Τσίρκας, Σ. (2005). Μυθιστορήματα. Αθήνα: Κέδρος.

Τσίρκας, Σ. (2015). Τα Διηγήματα. Αθήνα: Κέδρος.

Tyng, A. G. (1989). From muse to Heroine, Towards a Visible Creative Identity. Περιλαμβανεται στο Architecture A Place for Women. E. P. Berkeley, Smithsonian Institution Press, London, 71-185.

Tyng, A. G. (1997). Louis Kahn to Anne Tyng: The Rome Letters 1953-1954. New York: Rizzoli.

Verhaeghe, G. (2017). Self-Portrait in Bed. A Case Study of Carlo Mollino's 'Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields'. Proceedings. 1(9), 894.

Vernet, M. (1907). Free Love. Ανακτήθηκε από: https://theanarchistlibrary.org/library/madeleine-vernet-free-love.pdf

Vidler, A. (1987). The Writing of the Walls: Architectural Theory in the Late Enlightenment. New York: Princeton Architectural Press.

Vitruvius, P. (1914).Ten Books of Architecture. London: Harvard University Press. Ανακτήθηκε από: https://www.gutenberg.org/files/20239/20239-h/20239-h.htm

Vitruvius, P., M. H. Morgan (1960). Vitruvius: The Ten Books on Architecture. New York: Dover Publications.

Von Moos. S. (2009). Le Corbusier. Elemente einer Syntese. Rotterdam.

Weiss, S. J. (2011, May 18). Una vita geometrica. Domus. Ανακτήθηκε από: https://www.domusweb.it/it/interviste/2011/05/18/una-vita-geometrica.html

Wigley, M. (1992). Untitled: The Housing of Gender. Sexuality & Space. New York: Princeton Architectural.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Williams, R. J. (2013). Sex and Buildings : Modern Architecture and the Sexual Revolution. London: Reaktion Books.

Wilton-Ely J. (2011). Style and Serendipity: Adam, Walpole, and Strawberry Hill. British Art Journal 11(3), 3–14.

Woods, M. (1999). From Craft to Profession: The Practice of Architecture in Nineteenth-Century

America. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Worsley, L. (2005). Female Architectural Patronage in the Eighteenth Century and the Case of Henrietta Cavendish Holles Harley, Architectural History, 48, 139–62.

Χάρβεϊ, N. (2013). Από το Δικαίωμα στην Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης. Αθήνα: ΚΨΜ.

Χάρβεϊ, N. (2007). Νεοφιλελευθερισμός. Αθήνα: Καστανιώτη.

Χαρντ, Μ., Νέγκρι, Α. (2002). Αυτοκρατορία. Αθήνα: Scripta.

Χριστιανόπουλος, Ν. (2016). Πεζά Ποιήματα. Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Zeinstra J. (1968). Houses of the Future. OASE, 32, 204-225. Ανακτήθηκε από: https://www.oasejournal.nl/en/Downloads/528362bfc79eb3b5f5000753/OASE%2075%20-%20203%20Houses%20of%20the%20Future.pdf.

Zizek, S. (2014, 13 Nov.). London School of Economics and Political Science [The Need to Censor Our Dreams], https://www.youtube.com/watch?v=YnzqY7qSzt0.

Ψαρρά, Α. (1979, Ιούνιος). Γυναικεία περιοδικά του 19ου αιώνα. Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα. 2, 3-13.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Αρχεία

Αρχείο Τασούλας Βερβενιώτη. Ιδιωτικό αρχείο.

Αρχείο Βάνας Τεντοκάλη. Ιδιωτικό αρχείο.

Αρχείο Ελένης Τζιρτζιλάκη. Ιδιωτικό αρχείο.

Αρχείο Γενική Γραμματεία Ισότητας.

Ημερίδα: «Η θεσμοθέτηση Γυναικείων Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια».

5022 (1-21)

Περιοδικά ιστορικού αρχείου

Ψηφιακό Αρχείο Ελληνίδων Αρχιτεκτόνων 1923-1981, Σύλλογος Αρχιτεκτόνων Διπλωματούχων Ανωτάτων Σχολών (ΣΑΔΑΣ)

Αρχείο Γυναικών "Δελφύς".

Αρχείο Ζώγια Χρονάκη, ιδιωτικό αρχείο.

Συνεντεύξεις

Βάρναλη, Ρ. (17 Μαρτίου 2023). Συνέντευξη μέσω emails

Λαδά Σ. (14 Μαΐου 2022). Θεσσαλονίκη. Προφορική συνέντευξη

Μενίκη Β. (20 Σεπτεμβρίου 2020). Αθήνα. Προφορική συνέντευξη

Μιχοπούλου Α. (6 Δεκεμβρίου 2022). Αθήνα. Προφορική συνέντευξη

Νασιοπούλου Α. (25 Ιανουαρίου 2023). Συνέντευξη μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας

Τζιρτζιλάκη Ε. (9 Δεκεμβρίου 2022). Αθήνα. Προφορική συνέντευξη

Τζιρτζιλάκη Ε. (24 Μαρτίου 2022). Συνέντευξη μέσω emails

Τεντοκάλη Β. (19 Νοεμβρίου 2022). Θεσσαλονίκη. Προφορική συνέντευξη

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Περιοδικά

Γαία (1985, Μαρ.), 3. Θεσσαλονίκη: Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Γαία (1983, Ιουν.), 1. Θεσσαλονίκη: Σπίτι Γυναικών Θεσσαλονίκης.

ΔΙΝΗ (1995-1996), 8. Φεμινιστικό περιοδικό & Μέδουσα/Σέλας Εκδοτική.

Κατίνα (1987).1, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Κατίνα (1989). 4, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Κατίνα (1990). 5, Θεσσαλονίκη: Αυτόνομη Ομάδα Γυναικών Θεσσαλονίκης.

Η Λάβρυς (1982, Μάρτιος). 1.

Μέδουσα, (1983). 1. Αυτόνομες ομάδες γυναικών Α.Π.Θ.

Πόλη Γυναικών (1985). 16

Πόλη Γυναικών (1982). 5.

Πόλη Γυναικών (1982). 1.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1979, Ιούνιος). 2.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1980, Ιούλιος). 4.

Σκούπα για το Γυναικείο Ζήτημα (1981, Ιούλιος). 5.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1: Σχέδιο αναπαράστασης του μοντέλο της οικογένειας που προτείνει ο Le Corbusier (πηγή: Le Corbusier, The Marseilles Block, Harvill Press, 1951)

Εικόνα 2: Φωτογραφία του Le Corbusier ενώ κάνει τη τοιχογραφία στην Ε.1027, 1938 (πηγή: Colomina, Beatriz (1996) Battle Lines E1027 in The Sex of Architecture, επ. Diana Agrest, Patricia Conway, Leslie Kanes Weisman, Harry N Abrams Inc, New York σ. 179)

Εικόνα 3: Το ξύλινο σπίτι που έχτισε ο Le Corbusier, μπροστά είναι η Ε.1027 (πηγή: Colomina, Beatriz (1996) Battle Lines E1027 in The Sex of Architecture, επ. Diana Agrest, Patricia Conway, Leslie Kanes Weisman, Harry N Abrams Inc, New York σ. 179)

Εικόνα 4: Σχέδια του Le Corbusier με γυναίκες από το Αλγέρι (πηγή: Urban Contacts: Orientalist Urban Planning and Le Corbusier in French Colonial Algiers, Delaney Tax, University of San Diego, 2019)

Εικόνα 5: Ομαδική φωτογραφία του εργαστηρίου υφαντουργίας της σχολή Bauhaus (πηγή: T. Lux Feininger/Bauhaus Archive)

Εικόνα: 6. Το εξώφυλλο του βιβλίου Delirious New York με το πινακα της Madelon Vriesendorp (πηγή: wikipwdia)

Εικόνα 7: Η Αυθεντική και η επεξεργασμένη φωτογραφία (πηγή: BBC, The Brits Who Built the Modern World, 29, Nov. 2016)

Εικόνα 8: Η βίλα Ε.1027 (πηγή: National Museum of Ireland, NMIEG 2000, 250, σ. 19)

Εικόνα 9: Η πραγματοποιημένη κάτοψη της βίλας Ε.102 (πηγή: Hacker, S., Muller, C. Eileen Gray, Barcelona, Gustavo Gili, 1993, 108)

Εικόνα 10: Η πραγματοποιημένη κάτοψη της βίλας Ε.102 (πηγή: Hacker, S., Muller, C. Eileen Gray, Barcelona, Gustavo Gili, 1993, 150)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 11: Σχέδιο του σαλονιού της E.1027, Boudoir de Monte Carlo, για την έκθεση XIV Salon des Artistes Décorateurs,1923 (πηγή:Archives Galerie Gilles Peyroulet, Paris

Εικόνα 12: Φωτογραφία από το σαλόνι της E.1027 (πηγή:L'Architecture Vivante, Winter 1929, 26)

Εικόνα 13: Jean-Jacques Lequeu, Agdistis, Son of Jupiter, 1794-95 (πηγή: Morgan Library and museum)

Εικόνα 14: Jean-Jacques Lequeu, He Is Free, 1798–99 (πηγή: Morgan Library and museum)\

Εικόνα 15: Jean-Jacques Lequeu, Design for a Living Room at the Hôtel de Montholon, 1785 (πηγή: Morgan Library and museum)

Εικόνα 16:Jean-Jacques Lequeu, A Stove for the Ceremonial Staircase at the Hôtel de Montholon, 1785 (πηγή: Morgan Library and museum)

Εικόνα 17: Jean Jacques Lequeu, Figures Lascives, series 1779 – 1795 (πηγή: National Library France, Paris)

Εικόνα 18: Charles Rennie Mackintosh and Margaret Macdonald Mackintosh, The Rose Boudoir, International Exhibition of Modern Decorative Art, Turin 1902, The Studio, 26, 1902, p. 92 (πηγή: The Hunterian, University of Glasgow, 2018)

Εικόνα 19: Charles Rennie Mackintosh και Margaret Macdonald Mackintosh, The Rose Boudoir, International Exhibition of Modern Decorative Art, Τορίνο 1902 (πηγή: Deutsche Kunst und Dekoration no. 10, 1902, p. 589)

Εικόνα 20: Charles Rennie Mackintosh and Margaret Macdonald Mackintosh, Writing Cabinet, 1902 (πηγή: MAK)

Εικόνα 21: Margaret Macdonald Mackintosh, The Heart of the Rose, 1902 (πηγή: The Glasgow School of Art, 2018)

Εικόνα 22: Άποψη του Phalanstery (πηγή: wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Fourier#/media/File:Phalanst%C3%A8re.jpg)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 22: Άποψη από το King Road House (πηγή: McCoy, E., Randell, L. Makinson. (1975). Five California Architects. Westport: Praeger Publishers)

Εικόνα 23: Άποψη από το King Road House (πηγή: McCoy, E., Randell, L. Makinson. (1975). Five California Architects. Westport: Praeger Publishers)

Εικόνα 24: Χαρακτικό της Strawberry Hill (πηγή: wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Strawberry_Hill_House#/media/File:Strawberryhill.jpg)

Εικόνα 25: Gallery του Strawberry Hill (πηγή: wikipedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Strawberry_Hill_Gallery.jpg)

Εικόνα 26: Βιβλιοθήκη του Strawberry Hill (πηγή: wikipedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Strawberry_Hill_Gallery.jpg)

Εικόνα 27: Τομή από το Four-Poster House, 1972 (πηγή: architectmagazine)

Εικόνα 28: Casa Miller (πηγή: https://www.atlasofinteriors.polimi.it/2014/03/19/carlo-mollino-casa-miller-turin-italy-1938/)

Εικόνα 29: Το τραπέζι στην Casa Miller (πηγή: domus,https://www.domusweb.it/en/from-the-archive/2011/09/15/mollino-s-casa-miller.html)

Εικόνα 30: Φωτογραφία του Mollino στο διαμέρισμά του, 1948 (πηγή: Alinari Archive, gettyimages)

Εικόνα 31: Κάτοψη Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields, 1943 (πηγή: https://www.researchgate.net/figure/ACM-P9C923-Plan-of-the-bedroom-for-a-farmhouse-in-the-rice-fields_fig1_321177320)

Εικόνα 32: Σχέδιο αυτοπροσωπογραφίας του Carlo Mollino Bedroom for a Farmhouse in the Rice Fields, 1943 (πηγή: https://www.researchgate.net/figure/ACM-P9C923-Plan-of-the-bedroom-for-a-farmhouse-in-the-rice-fields_fig1_321177320)

Εικόνα 33: Κάτοψη House of the Future. Daily Mail Ideal Home Exhibition, Λονδίνο, 1956 (πηγή:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

https://www.cca.qc.ca/en/articles/issues/2/what-the-future-looked-like/32734/1956-house-of-the-future)

Εικόνα 34: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Εικόνα 35: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Εικόνα 36: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Εικόνα 37: House of the Future, Daily Mail Ideal Home Exhibition 1956 John McCann / RIBA Collections (πηγή: https://www.archdaily.com/969751/inside-the-lost-house-of-the-future-by-the-smithsons)

Εικόνα 38, 39: Εξώφυλλα από το Σκούπα, τ.2 και Πόλη Γυναικών, τ.1 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Εικόνα 40, 41, 42: Εξώφυλλα από το Σκούπα, τ.4, Γαία, τ.1 και Πόλη Γυναικών, τ.5 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Εικόνα 43, 44: Εξώφυλλα από το Δίνη, τ.4 και Σκούπα, τ.5 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Εικόνα 45: Εξώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Εικόνα 46, 47: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Εικόνα 48, 49: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Εικόνα 50, 51: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Εικόνα 52: Εσώφυλλα από το Πόλη Γυναικών, τ.16 (πηγή: Βιβλιοθήκη Ισότητας Φύλων)

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Για να αποκτήσετε πρόσβαση:

Μπορείτε να κλικάρετε στο παρακάτω σύνδεσμο

https://drive.google.com/drive/folders/1ekIQncf0yipN_OQMbqRwW46TQ6cli8dl?usp=sharing

Να σκανάρετε εδώ:

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
04/09/2026 10:32:06 EEST - 216.73.216.250